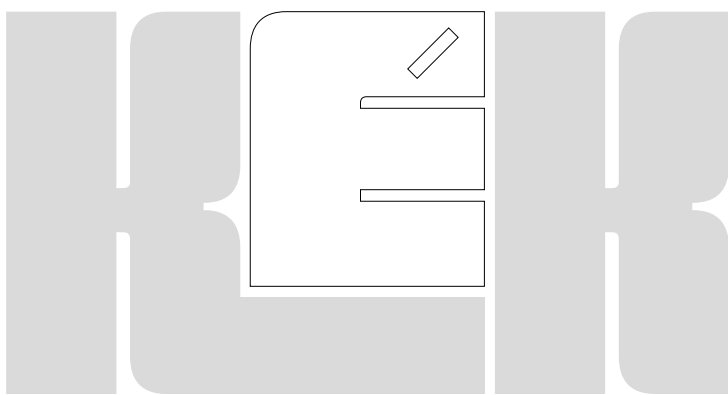

Kultúra és Közösség
művelődéstudományi folyóirat

Integrációk, közösségek, archaikumok

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

Nemzeti Kulturális Alap

Támogató: Nemzeti Kulturális Alap Folyóirat Kiadási Kollégium

Számunk összeállítása Tibori Tímea és A.Gergely András munkája, a Városok blokk Kovách Imre gondozásában készült.

Számunk képanyagához örömmel használtuk az OSZK Digitális Képtárházát.

Főszerkesztő: Tibori Tímea

Főszerkesztő-helyettes: A.Gergely András

A szerkesztőbizottság tagjai:

A.Gergely András, Paksi Veronika, Pataki Gyöngyvér, Szász Antónia, T. Kiss Tamás

Tanácsadó Testület: Boga Bálint Dr., Falus András akadémikus, Fülöp Márta DSc, Jászberényi József PhD, Karbach Erika könyvtáros, Koncz Gábor PhD, Kraiciné Szokoly Mária PhD, Melegh Attila PhD, Murányi István PhD, Neményi Mária DSc, Papp Richárd PhD, Szabó Ildikó DSc, Szilágyi Erzsébet CSc, Tarnóczy Mariann

Szerkesztőség címe:

1096 Budapest, Haller u. 88.

+3630 99 00 988

www.kulturaeskozosseg.hu

Kiadja: Belvedere Meridionale

www.belvedere.meridionale.hu

Nyomdai kivitelezés: s-Paw Bt., 6794 Üllés, Bem József u. 7.

www.s-paw.hu

Felelős vezető: Szabó Erik

ISSN 0133-2597

A lap előfizethető és megrendelhető a következő e-mail címen: terjesztes@belvedere.meridionale.hu

A lap ökotudatos szellemben készül.

TARTALOMJEGYZÉK

VÁROSOK, KÖZÖSSÉGEK, INTEGRÁCIÓK

Kovách Imre: <i>Társadalmi integráció: a kisvárosi szintér</i> DOI 10.35402/kek.2020.2.1	5
Balázs András: <i>A lokális integráció eszközei és szereplői Mórton</i> DOI 10.35402/kek.2020.2.2	9
Csurgó Bernadett: <i>„Mezőtúr értéke, közösségünk ereje”</i> DOI 10.35402/kek.2020.2.3	23
Harlov-Csörtán Melinda: <i>Kulturális közösségi identitásteremtés Zsámbékon</i> DOI 10.35402/kek.2020.2.4	35
Kerényi Szabina: <i>Lokális integrációk és dezintegrációk nyomában Marcaliban</i> DOI 10.35402/kek.2020.2.5	55
Kovách Imre – Loncsák Noémi: <i>Kettős társadalmi integráció Gyöngyösön</i> DOI 10.35402/kek.2020.2.6	73
Kerülő Judit – Béres Zsuzsa: <i>Messze van Kisvárda?</i> DOI 10.35402/kek.2020.2.7	85
Megyesi Boldizsár: <i>Zalaszentgrót: a civil társadalom szerepe egy aprófalvas térség integrációjában</i> DOI 10.35402/kek.2020.2.8	99

MŰHELY

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: <i>Archaikus tudatformák továbbélése</i> DOI 10.35402/kek.2020.2.9	117
--	-----

SZEMLE

Nagy Terézia: <i>Tükrök között régi egzotikumunk</i> DOI 10.35402/kek.2020.2.10	129
A.Gergely András: <i>Község, közösség, nép – tereptől a tudományig</i> DOI 10.35402/kek.2020.2.11	131

EMLÉKEZET

Koncz Gábor: <i>Tökaj-Hegyalja kulturális és borturizmusa</i> DOI 10.35402/kek.2020.2.12	135
---	-----

Szerzőink.....	139
----------------	-----

TIT-programok.....	140
--------------------	-----

Filmvilág-oldal	141
-----------------------	-----

TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ: A KISVÁROSI SZÍNTÉR

[DOI 10.35402/kek.2020.2.1](https://doi.org/10.35402/kek.2020.2.1)

A kisvárosok az utóbbi évtizedekben meglehetősen elfeledett területei a társadalomtudományi kutatásoknak, annak ellenére, hogy a társadalomszerveződés, a népesedési folyamatok és a politikai, hatalmi szerkezet szempontjából is megnövekedett a jelentőségük.

A városok száma megkétszereződött 1990 és 2016 között. A kilencvenes évektől 152 község kapott városi rangot. 2016-ban 938.670 fő élt ezekben az új városokban, amelyek urbanizáltsága és központ-funkciója a legtöbb esetben erősen hiányos (Pirisi 2009; Pirisi – Trócsányi 2009), a lakosság száma nem feltétlenül indult növekedésnek a várossá minősítés következtében, de különösen a nagyvárosi agglomerációkban mégis fontos helyszínei a népesedési folyamatoknak.

A mintegy háromszáz, húszezer fő alatti régi és új kisvárosban 2,3 millióan élnek, a 20000-30000 fő közötti lakosságú kategóriában további félmillió fő. Együttesen ez a teljes magyarországi népesség harmada. A legutolsó két országgyűlési és a 2019-es önkormányzati választásokon tapasztalt települési polarizáció következtében a kisvárosok és a vonzáskörzetükbe tartozó falvak különös politikai jelentőséget kaptak. A NER politikai rendszerének működése talán a kisvárosokban a leginkább tetten érhető.

A politikai/választási földrajz és a népesedési adatok mellett az utóbbi évek társadalomszerkezetre és -szerveződésre vonatkozó kutatási eredményei is arra mutatnak, hogy a magyar társadalomban egy olyan csoport nyert sajátos jegyekkel leírható arculatot, amely a kisvárosi, kistéleplési társadalmi integráció és hatalmi hálózatok kulcsszereplője.

A látens osztálymodell (BBC-modell. Savage et al 2013) magyar társadalomra alkalmazása során (Albert et al. 2017) a vidéki értelmiségként azonosított osztály társadalmi mutatói a teljes, tehát nem a helyi társadalom felső középosztályához hasonlóak. A jövedelme alacsonyabb, mint a felső középosztályé, de a vagyoni helyzetük megegyezik. Társadalmi tőkéje, kulturális fogyasztása, képzettsége, presztízse magas, kapcsolathálója a legnagyobb az összes osztály között. A munkaerőpiaci aktivitásuk és beosztásuk is a felső-középosztályéhoz hasonló. Kevés, mindössze 7 százalék köztük a budapesti, a legtöbbben vidéki városokban élnek.

A társadalmi integrációval foglalkozó kutatási programjaink során 2015-ben és 2018-ban is készítettünk adatfelvételt (Kovách et al 2016, 2017; Gerő et al. 2020), amelynek egyik célja a legfontosabb integrációs csoportok azonosítása volt a magyar társadalomban. Mind a két adatfelvétel elemzése során ugyanazokat a változókat és módszert alkalmaztuk a csoportok azonosítására. A két felvétel adatelemzése során létrehozott integrációs modell csoportjainak arányai az összes csoporton belül nem összehasonlíthatóak, azonban az egyes dimenziókban mért értékeik már igen. A 2018-as modell 7 csoportja közül öt a létrehozáshoz használt dimenziók szerint erős hasonlóságot mutatott a 2015-ös csoportokkal, ezért döntöttünk úgy, hogy elnevezésük hasonló lesz.

A lokálisan integrált csoport a 2015-ös és a 2018-as integrációs modellben is határozottan és világosan azonosítható volt. A 2015-ös modellt alkotó csoportok közül a budapestiek aránya itt volt a legkisebb, és a kistélepléseken a legmagasabb. Nagy kapcsolathálóval rendelkeznek, politikailag különösen aktívak, különösen a civil szervezetek támogatása és a helyi politika képviselőivel való együttműködés területén. Szubjektív kirekesztettség-érzésük messze átlagon alatti. A diplomások aránya a második legmagasabb, viszont a diplomások mutatója a legjobb.

A 2018-as integrációs modellben a lokálisan integráltak civil szervezeti tagsága a legmagasabb és a személyes részvételt igénylő, a választásokon túl is megmutatózó politikai aktivitás is kimagasló, amihez széles kapcsolatháló társul. Háromnegyed részük kisebb településen él, Budapesten csak 6 százalékuk. A diplomások és a diplomával rendelkező apák száma átlag feletti, saját bevallott nettó jövedelmük a legmagasabb.

A kvantitatív eredmények alapján arra jutottunk, hogy a vidéki (elsősorban kisvárosi) magyar társadalomban önálló társadalmi réteggént erősödött meg a magas kulturális és anyagi tőkével, a nagyvárosi felső középrétegekkel összemérhető kulturális fogyasztással, előnyös családi háttérrel rendelkező, elsősorban a helyi politikában kivételesen aktív, a lokális társadalomban integrált réteg. Egyes elemzésekből ismertük azt, hogy a helyi

társadalmak politikai/hatalmi integrációjában erős szerepe van a fejlesztési források projekt alapú elosztásának, a kulturális dimenzióknak és az identitáspolitikának (Csurgó – Kovách 2017). A kvantitatív eredmények alapján úgy gondoltuk, hogy a kimutathatóan saját társadalmi jellemzőkkel rendelkező réteg a vidéki/kisvárosi társadalmi integráció főszereplője. Ennek a pontosabb megismerésére szerveztük meg a kisvároskutatást, amelynek eredményeit a következő esettanulmányok mutatják be. Mivel a kutatási terepnek választott hét kisváros semmiképp se reprezentálhatta a számba jöhető háromszáz körüli település viszonyait, legalább arra törekedtünk, hogy minden nagyobb fejlesztési régióból egy kisváros bekerüljön a kutatásunkba. A Dél-Alföldi régióban nem sikerült kisvárost választanunk, de Mezőtúr néhány kilométerre esik a régióhatártól.

A kisváros esettanulmányok a Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetében folytatott társadalmi integráció kutatás keretében készültek. A társadalmi integráció fogalmát, a kutatás elméleti alapjai szerint, nem célravezető a hátrányos helyzetben levő társadalmi rétegek, csoportok inklúziójának a témakörére szűkíteni (Dupcsik – Szabari 2015; Szabari 2015). A társadalmi integráció az egyén vagy intézmény együttműködése egy csoporttal vagy annál nagyobb valóságos vagy szimbolikus közösséggel, amelynek alapja az átlátható és legitim értékek részleges elfogadása és követése. Az integrációt, az egyének, intézmények, és kapcsolatok szintjein is megvalósuló társadalmi újratermelés folyamatosságának feltételét (Ferge 1990) viszonylag állandó mechanizmusok tartják fenn, amelyek megismerhetők a tudományos kutatás számára, és amelyekben az együttműködési készség, a kodifikált szerződések vagy szóbeli megállapodások, a normák és az értékek, valamint a társadalmat összetartó, a társadalmi szereplők együttműködését kiváltó és motiváló, vagy azzal ellentétben ható, kiszámítható jelenségek, szerkezetek és rendszerek, intézményesített vagy perszonális kényszerek kapnak meghatározó szerepet. Az adott mechanizmus résztvevőinek tudása és képzetek az integráció sikerességének, vagy azok hiányosságai és egyenlőtlen elosztása a dezintegráltságának lényeges meghatározóivá válhatnak. További alapfogalmak voltak a kutatás számára az integrációs dimenziók és az integrátorok, az integráció irányítói, befolyásolói és szervezői. Az integrációs dimenzió az integrált, tehát együttműködésre ösztönzött, manipulatív

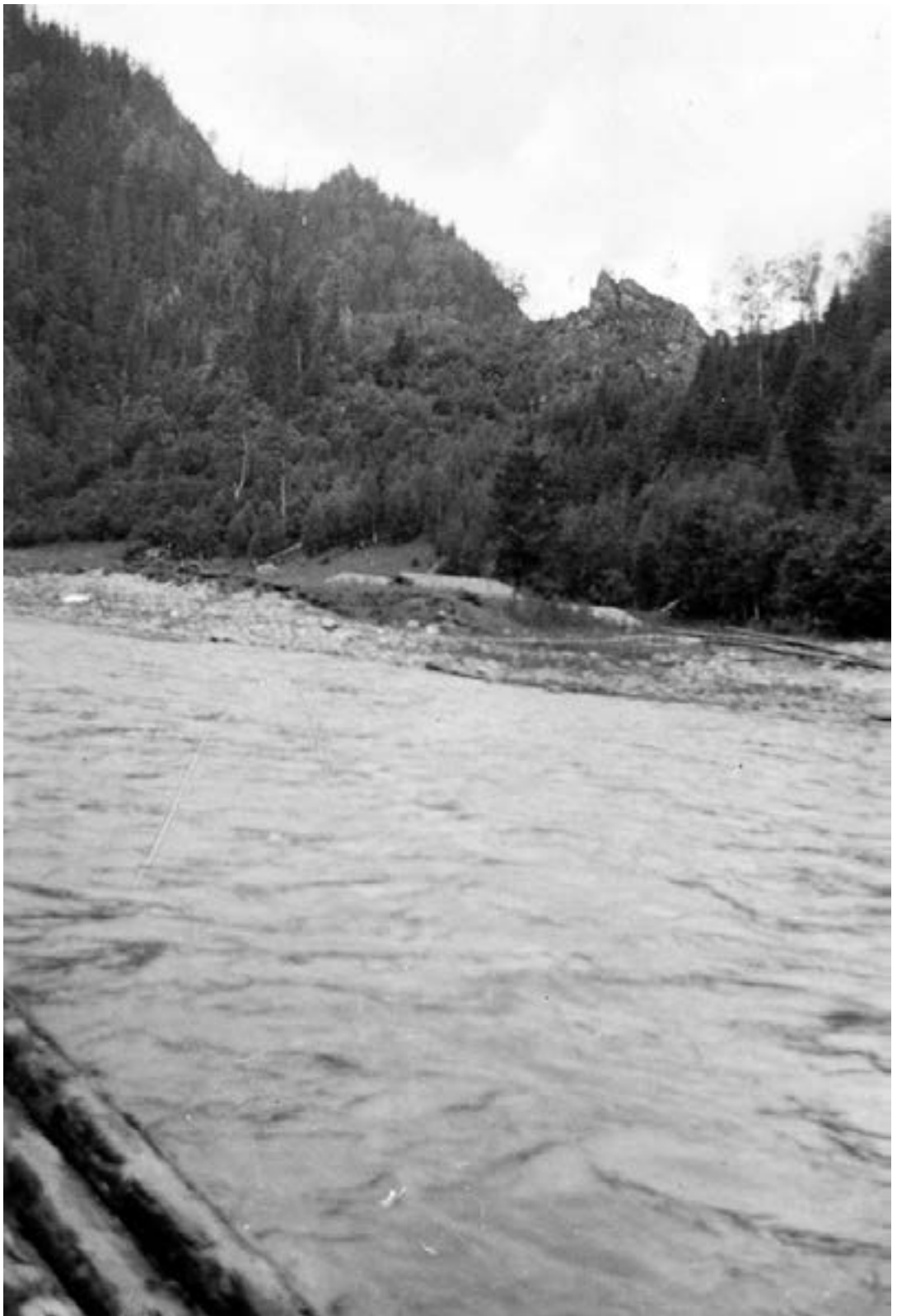
úton vagy nyílt kommunikációban rávetett, esetleg az erőszak különféle módozataival rákényszerített közösségek életének, társadalmi újratermelésének az a területe, amelyben a legfontosabb integrációs mechanizmusok működnek.

A kisvárosok kutatásának az volt a kihívása, hogy megtaláljuk azt, vagy azokat az integrációs dimenziókat, amelyben az egyes helyi közösségek együttműködése vagy éppen szembenállása szerveződik. Azonosítsuk azokat a politikai, szociális és kulturális mechanizmusokat, értékeket és normákat, amelyek az integrációt fenntartják vagy éppen megakadályozzák, megtaláljuk és leírjuk azoknak a tevékenységi és társadalmi jellemzőit, akik az integráció irányítói és szervezői. A folyóirat ebben a számában közölt esettanulmányok semmiképp sem tekinthetők hagyományos értelemben vett kisvároskutatás eredményeinek, mert egyetlen, bár az adott település társadalmi minősége szempontjából meghatározó témára, az integrációra irányulnak.

Korábbi munkákból (Gerő – Szabó 2017, 2019; Csurgó – Kovách 2018) tudjuk, hogy a magyar társadalom elsősorban politikailag integrált, és ezt a tételt a hét kisváros példái sem ellentételezik. A politikailag vezérelt integráció és dezintegráció azonban nem jelenti az integráció egydimenzióosságát. Zalaszentgróton a gazdaság és a civil szerveződések, Marcaliban a centralizáló politika és kultúragazdaság, Kisvárdán a politikailag szervezett gazdaság, kultúra és sport, Gyöngyösön a redistribúció és a civil világ kettősége, Zsámbékon a lokális helyi (kisebbségi) identitás, Mórton leginkább a gazdaság és a társadalompolitika, Mezőtúron a hagyományok és értékek adják a politikának alévetet, illetve az attól néhol többé-kevésbé függetlenedni képes, legfontosabb integrációs dimenziót. Az integráció helyi főszereplőiről az esettanulmányok is visszagazolják, hogy gazdaságilag megerősödő, a teljes magyar társadalom felső-középrétegeitől értékeit és kulturális orientáltságát tekintve lassan talán eltávolodó, de nem feltétlenül és nem hierarchikusan alárendelődő, kultúra-fogyasztásban sem lemaradó, újonnan erőre kapó és társadalmi helyzetét, integrációs kapacitáit manifesztálni képes társadalmi réteg, osztály formálódott. Hogy mindezt legalább részleteiben egyfajta polgárosodásnak foghatjuk-e fel, annak megválaszolásához további kutatásokra, elemzésekre lesz szükség.

Felhasznált irodalom

- Gerő Márton – Hajdu Gábor – Kovách Imre – Kristóf Luca – Szabó Andrea 2020 *4 év múlva. A magyar társadalom integráltsága* – megjelenés alatt
- Albert Fruzsina – Dávid Bea – Kmetty Zoltán – Kristóf Luca – Róbert Péter – Szabó Andrea 2017 Mapping the Post-communist Class Structure: Findings from a New Multidimensional Hungarian Class Survey *East European Politics and Society* 31:544–565. <https://doi.org/10.1177/0888325417739954>
- Csurgó Bernadett – Kovách Imre 2018 A szegénység elleni projektek haszna: A kisvárosi szociális földprogram példája. *Magyar Tudomány* (179) 6:902-911. <https://doi.org/10.1556/2065.179.2018.6.17>
- Dupcsik Csaba – Szabari Vera 2015 Elméleti bevezető az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA kutatáshoz. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 3:33-43.
- Ferge Zsuzsa 1990 Variációk a társadalmi integráció témájára. *Esély*, 1:3-17.
- Gerő Márton – Szabó Andrea 2017 A társadalom politikai integrációja. A politikai értékcsoportok. In Kovách Imre szerk. *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest, Szeged, Belvedere Meridionale – MTA TK Szociológiai Intézet, 117-154.
- Kovách Imre – Hajdu Gábor – Gerő Márton – Kristóf Luca – Szabó Andrea 2016 A magyar társadalom integrációs és rétegződésmo- delljei. *Szociológiai Szemle*, 26 (3):4-27.
- Kovách Imre – Hajdu Gábor – Gerő Márton – Kristóf Luca – Szabó Andrea 2017 Az integrációs modell. In Kovách Imre szerk. *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest, Szeged, Belvedere Meridionale – MTA TK Szociológiai Intézet, 21-47.
- Pirisi Gábor – Trócsányi András 2009. Így készül a magyar város. *Területi Statisztika* 12 (2):137-147.
- Pirisi Gábor 2009 Város vagy nem város? Dilemmák a formális és a funkcionális városfogalom kettőssége kapcsán. *Területi Statisztika* 12 (2):129-136.
- Savage, M. – Devine, F. – Cunningham, N. – Taylor, M. – Li, Y. – Hjellbrekke, J. – Le Roux, B. – Friedman, S. – Miles A. 2013 A new model of social class: Findings from the BBC's great british class survey experiment. *Sociology*, 2:219-250. <https://doi.org/10.1177/0038038513481128>
- Szabari Vera 2015 A normák mint integrációs mechanizmusok a mai magyar társadalomban. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle*, 3:1-16.

A LOKÁLIS INTEGRÁCIÓ ESZKÖZEI ÉS SZEREPLŐI MÓRON

[DOI 10.35402/kek.2020.2.2](https://doi.org/10.35402/kek.2020.2.2)

Absztrakt

A következő települési esettanulmány Mór város társadalomszerkezetét, a helyi elit, felső-középosztály *integrációs szerepét*, a nevezett réteghez tartozók *társadalmi jellemzőit* mutatja be. Elsősorban arra voltam kíváncsi, hogy a város vezető rétege számára milyen intézmények – formális és informális hatalmi eszközök – állnak rendelkezésre a helyi kultúra, identitás-politika alakítására. Az integrációs mechanizmusok azonosítása mellett a kulcsszereplők közötti kapcsolat megismerésére törekedtem: az együttműködések és konfliktusok természetét is vizsgáltam.

A felvett interjúk alapján az egykori bányászváros rendszerváltás utáni identitásvesztésével párhuzamosan egyre inkább a település középosztályát, felső-középosztályát jelentő sváb közösség tradíciói, a hozzájuk köthető borkultúra került előtérbe. A helyi kultúrpolitika a sváb karaktert, mint – normaadó identitást – egyfajta értékalapú integrációs programot használja. A helyi társadalompolitika legfőbb partnereit a településen jelen lévő civil szervezetek jelentik. A sváb hagyományok felélesztése, a civil szervezetek identitás- és kultúrpolitikába való bevonása jelentős legitimációs bázist biztosít a városvezetés számára.

Abstract

The following case study describes the social structure of Mór, the role of the local elite, the upper middle class in integration, and the social characteristics of the members of the mentioned classes. First and foremost, I was curious about which institutions – formal and informal tools of power – are available to shape the local culture and identity policies. In addition to identifying the mechanisms of integration, I tried to understand the relationship between key players: I explored the nature of co-operations and conflicts, too.

According to the interviews, along with the loss of identity of the former mining town after the change of regime, the traditions and the wine culture of the Swabian middle and upper middle class became more and more prominent. Local culture

policy uses the Swabian character as a normative identity to promote a kind of value-based integration program. The main partners of local social policy are the NGOs present in town. The revival of Swabian traditions and the involvement of NGOs in identity and cultural politics provide a significant base of legitimacy for the leadership of the town.

Módszertan

A helyi elit/felső-középosztály – és az általuk dominált intézmények – az integráció három területén fejtik ki hatásukat: (a) *gazdasági, hatalmi, politikai* dimenzió (b) *helyi társadalompolitika*, (c) *identitás, kultúra* alakítása. A kutatás célja tehát, hogy (1.) feltárja a „lokálisan integráltak”¹ csoportjának az integráció egyes dimenzióiban betöltött funkcióit, (2.) meghatározza a helyi elit összetételét és sajátosságait, valamint (3.) feltérképezze a lokális integráció gyakorlatait.

Ez az írás az esettanulmány módszertani megközelítésén (Gerring 2006; Yin 2009) alapul. A kutatási területen két alkalommal – áprilisban és májusban három-három napot töltve – összesen 22 félig-strukturált interjút készítettem, a felvett interjúkon ezt követően tartalomelemzést végeztem.² Az interjúk során az interjúalanyok felé kommunikált témák – fejlesztéspolitika, kulturális élet – keretezésében az integráció mikéntjéről, működéséről, helyi gyakorlatáról próbáltam információt szerezni. Mivel a gazdaság és a politika szférája mellett a helyi

1 „A lokálisan integráltak (9,2%) csoportjának civil és politikai aktivitása kiemelkedik a többiek közül, emellett meglehetősen kapcsolatgazdagok is, valamint a szubjektív kirekesztettség érzetük is átlag alatti. Az intézményi bizalom némileg átlag feletti, a normaszegés elítélése és a munkaintenzitás átlag körüli a csoportban. Ebben a csoportban a legmagasabb a községekben élők (35,5%) és a legalacsonyabb a budapestiek aránya (11,8%), valamint a második legmagasabb a diplomások aránya (30,3%). A csoport politikai aktivitása különösen a politikusokkal, önkormányzati képviselőkkel való kapcsolatfelvétel és a civil szervezetek támogatása esetében emelkedik ki az átlagból” (Kovács et al 2016:9).

2 A kutatás az MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum keretében készült.

integrációban a városi civil szervezetek is fontos szerepet játszanak, ezért az utóbbi terület részletesebb vizsgálatát is elvégzem. A társadalmat összetartó, a társadalmi szereplők együttműködését kiváltó és motiváló, illetve az ezekkel ellentétesen ható jelenségeket és folyamatokat egyéni, intézményi és kapcsolati szinten elemzem.

Az interjúalanyok kiválasztása részben előzetes dokumentumelemzés alapján, részben a „hólabda módszer” segítségével történt. A nyilvánosan elérhető fejlesztési dokumentumokból, az elnyert pályázati források nagyságrendjéből, valamint az önkormányzat honlapja és a vonatkozó sajtóbeszámoló alapján következtetni lehetett a város társadalmi-gazdasági életének meghatározó szereplőire. Az első körben rögzített interjúk során pedig beszélgetőpartnereimet arra kértem, hogy javasoljanak további interjúalanyokat.

A városi közélet „hivatásos alakjai” (politikuskok, önkormányzati dolgozók stb.) mellett a civil szféra (művészeti-kulturális alapítványok, egyesületek) és a gazdasági élet (kereskedelem, turizmus-vendéglátás) meghatározó aktorainak viszonyrendszerét vizsgálom. Interjúalanyaim között a városvezetés és a helyi ellenzék, az önkormányzat szakapparátusának irányítói, a szociális ellátórendszer dolgozói, művészek, pedagógusok, civil szervezeti vezetők, a turizmusban-vendéglátásban érdekelt vállalkozók, borászok, a kisebbségi önkormányzatok elnökei, véleményformáló értelmiségiek és gyári dolgozók egyaránt megtalálhatóak.

Az interjúalanyok többségével szabadon beszélhettem, csupán két önkormányzati dolgozó nem járult hozzá, hogy hangfelvételt készítek. Ezek felidézésekor a beszélgetés során leírt jegyzeteimre támaszkodtam. A helyi rész-szegregátumban végzett munka során a polgármester, a Szociális Iroda vezetője, valamint a körzet önkormányzati képviselője is elkísért. Bár jelenlétük meghatározta az ott élőkkal folytatott beszélgetés kontextusát, a helyiek problémáiba, életkörülményeikbe – legalábbis részt vevő megfigyelőként – így is betekintés nyertem. Mivel valamennyi azonosított társadalmi csoport képviselője, illetve számos integrációs ágens megszólításra került, az így kialakult válogatás tematikus szempontból reprezentatívnek tekinthető.

Elméleti keretek

Az MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum keretében megvalósuló

kutatás tematikai keretét az MTA TK-ban kidolgozott új társadalom modell (integrációs modell) biztosítja, amely a korábban használt rétegződési sémákhoz képest sokkal több társadalmi jellemzőt foglal magában, szignifikáns elemzést biztosítva a jelenkori magyar társadalom egyenlőtlenségeinek, és az azokat létrehozó társadalmi, gazdasági és politikai mechanizmusok megértéséhez.

Mielőtt rátérek a helyi integráció egyes elemeinek vizsgálatára, igyekszem röviden összefoglalni az integrációt működtető mechanizmusok elemzésének lehetséges megközelítéseit. A 2010 utáni társadalompolitika megértéséhez részben a redistribúció új formáinak, részben a helyi közeposztály tradícióinak felértékelésén – olykor „újrateremtésén” – alapuló kultúrpolitika leírása vezethet közelebb.

A redistribúció szakirodalmában elsősorban az újraelosztás jóléti funkcióival, szakpolitikai eszközeivel foglalkozik. Egyre többen hívják fel azonban a figyelmet arra, hogy az újraelosztást nem lehet szűken a szociális és jóléti kiadások szférájában értelmezni (Gerő – Vigvári 2019). Az állami vagy uniós szintű újraelosztás az egyes települések infrastruktúra-fejlesztéshez, a K+F tevékenységekhez kapcsolódó kiadásokban is megjelenik, a mezőgazdasági, pénzügyi, ipari ágazatok működését is befolyásolhatja (Voszka 2006). A jóléti redistribúció mellett teret nyert a projekt alapú redistribúció, jelentősen megerősödött a politikai célok mentén vezérelt rekombináns redistribúció is (Gerő – Kovách 2015). Több kutatás vizsgálta, hogy az újraelosztás miként tölthet be egyszerre szociális és településfejlesztési célokat, az egyes helyi modellekből milyen lokális hatalmi struktúrák következnek, a decentralizált újraelosztás miként járul hozzá a politikai szempontú elosztás erőteljesebb érvényesítéséhez (Kovách 2007; Sjöblom-Löfgren – Godenhjelm 2013). Úgy tűnik, hogy nem csupán megerősödik azok szerepe, akik a projektek lebonyolításában kulcsszerepet játszanak (Kovách – Kucerova 2006, 2009), hanem a lokális elit ezen keresztül nyer lehetőséget a hatalmi viszonyok stabilizálására, a helyi státuszviszonyok befagyasztására (Sociologia Ruralis 2000/2, LEADER-különszám).

A fejlesztések során egyre gyakrabban az endogén megközelítés (Megyesi 2014) érvényesül: a beruházások a lokális adottságokból indulnak ki, a helyben jelentkező igények kielégítésére törekkeznek. A tervezés fázisában és a projektek megvalósításában is a helyi szereplők elképzeléseire, szaktudásukra támaszkodnak. A lehívható európai uniós

és nemzeti támogatásokat a helyi vállalkozói tőke egészíti ki. A politikai, közigazgatási, kulturális és vállalkozó elit lokálpatriotizmusa a helyi gazdaságfejlesztés szándékával párosul, a fejlesztési projektek növekvő arányban használják erőforrásként a helyi kultúra elemeit (Kovách 2007). Ugyanakkor – amint már más esettanulmányok is rámutattak – a vertikális kapcsolatokon nyugvó, összekapcsoló társadalmi tőke negatív hatásai is megmutatkoznak: a források elsősorban a jobb érdekérvényesítő képességű, a tervezési fázisba is bekapcsolódó középrétegek érdekeit szolgálják, a fejlesztési intézményrendszerben a politikai lojalitás is szervezőelvé válhat (Megyesi 2014).

Szintén megfigyelhető, hogy a forrásoknak az alsóbb társadalmi csoportoktól a felsőbb osztályok irányába történő átcsoportosításával (Szikra 2018) párhuzamosan a helyi kultúrpolitika rendre „ideológiai kapaszkodót” biztosít a középrétegek számára. A kisvárosokban a társadalom politikai integrációjának meghatározó eszköze az az identitáspolitika, amely a múlt elemeinek felhasználásával teremt közösségi kohéziót (Csurgó 2014; Csurgó – Szatmári 2014; Csurgó – Kovách 2018). Bár a vizsgált településen a svábok lélekszáma tíz százalék alatti, jelenlétük város-karakterológiai szempontból meghatározó. A rendszerváltás után a német közösség formális szervezetekbe tömörülve igyekezett identitásuk artikulációjáért harcolni (Sz. Tóth 2006). Ebben a klasszifikációs küzdelemben a sváb identitástudat nem elsősorban nyelvi-etnikai, hanem érték-közösségként definiálható: leginkább a némettség presztízse, a hozzájuk társított pozitív sztereotípiák kerültek előtérbe (Bindorffer 2001). A németység tradíciói azonban nem csupán a „magas kultúrában” gyökeresedtek meg: a vegyes nemzetiességű településeken már a két háború között hagyományra vált a szüreti felvonulásnak, amelyben a sváb és magyar népi szokások keveredtek. Az „újraeremelt” szokások a kilencvenes évektől sokfelé váltak önkormányzati ünneppé (Sz. Tóth 2006).

Amint Mór esetében látni fogjuk, a települési hagyományok megerősítésében, felélesztésében a civil szervezetek, a harmadik szektor is közreműködik. A borászat, a turizmus, a művészeti tevékenységek és a hozzájuk kötődő események megvalósítása nem csupán közösségen belüli elismertséget teremt, hanem a hatalmi pozícióik megszerzéséhez és megszilárdításához is hozzájárul.

Noha a korábbi és az új EU-tagállamokat összehasonlító Eurobarometer-kutatások világossá teszik, hogy a posztkommunista Közép-Európa

államaiban jóval szerényebb a civil aktivitás presztízse és elterjedtsége (Szabó 2009), Mór település-méretéhez viszonyítva jelentős civil szerepvállalással találkozhatunk. Mivel a nyugat-európai országokhoz képest hazánkban is alacsonyabb a civil szféra aktivitása, Mór esetében adekvát kérdésként vehető fel, hogy a civil szervezetek magas számát a helyi társadalom állapotának indikátoraként fogadhatjuk-e el.

A politika és a civil társadalom rendszerváltás utáni viszonyát tekintve kétféle megközelítés létezik (Miszlivetz 2010). Az egyik felfogás szerint a képviseleti demokrácia világában a civil társadalompolitikai szereplésének ideje lejárt, helyüket a politikai pártok parlamenti küzdelmei veszik át. Érdekképviseleti tevékenységükre elsősorban azokon a területeken van szükség, ahol az állam és a politikai pártok nem tudnak megfelelően teljesíteni. A civil társadalom tehát kiegészítője, támogatója, ám semmiképpen sem kezdeményezője a politikai döntéseknek. Ezzel szemben a civil társadalom komplexebb fogalmának hívei szerint éppen a civil társadalom az a dinamizáló tényező, amely tevékenységének köszönhetően magát a demokráciát is képes megújítani. E felfogás szerint nincs mereven meghúzható határ a politikai osztály és a civil társadalom között (Miszlivetz 2010).

A politikai és civil társadalom eltérő szerepének, logikájának feloldására Arató András kínált megoldást. Arató elfogadja ugyan a politikai és a civil társadalom elkülönülését, ám szükségesnek látja a politikai szféra nyitottságát a civil társadalom irányába. Szerinte a két szféra közötti állandó és részben „spontán intézményesült” interakció az, ami a 21. századi demokrácia önreflexív és önkorekciós képességének biztosítója (Miszlivetz 2010). A civil szféra működése olyan diszkurzív szempontokat és eljárásokat vihet be a politika területére, amelyek a különböző társadalmi csoportokkal való párbeszédre, egyeztetésre sarkallják a mindenkori hatalom gyakorlóit (Arató – Cohen 1992). A civil részvételben érintettek aránya a demokratikus intézményekben vetett bizalom mértékét jelzi. A civil társadalom mozgalmainak alapja tehát az emberi és állampolgári jogok érvényesülése, tevékenységük a jogállamiság és az értékpluralizáció garanciájaként is felfogható (Gerő 2012).

A fentieknek megfelelően azt a kérdést is meg fogom vizsgálni, hogy a helyi közéletben központi szerepet játszó civil egyesületek milyen módon szolgálják a lokális integrációt, esetenként miként hatnak ellene. Tevékenységük elősegíti-e a

1. számú táblázat: Mór legfontosabb mutatói

Mutató	Érték
Állandó népesség (2011)	14 221 fő
Terület (2011)	108,6 km ²
Népsűrűség (2011)	131,4 fő / km ²
Természetes szaporodás, fogyás egyenlege (2014)	- 2,1 %
Aktivitási ráta (2011)	49 %
Foglalkoztatott (2011)	45,2 %
Munkanélküli (2011)	4,1 %
Inaktív kereső (2011)	28,0 %
Eltartott (2011)	22,7 %
Helyi iparüzési adóbevétele (2016)	2 189 921 e Ft
Helyi idegenforgalmi adóbevétele (2016)	7 273 e Ft

(Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés)

különböző társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségek mérséklését, a hatalmi viszonyok demokratizálódását vagy éppen a fennálló a státuszviszonyokat erősítik-e.

A város bemutatása

A móri járás Fejér megyében, Székesfehérvár megyeszékhelytől észak-nyugatra, a Bakonyt a Vértestől elválasztó törésvonalban, a Móri-árokban fekszik. Földrajzi elhelyezkedését tekintve Komárom-Esztergom és Veszprém megye területével is határos. Az ország hét nagy régiója közül a Közép-Dunántúli Régióhoz tartozik. Járasközpontja Mór, ahol a járás több mint kétötöde, megközelítőleg tizenhétvenezer ember él. Az elmúlt öt-hat évben nagyjából háromszáz fős lakosságcsökkenés volt tapasztalható, amelyet a város vezetése az emelkedő ingatlanáraknak tulajdonít.

Noha a városi gimnáziumot egyre többen választják, sokan székesfehérvári, illetve győri középiskolákba iratják gyermekeiket. A csekély mértékű elvándorláshoz szintén hozzájárul, hogy Mór nem rendelkezik felsőoktatási intézménnyel. A reálszakmákban megfelelő az ellátottság, azonban számos humán munkakör (pl. pedagógus, gyógypedagógus, pszichológus) hiányszakmának számít. Újabban a fellendülő borászat, illetve

a kereskedelem-vendéglátás sokakat visszacsábít Móra.

Mór fekvése közlekedési-úthálózati szempontból kedvező. A térségi közlekedés legfontosabb eleme a 81. számú főút, amely Székesfehérvárral, illetve Győrrel kapcsolja össze a várost. A 8127. jelzésű út Tatabánya összekötését biztosítja a 8-as és az M7 gyorsforgalmi úttal. A főváros megközelítése székesfehérvári, illetve tatabányai átszállással, valamint közvetlen buszjáratokkal is biztosított. A Budapest elérése vasúttal szintén székesfehérvári átszállással lehetséges. A város munkaerő-piaci vonzáskörzete mintegy 30 km sugarú körzetre terjed ki, amelynek gazdasági, kereskedelmi és kulturális központja (ITS 2015).

A Móri járás gazdasága ipari jellegű, a járásközpontban az autóalkatrész-gyártás, a járműiparhoz kapcsolódó ágazatok jelentős múltra tekintenek vissza. Az államosítások nyomán az 1950-es évektől a szén- és bauxitbányászat gazdasági fellendülést eredményezett, az 1960-as években a szocialista iparosítás jegyében új üzemeket (Ikarus, Csepeli Fém-művek, Budalakk) telepítettek a környékre. Ekkor honosodott meg a jármű- és fémipari technológia a városban. Az ipari üzemek mellett a mezőgazdaság szerkezete is átalakult, a nagyüzemi termelés vált elsődlegessé.

Az ipari és mezőgazdasági foglalkoztatottság növekedése lakásgondokkal járt, amelyet a város

vezetői elsősorban új belvárosi lakótelepek építésével kívántak megoldani. A panelépítkezések hatására a '70–80-as években megnőtt a lakásállomány, jelentős számban költöztek Móra a környező települések lakói is.

A 2011-es népszámlálás során a lakosság 83,4%-a magyarnak, 8,3% németnek, 1,1% cigánynak, 0,5% pedig románnak mondta magát. A városban jelen lévő nagyvállalatok munkaerő-igénye miatt – az ingázó vendégmunkásokon túl – a kilencvenes évek eleje óta nagyobb számban vannak jelen mongol állampolgárok. Ők eleinte a helyi fonóüzemben, majd a varrodában dolgoztak, amely jelenleg a Rába tulajdonában áll. A mintegy háromszáz főt kitevő közösség a város lakótelepi részén él. Bár az itt letelepedett mongol lakosság első generációja elkülönült életvitelt folytat, gyermekeik integrálódtak a helyi társadalomba: a múlt évben egy mongol gyermek nyerte az általános iskolai szépírási versenyt.

Mór kisvárosi méretéből következően belterületi részein markánsan elkülönülő városrészek nem határozhatóak meg. Területileg csupán az egykori Bányász-telep válik el valamelyest a város egészétől, ugyanakkor mára ezt a részt sem csupán az egykori bányásztelep lakja: a terület számos fiatal családnak ad otthont, társadalmilag heterogén összetételűvé vált. A városban alacsony számban jelenlévő roma lakossággal részben a település belső részén elszórtan, részben az Árkpuszta nevű, a városhatártól két kilométerre lévő rész-szegregátumban találkozhatunk.

A KSH szegregációval veszélyeztetett területként jelöli meg a közigazgatásilag szintén Mórhoz tartozó, a várostól tíz kilométerre fekvő Felsődobost. Utóbbi falusias jellege, idősödő korösszetétele, és alacsonyabb ingatlanárai ellenére interjúalanyaim szerint nem tekinthető szegregált övezetnek. A város többi része főként családi házas, kertvárosias beépítésű, a felső rétegekre sem jellemző villanegyed-jellegű elkülönülés, csupán a legkésőbb felparcellázott utcákban jelennek meg nagyobb arányban új építésű, modern házak.

A helyi integráció eszközei és szereplői

A következőkben a város társadalomszerkezetében megfigyelhető integrációs erők szerepét és eszközeit a helyi gazdaság, társadalom- és kultúrpolitika dimenzióiban vizsgálom meg. Mivel a rendszerváltás óta mindössze két polgármester állt a város élén, ezért a hatalmi viszonyok és az

integráció-sémák összevetése során is visszaalakok a jelen szempontjából releváns múltbeli eseményekre.

Hatalmi viszonyok

A lokális társadalom helyi hatalomhoz való viszonya alapvetően tekintélytisztelő és apolitikus. Interjúalanyaim szinte kivétel nélkül tartózkodtak attól, hogy akár a helyi, akár az országos politika ügyeiben direkt módon állást foglaljanak. Politikai, kulturális orientációjukra vonatkozó kérdéseimre jellemzően kitérően válaszoltak vagy a városvezetést támogató véleményüknek adtak hangot. A város életét meghatározó politikusok, intézményvezetők, a döntésekre befolyással bíró más közéleti szereplők valamennyien móri gyökerűek³ és évtizedek óta „beágyazottak”. A politikai funkciókat viselő és az önkormányzat szakapparátusát vezetőik között is többekkel találkoztam, akik pozícióikat választási ciklusokon átívelően megőrizték.

A hatalmi viszonyok stabilitása a rendszerváltás óta jellemző a városra. Az első polgármester tizenhat évig állt a város élén, a jelenlegi vezető 2006 óta tölti be hivatalát. A leköszönő baloldali polgármester távozásakor a jobboldal jelöltjét javasolta utódjául. A közhivatalok élén állók pozíciója általában is „jogfolytonos”: az első polgármester édesapja TSZ-elnök volt, ő maga tanácselnökként élte meg a rendszerváltást. A jobboldal jelöltje már a harmadik ciklusát tölti, előtte két évig városfejlesztési igazgatóként működött. Korábban Székesfehérvár alpolgármestereként szerzett városvezetői tapasztalatokat.

Hasonló tendencia figyelhető meg az országgyűlési képviselők választása esetén is: a korábbi polgármestert valamennyi alkalommal megválasztották, amikor elindult az országgyűlési választásokon.⁴ Hozzá hasonlóan a jelenlegi képviselő is a harmadik ciklusát tölti az Országgyűlésben.

A város vezetését 2006-ban egyszerű többséggel vette át a jobboldal, az utána következő két választás alkalmával már abszolút többséget szereztek, jelenleg valamennyi választókörzet Fideszes. Az ellenzék szerepe marginális: a helyi irodával nem rendelkező Jobbik egy mandátumot szerzett, míg

3 Relatív kivételt éppen a 2006 óta hivatalban lévő polgármester jelent: ő ugyan szintén rendelkezik móri felmenőkkel, ám fehérvár- és székelyvárosi születésű.

4 Az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény hatályba lépése után a polgármesteri és az országgyűlési képviselői tisztség összeférhetetlenné vált.

az MSZP-DK⁵ jelöltjeként a korábbi alpolgármester jutott be a képviselőtestületbe. A Mór Város Jövőjéért Egyesület 2006-ban a helyi jobboldal szövetségeseiként szerzett mandátumot. A szövetség felbomlása⁶ után, 2010-ben az egyesület polgármester-jelöltet is indított, ám a korábbi hat helyett csupán két képviselői helyhez jutottak, két képviselőjük pedig már a Fidesz színeiben került ismét a képviselőtestületbe. 2014-től az MSZP-DK és a Jobbik mellett a Mór Város Jövőjéért Egyesület is csak egy mandátumot birtokol.⁷

A helyi ellenzék véleménye szerint a jobboldal egymást követő abszolút győzelme valamelyest megváltoztatta a városi demokrácia működését: a kevesebb testületi vita mellett az ülések időtartamának rövidülése is a városvezetés erejét jelzi. Egyik beszélgetőtársam ugyanakkor arra is utalt, hogy a város irányítására nem csupán a regnáló polgármesternek, hanem az országgyűlési képviselőnek is döntő befolyása van.

A fentieknek megfelelően a helyi integráció legfontosabb szereplője hagyományosan a város politikai vezetése. Amint látni fogjuk – ha eltérő eszközökkel is – mindkét polgármester egy-egy válságidőszakban tudta konszolidálni a helyi társadalom viszonyait. Noha a hivatalát 2006 óta betöltő polgármester „kívülről” érkezett a városba, nem tősgyökeres lakosként is meghatározó befolyást gyakorol a móri identitás alakulására. Ahogyan elődei ugye használták ki a város gazdasági adottságait, úgy az új polgármester is jó érzékkel ismerte fel a sváb közösségben és a civil szférában mozgósítható integrációs potenciált.

Gazdaság és integráció

A rendszerváltás kezdetben Móron is gazdasági és foglalkoztatási nehézségeket okozott. A szocialista ipari üzemek bezárása, a bányák leépítése, illetve az Állami Gazdaság felszámolása hamar éreztette hatását: a munkanélküliség 1992-re 15 százalék fölé emelkedett. A '90-es évek elejétől azonban a város előnyös fekvését, infrastrukturális

és munkaerőpiaci adottságait kihasználva a 81-es főút melletti 35 hektáros területen új ipartelep hoztak létre. Itt elsősorban külföldi – német, amerikai, japán, spanyol érdekeltségű – közepes és nagyvállalatok telepedtek meg. A külföldi tulajdonú járműipari vállalatokat a városvezetés tudatosan vonzotta ide: az első befektetők számára jelképes, 1 forint/négyzetméter áron értékesítették a szükséges területet. A sváb közösség nyelvtudására, a Mórról elszármazott németek kapcsolataira támaszkodva a helyi ipari hamar új erőre kapott. Ebben az 1990-ben létrejött freudenbergi testvérvárosi kapcsolatok mellett a német autóiparban számos vezető pozíciót betöltő móri származású Schindele Wendel⁸ személye is komoly szerepet játszott. Vele a korábbi és a jelenlegi polgármester is rendszeres viszonyt ápolt.

A külföldi beruházók főként az IKARUS móri gyáranál meghonosodott ipartechnológiai kultúrára építve zöldmezős beruházással hozták létre gyáraikat. Jelenleg autóüléseket, ülésmozgató automatikát, kábelkötegeket és gépkocsi-szerelvényeket gyártanak. A város északnyugati határában fekvő gyárüzemek mára több mint 56 hektáros iparterületre terebélyesedtek, a terület 2007-ben Ipari Park rangot kapott. Az itt működő 16 nagyvállalkozás több mint 6000 embert foglalkoztat.

Az iparfejlesztéssel a munkanélküliségi ráta már az ezredforduló előtt hat százalék alá szorult. A nagyvállalatok tartós jelenlétének köszönhetően a városban gyakorlatilag megszűnt a munkanélküliség, sőt munkaerő-szükségletük kielégítésére egyre nagyobb számban jelentek meg külföldi – főként ukrán és szerb – alkalmi munkavállalók. A betelepült multinacionális cégek tehát nem csupán a helyi és környéki műszaki értelmiségieket, szak- és betanított munkásokat integrálták, hanem hatásukra jelentősen nőtt az ipari és kereskedelmi vállalkozások száma, minőségi fejlődés történt a szolgáltatások terén is. A hagyományos turizmus mellett a móri ipar munkaerőigényét kiszolgáló vendégmunkások-idénymunkások számára nyújtott szolgáltatások (pl. szoba- és lakáskiadás) az év egészében bevételt termelnek a helyi lakosságnak.

5 A Demokratikus Koalíció a jobbikhoz hasonlóan nem rendelkezik önálló móri irodával, alapszervezettel.

6 Információim szerint a szövetség felbomlásához egy ingatlanvita vezetett: a Fidesz-frakció nem szavazta meg az Mór Város Jövőjéért Egyesület által irodának kiszemelt épület használatát.

7 Képviselőként az egyesület 2010-es polgármester-jelöltje szerzett mandátumot.

8 Prof. Dr. Schindele Wendel 1935-ben született Móron, sváb család gyermekeként. Üzletemberként, autóipari mérnökként, felső vezetőként olyan cégek magyarországi letelepedésében bábáskodott, mint az Audi, a Bosch, a Continental vagy a Daimler. 2015-ben szülőhelyén, Móron helyezték örök nyugalomra. Temetésén Martin Winterkorn, a Volkswagen AG igazgatótanácsának elnöke mondott beszédet.

A városi gazdaság több lábbon állása érdekében a 2006 utáni városvezetés a helyi vállalkozásokkal együttműködve törekszik arra, hogy Mór ne csak a hagyományos tavaszi és őszi rendezvényekhez kapcsolódóan, hanem egész évben borturisztikai célpont legyen. A gazdasági jövőkép megfogalmazásakor a szőlőtermesztés és a borászati hagyományok kerültek előtérbe, amelyek termelői iparágként és a turizmus bázisaként is megjelennek. Az erősödő turizmusnak köszönhetően a borászatban, vendéglátásban érdekelt vállalkozók településen belüli súlya is erősödött: a helyi identitás megteremtése mellett egyre jelentősebb foglalkoztatókká váltak. A velük készült interjúim tanulsága szerint azonban egységes fellépésük ritka: bizonyos ellentéteket az elmúlt rendszerből, illetve a rendszerváltás időszakából hoznak magukkal, más konfliktusokat az élesedő piaci verseny váltott ki. Az egykori Állami Gazdaság felosztásából nem minden bortermelő részesedett azonos arányban, mára sokak számára a művelés alá vonható földterület hiánya akadályozza a fejlődést. Miközben a városban jelenlévő svájci-magyar befektető nagyarányú földvásárlásaival és fejlesztéseivel jelentősen hozzájárult a borvidék elismertségéhez, tevékenysége óhatatlanul ellenérzéseket vált ki a kevésbé tőkeerős konkurenciából.

Noha a móri borászok közel sem tekinthetők egységes közösségnek, a bortermelők munkája és a hozzájuk kötődő ünnepek a városarculat és a város hétköznapi élete szempontjából is meghatározó. A két hagyományos pincesor (Ezerjő és a Hársfa utca), valamint a Mórt a szomszédos Csókakővel összekötő borút a város legfontosabb turisztikai látványosságai közé tartozik. A móri zászlósbor, az *Ezerjő*, a város hivatalos szlogenjében is szerepel: „Mór az EZERJŐ városa!”. Mór hivatalos mottója tehát kifejezi és megerősíti a borkultúrához kapcsolódó identitást, valamint településmarketing szempontból is hasznos. A mottó többretekintéssel egyrészt középpontba helyezi a városhoz kapcsolódó bormárkát, valamint az „ezer jót” kínáló turisztikai célpont lehetőségét is sejteti.

Mór társadalom- és gazdaság szerkezetének alakításában lényeges szerepe van két külföldről hazatelepült családnak. A Móri Borvidék egyik legnagyobb borászatát, valamint a város egyik legnívósabb vendéglátóhelyét tulajdonló vállalkozó az elmúlt években közel két milliárd forintot fektetett helyi érdeklőségeibe. A '71-ben disszidált svájci-magyar állampolgár a környék legnagyobb és legkorszerűbb szőlészeti-borászati és pezsgőüzemét hozta létre. Mivel Magyarországon 500 hektár alatt nem létezhet

borvidék, így amikor 2008-ban az egykori Móri Állami Gazdaság szőlőföldjeit árverésre bocsájtották, kérdésessé vált a borvidék önálló fennmaradása. Az ekkor megszerzett – és azóta is gyarapított – szőlőföldjeivel a nagybefektető összesen 168 hektárt tart szőlőművelés alatt, így sokan a Móri Borvidék megmentőjének tekintik. Étterme és borászata mellett jelenleg egy bungalow-park építésén is dolgozik, számos helyi polgárnak ad munkát.

A Svájc és Magyarország között ingázó vállalkozó mellett egy másik, Németországból a '90-es évek elején hazatelepült – szintén móri sváb gyökerű – család tevékenysége is a város arculatának és turisztikai vonzerejének alakítója. A jelenleg is megközelítőleg 300 főnek munkát biztosító szerszámgyártó céget a családfele alapította. Az 1992 óta működő, XVII. századi parasztházakból kialakított hotel-étterem, a 2000-ben elkészült lovarda, majd a 2004-ben megnyílt wellness hotel is hozzájuk tartozik. A német vállalkozó pusztavámi születésű felesége a család vendéglátóipari érdeklőségeinek irányításán túl is számos fontos kezdeményezés motorja: a Móri Borvidék TDM Egyesület alapítójaként – sokáig elnökeként – a városi-térségi turizmus fejlesztésének, a Közművelődési Közalapítvány korábbi elnökeként pedig a helyi kultúrának is meghatározó szereplője. Ma is több helyi civil szervezetben aktív. Noha a férj halála után a gyárat értékesítették, a családi vállalkozások ma is közel hatvan embernek biztosítanak megélhetést.

A település korábbi és jelenlegi vezetése tehát helyesen ismerte fel a város földrajzi elhelyezkedésében, a nagyarányú német ajkú népességben rejlő munkaerőpiaci lehetőségeket. A 2008-as gazdasági válság idején megfogalmazódó új fejlesztési irányok (turizmus, borturizmus) tekintetében is konszenzus uralkodik. Noha a betelepülő multinacionális nagyvállalatok vezetése interjúalanyaim szerint nem befolyásolja érdemben a lokális közélet alakulását, a közigazgatási és helyi gazdasági elit szoros együttműködése a hatalmi viszonyok stabilitását eredményezi. Mór politikai és vállalkozó elitjének a helyi hagyományok megőrzésére, felélesztésére tett kísérlete a gazdaságfejlesztés szándékával párosul: a településen végbement idegenforgalmi beruházások tervezésében a helyi vállalkozók részvételével működő civil szervezetek is partnerek.

Társadalompolitika és integráció

Interjúim tanúsága szerint a város hétköznapijába az országos politika ügyei kevésbé gyűrűznek be,

a helyi közelet leginkább a nagyszámú civil szervezet berkein belül zajlik. A város méretéhez képest jelentős civil aktivitás tapasztalható: a közel ötven bejegyzett szervezet közül nagyjából harmincban folyamatos munka zajlik. A jelenlegi városvezetés tudatosan támogatja törekvéseiket, számos kérdésben nyíltan is támaszkodik az általuk megjelenített közösségekre. Míg a település első polgármestere a civil szervezetekkel távolságtartóbb – olykor konfliktusos – viszonyt ápolt, a jelenlegi polgármester saját honlapján is feltünteti civil szervezeti tagságait. Beszélgetésünk során úgy fogalmazott, hogy a településen belül azért sincsenek hangos viták, mert a helyi közbeszédet alakító szervezetek igényei „homogén csoportonként ki vannak elégítve”. Az önkormányzat évi 30 millió forintos pályázati alap létrehozásával is segíti a civil szféra tevékenységét.

A Móri Városvédő és Szépitő Egyesület története és munkássága jól illusztrálja a civil érdekérvényesítés és a helyi politika kapcsolatának alakulását. Az egyesület vezetőjével készített interjú során kiderült, hogy noha a 28 éve alakult szervezet alapítói között többen is az önkormányzat hivatalaiban dolgoztak, az akkori városvezetés eleinte gyanakvással szemlélte tevékenységüket. A város építészeti örökségének megóvására létrehozott szervezet a kezdeti politikai ellenállást megtörve az országban második településként⁹ érte el, hogy helyi védelmi rendeletet alkossanak az érintett épületekről. A műemlékvédelmi tevékenységük mellett az egyesület a köztér megújítása érdekében is jelentős lobbierőt fejtett ki.¹⁰ A jelenlegi városvezetés felismerve a civil szervezet társadalmi támogatottságát, szoros együttműködésre törekszik az egyesülettel: működési támogatást és irodát biztosít részükre, maga a polgármester is belépett az egyesületbe.

Az általam megismert civil szervezetek a sport, az egészségvédelem, bizonyos szociális funkciók és szakmai érdekképviseleti tevékenységek mellett hangsúlyosan a helyi identitás- és kultúrpolitika partnereiként jelennek meg. Működésük középpontjában elsősorban a középosztály megerősítése, kohéziója, részvételre való szocializálása áll. Aktív tagságukban szintén a közép és felső rétegekhez tartozó személyek felülreprezentáltak, vezetőik többnyire bensőséges viszonyt ápolnak az önkormányzat hivatali-politikai irányítóival. A velük szorosan

9 Az országban elsőként Vácon fogadtak el helyi védelmi rendeletet.

10 Az Erzsébet téren 2011-ben felállított Wekerle-szobor is az egyesület kezdeményezésére, politikai, civil, lakossági és vállalkozói összefogással valósult meg.

együttműködő önkormányzat sok esetben rajtuk keresztül éri el és mobilizálja a városi lakosság szélesebb rétegeit.

Az egyesületi vezetők közül többen számoltak be olyan általuk szervezett „véleménykutatásról”, amely sikerrel szondázta a helyi közösség igényeit. A lakossági igényfelmérések eredményeinek a városvezetés igyekszik érvényt szerezni. A móri városvédők például valamennyi helyi általános és középiskolást (valamint szüleiket és nagyszüleiket) megkérdezték azzal kapcsolatban, hogy infrastrukturális szempontból mi hiányzik a város életéből. A szervezeten és az iskolákon keresztül beérkezett 1077 javaslatot az önkormányzat figyelembe vette: ezek eredményeként – többek közt – valamennyi városi lakótelepen közösségi szalonnasütő létesült, szintén hatásukra indult meg a szabadtéri mozgáshelyiségek, illetve a városi strand korszerűsítése. A városfejlesztéshez kapcsolódó előzetes kutatásokhoz a Móri Borvidék TDM Egyesület online kérdőívvel, valamint a különböző városi rendezvényeken igényfelmérő, illetve elégedettségi kérdőívvel járult hozzá. A turisztikai egyesület idén két pályázatot is kiírt, amelyben fiatalok adhatnak ötletet részben a hiányzó programok, részben a meglévő móri értékek népszerűsítését illetően.

A civil szervezetek nem csupán az identitáspolitika bázisának tekinthetőek, hanem a városarculat szempontjából meghatározó programok lebonyolításában is fontos szerepet játszanak. Mivel véleményük a fejlesztéspolitika és a városi turizmus jövője szempontjából is meghatározó, ezért e szervezetek vezetésében a helyben fontos véleményformálók, a vendéglátásban és borturizmusban érdekelt családok mellett a városi döntéshozók egy része is megjelenik.¹¹

11 A 24.hu májusi cikkében a Móri Család és Karrierpont Egyesületnél tapasztalt visszasságokról ír. Móri Város Önkormányzata és a Móri Borvidék TDM konzorciuma 200 millió forintot nyert „Nő-Központ létrehozására”, valamint programok és képzések lebonyolítására. Ezek főszervezője Törőné Varga Mónika, aki Törő Gábor, a Fidesz móri országgyűlési képviselőjének felesége. Hadházy Ákos független ellenzéki képviselő szerint a pályázat szóról szóra kimásolt részeket tartalmaz abból a korábbi anyagból, amellyel Rétvári Bence EMMI-államtitkár unokatestvére, Huczekné Rétvári Mónika is azonos célra kapott uniós forrásokat. Emellett Hadházy szerint a programok lebonyolításának minőségével, az elszámolásukhoz benyújtott teljesítéssel is gondok vannak (lásd részletesen: <https://24.hu/belfold/2019/05/15/retvari-bence-rokonanak-200-milliot-ero-palyazatabol-masoltak-moron/>)

A civil szervezetek fontosságát jelzi, hogy a Móri Borvidék TDM Egyesület elnöke a város alpolgármestere, elnökségében a helyi vállalkozók mellett a Hegyközség vezetőjét, a város legnagyobb szállodájának igazgatóját, valamint a kulturális központ igazgatóját is megtaláljuk. A város legnagyobb taglétszámú civil szervezetét, a Móri Petőfi Horgászegyesületet egy ellenzéki képviselő, a korábbi alpolgármester vezeti. Bár a legutolsó tisztújításon az ellenjelölt a városvezetéshez közel álló személy volt, ám a korábbi vezető megerősítése után a szervezet ismét megkapta a működéséhez szükséges önkormányzati forrásokat.

A társadalmi párbeszéd intézményeinek „domesztikálásával” a civil szervezetek, a harmadik szektor vált a helyi társadalompolitika legfontosabb partnerévé. A szervezeteikre jellemző „kétirányú érdekközvetítés”, a kapcsolatokra támaszkodó érdekvédelem mechanizmusai azonban ellentmondanak a nyilvánosságra épülő, transzparens együttműködések alapuló civil logikának (Arató – Cohen 1992). A városi középrétegek mobilizálása, értékeik, hagyományaik felértékelése ugyanakkor jelentős legitimitást biztosít a helyi hatalom számára. A városi középosztály, a lokális kulturális elit aktív részese a közös identitás megteremtésének, a fejlesztési projektekben – amint az az interjúkon túl a városfejlesztési dokumentumokban is megjelenik (ITS 2015, TK 2017) – a városvezetés erőforrásként tekint a móri kultúra elemeire.

Miközben a helyi hatalom az országos trendekhez illeszkedve a forrásokat a középosztály megerősítésére koncentrálja (Szikra 2018), a különböző társadalmi csoportok közötti egyenlőtlenségek csökkentését „pontoszerű beavatkozásokkal” kezeli. Az alapvetően a városi középosztály összetartására fókuszáló politika mellett érezhetően háttérbe szorult a marginalizált helyzetű csoportok integrációja.¹² Az Árkpusztán található rész-szegregátum felszámolására ugyan a város 2017-ben közel 85 millió forint pályázati forrást nyert,¹³ azonban az összeget nem használták fel. A polgármester és a városfejlesztési igazgató a projekttől való visszalépést azzal indokolta, hogy míg a pályázat településfelmérést követelt meg, ők az érintett épületek (11 szociális

bérlakás) komfortnövelésére, a körülmények javítására helyezték a hangsúlyt.¹⁴

A város által kínált szociális ellátások között jelentős súllyal szerepelnek természetben nyújtott szolgáltatások. A település „normál” lakásfenntartási, adósságkezelési célú támogatása mellett eseti jellegű települési támogatásban az elmúlt évben 86 fő részesült, míg meghatározott időszakra nyújtott rendkívüli települési támogatáshoz 56 fő jutott. Ezen túlmenően a település 80 darab 5000 forint értékű élelmiszer ajándécsomagot osztott ki. 2018-ban a Családsegítő Központ jelzése alapján az önkormányzat szintén eseti jelleggel biztosított tűzifát móri, illetve felsődobosi rászoruló háztartásoknak. Az Árkpuszta mellett található bútorüzem vezetőjével pedig a Családsegítő munkatársai abban állapodtak meg, hogy a maradványfát a szomszédos rész-szegregátum lakói számára átszállíthatják. Ezen túlmenően a képviselőtestület 2018 júniusában úgy határozott, hogy az általános tartalék terhére, saját forrásból biztosít egyszeri, 12 ezer forintos támogatást azok számára, akik a jogszabályok alapján nem jogosultak a központi rezsicsökkentési támogatásra. A döntés értelmében 260 fő részére összesen 3.144.000 forint került kiutalásra (Beszámoló 2018).

Ezzel együtt sem a roma kisebbségi önkormányzat vezetője, sem más interjúalany nem számolt be jelentősebb etnikai, szociális feszültségről. A városon belül csupán néhány régi udvarházban vannak nagyobb arányban alacsonyabb státuszú roma és nem roma családok, ám ezek az épületek sem képeznek egységes tömböt. A fedél nélkül maradt, illetve a lakásfenntartásra segítséggel sem képes móri és környéki polgárokról az 1994 óta működő Hajléktalanok Átmeneti Szállása gondoskodik.¹⁵ A 16 női és 16 férfi férőhellyel rendelkező intézmény a Család- és Gyermekjóléti Központtal együttműködve igyekszik programjaival integrálni a legszegényebbeket.

14 Az egykori majorsági épületben kialakított szobakonyhas lakásokba az önkormányzat bevezette az áramot, ugyanakkor a szociális bérlakások fürdőszobával továbbra sem rendelkeznek. A gázellátást a lakók pb-gázpalackkal oldják meg, jellemzően mobil elektromos melegítővel, illetve fával fűtenek. Árkpuszta és Mór között óránkénti buszjárat biztosítja a kapcsolatot, a területen áthaladó buszjáratokra a majorság mellett kialakított megállóban lehet felszállni.

15 Utcai hajléktalanság nem jellemző a városban. Az intézményt télen olyanok is igénybe veszik, akik az év többi részében eredetileg nem lakás céljára létrejött épületekben, egykori préházak, pincék átalakításával vagy a zártkerti övezetek korábban nyaralóként funkcionáló ingatlanjaiban élnek.

12 A település antiszegregációs tervvel nem rendelkezik, a roma kisebbség helyzetének lehetséges javításával az Esélyegyenlőségi terv vonatkozó részei foglalkoznak (TEP 2011).

13 Projekt megnevezése: Árkpuszta rehabilitációja. (Lásd részletesen: <https://emir.palyazat.gov.hu/nyertes/?node=adatlap&forras=1420&id=8231702>)

A helyi szegények szűk rétegéről tehát a kifejezetten rájuk fókuszáló intézmények¹⁶ és programok gondoskodnak. Az önkormányzat a természetbeni juttatások, eseti pénzsegélyek rendszerén keresztül pacifikálja a potenciális elégedetleneket. Az elkülönített intézményeken keresztül zajló társadalompolitika csekély ráfordítások mellett is politikai stabilitást teremt.

Kultúrpolitika, értékek és integráció

A kultúra, mint integrációs erő a kétezres évek második felétől van jelen hangsúlyosan a város életében. A helyi kultúra újrafelfedezése eleinte szerves fejlődés – főként a sváb közösség és a hozzájuk köthető civil szervezetek – útján, majd a 2008-as válság után megfogalmazódó új gazdasági jövőkép részeként került középpontba. A borászati hagyományok felélesztése és az azokhoz kapcsolódó közösségi események nem csupán az élénkülő fesztiválturizmus,¹⁷ hanem a helyi társadalom összetartásának is fontos eszközévé váltak. Mór legmeghatározóbb identitáscsoportja a város középosztályát, felső-középosztályát képviselő sváb közösség, akik a város ünnepeinek, rendezvényeinek és a vendéglátás középpontjában álló borturizmusnak is domináns szereplői. A svábok jelenlétét a városvezetés tudatosan használja imázsformálásra: Mór hivatalos kiadványaiban is hangsúlyosan megjelenik a sváb kultúra, gyakran építenek a velük kapcsolatos pozitív asszociációkra. A felvett interjúkból is az a kép rajzolódik ki, hogy az egykori bányászváros rendszerváltás utáni identitásvesztésével párhuzamosan a sváb közösség mintegy magához asszimilálta a kötőerők nélkül maradt többségeket. A város sváb identitása mára nem elsősorban nyelvi-etnikai, hanem érték-közösségként definiálható: más sváb településekhez

16 A Család- és Gyermekegészségi Központ mellett ilyen szervezet a részben annak munkatársaiból létrejött Családsegítő Alapítvány.

17 A szürethez kapcsolódó Móri Bornapok mára a város legnagyobb rendezvényévé nőtte ki magát, négy nap alatt 35 ezer fő körüli résztvevőt vonz a településre. 1934 óta kisebb szünetekkel tartják meg, a '90-es évektől minden évben megrendezik. A fúvószenesi és néptánc fesztivállal kiegészült rendezvény az ezredfordulóra nemzetközi hírnévre tett szert. A négy napos programsorozat ideje alatt a város egész területén, számos helyszínen kínálnak hagyományörző, kulturális és sportolási lehetőségeket. A város idegenforgalmi szempontból legjövődelműbb eseménye.

hasonlóan (Bindorffer 2001) itt is egyre inkább a németiség presztízse, a hozzájuk társított pozitív sztereotípiák kerültek előtérbe.

A helyi tradíciók, autentikusnak vélt szokások felelevenítésében a bortermeléssel, vendéglátással foglalkozó családok mellett a politikai elit is érdekelt. A sváb hagyományok és a sváb identitás centrumba helyezését a városi programok, közösségi ünnepek is erősítették. A „szimbolikus svábság”, mint társadalomformáló erő túlmutat a szűken vett vérségi-nyelvi kötődésekkel rendelkező polgárok körén. A helyi kultúrpolitika a sváb karaktert – mint normaadó identitást – egyfajta értékalapú integrációs programként használja. A tágran értelmezett sváb kultúrára épülő identitáspolitika a múlt elemeinek felhasználásával teremt közösségi kohéziót: a svábok szorgalmával, összetartásával azonosuló városi középosztályt értékeli fel.

Az előző identitáselemek tehát nem csupán a szlogenek és kiadványok szintjén jelennek meg, hanem a város aktívan támogatja a helyi hagyományok megőrzését. Miközben ezek megtartásához a városvezetés jelentős forrásokat biztosít, a lebonyolítás operatív részéből a civil szervezetek mellett az önkormányzati intézmények is kiveszik a részüket. A tudatos identitásteremtés első számú felelőse a többfunkciós közművelődési intézményként tevékenykedő *Lamberg-kastély Kulturális Központ*. A Közművelődési Közalapítvány – saját eseményeinek megszervezése mellett – a városi rendezvények és a civil szervezetek programjainak finanszírozásáért felel. E két önkormányzati fenntartású intézmény segítségével a helyi politika jelentős befolyást gyakorol a város kulturális életének fejlődésére.

A borkultúrához, a sváb közösséghez kötődő nagyobb rendezvények (Szent György-heti Vigaságok, Móri Bornapok, Mórikum Kultúr-Fröccs Fesztivál) mellett a város meghatározó identitáscsoportjainak számos kisebb emléknapijának (Bányásznapi, Romanapi stb.), illetve a nagy múltú kulturális közösségek újabb eseményeinek (Public Art köztéri művészeti hét) is helyt ad a város. A Mórhoz kapcsolódó bányák a rendszerváltást követő időszakban bezártak, ám a város két bányász-közösségéhez tartozók (Márkus hegyiek, illetve gyóniak) sokáig egymás emlékhelyeit sem koszorúzták. A mára hagyománnyá vált Bányásznapi közös megtartása érdekében a jelenlegi polgármester békítette össze a két bányászcsoporthoz.

A kulturális egyesületek, alapítványok vezetőivel készült interjúk alapján a városvezetés jól

egyensúlyoz a művészeti csoportok között is. A kulturális központ igazgatójának elmondása alapján a tavaszi szezonról nincsen olyan hét, amikor ne lenne valamilyen kisebb-nagyobb helyi kulturális esemény. A móri művésztszadalom szerkezete a profi, illetve az amatőr-műkedvelő megosztottsággal írható le. Míg a Képző- és Iparművészeti Szabadiskola Alapítvány¹⁸ alapvetően képzett művészeket tömörít, addig a MIKSZ – Móri Írók, Képzőművészek Szövetsége Egyesület – elnevezése dacára egyfajta önképzőkörként működik. A megosztottság azonban főként identitásbeli: ha a mindennapok során nincs is partnerség a két szervezet között, a *Public Art nevé* köztéri művészeti hét megrendezésében mindkét szervezet közreműködik. Az önkormányzat támogatása mellett a Szabadiskola és a MIKSZ is többféle évközi kiállítás, kulturális program lebonyolításában vesz részt. A városban emellett öt néptáncegyüttes, két fúvószenekar is működik – az önkormányzat támogatásával valamennyien a közösségi rendezvények rendszeres fellépői.

A gazdag és rendszeres kulturális programkínálat, a fesztiválok és emléknapok a turizmus felendítéséhez és a városi társadalom összetartásához is hozzájárulnak. Az emblematisz rendezvények mindegyike évtizedes történetre tekint vissza, az újabb események pedig szintén közösségformáló szerepet töltenek be. A város ünnepeinek egy része túlnőtt a szűkebb közösségek keretein: a Móri Bornapok éppúgy a helyi identitás részét képezi, ahogyan a Bányász nap is a kollektív emlékezet meg erősítését szolgálja.

Az újratereztett helyi identitás, a borkultúrára és a sváb hagyományokra épülő turizmus fókuszba helyezése a fejlesztési források felhasználásában is megnyilvánul. Az ország uniós csatlakozásával elérhető pályázati pénzekkel a városvezetés tudatosan gazdálkodott: a rehabilitációs munka elsősorban a közösségi-turisztikai szempontból meghatározó városmag megújítására, a helyi polgárságot kiszolgáló közintézmények korszerűsítésére fordították (ITS 2015, TK 2017). A kulturális és épített örökség megóvásában, a borászati és gasztronómiai hagyományok újrafelfedezésében a városvezetés a helyi vállalkozásokkal is együttműködik. A helyi kultúra a gazdaságfejlesztésnek, a lokális társadalom politikai integrációjának is központi elemévé vált.

18 Az Alapítvány elnöke szobrászművész, a város díszpolgára, a helyi kulturális élet meghatározó alakja.

Konklúzió

Mórton a lokális integráció legmeghatározóbb szereplője hagyományosan a település politikai vezetése. A rendszerváltás óta eltelt időszak mindkét polgármestere egy-egy válságperiódusban látott munkához: eltérő szemlélettel, ám mindketten sikerrel konszolidálták a város társadalmi-gazdasági viszonyait. Az első időszak alapvetően gazdaságmunkahelyteremtési eszközökkel ért cél, míg az ezredforduló utáni városvezetés az identitás- és kultúrpolitikára helyezte a hangsúlyt.

A '89-től 2006-ig regnáló polgármester helyesen ismerte fel a város ipari múltjában, földrajzi elhelyezkedésében, német ajkú népességben rejlő munkaerőpiaci lehetőségeket. Az adott időszak legintenzívebb integráló erejének a városba beáramló, nagyarányú külföldi működő tőke tekinthető. Mivel Mórton a járműiparhoz kapcsolódó ágazatok jelentős múltra tekintenek vissza, a város gyorsan alkalmazkodott a rendszerváltással megjelenő piaci viszonyokhoz. Az első városvezetés által biztosított feltételeket a külföldi befektetők kedvezőnek ítélték meg. A főként autóalkatrész-gyártással foglalkozó nemzetközi közepes és nagyvállalatok beruházásai ma is stabil munkahelyeket és állandó bevételeket biztosítanak a város számára.

A 2008-as válság után a helyi gazdaság több lábón állása érdekében a sváb közösség tradíciói, a hozzájuk köthető szőlőtermesztés és a borászati hagyományok felélesztése került élőtérbe. Utóbbi nemcsak a turizmus alapjává, hanem a helyi identitás fontos elemévé vált. Az országos tendenciáknak megfelelően a móri társadalompolitikai integrációjának is meghatározó eszközevé vált a múlt elemire épülő identitáspolitika (Csurgó 2014; Csurgó – Szatmári 2014; Csurgó – Kovách 2018). Noha a németiség lélekszáma tíz százalék alatti, szokásaik „újratereztését” a városvezetés képes volt politikai tőkévé konvertálni: a sváb tradíciók és népi hagyományok ötvözetéből létrejött városi identitással a helyi középosztály szélesebb rétegei azonosulnak.

A fejlesztéspolitika szintén nagymértékben épít a helyi adottságokra, az ország más területein tapasztaltakhoz hasonlóan a közösségi beruházások egyre növekvő arányban támaszkodnak erőforrásként a lokális kultúra elemire (Kovách 2007; Megyesi 2014). Bár a városban működő multinacionális vállalatok nem befolyásolják érdemben a beruházásokat, a helyi vállalkozók és a politikai vezetés között intenzív együttműködés tapasztalható. Mivel a tervezés fázisában igen gyakran a civil szervezetek képviselik a társadalmi igényeket, ezért e szervezetek vezetésében a

helyben fontos véleményformálók, a vendéglátásban és borturizmusban érdekelt családok mellett a városi döntéshozókhoz közel állókat is megtaláljuk.

A vertikális kapcsolatokon nyugvó, összekapcsoló társadalmi tőke negatív hatásaira azonban már más szerzők is felhívták a figyelmet (Megyesi 2014): a források elsősorban a jobb érdekérvényesítő-képességű, a folyamatokra nagyobb befolyással bíró középrétegek érdekeit szolgálják. Az alapvetően a városi középosztály összetartására fókuszáló politika mellett érezhetően háttérbe szorul a marginalizált helyzetű csoportok integrációja: a fejlesztések területe és társadalmi metszete egyenetlen. Bár a rászorulóknak szűk rétegének ellátása megoldott, a nekik dedikált programok és intézmények, az önkormányzat által biztosított természetbeni juttatások és eseti pénzsegélyek – szintén az általános folyamatokhoz hasonlóan (Csurgó – Kovách 2018; Husz 2018) – klienssé teszik a szociális transzferek kedvezményezettjeit.

A Móron feltárt integrációs sémák tehát illeszkednek a középrétegek érdekeit előtérbe helyező országos trendekhez, ám a társadalmi szervezetek szerepe és funkciója különbözik a civil szféra hagyományos, „alulról építkező” megközelítésétől. A helyi közéletet meghatározó civil szervezetek működésének központjában az egymástól távol eső társadalmi csoportok összekapcsolása helyett elsősorban a középosztály megerősítése, mobilizálása, részvételre való szocializálása áll. Ugyan utóbbi szerepkör hozzájárulhat a közügyek demokratizálásához, a szervezeteikre jellemző „kétirányú érdekközvetítés”, a kapcsolatokra támaszkodó érdekérvényesítés mechanizmusai ellentmondanak a nyilvánosságra épülő, transzparens együttműködésen alapuló civil logikának (Arató – Cohen 1992). További kutatási kérdés lehet, hogy a társadalmi párbeszéd intézményeinek központosítása, a helyi identitás- és kultúrpolitika partnerévé tett civil szervezetek modellje országos viszonylatban mennyire elterjedt.

Felhasznált szakirodalom

- Arato Andras – Cohen, Jean L. 1992 *Civil Society and Political Theory*. Massachusetts Institute of Technology Press, 77.
- Bindoffer Györgyi 2001 *Kettős identitás – Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban*. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/intezetikiadvanyok/Kettos_identitas.pdf (Letöltés: 2019. 09.06)
- Csurgó Bernadett 2014 A vidék nosztalgijája: Kulturális örökség, turizmus- és közösségszervezés három észak-alföldi kistérségben. *socio.hu: Társadalomtudományi Szemle*, (4) 2:1-20. <https://doi.org/10.18030/SOCIO.HU.2014.2.1>
- Csurgó Bernadett – Szatmári Anita 2014 Vidéki kultúra, helyi közösség és lokális identitás: A kulturális örökség szerepe a lokális identitáspítésben és a helyi közösségfejlesztésben Hajdúdorogon és Hajdúhadházon. *Metszetek – Társadalomtudományi Folyóirat*, 3:33-51. On-line: http://metszetek.unideb.hu/videki_kultura_csurgo_bernadett_szatmari_anita_2014_03
- Csurgó Bernadett – Kovách Imre 2018 A szegénység elleni projektek haszna. A kisvárosi szociális földprogram példája. *Magyar Tudomány*, (179) 6:902-911. http://epa.oszk.hu/00600/00691/00177/pdf/EPA00691_mtud_2018_06_902-911.pdf (Letöltés: 2019. 08. 05.)
- Gerő Márton 2012 A civil társadalom néhány trendje Magyarországon 1990 után. Kovách Imre szerk. *Társadalmi integráció*. MTA Társadalomtudományi Kutatóintézet. Budapest.
- Gerő Márton – Vigvári András 2018 Közfoglalkoztatás, redisztribúció és helyi hatalom. *Esély* 2019/2:1-30. http://esely.org/kiadvanyok/2019_2/esely_2019-2_1-1_gerovigvari_kozfoglalkoztatasi.pdf (Letöltés: 2019. 08. 05.)
- Gerring, John 2006 *Case study research: principles and practices*. Cambridge University Press. Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803123>
- Husz Ildikó 2018 Szegénységcsökkentést célzó programok és a projektfoglalkoztatás, *Magyar Tudomány* (179) 6:871-884. https://mersh.hu/mod/object.php?objazonosito=matud_f7998_i1 (Letöltés: 2019. 09.06)
- Kovách Imre 2007 A fejlesztéspolitika projektésítése és a projektosztály. *Szociológiai Szemle*, 3-4:41-59.
- Kovách Imre – Gerő Márton 2015 Struktúrák, egyenlőtlenségek, hálózatok. *socio.hu*, 3. szám. https://socio.hu/uploads/files/2015_3/gerokovach.pdf (Letöltés: 2019. 08. 05)
- Kovách Imre – Hajdu Gábor – Gerő Márton – Kristóf Luca – Szabó Andrea 2017 Az integrációs modell. Kovách Imre szerk. *Társadalmi integráció*, MTA Társadalomtudományi Kutatóintézet, Budapest.

- Kovács Imre – Kucerová, Eva 2006 The Project Class in Central Europe: The Czech and Hungarian Cases. *Sociologia Ruralis*, No. 1, Vol. 46:181-189.
- Kovács Imre – Kucerová, Eva 2009 The Social Context of Project Proliferation – The Rise of a Project Class. *Journal of Environmental Policy & Planning*, Vol. 11, No. 3:203-220. <https://doi.org/10.1080/15239080903033804>
- Megyesi Boldizsár 2014 Fejlesztéspolitika helyben, *socio.hu*, 3. szám. https://socio.hu/uploads/files/2014_3/megyesi.pdf (Letöltés: 2019. 09.06)
- Miszlivetz Ferenc 2010 *A civil társadalom paradigmája*, Új Reformkor. <https://iask.hu/hu/miszlivetz-ferenc-a-civil-tarsadalom-paradigmaja/> (Letöltés: 2019. 09.06)
- Mór Települési Arculati Kézikönyv (2017) <https://mor.hu/sites/all/files/docs/818/8991.pdf> (Letöltés: 2019.06.12)
- Mór Város Integrált Településfejlesztési Stratégiája, II. Stratégia (2015) <https://mor.hu/sites/all/files/docs/332/2674.pdf> (Letöltés: 2019.06.12)
- Mór Város Településfejlesztési Konceptiója (2017) <https://mor.hu/sites/all/files/docs/853/8452.pdf> (Letöltés: 2019.06.12)
- Sjöblom, Setfan – Löfgren, Karl – Godenhjelm, Sebastian 2013 Projectified politics – temporary organisations in a public context. *Scandinavian Journal of Public Administration*, 17 (2):3-12.
- Sz. Tóth Judit 2006 *Megújuló szokások a Pilis-hegység német közösségeiben*. In Márkusné Vörös Hajnalka – Mészáros Veronika szerk. *Háztörténetek – A dunántúli németek kulturális jellemzői*. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, 163-183. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_VESZ_Sk_06_Haztort/?query=sv%C3%A1b%20identit%C3%A1s&pg=184&layout=s (Letöltés: 2019. 09.06)
- Szabó Márton 2009 Autonómia és etatizmus a magyar civil társadalomban. *Politikatudományi Szemle* XVIII/3:157-163. http://www.poltudszemle.hu/szamok/2009_3szam/szabomate-2009-3.pdf (Letöltés: 2019. 09.06)
- Szakra Dorottya 2018 Távolodás ez európai szociális modelltől – a szegénység társadalompolitikája. *Magyar Tudomány*, (179) 6:871-884. https://mersz.hu/mod/object.php?objazonosito=matud_206_i1 (Letöltés: 2019. 09.06.)
- Települési Esélyegyenlőségi Program – Mór Város Önkormányzata részére (2011–2016) http://archiv.mor.hu/upload/file/mor_-_telepulesi_eselyegyenlosegi_program__2011-2016_.pdf (Letöltés: 2019.06.12)
- Voszka Éva 2006 Uniós támogatások – a redisztribúció új szakasza. *Külgazdaság*, 6:8-30.
- Yin, Robert K. 2009 *Case Study Research: Design and Methods*. SAGE.

Absztrakt

A tanulmány célja, hogy egy kisvárosi esettanulmányon keresztül bemutassa, hogy a helyi kultúrára és örökségre építő helyi identitás és imázs teremtés milyen szerepet játszhat a társadalmi integrációban egy vidéki kisvárosi miliőben. A vizsgálat középpontjában egy alföldi kisváros: Mezőtúr áll. Az esettanulmány a lokális kultúra és az ehhez kapcsolódó értékteremtés integrációs erejét vizsgálja, arra keresve a választ, hogy a helyi társadalom integrációjában milyen szerepet játszik a helyi imázs és identitás, ebben hogyan vesznek részt a helyi kulturális, gazdasági és politikai élet legfontosabb szereplői.

Abstract

The aim of the paper is to present a case study on the role of local culture and heritage-based identity and image building in local social integration in a rural small town milieu. The paper presents the case study of Mezőtúr, a small town in Northern Great Plain region in Hungary. The case study analyses the social integration forces of local culture and related activities. We seek to understand the role of local image and identity in local social integration and especially how the local cultural, economic and political actors are participated and involved in it.

A tanulmány célja, hogy egy kisvárosi esettanulmányon keresztül bemutassa, hogy a helyi kultúrára és örökségre építő helyi identitás és imázssteremtés milyen szerepet játszhat a társadalmi integrációban egy vidéki kisvárosi miliőben. Az esettanulmány középpontjában a helyi kultúra és hagyományok társadalmi integrációban játszott szerepe áll, és csak ehhez kapcsolódóan érintjük a gazdasági és politikai integráció kérdését is.

A vizsgálat középpontjában egy alföldi kisváros, Mezőtúr áll. Az esettanulmány a lokális kultúra és az ehhez kapcsolódó értékteremtés integrációs erejét vizsgálja, arra keresve a választ, hogy a helyi társadalom integrációjában milyen szerepet játszik a helyi imázs és identitás, ebben hogyan vesznek részt

a helyi kulturális, gazdasági és politikai élet legfontosabb szereplői. Milyen integrációs és dezintegrációs mechanizmusok érvényesülnek.

A tanulmányban alkalmazott kultúra központú megközelítés illeszkedik és támaszkodik arra a vidékszociológiai irányzatra, amely a lokális közösségek fejlődésének és integrációjának kulcsát az endogén tényezőkben látja (Murdoch 2000; Ray 1998; Van Der Ploeg és mtsai 2000) és a helyi sajátosságokra építve (place-based), a hely megalkotásán (place-making) keresztül értelmezi és képzei el a lokális fejlődést és társadalmi integrációt (Horlings – Roep – Wellbrock 2018; Lew 2017; Williams 2014).

Tanulmányunkban a helyi kultúra, gazdaság és politika szereplőivel készített kvalitatív szociológiai kutatások¹ eredményein keresztül mutatjuk be a kisvárosi integráció mechanizmusait középpontba állítva a helyi sajátosságokra építő lokális imázs és identitásépítést és közösségfejlesztést.

A hely sajátosságai és a társadalmi integráció

Az 1990-es években a vidékfejlesztési politikában lezajlott egy fordulat, amelynek következtében a korábbi modernizációs, külső erőforrásokon alapuló exogén fejlesztést felváltotta a helyi természeti és társadalmi erőforrásokra építő endogén, a lokális közösségek fejlődését, fejlesztési kapacitását középpontba állító fejlesztéspolitika (Van Der Ploeg és mtsai 2000). A fejlesztéspolitika ún. kulturális fordulata megváltoztatta a vidékszociológiai kutatások

1 A tanulmány alapját három kutatás körében készített, összesen 38 interjú képezi. Az első a 2013-2015 között lezajló NKPR-2013-5564 *A kulturális örökség és a vidék társadalmi integrációja* című kutatás volt, melynek keretében 2014-2015-ben készültek interjúk Mezőtúron, a második a Bolyai Posztdoktori Ösztöndíj keretében zajló *Kreatív vállalkozások a vidéki Magyarországon* című kutatás volt, melynek keretében 2017 és 2019 között készültek interjúk Mezőtúron, míg a harmadik projekt az MTA Kiválósági Együtműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum projekt volt, amely keretében 2019-ben készültek interjúk Mezőtúron. Írásom címét a Türi Kamra helyi termékbolt szlogenje adta.

megközelítését is, a vizsgálatok az endogén fejlesztési lehetőségek felé fordultak és megállapították, hogy a fejlődés kulcsát a helyi identitások és imázsok felértékelése és ezen keresztül a helyi kapacitások kibontakozása jelentheti, azaz helyi, specifikus kulturális rendszerek jelenthetik a kulcsot a vidék társadalmi és gazdasági felemelkedéséhez. Ezek lehetnek a hagyományos ételek, helyi nyelvjárás, folklór, helyi művészetek, kézművesipar, történelmi látnivalók, irodalmi utalások, valamint a természeti környezet (Murdoch 2000; Ray 1998, 2006). Ezt a fajta megközelítést Ray a kultúra-gazdaság modelljében fejtette ki, amelyben azokat a vidékfejlesztési megközelítéseket összegzi, amelyeknek a célja a helyi gazdaság fellendítése és a terület felértékelődése a helyi kulturális identitás segítségével.

Ezek a helyi erőforrásokra építő, endogén fejlesztéseket középpontba állító vidékszociológiai megközelítések szorosan kapcsolódnak egy szélesebb társadalomtudományos irányzathoz, az ún. hely alapú (place based) megközelítésekhez, amelyekben a központi fogalmak a hely jelentése (sense of place), a helyhez való kötődés (place attachment), a hely identitása (place identity), valamint a hely megalkotása (place-making) (Williams 2014). A hely jelentését (sense of place) gyűjtőfogalomként értelmezhetjük, amely magában foglalja a helyspecifikus hiedelmeket, amelyek leginkább a hely identitásában ragadhatók meg, a helyhez kapcsolódó érzelmeket, amelyek a helyhez kötődés szempontjából kulcsfontosságúak, és a helyhez kapcsolódó, azaz helyfüggő viselkedéseket és cselekvéseket (Jepson – Sharples 2015). A helyhez való kötődés néhány szerzőnél része a társadalmi kohézió definíciójának is. A helyhez kötődést úgy értelmezik, mint az emberek gyakorlati és érzelmi kapcsolódását a helyhez, és az így meghatározott helyhez kötődésnek pozitív hatása van az emberek életére és jólétére (Forrest – Kearns 2001; Smith – Csurgó 2018). Kutatások bizonyítják, hogy a társadalmi kohézió hozzájárul a hely identitásához, és azok a társadalmak, amelyekben a társadalmi kohézió gyenge vagy hiányzik jellemzően a helyhez kötődés is gyenge (Uzzell – Pol – Baden 2002; Cramm – Nieboer 2015; Barolsky – Gould 2016). Bár Graham és munkatársai a történelmi környezet és a hely jelentése (sense of place) közötti kapcsolatot hangsúlyozzák, végül arra a következtetésre jutnak, hogy a helyhez kötődés kialakulásában a közösségi hálózatok fontosabbak lehetnek, mint az épített környezet (Graham – Mason – Newman 2009).

A kulturális örökség központi szerepet játszik a hely alapú identifikációs folyamatokban, amelyek mind társadalmilag, mind pedig szimbolikusan erőteljesek lehetnek. Marsden (1999) szerint új identitások és kultúrák jöhetnek létre, amikor új társadalmi formációk jönnek létre a vidéki terekben. A vidéki térségek jellegzetes életformát kínálnak a posztmodern világban. Néhány térségben mindez a termékek és szolgáltatások alapját jelenti, amit akár turizmusként, akár kézműves termékként, akár regionális különlegességként értékesítenek. Míg más helyeken a helyi identitás védelme, ami kapcsolódhat a társadalomhoz vagy természethez egyaránt, és a fejlesztések számos formájának visszautasítását eredményezi. Az azonban lényeges, hogy mindkét esetben újradefiniálják a kulturális identitást, ez néhány esetben járhat a veszteség érzésével is a helyi közösségek számára, ugyanakkor számos esetben az új képek és képzetek segítenek megtalálni a hely megkülönböztető identitását (Mitchell 1998; Marsden 1999; Panelli – Stolte – Bedford 2003).

Számos szerző hangsúlyozza, hogy a helyi események, örökség, vagy helyhez köthető gasztronómia és élelmiszer körül kialakuló identitások összeolvadnak a gazdasági lehetőségekkel és tevékenységekkel, így egy vidékfejlesztési stratégiává formálódhatnak. A vidéki helyi identitás kialakulásában fontos szerepe van a városiak vidékről alkotott percepciójának, ahol a vidék romantikus, idealizált értelemben jelenik meg (Ray 1998; Walker 2002; Bell 2006; Short 2006). A természet és a vidék esztétikai szempontjai fontos társadalmi tőkét és identitást jelentenek a helyi vidéki közösségek számára. A tanulmányok rámutattak a vidéki térségekben és a vidéki identitásokban bekövetkező változásokra, amelyek a vidéki helyek rekreációs funkcióinak erőteljes növekedésével párhuzamosan zajlanak (Halfacree 2006; Csurgó 2013).

A helyi kultúra és hagyomány újraalkotásának és újrafelfedezésének, a lokalitás konstrukciójának nem csupán a rekreációs, turisztikai hasznosítás szempontjából van jelentősége, de jelentős hatást gyakorol a helyi vagy nemzeti identitásra és annak újraértelmezésére, újraalkotására is. Schuurman és Nyman (2014) a finn lófajta nemzeti identitás és nemzetépítés folyamatában játszott szerepét elemezték. Megállapították, hogy a finn ló a nemzeti diskurzus egyik fő szereplője, a finn ló reprezentációja összekötődik a nemzeti eszmével. A finn ló a mezőgazdasági munkák nosztalgiáját hozza vissza a jelenbe, valamint a természettel való kapcsolatot reprezentálja, és egyben a vidék környezettudatos

életmódhoz és tevékenységekhez kapcsolódó fejlesztését hangsúlyozza. Ezzel együtt a nemzetről szóló diskurzusban a finn lófajta a nemzet modernizációjának és jólétének megteremtőjeként jelenik meg. A hagyományok és a kulturális örökség identitásépítésben játszott szerepét bizonyítja Bessière (1998) is a francia vidéki gasztronómiai, kultúra mint lokális örökség turisztikai hasznosításának elemzésével. Megállapítja, hogy a vidéki gasztronómiai turisztikai felfedezésének háttérében a tájon, szomszédságon és ismertségen alapuló vidéki élet iránti ki nem mondott vágy áll.

Ez a vidéki élet iránti ki nem mondott vágy, azaz a vidék idill értelmezhető a lokális identitás iránti társadalmi igényként is. Caftanzoglou és Kovani (2008) a diskurzuselemzés módszerét segítségül hívva a görög vidék professzionális diskurzusán belül a folklór-diskurzus elemzésével vizsgálták a kulturális identitás és integráció kérdését. Megállapították, hogy a vidéki területek esetében a hivatalos kulturális politika a szélesebb társadalmi-gazdasági fejlesztésektől elkülönítve kezeli a kulturális fejlődést. A kulturális fejlesztések jellemzően a kultúrházak létrehozására koncentrálnak, és ami különösen lényeges, a vidéki kultúrát a folklórral azonosítják. Mindezek azonban a kutatók szerint nem képesek megállítani a helyi identitás pusztulását és nem elégitik ki a fiatalabb generációk szórakozási igényeit sem. A kulturális politikai beavatkozások alapvetően a városi fogyasztók igényeit szolgálják és a városiak vidékreprezentációjára építenek, ami ruralitás folklór-alapú muzeumifikációját eredményezi. A vidéki területek történeti öröksége, sajátos kulturális hagyományai, amelyben a helyi kultúra és identitás gyökerezik és figyelembe veszi a bonyolult és szerteágazó kapcsolatot kultúra, gazdaság és társadalom között, helyi szinten nem jelenik meg ebben a vidéknek a tömegfogyasztásra építő megközelítésében. Ez a fajta kultúrpolitika pedig nem képes kezelni a vidéki fiatalok kulturális deprivációját, azaz kirekesztődéshez, dezintegrációhoz vezet.

A hely megalkotása, a hely identitása és a hely jelentése tehát központi fogalomként jelenik meg a vidékfejlesztésben és alapját jelentheti a helyi társadalom integrációjának is (Moragues-Faus – Sonnino 2012; Ray 1998). Ugyanakkor számos szerző hangsúlyozza, hogy a területi identitás (territorial identity), amelyen a hely jelentése is alapszik, meglehetősen fragmentált és néha ellentmondásos, vitatott. Ugyanakkor az a folyamat, amelyen keresztül létrejön egy közös jelentése a helynek egy adott térben, elősegítheti az együttműködést

a helyi szereplők között, ami a helyi fejlesztések alapját is jelenti (Kneafsey – Ilbery – Jenkins 2001; Mettepenningen és mtsai 2012). Mindezekhez kapcsolódóan vizsgálódásunk célja megragadni azokat a helyi integrációs mechanizmusokat, amelyek a helyi kultúrához kapcsolódóan a hely jelentésének megalkotásán keresztül jelennek meg, azaz a helyi társadalmi integráció hely- és kultúra-alapú vizsgálatát tűzzük ki célul.

Esettanulmányunk alapját kvalitatív, döntően félig strukturált interjúkra építő kutatások jelentik (Kvale 1994), amelyekben a helyi kulturális élet kulcsszereplőivel, a helyi politika meghatározó embereivel, valamint kistermelőkkel és őstermelőkkel, döntően női vállalkozókkal készültek interjúk, amit terepbejárás, valamint néhány esetben fotódokumentáció is kiegészített. Kutatásunk során arra kerestük a választ, hogy melyek a kisváros kulturális életének a legfontosabb jellemzői, az egyes társadalmi szereplők és intézmények hogyan vesznek részt a város életében, melyek a jellemző kapcsolódások, a közösségi élet mely formái vannak jelen a kisvárosban? Külön figyelmet fordítottunk a kulturális intézményekre, a helyi kultúrára és a hagyományokra építő rendezvényekre, vállalkozásokra. Feltérképeztük, hogy kik a helyi társadalom, kultúra és gazdaság legnagyobb tekintéllyel rendelkező szereplői, és mi adja a presztízsüket. Az egyik fő kutatási kérdésünk az volt, hogy mi a kultúra és a helyi örökség és hagyományok szerepe a helyi társadalom integrációjában? A helyi politika hogyan vesz részt, hogyan ösztönzi a kultúra és örökség-alapú integrációt? Összességében tehát azt kívántuk megvizsgálni, hogy melyek a kisváros társadalmának legfontosabb összetartó dimenziói, kulturális, társadalmi eseményei, a társadalmi élet közösségi helyszínei, más településektől megkülönböztető sajátosságai, azaz a hely jelentésének (sense of place) integrációs mechanizmusait vizsgáltuk.

Mezőtúr és a Mezőtúri kistérség: általános helyzetkép

Mezőtúr Jász-Nagykun-Szolnok megye délkeleti részén, a Nagykunság közepén, a Hortobágy-Berettyó és a Körös folyók találkozásánál helyezkedik el. Mezőtúr városi szerepköre több száz évre vezethető vissza. Évszázadokon át bizonyos fokú öngazgatási joggal rendelkezett a Nagykun kerület mezővárosaként, majd a 19. század végén az országos közigazgatásba mint rendezett tanácsú város került

be. Jelenleg Mezőtúr a Mezőtúri járás központja, melynek elődje a Mezőtúri kistérség volt, amely viszonylag új képződmény, bár a települések kapcsolódásának vannak történelmi gyökerei. A mai járás több települése (Mesterszállás, Mezőhék és Kétpó) Mezőtúr igazgatása alá tartozott. A második világháború utáni járási, városkörnyéki rendszerben is az előbbi helyzet állt fenn: a három falut Mezőtúr városkörzetébe sorolták be (Hajdú 2005). A Mezőtúri kistérség 2004-ben lett önálló statisztikai egység,² és ezzel tulajdonképpen helyreálltak a tradicionális térségi kapcsolatok és a 2013-ban kialakított járási rendszernek is ez a formáció lett az alapja. Így jelenleg Mezőtúr járási központ.

A Mezőtúr népességszáma 2017-ben 17.060 fő volt. Az 1960-as – 1970-es években volt a város a népessége csúcspontján. 1970-ben például 22.096 fő volt az állandó népesség száma a városban. Ez a fajta negatív népességváltozási tendencia az egész kistérségre jellemző. A természetes szaporodás mértéke az 1970-es évek egészét tekintve még elérte a 3%-ot a térségben. Az elmúlt évtizedekben drasztikus népességszám-csökkenés volt megfigyelhető. A rendkívüli mértékű népességfogyásban a népszaporulat elmaradása és az elvándorlások nagy száma egymást erősítve játszottak közre. Bár a népmozgalmi folyamatok alakításában az elmúlt húsz évet tekintve a természetes fogyás hatása vált meghatározóvá, összességében szemlélve a vizsgált időszakot, az elvándorlásból származó népességvesztés mégis jelentősebb. A Mezőtúri kistérség települései a 20. század második felétől kezdve negatív vándorlási egyenleggel rendelkeztek. Ez a hetvenes években összességében, azaz a teljes kistérségre vetítve elérte a 2000 főt. Mindebben valószínűleg jelentős szerepet játszott, hogy a Nagykunság és benne Mezőtúr és térsége is több szempontból kimaradt a 20. század második felének a Jász-Nagykun-Szolnok megyét, legnagyobb részt a Tisza vonalát érintő iparosítási hullámából (Tiszafüred, Szolnok, Martfű), és a munkalehetőségek beszűkülésével a lakosság egy mobilabb része elhagyta lakóhelyét (Kézy és mtsai 2017).

A kedvezőtlen népmozgalmi tendenciáknak megfelelően a város és térségének népességének korszerkezete is jelentősen romlott az utóbbi évtizedekben. Az 1990-es évek elején az időskorúak száma még csak $\frac{3}{4}$ -ét tette ki a fiatalokénak. Ez akkor nagyjából megfelelt a vidéki átlagnak, és az

² 244/2003 (XII.18.) Kormányrendelet. A kistérség megállapításáról, lehatárolásáról és megváltoztatásának rendjéről

öregedési index Jász-Nagykun-Szolnok megyében szintén hasonlóképpen alakult. A 90-es és 2000-es évek folyamán a fiatal- és időskorúak egymáshoz viszonyított aránya tovább romlott. Összességében a Mezőtúri kistérségben a 60 évnél idősebb népesség az ezredforduló környékén került többségbe a fiatalokkal szemben, és mára már a térség minden településén ez a helyzet. A kistérség nemzeti-összetételében a magyar mellett egyedül a cigányság jelenik meg mérhető arányban. A 2001-es népszámlálás eredményei szerint a kistérség lakosságának 1,8%-a vallotta magát cigány származásúnak. Ez az országos átlaghoz viszonyítva közepesen alacsonynak mondható. Ehhez azonban hozzá kell tenni azt is, hogy a legutóbbi népszámlálás szerint a térség falvaiban egyáltalán nem, csak Mezőtúron és Túrkevényen vallották magukat cigány származásúnak. A 2001-es népszámlálás eredményei szerint Mezőtúron a lakosság 1,6%-a vallotta magát cigánynak (Kézy és mtsai 2017).

A KSH adatok szerint 2017-ben Mezőtúron 398 regisztrált társas vállalkozás volt. A működő vállalkozások mennyiségét tekintve Mezőtúr legnagyobb gazdasági ágazata a kereskedelem és a gépjárműjavítás (21,6%), mellette 10% feletti a feldolgozóipar (10,7%) és a szakmai, tudományos, műszaki tevékenységet (10,6%) folytató cégek aránya. Mezőtúron a 2017-es adatok szerint a 398 bejegyzett cég összesített árbevétele 26 milliárd forint volt, a foglalkoztatottak összesített létszáma pedig 2461 fő volt.

Mezőtúron a nyilvántartott álláskeresők száma 2017-ben 412 fő volt. Az álláskeresők között az országos átlagnál magasabb részarányt képviselnek a veszélyeztetett korcsoportok. A legkevésbé álláskeresőt a 30-34 éves korosztályból találhatunk, arányuk mindössze 7%. Mindezek mellett 2016-ban a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Kormányhivatal adatszolgáltatása alapján 2022 álláshelyet jelentettek Mezőtúron, a bejelentett álláshelyek 60%-a érintette a közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás ágazatot, emellett kiemelhető még az ingatlanügyek (236 db), a feldolgozóipar (144 db), a kereskedelem, gépjárműjavítás (98 db) és az oktatás (97 db) területe. A közfoglalkoztatásban résztvevők havi átlagos száma 2016-ban Mezőtúron 634 fő volt (Kézy és mtsai 2017).

Mezőtúr térségi és települési szinten is jelentős kihívásokkal küszködik. A legnagyobb problémát a demográfiai folyamatok jelentik. A természetes fogyás, az előregedő népesség az elvándorlás mind a munkaerő-kínálat csökkenését eredményezi,

emellett külön problémát jelent, hogy az elvándorlás elsősorban a népesség képzettebb részét érinti, ezáltal a munkaerő minőségében is kedvezőtlen folyamatok játszódnak le. További nehézséget jelent a kedvezőtlen közlekedés földrajzi helyzet. A városon a 46. sz. főútvonal halad át, ami pedig felújításra szorul. A közúthálózatnál több lehetőség rejlik a vasúti közlekedésben: a város kedvező adottságokkal és ezáltal nagy hagyományokkal rendelkezik a mezőgazdaság területén. A legjellemzőbb a nagy üzemméretű szántóföldi gazdálkodás, de az állattartás is jelentősnek mondható. A mezőgazdasághoz jelentősebb ipari termelés is kapcsolódik: alkatrészgyártás és a mezőgazdasági gépipar – ugyanakkor az élelmiszeripar jelentéktelennek mondható. A városban van működő Ipari park, de a vállalkozási aktivitás alacsonynak mondható, a működő gazdasági szervezetek bevételei jellemzően alacsonyak (a megye 50 legnagyobb vállalkozása között nincs olyan, amely Mezőtúr vagy akár a járás területén működik). A város egyik fő erőssége a középfokú oktatás, amely a Szolnoki és a Karcagi kistérséggel együtt a megye egyik élenjárójának számít. Mezőtúron korábban a felsőfokú oktatás is jelen volt, aminek felélesztése még nem került le a városfejlesztési napirendről.

Politikai helyzetről elmondható, hogy a jelenlegi választásokkal némileg átrajzolódott a város vezetése, annak ellenére, hogy a Fidesz által támogatott, 2010 óta regnáló polgármestert megválasztották, az ellenzéki összefogásból létrejött Tegyük Együtt Közösségünkért Egyesület (TEK) a 8 fős képviselőtestületből 5 helyet szerzett meg, de hogy ez milyen változást hozhat a helyi politikai életben, az egyelőre még nem látható.

Kultúra és lokális integráció

Kutatásunkban arra keressük a választ, hogy a helyi kultúra és hagyományok hogyan járulhatnak hozzá a helyi társadalom integrációjához egy kisvárosi miliőben? A közösségek hagyományos definíciója szerint a térbeliségnek, lokalitásnak központi szerepe van a közösségek kialakulásában. A kisvárosi tér egyik fontos sajátossága, hogy ötvözi a város és vidék sajátosságait. Így például az aktív szomszédosági kapcsolatok annak ellenére jellemzőek a kisvárosra, hogy egyes külső vonásai (pl. a lakóépületek, közterek) vagy a szolgáltatások (iskolák, egészségügy, stb.) esetében városias jellegzetességek és funkciók jelennek meg.

A város és térsége a legfontosabb kulturális értékeit egy folyamatosan bővülő helyi értéktárban gyűjti és teszi közzé. Az értéktárba bárki javasolhat elemeket, amiről egy helyi biztosság dönt. Jelenleg³ az értéktárban 24 elem található, amelyek között számos formában megtaláljuk a fazekassághoz kapcsolódó kulturális örökséget és általában a vidékhez, parasztsághoz köthető hagyományokat, a természeti és épített örökséget, valamint néhány helyi speciális rendezvényt, mint a Túri vásár.⁴ Az interjúkból is az látszik, hogy a helyi közösség által kiemelten fontos kulturális örökségelemek: a fazekasság, a Túri vásár, a természeti környezet és a paraszti hagyományok, amiket tehát részletezve találunk meg a helyi értéktárban.

Elemzésünkben arra kerestük a választ, hogy a fentiekben felsorolt helyi értékekhez hogyan kapcsolódnak közösségi tevékenységek és ezenken keresztül hogyan formálódik a helyi identitás, mint az integráció egyik lehetséges eszköze. Mindehhez először a kulturális és közösségi élet legfontosabb tereit és szereplőit tekintjük át. Az esettanulmányban most a helyi közösségnek azon tereire koncentráltunk, amelyek nem csupán találkozási pontként jelennek meg a helyi társadalom tagjai számára, hanem ahol a közös kulturális tevékenységeken és

3 2019. november

4 1. Mezőtúr város címere, 2. Mezőtúr hagyományos településszerkezete, 3. Mezőtúr határának tanyavilága (épületek, életmód, gazdálkodás), 4. Mezőtúr környékének holtág-rendszere, az ehhez kötődő kulturális és természeti értékek, 5. Bel- és külterületi határrészek és földrajzi helyek elnevezése, 6. Mezőtúr (alapfokú, középfokú) iskolái, iskolaváros jellege, 7. Mezőtúr műemlékei és műemlék jellegű épületei, valamint helyi védelem alatt álló épületei, 8. A túri vásár, 9. ArTúr Fesztivál, 10. EastFest, 11. A Mezőtúri Képzőművészeti Alkotótelep (Takács-tanya) épülete, művészi tevékenysége és a műalkotások, 12. A Túri Fazekas Múzeum és a Badár Emlékház és Műhely épülete, gyűjteményei, 13. A Kun Zsigmond Néprajzi Gyűjtemény 14. A városunkban élő Népművészet Mestere és Népi Iparművész címmel rendelkezők munkássága, 15. A mezőtúri fazekasság, 16. A Badár-család munkássága, kerámiáik, 17. A gasztronómia elemei a helyi kultúrtájban: Túri bicskás hús; Túri percc; ujjpercc. A birkahús (juhús) az emberi élet fordulóihoz és az ünnepekhez kötődő fogyasztása, 18. A mezőtúri tájszólás – a „túrias beszéd”, 19. Hortobágy-Berettyó Hármasszilip és Árvízkapu, 20. Pikó Pál az önálló Mezőtúr-Mesterszálás Ármentesítő Társulat első igazgató főmérnökének munkássága. 21. A földikutya populáció, 22. Alföldi téglárium című feliratos téglák állandó kiállítása, 23. Mezőtúr híres orvosai és patikusai, 24. A mezőtúri birs kulturális öröksége.

értékeken keresztül közösségek és helyi identitás születhet. Azokra a helyekre koncentrálunk elsősorban, amelyek nyitottak a helyi közösség tagjai számára, így például az oktatási intézmények, vagy munkahelyek közösség és értékformáló szerepével most nem foglalkozunk, mert ezek olyan terei a közösségnek, amelyek zártabbak, bizonyos tevékenységhez és adott közösséghez kötődnek.

A közösségek terei és intézményei

A kulturális élet egyik meghatározó tere és egyben intézménye Mezőtúron a Községi Ház, amelynek intézményes feladata a közösségi élet szervezése. Ez a helyi közösségszervezés hivatalos intézménye, de számos civil kezdeményezés, klub is helyet kap a Községi Házban. A város legnagyobb kulturális rendezvényei a Községi Házhoz kötődnek, a város egyik legfőbb közösségi-kulturális rendezvényét, a Túri vásárt is a Községi Ház szervezi. Az önkormányzat által kezdeményezett és finanszírozott események is a Községi Ház szervezésében, sokszor a Községi Ház épületében zajlanak. A Községi Házban működik a helyi könyvtár, van benne egy rendezvények megtartására alkalmas terem és több pontja kiállítóterként működik. Kisebb termeiben pedig klubok, kis szervezetek, csoportok és különféle közösségi és sport szolgáltatások is helyet kapnak: pl. Búzavirág népdalkör, Impro fotóklub, Népi díszítőművészeti szakkör, Petőfi Dalkör, Túr-tű foltvarró szakkör, Vivace kamarakórus. Ezek a klubok, kisközösségek, amelyek nem bejegyzett szervezetek ugyan, de a helyi közösségi élet fontos intézményei, a közösségi találkozások, a helyi közös érték és hagyományörzés meghatározó szereplői. Fontos kiemelni, hogy tagjaik között nagyobb arányban találunk nőket, a népművészet és népzene ápolásában Mezőtúron is jelentős szerepet töltenek be a nők.

A Községi Házhoz szorosan kapcsolódik, de egy önálló és fontos kulturális tér a városban a korábbi zsinagóga épületéből kialakított kiállítóter, ami számos helyi és nem helyi művész kiállításának, és egyéb kulturális eseményeknek is (pl. koncertek) teret biztosít.

A Túri Fazekas Múzeum bár önkormányzati kezelésben van, mégis egy önálló kulturális-közösségi térként értelmezhető a városban; egy olyan közeg, ahol nemcsak a fazekasság hagyományait ápolják és őrzik, hanem a helyi kultúrában és közösségben fontos találkozási pontként is megjelenik. Számos jelentős közösség és identitásépítő kezdeményezés

(múzeumpedagógiai programok, konferenciák) is a Fazekas Múzeumból indulnak ki. Így például a már többször megrendezett Kézműves Vásár – esetenként a Túri vásár párhuzamos eseményeként –, ami a hagyományos kézműves termékek börzéjét jelenti.

A kultúra és közösségi élet szempontjából meghatározó tér és intézmény a Sportcentrum, ami jellemzően a sporteseményeknek ad otthont, de esetenként más közösségi események is helyet kapnak itt. Az 1960-as években a legkorszerűbbnek számító sportlétesítmény az idők folyamán erőteljesen leromlott, de 2011-től folyamatosan zajlanak a felújítások, amelyek köszönhetően egyre korszerűsödik az épület és sportpálya. A Sportcentrum a város egyik kiemelkedően fontos és kedvelt közösségi tere.

A helyi imázs szempontjából jelentős, több funkcióval rendelkező tér a városban az Erzsébet Liget, amelynek szomszédságában foglal helyet a helyi piac is, így ezáltal is fontos és hagyományos találkozási pont a helyi közösség tagjai számára. Emellett a Liget jelentős rendezvényter is, valamint a város lakóinak kiemelten fontos rekreációs tere, amit tovább erősít, hogy közvetlen környezetéhez a város legnagyobb játszótere is tartozik. A Liget, mint közpark a városias szabadidő eltöltés egyik fő tere és egyben a város egyik szimbolikus tere is.

„Erzsébet-liget és a 6 hektáros Ligeti-tó, mely körül közel 1200 méter sétány és kerékpárút nyújt ideális helyet a sétára, illetve az aktív pihenésre. A családok körében kedvelt a tó partján kialakított modern játszótér, valamint az árnyas liget. A tó vízi- és madárvilága a természetbúvároknak tartogat sok felfedezni valót, az idelátogató horgászok pedig biztosak lehetnek a gazdag zsákmányban.” (www.turihorgasz.hu).

A közösségi terek szempontjából fontosak a helyi vendéglátó szolgáltatók, azaz az éttermek és kocsmák. Ezek közül kiemelkedik a Nemzeti Szálloda, ami nemcsak mint étterem fontos, hanem a város szimbolikus épülete is. Tulajdonosa a város egyik legnagyobb mezőgazdasági vállalkozója. A Nemzeti Szálloda számos közösségi és privát (pl. esküvői vacsora) rendezvénynek ad otthont. Hasonló szimbolikus funkcióval rendelkezik még a vendéglátó helyek közül a Zsindelyes Fogadó, amely műemlék épület és történetében meghatározó elem, hogy Petőfi Sándor is megszállt benne és emellett fontos közösségi tér is, de alapvetően inkább a privát kapcsolatok tere.

Két új közösséget formáló tér is megjelent az elmúlt években a városban. Az egyik az Önkormányzat kezelésében működő Kézműves Ház, ami szorosan kapcsolódik a helyi turisztikai fejlesztésekhez is. A Kézműves Ház a 2016-os Tradíciók és lehetőségek városa TOP Komplex turizmusfejlesztés a mezőtúri városházán projekt keretében valósult meg. Egy korábbi lakóépület felújításával hozták létre, amely szervezett foglalkozásoknak (pl. kovácsműhely, fazekasság, citerakészítés), valamint egyéb kulturális rendezvényeknek, találkozóknak ad otthont és a város hagyományainak fontos bemutató és szimbolikus tere lett.

Egy még újabb és innovatív közösségi térként jelenik meg a Túri Kamra, ami a helyi termelők termékeit kínáló bolt és kávézó egyben. A Túri Kamra civil kezdeményezésre jött létre, egy helyi vidékfejlesztési szakember vállalkozásaként. A termelői bolt Mezőtúr és környékének kb. 40 termelőjét fogja össze és teszi elérhetővé a helyi és nem helyi vásárlók számára. Azon túl, hogy a termelők számára fontos közösségteremtő tényező, a hálózatosodás megteremtője és ezzel a termelők közösségi integrációjának alapja, a helyi lakosság számára is fontos identitáserősítő és közösségi térként jelenik meg. A vásárlók között azokat a helyi lakosokat találjuk, akik számára a helyi termelők termékei plusz értéket jelentenek,⁵ azon túl, hogy a kistermelői termékeknek önmagukban is van egy speciális vásárlóközönsege. A Túri Kamra nem csak a saját helyszínén jelenik meg, de a legfontosabb kulturális rendezvényeken kitelepülve teremt lehetőséget a helyi termékek vásárlásán keresztül az identitás erősítésére, a helyi közösség tagjai számára. A Túri Kamra tehát nem csupán egy termelői hálózat alapja, de a helyi identitás megerősítésében is kulcsszerepet játszik ma Mezőtúron. Tulajdonosa aktív kultúra- és közösségfejlesztő, illetve a vidékfejlesztés legtöbb területén aktív szakember, vállalkozónő, ami a Túri Kamra helyi szerepében is megmutatkozik. A Túri Kamra tulajdonképpen egy közösségi tér, és egy a termelők hálózatának „szervezete” egyben.

A közösségi tereken túl, amelyek inkább a lazább találkozásoknak és klubéletnek biztosítanak lehetőséget, a közösségi élet meghatározó intézményei a civil szervezetek. A negatív demográfiai tendenciák ellenére Mezőtúron magas a működő civil szervezetek száma, amelyek között főként közművelődési, oktatási, sport alapítványok és egyesületek vannak. Számos civil szervezet van jelen tehát a városban,

5 A Túri Kamra szlogenje: Mezőtúr értéke, közösségünk ereje.

de fontos megjegyezni, hogy a közösség integrációjában és/vagy a helyi identitásépítésben csak kevés játszik jelentős szerepet. Jellemzően a helyi civil szervezetek zárt közösségként működnek, sokan nem is tudnak a létezésükről, nyilvánosan ritkán jelennek meg, így a helyi társadalom integrációjában nincs komoly szerepük. Számos vadászársaság, érdekvédelmi szervezet, vagy oktatási intézményhez köthető alapítvány, egyesület működik a városban, de ezek zárt közösségként, meghatározott célok és tevékenységek mellett működnek. Ezek közül kiemelkedik a Mezőtúri Mérnökök Baráti Köre Egyesület, amely a helyi értelmiség és alapvetően a helyi gazdasági elit fontos szervezete, a Mezőtúri – már megszűnt – mezőgazdasági gépészmérnöki képzést nyújtó Főiskolán végzett, illetve Mezőtúr és környezetében tevékenykedő mezőgazdasági, műszaki, vidékfejlesztési szakembereit tömöríti egybe. Bár ez egy zárt közösség, mégis mint a helyi gazdasági értelmiség szervezete fontos szerepet játszik a helyi közösségi életben is, eseményeik fontos események a városban, tagjaik sokszor patrónusként jelennek meg más rendezvényeken, kezdeményezésekben.

Néhány szervezet van csak a városban, amely aktív résztvevője a helyi közösségfejlesztésnek, az önkormányzathoz kapcsolódóan vagy azt kiegészítve, esetenként annak alternatívjaként szervez programokat. Ezeknek a szervezeteknek fontos célkitűzése a kultúra alapú közösségfejlesztés, azaz a társadalom integrációjának erősítése.

A Mezőtúri Lokálpatrióta Egyesület az egyik legfontosabb helyi civil szervezet, amely tevékenységében kiemelten fontos helyet foglal el a helyi identitás erősítése és a helyi fejlődés. Tagjaik a helyi politikába is bekapcsolódnak, fontos szereplői a helyi gazdaságnak és a szervezet saját alternatív rendezvényekkel is próbálkozik a közösségfejlesztésben, pl. parasztlakodalom, disznóvágás, termelői piac.

Újabb, a helyi vidékfejlesztési és kulturális szakemberek kezdeményezésével létrejött egyesület, mely egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a városban és egyre nagyobb aktivitást mutat jelenleg – ezzel némileg átvéve a Lokálpatrióták helyét vagy esetenként azzal versengő szerepben is – a Közösség a megújuló vidékért Egyesület, amely szorosan kapcsolódik a már említett Túri Kamrához, annak szervezeti előzményének is tekinthető. Az Egyesület legfőbb tevékenysége a hagyományörzés és ezen keresztül a közösség- és identitásfejlesztés. Projektjeik között olyanokat találunk, mint a „Kalandozások a Körös-menti Kamrákban”,

„Hagyományértelmezések a nagykunsági paraszti tárgykultúrában” három napos rendezvénysorozat, V. Mezőtúri Fazekasok Országos Találkozója, vagy A Mezőtúri Járás hagyományaira épülő értékteremtő jó gyakorlatok átadása a helybeli fiatalok számára. Rendezvényeik között találjuk a Nagykunsági hagyományörző napot, a Helyi termék és turisztikai konferenciát és a vidékfejlesztési szakmai fórumokat is. Az Egyesület szorosan együttműködik a helyi kulturális intézményekkel (pl. Fazekas Múzeum) és a kulturális életben aktív civil szervezetekkel egyaránt.

A két fenti szervezet mellett a specifikusan kulturális szervezetek vannak még jelen, melyek tevékenységükben fontos érték- és hagyományörzés látnak el, ilyen például a Bodoki Fodor Helytörténeti Egyesület, amely a helytörténet iránt érdeklődő mezőtúriakat tömöríti egybe. Saját folyóirata van, a Lámpás, és az Alföldi téglárium című feliratos téglák állandó kiállítását is az egyesület üzemelteti.

Fontos szereplője még a helyi kulturális életnek a Szivárvány Citerazenekar, amely a helyi hagyományörzés egyik kulcsszereplője. Nem csak a kisvárosiak identitásában játszik fontos szerepet, de a város imázsának, hírnevének is egyik legfőbb eleme.

Fontos megjegyezni, hogy jellemzően egy szűk kör, ugyanaz a néhány személy játssza a fő szerepet a helyi kulturális életben, és ezen keresztül ők a fő szereplői a helyi közösség- és identitásfejlesztésnek is. A helyi lakosságból jellemzően ugyanaz a tágabb és szűkebb kör szólítható meg a rendezvényekkel, közösségfejlesztési programokkal. Fontos eredménye a helyi közösségfejlesztési és identitáserősítő kezdeményezéseknek, hogy az elmúlt években ez a kör bővülni és erősödni látszik, pl. a helyi termékek iránti elkötelezettség egy ilyen kapcsolatot jelent. Ugyanakkor azt is fontos megjegyezni, hogy a helyi társadalom legalsó szegmensében elhelyezkedő, jellemzően hátrányos helyzetű roma lakosságot nagyon nehéz megszólítani a jelenlegi programokkal. Jellemzően a rendezvényeken sem jelennek meg, csak a nagyobb városi fesztiválok, vagy a Túri vásár az, ahova néhányan ellátogatnak. A helyi rendezvények és közösségfejlesztési programok leginkább a középkorú, aktívabb, családos középréteget érik el a helyi lakosságnak, bár néhány szervezet célzottan a fiatalokat vagy az időseket szólítja meg, a teljes helyi társadalmat megmozgató események, kezdeményezések nem tudják maradéktalanul elérni a célkitűzéseiket.

Jellemző problémaként fogalmazták meg a megkérdezettek, hogy a mezőtúriakra alapvetően

bizalmatlanság, irigység jellemző. Az új kezdeményezéseket – érkezzen az helyi vagy külső kezdeményezőtől egyaránt – bizalmatlanul fogadják. Fontos problémaként élük meg a kulturális élet kulcsszereplői, hogy minden újítás alapvetően egy inkább elutasító közegben indul el és csak nagyon nehezen fogadják el a változásokat, a közösségi kezdeményezéseket a helyiek. Az elfogadást sokszor segíti, ha a kezdeményezés egy kisebb, már elfogadott közösség tagjától (klub, kör stb.) indul el. Ezek a kisközösségek szolidárisak a tagjaik felé, így a tágabb társadalmi közegben is segítik az elfogadást.

A közösségi élet kisvárosias jellegét az intézményesített forma és a városias terek (Liget, Községi Ház stb.) adják. A városias értékek miatt könnyebben befogadják a kívülről érkezőket, ha valaki tesz a városért, azt elfogadják, ha nem helyi születésű is. Az informális kapcsolatok fontossága, a „mindenki ismer mindenkit” érzése pedig egyfajta kisteleplési sajátosságként értelmezhető. A falusi vonás, hogy mindenki ismer mindenkit, aminek negatív eredménye a pletyka, a „mit szólnak a szomszédok” félelme a rendezvényeken való részvételnek vagy a szervezetekbe való bekapcsolódásnak is sokszor a gátját jelenti. Mezőtúr tehát egy olyan település, amely közösségi életet tekintve egyaránt hordoz városias és falusias elemeket, gazdag kulturális örökség és viszonylag aktív közösségi élet jellemzi.

A következő fejezetben áttekintjük azokat a helyi értékeket, hagyományokat, kulturális örökség elemeket, amelyek a helyi társadalomban integrációs kapacitással rendelkeznek, vagy rendelkezhetnek.

Hagyomány, identitás és közösség

A helyi fejlesztési stratégiák és dokumentumok és a kutatás során felkeresett helyi szereplők egyaránt a kitörési pontot a helyi kultúra- és közösségfejlesztésben és az ehhez kapcsolódó turizmusfejlesztésben látják. A közösség és helyi identitás jelentheti az alapját a város lakosságmegtartó képessége növelésének, valamint a helyi értékekre és hagyományokra építő turizmus- és szolgáltatásfejlesztésben komoly potenciált látnak a megkérdezettek.

Az esettanulmány segítségével azonosíthatóvá válnak a helyi kultúrának és hagyományoknak a kisvárosi milióban az integrációt elősegítő és gátló tényezői.

Mezőtúron a helyi imázs és identitás legfőbb kulturális eleme a fazekasság. Általánosan elfogadott kulturális örökség, amit a város legfőbb kulturális

markerének tartanak, amire a hely jelentése épül. Vannak még helyben ma is aktív fazekasműhelyek, bár a mesterség presztízse és szerepe átalakult. A rendszerváltás előtt, illetve még a 90-es években is a fazekasműhelyekben tevékenykedő művészek és népművészek helyben, megrendelésre dolgoztak, azaz a fogyasztók keresték a termelőt, míg ma a legnagyobb művészek is különböző vásárokon maguk viszik a fogyasztókhöz a termékeiket. Talán ez a szerepváltozás és presztízsveszteség is okozza, hogy a mezőtúri fiatalabb aktív fazekasok között nagyobb arányban találunk ma már nőket. Ugyanakkor elmondható, hogy Mezőtúron a Türi Fazekas Múzeum az örökség ápolásának a legfontosabb tere és a Türi kamrában is fontos terméként jelennek meg a helyi fazekas termékek. Az Önkormányzat is a legfontosabb identitás- és imázs-elemként kezeli a fazekasságot. Az általános elfogadottság pozitívan befolyásolhatná a helyi lakosság fazekassághoz kapcsolódó identitására épülő integrációját. Ugyanakkor megfigyelhető egyfajta kiegészítés, közömbösség a fazekasság és fazekas hagyományok irányában a város lakossága körében. Azzal együtt, hogy az iskolák, óvodák nevelési programjának is része a helyi fazekasság megismerése, és az erre épülő identitás megalapozása, az látszik, hogy a felnőtt lakoságnak már csak nagyon kis hányada mozgósítható a fazekassággal kapcsolatos eseményekre. Egyre kevesebben keresik helyben a fazekas termékeket – bár ez utóbbi esetében a Türi Kamra megjelenése némi változást jelentett, mert a 90-es években a Népművészeti Bolt megszűnése után csak közvetlenül a termelőktől volt elérhető a fazekas termék, ami nagyban csökkentette a fazekas áruk helyi fogyasztását. Összességében azonban az látszik, hogy bár mindenki a város legfőbb kulturális örökségének tekinti a fazekasságot, ennek közösségformáló ereje gyenge, egyfajta üres szimbólumként jelenik meg.

Ha a helyi imázs- és identitásépítésről van szó, mind a rendezvények, mind a szimbólumok esetében központi jelentőséggel bírnak a paraszti hagyományok, amelyek között a kézművesség és folklór mellett nagyon fontos helyet kap a tradicionális paraszti gasztronómia is. A népművészet kiegészítve gasztronómiai eseményekkel a legkedveltebb és leglátogatottabb helyi események (pl. disznóvágás, lakodalmak, stb.). A hagyományos paraszti ételek főzőversenye a nagyobb rendezvényeknek, mint a Türi vásárnak is fontos eleme. A Türi Kamra kínálatában is központi helyet foglalnak el a tradicionális paraszti hagyományokra, receptekre épülő termékek. A paraszti tradíciókra nagy igény van a helyiek körében, fontos közösségformáló eleme a helyi közösségnek. Számos

civil szervezet, klub, kisközösség épül a városban a paraszti hagyományokra (népzene, népművészet). A helyi identitás megerősítésében kulcsszerepet játszanak ezek a paraszti hagyományok, ugyanakkor nehéz megtalálni benne a hely-specifikus sajátosságokat, mivel ezek közös elemei a magyar vidéknek, így Mezőtúr jelentését, imázsát ezen keresztül önmagában nem lehet megragadni. Ez a fajta univerzális vidéki jellege gyengíti a helyi identitásban játszott szerepét. Mindezt tovább erősíti, hogy a külső fogyasztók, látogatók számára sem jelentenek elég erős vonzerőt a nem specifikus paraszti hagyományok, amelyek minden vidéki település kínálatában és imázsában ott vannak. Így a helyiek is nehezen tudják ezekkel a paraszti jellegzetességekkel meghatározni önmagukat, azaz a saját helyi identitásukat a kívülállók számára.

A helyi identitás és imázs szempontjából fontosak még a helyi épített és természeti környezet jellegzetességei. Az épített környezet szempontjából a legfontosabbak a templomok, két református és egy katolikus templom, valamint a zsinagóga épülete, az iskolaépületek valamint a már említett Nemzeti Szálloda és Zsindelyes Fogadó, és a Fazekas Múzeumnak otthont adó Bolváry ház. Összességében azonban elmondható, hogy igazán meghatározó épített örökség, amely turisztikai vonzerővel bír, nincs a városban. A református egyházközség 2018-ban indult Történelmi Emlékhely projektje kertében a belvárosi nagytemplom és a hozzá kapcsolódó épületek (könyvtár, torony, kántorlakás, stb.) felújításával egy látogatóközpont jön létre, amely új turisztikai funkciót ad a városlakók számára fontos és szimbolikus épületeknek. Az interjúk alapján az látszik, hogy a helyiek a természeti környezetre, a Körös-völgyre tekintenek igazán kuriózumként, amelyben minden kért nagy turisztikai vonzerő lehetőségét látja. A városon keresztül folyó Berettyó-csatorna, valamint a város környéki Körös holtág-rendszer és élővilága az, amire a helyiek igazán büszkék, és ami kiemelten fontos eleme a helyi turizmus-stratégiának is. A horgászok számára vonzó célpont a holtág-rendszer, több nem helyi lakos is rendelkezik hétvégi házzal a vizek partján. Ugyanakkor ezen túlmenően nagyobb turisztikai vonzerőfejlesztés még nem történt. Számos ötlet van jelen mind az önkormányzat, mind a civilek, mind a helyi gazdasági élet szereplői részéről, de ezek még megmaradtak az ötlet szintjén és a megvalósításukhoz hiányzik az összefogás, sokszor halnak el kezdeményezések az érintettek összefogásának és a kompromisszumnak a hiánya miatt (pl. hajókikötő). Mezőtúr tehát alapvetően gazdag természeti és kulturális örökséggel rendelkezik, amely része is a helyi identitásnak, de sem a külvilág felé artikulálni, sem

Kulturális elem	Integrációt pozitívan befolyásoló hatás	Integrációt negatívan befolyásoló hatás	Legfőbb helyi szereplők
mezőtúri fazekasság	közös imázst és identitást jelent	üres szimbólum	helyi fazekasok, fazekas Múzeum, helyi önkormányzat, Túri kamra
paraszti hagyományok	közös érték, közösségi programok alapja	nincs benne a hely jelentése	helyi civil szervezetek, hagyományörző klubok, önkormányzat, Túri kamra
természeti és épített környezet	helyspecifikus karakter	közösségépítő ereje gyenge	helyi önkormányzat, civil szervezetek

pedig erre építve a közösséget megerősítő programokat, kezdeményezéseket elindítani eddig nem sikerült.

Összességében tehát Mezőtúr esetében a helyi kulturális értékek és hagyományok, valamint a közösség és integráció kapcsolatáról az mondható el, hogy a városnak van egy unikális, mindenki által elismert sajátossága, amire a hely jelentése (sense of place) építhető, ez pedig a fazekasság. Ugyanakkor ez jelenleg egyfajta üres szimbólumként van jelen, integráló hatása gyenge. A legnagyobb közösség-szervező erővel a paraszti hagyományok rendelkeznek, ezeknek viszont mind a hely jelentése, mind a helyi identitás szempontjából gyengébb hatása van, hiszen univerzális vidéki szimbólumokról és hagyományokról van szó, amelyen keresztül nehezen ragadható meg a hely jelentése és a helyiek identitása egyaránt. A helyi épített és természeti környezet bár rendelkezik némi sajátosan mezőtúri jellegzetességgel, van benne tehát unikális és kuriózum egyaránt, közösség-szervező ereje gyengébb, mint a paraszti hagyományoké, bár a helyi identitás meghatározásában és a külvilág felé való artikulálásában jelentősebb szerepet játszik.

Összegzés: kultúra és integráció

Mezőtúr gazdaságát és társadalmát alapvetően meghatározzák a mezővárosi adottságok, a járásban betöltött központi szerepköre, a szolgáltatások és vállalkozások koncentrációja. A 20. század első feléig virágzó város népessége az elmúlt évtizedekben folyamatosan csökken. A népességszám-csökkenés elsődleges oka a – főként a fiatalokat és a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezőket érintő – szelektív migráció. A folyamatos népességcsökkenés mellett súlyos társadalmi probléma, hogy a lakosság képzettségi szintje összességében elmarad az országos átlagtól, és a megyei átlagnál is kedvezőtlenebb képet mutat. A negatív tendenciák, az egyre fogyó

helyi értelmiség és középosztályi rétegek ellenére aktív civil és közösségi élet jellemző a városra, és a kulturális szervezetek a legaktívabbak.

A helyi vezetők és nem csak a kulturális élet szakemberei, de a helyi politikusok is a helyi kulturális örökségre, a helyi sajátosságokra mint a kisváros társadalmi és gazdasági fellendítésének az egyik kulcsára tekintenek. Tehát az endogén fejlesztés, vagy más néven a Ray-féle kultúra-gazdaság (Ray 1998; Murdoch 2000) jelen van a mezőtúri fejlesztési elképzelésekben és kezdeményezésekben.

Mezőtúron számos kezdeményezést és projektet találunk – úgymint a Kézműves Ház, a Fazekas Múzeum, a Lokálpatrióta Egyesület, vagy a Túri kamra stb. programjai és kezdeményezései –, amelyekben a hely jelentésére (sense of place), azaz a helyi hagyományokra vagy a helyi épített és természeti környezetre alapozva a helyi lakosság helyhez kötődését (place attachment) kívánják megerősíteni, amely pedig kulcseleme a helyi társadalom integrációjának is.

A mezőtúri esettanulmány megerősíteni látszik Graham és munkatársainak (2009) eredményeit, amelyek szerint az épített környezetnek kisebb szerepe van a helyhez kötődés kialakulásában. Mezőtúr esete is azt példázza, hogy bár vannak jellegzetes épített örökségelemek a városban, a helyhez kötődésben a nem hely-specifikus, de a közösségi hálózatok és kapcsolatok megerősítésében jobban működő paraszti hagyományoknak sokkal nagyobb szerepe van.

Mezőtúron is megkezdődött egyfajta hely-alapú identifikációs folyamat (Marsden 1999), amelyben a helyi kulturális élet régi és új szereplői egyaránt kulcsszerepet játszanak. Ebben az identifikációs folyamatban egyelőre a kulcselemet a paraszti hagyományok jelentik, de számos kezdeményezés van, amely próbálja a hely jelentését sokkal inkább magába foglaló fazekasságot, meg az épített és természeti környezetet is beépíteni ebbe az identifikációs

folyamatba. Ezeknek a kezdeményezéseknek egyértelműen a helyi kultúrára építő termékek és szolgáltatások létrehozása és ezen keresztül a helyi gazdaság fejlesztése a célja. Mezőtúron is kezdetét vette az a folyamat, amikor az új formálódó identitások összeolvadnak a gazdasági lehetőségekkel és tevékenységekkel (Bessièrre 1998; Kneafsey – Ilbery – Jenkins 2001; Mettepenningen és mtsai 2012; Moragues-Faus – Sonnino 2012), amire jó példa a Tűri kamra vagy a református egyház történelmi emlékhely projektje, de egyelőre ezek még nem formálódtak egységes vidékfejlesztési stratégiává.

Kutatásunk eredményei közül kiemelendő a kisvárosi miliő integrációs hatása, amely a közösségi kapcsolatok esetében a városias és falusias elemek keveredését jelenti. Az, hogy a folyamatok és kezdeményezések egy kisvárosi miliőben zajlanak, alapvető jelentőségű azok sikerében vagy kudarcában, azaz a kisvárosi miliő esetében a városias elemek (mint a nyitottabb közösség, az intézményszerű közösségi formák) inkább ösztönzőleg, míg a falusi vonások, úgymint a bizalmatlanság, pletyka, újonnan érkezők elutasítása pedig gátlóan hatnak a helyi közösség kohéziójára, az új, identitást erősítő kezdeményezésekre.

A mezőtúri esettanulmány rávilágít arra, hogy a kis számú, mégis sajátos helyi kulturális érték és hagyomány mellett (lásd Mezőtúr esetében a fazekesség, vagy a helyi természeti és kulturális környezet, amikre a helyi imázs épül) kimutathatók valamifajta közös vidéki kulturális jelentéstartalmak, a paraszti kultúra és hagyományok attribútumai. Ezek minden vidéki helyi közösség számára a helyi identitás és közösség, azaz a kultúra-alapú hely megalkotásának és a helyi integrációnak az alapját jelenthetik.

A mezőtúri eset azt mutatja, hogy a kultúra- és hely-alapú integráció szempontjából az a kérdés, a helyi szereplők mennyire képesek az integrációt segítő mechanizmusok továbbterjesztésére, a kezdeményezések stratégiává formálására, hisz a kulturális értékek, a helyi identitás és a helyi közösség, vagy akár a kisvárosi miliő önmagában nem elegendő a helyi társadalom integrációjának megteremtéséhez, a helyi társadalom és gazdaság fellendítéséhez.

Felhasznált szakirodalom

- Barolsky, Vanessa – Chandré Gould 2016 Making Sense of the Duality of Social Cohesion. *SA Crime Quarterly*, (55) March, 3-5. <https://doi.org/10.17159/2413-3108/2016/v0n55a763>
- Bell, David 2006 Variations on the Rural Idyll. In Terry Marsden – Patrick Mooney – Paul Cloke eds. *The Handbook of Rural Studies*, SAGE Publications Ltd, London. 149-160. <https://doi.org/10.4135/9781848608016>
- Bessièrre, Jacinthe 1998 Local Development and Heritage: Traditional Food and Cuisine as Tourist Attractions in Rural Areas. *Sociologia Ruralis*, (38) 1:21-34. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00061>
- Caftanzoglou, Roxane – Helen Kovani 2008 Cultural Identities and Integration in Rural Greece. *Sociologia Ruralis*, (37):240-254. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.1997.tb00048.x>
- Cramm, Jane M. – Anna P. Nieboer 2015 Social Cohesion and Belonging Predict the Well-Being of Community-Dwelling Older People. *BMC Geriatrics*, (15) 1:30. <https://doi.org/10.1186/s12877-015-0027-y>
- Csurgó Bernadett 2013 *Vidéken lakni és vidéken élni: A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására*. Argumentum – MTA TK Szociológiai Int., Budapest.
- Forrest, Ray – Ade Kearns 2001 Social Cohesion, Social Capital and the Neighbourhood. *Urban Studies*, (38) 12:2125-2143. <https://doi.org/10.1080/00420980120087081>
- Graham, Helen – Rhiannon Mason – Andrew Newman 2009 *Literature Review: Historic Environment, Sense of Place, and Social Capital*. <https://eprints.soton.ac.uk/182155/>
- Hajdú Zoltán 2005 *Magyarország közigazgatási földrajza*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs.
- Halfacree, Keith 2006 Rural Space: Constructing a Three-Fold Architecture. In Terry Marsden – Patrick Mooney – Paul Cloke eds. *The Handbook of Rural Studies*. SAGE Publications Ltd., London, 44-62. <https://doi.org/10.4135/9781848608016.n4>
- Horlings, LG, D Roep – W. Wellbrock 2018 The Role of Leadership in Place-Based Development and Building Institutional Arrangements. *Local Economy*, 33, 3:245-268. <https://doi.org/10.1177/0269094218763050>
- Jepson, Deborah – Richard Sharpley 2015 More than Sense of Place? Exploring the Emotional Dimension of Rural Tourism Experiences. *Journal of Sustainable Tourism*, (23) 8–9: 1157-1178. <https://doi.org/10.1080/09669582.2014.953543>

- Kézy Béla – Komádi Mónika – Róka László – Juhász Attila 2017 *FOGLALKOZTATÁSI HELYZETELEMZÉS „Mezőtúri járási foglalkoztatási együttműködések” TOP-5.1.2-15-JN1-2016-00007 azonosító számú projekt*. MEGAKOM Tanácsadó Iroda.
- Kneafsey, Moya – Brian Ilbery – Tim Jenkins 2001 Exploring the Dimensions of Culture Economies in Rural West Wales. *Sociologia Ruralis*, (41) 3:296-310. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00184>
- Kvale, Steinar 1994 Ten Standard Objections to Qualitative Research Interviews. *Journal of Phenomenological Psychology*, (25) 2:147-173. <https://doi.org/10.1163/156916294X00016>
- Lew, Alan A. 2017 Tourism Planning and Place Making: Place-Making or Placemaking? *Tourism Geographies*, (19) 3:448-466. <https://doi.org/10.1080/14616688.2017.1282007>
- Marsden, Terry 1999 Rural Futures: The Consumption Countryside and Its Regulation. *Sociologia Ruralis*, (39) 4:501-526. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00121>
- Mettepenningen, Evy – Valerie Vandermeulen – Guido Van Huylenbroeck – Nick Schuermans – Etienne Van Hecke – Lies Messely – Joost Dessein – Marie Bourgeois 2012 Exploring Synergies between Place Branding and Agricultural Landscape Management as a Rural Development Practice. *Sociologia Ruralis*, (52) 4:432-452. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2012.00575.x>
- Mitchell, Clare J. A. 1998 Entrepreneurialism, Commodification and Creative Destruction: A Model of Post-Modern Community Development. *Journal of Rural Studies*, (14) 3:273-286. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(98\)00013-8](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(98)00013-8)
- Moragues-Faus Ana M. – Roberta Sonnino 2012 Embedding Quality in the Agro-Food System: The Dynamics and Implications of Place-Making Strategies in the Olive Oil Sector of Alto Palancia, Spain. *Sociologia Ruralis*, (52) 2:215-234. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2011.00558.x>
- Murdoch, Jonathan 2000 Networks – a New Paradigm of Rural Development? *Journal of Rural Studies*, (16) 4:407-419. [https://doi.org/10.1016/S0743-0167\(00\)00022-X](https://doi.org/10.1016/S0743-0167(00)00022-X)
- Panelli, Ruth – Otilie Stolte – Richard Bedford 2003 The Reinvention of Tirau: Landscape as a Record of Changing Economy and Culture. *Sociologia Ruralis*, (43) 4:379-400. <https://doi.org/10.1046/j.1467-9523.2003.00251.x>
- Ray, Christopher 1998 Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. *Sociologia Ruralis*, (38) 1:3-20. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00060>
- Ray, Christopher 2006 Neo-Endogenous Rural Development in the EU. In Terry Marsden – Patrick Mooney – Paul Cloke eds. *The Handbook of Rural Studies*. SAGE Publications Ltd., London, 278-291.
- Schuurman, Nora – Jopi Nyman 2014 Eco-National Discourse and the Case of the Finnhorse. *Sociologia Ruralis*, (54) 3:285-302. <https://doi.org/10.1111/soru.12040>
- Short, Brian 2006 Idyllic Ruralities. In Terry Marsden – Patrick Mooney – Paul Cloke eds. *The Handbook of Rural Studies*. SAGE Publications Ltd., London, 133-148. <https://doi.org/10.4135/9781848608016.n9>
- Smith, Melanie K. – Bernadett Csurgó 2018 Tourism, Wellbeing and Cultural Ecosystem Services: A Case Study of Örség National Park, Hungary. In I. Azara – E. Michopoulou – F. Niccolini – B.D. Taff – A. Clarke eds. *Tourism, Health, Wellbeing and Protected Areas*, CABI, Wallingford, 26-38.
- Uzzell, David – Enric Pol – David Badenas 2002 Place Identification, Social Cohesion, and Environmental Sustainability. *Environment and Behavior*, (34) 1:26-53. <https://doi.org/10.1177/0013916502034001003>
- Van Der Ploeg – Jan Douwe – Henk Renting – Gianluca Brunori – Karlheinz Knickel – Joe Mannion – Terry Marsden – Kees De Roest – Eduardo Sevilla-Guzmán – Flaminia Ventura 2000 Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis*, (40) 4:391-408. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00156>
- Walker, Geoffrey 2002 Contemporary Clerical Constructions of a Spiritual Rural Idyll. *Sociologia Ruralis*, (42) 2:131-142. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00206>
- Williams, Daniel R. 2014 Making Sense of “Place”: Reflections on Pluralism and Positionality in Place Research. *Landscape and Urban Planning*, 131:74-82. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2014.08.002>

KULTURÁLIS KÖZÖSSÉGI IDENTITÁSTEREMTÉS ZSÁMBÉKON¹

[DOI 10.35402/kek.2020.2.4](https://doi.org/10.35402/kek.2020.2.4)

Absztrakt

Zsámbék kiemelkedik a gombaként szaporodó és növekedő főváros-környéki agglomerációs települések közül, mintegy határozott karakter, identitás övezi. A város jó értelemben vett falusias jellege (emberléptékű, természet-közeli és szoros társadalmi kapcsolatokkal jellemezhető településként), a városképét is meghatározó romtemplom és sváb történelmi múltja adja ezeket a karakterjegyeket. A kutatás azt vizsgálta, hogy kik azok a személyek és/vagy intézmények, akik a kialakítói, illetve fenntartói a mai közösségi identitás elsősorban kulturális jellegű alkotójegyeinek, a zsámbéki reprezentált képnek, mely a település lakosságlszámának és gazdaságának záloga és motorja.

Abstract

Zsámbék stands out among the multiplying and growing settlements around the capital of Hungary by having an identical character. It's consisted of the closed-to-nature and human-sized qualities as well as of the tempting feature of having a community with strong bonds. Similarly, the ruined church that occupies the view of the city and the past of the former German-speaking community, which is still vivid on the events and on the physical surface of the settlement, are defining elements of its outlook. The current research has investigated the possible actors and institutions that formulate and maintain these cultural elements of the common identity (the represented image of Zsámbék), which are also the key elements and motivating factors of the local economy and population growth.

¹ A jelen kutatás az MTA TK SZI Mobilitási Centrum célkitűzéseinek szempontrendszerét követve, azaz „a társadalmi, munkaerőpiaci, iskolai és területi mobilitás új összetevőinek az elemzése interdiszciplináris kutatási keretben” valósult meg (MTA TK SZI Mobilitási Centrum 2018). Jelen vizsgálat 2018–2019-ben zajlott, azokat az állapotokat elemzi adott szempontok szerint, de nem foglalkozik az azóta történt változásokkal.

Bevezetés

Zsámbék Magyarország központi régiójában, Budapest agglomerációs környezetében, Budakeszi járásban elhelyezkedő mintegy 5,5 ezer lakosú város (Néesség.com 2019). A település társadalmi összetettsége a második világháború időszakától származtatható, amikor a helyi sváb közösség szinte teljes kitelepítése, és több helyszínről érkező (Alföld és Felvidék) új közösségek betelepítése valósult meg (Óri 2014). Azóta egy vegyes származású és összetételű településről beszélhetünk, melyet az évtizedek során mindig jellemzett különböző közösségek be-, illetve elvándorlása.

Zsámbék már-már azonosul az egykori premtrei templom maradványaival, ami nemcsak a jelentős történelmi múltat, a katolikus rend egykori és mai jelenlétét, hanem országos szintű, mások mellett műemléki meghatározottságot is jelent. Emellett megfigyelhető az egykori sváb múlt kulturális jegyeinek újrafelvétele és határozott megjelenítése a város területén, illetve rendezvényein. Jelen dolgozat azokat a kulturális közösségi identitásteremtő aktorokat és intézményeket vizsgálja, melyek a település jelenlegi társadalmára integráló hatást gyakorolnak.

Az elméleti fejezet után Zsámbék rövid ismertetése következik a korábbi kutatások és a jelenlegi helyzet összevetésében, ezzel is követve Eisenstadt és Giesen szemléletét a közösségi identitás mint folyamat értelmezéseként. A jelen kutatási módszerek, források és célok ismertetését a jelenlegi társadalmi csoportok bemutatása követi, valamint az interjúk, közösségi rendezvények és publikációk vizsgálata alapjául a kortárs identitásalakítók analízisa olvasható. A dolgozat konklúziója a kutatási eredményeket foglalja össze, új vizsgálati kérdéseket és lehetőségeket fogalmaz meg, melyek más, a lokális kulturális értékeken alapuló egyediséget kifejező kistelepülések vizsgálatához, az ott végbemenő folyamatok megértéséhez, és az esetleges kihívások azonosításához is hozzájárulhatnak.

Közösségi identitásteremtés kulturális eszközökkel

Az identitással és a kollektív identitással foglalkozó szakirodalom számos megközelítési lehetőséget biztosít, sőt sokan a definíció ellehetetlenülését szétfeszítettnek látják a fogalmat (Brubaker – Cooper 2000). Évtizedek óta folyamatosan, mások mellett Bernhard Giesen – Robert Seyfert (2015) üres jelzésnek nevezte a kollektív identitást, melynek legfontosabb jellemzőiként a meghatározhatatlanságot, illetve konkrétum-nélküliséget és az állandó alakulást nevezték meg. Abban egyetértés látszik, hogy a közösségi identitás nem ösztönös vagy veleszületett, hanem megalkotott és változtatható (Assmann 1999). Így sokkal inkább egy folyamatként, mintsem egy produktumként szükséges értelmezni (Eisenstadt – Giesen 1995). A közösségi identitást sokan az egyéni identitáshoz hasonlítják, abból kiindulónak gondolják, hiszen mindkettő egy másiktól való elkülönülés gyakorlatában valósul meg (Jasper – Polletta 2001). Mások a közösségi identitás kialakulásakor a közös helyszín vagy intézmény megtapasztalására teszik a hangsúlyt (Snow 2001). Számos kutató a közös élményből, tapasztalatból, érdeklődésből, valamint a szolidaritásból eredezteti a jelenség formálódását, ez utóbbit erősíthetik a közös rítusok, a nyelv, a művészeti alkotások, illetve az érzelmi kötődés is (Melucci 1995). Mindez fordítva is igaz, hiszen az egyének közösséghez tartozásukat kulturális szimbólumokkal, jelekkel fejezik ki, melyek érzéseiket, meggyőződésüket jelentik meg. A tágan értelmezett kultúrának ilyen formán közösségteremtő ereje van (Pataki 1997).

Korábbi kutatások kimutatták egyes intézményekhez vagy csoporthoz tartozás, valamint az értékek összetartó erejét (Kapitány – Kapitány 2012). Különösképpen a múltat és jelent összekapcsoló, autentikusnak vélt lokális értékek, örökségek felértékelődése figyelhető meg az elmúlt időben (Bruckmeier – Tovey 2008; Lee et al. 2005). Az emlékművek elősegíthetik ezt a fajta összetartozásérzést. Bár nagyon változatos tárgyúak lehetnek (Wehner 1988), a múlt egy aspektusát általában érzelmi interpretációban mutatják be, mely idealizáló és kihangsúlyozó szereppel bír (Sinkó 1992). Hiszen ezek az alkotások a múltat, illetve annak bizonyos értelmezését idézik (Connerton 1989), ez utóbbin keresztül a kortárs szemlélet és hatalmi rendszer is megjelenik (Pótó 1989). A múlt kortárs célokat alátámasztó megemlékezéséhez, a hatalom kultúra kihasználásához (Anderson 1983) is nagyon

fontos a köztéri alkotáshoz kapcsolódó társadalmi gyakorlat vizsgálata, mely többféle megközelítést, hangsúlyt világíthat meg. Sőt mi több, amennyiben a társadalmi gyakorlat elmarad, és így a köztéri alkotás jelentősége csökken, az általa kifejezett üzenet is feledésbe merülhet (György 2006). Craig Calhoun (Anderson 'elképzelt közösség' fogalmát használva) kiemeli, hogy egy ilyen jellegű csoport nem személyes ismeretségi, hanem kulturális alapon szerveződik, mely változó és változtatható, valamint, hogy társadalmi gyakorlattal erősíthető is (Calhoun 1991).

Korunkban a múltra emlékezés egyik leggyakoribb kulturális megvalósítása az örökségteremtés, azonban ha megosztott örökségről van szó (egy város történetét több csoport élte/éli meg és alakította/alakítja), különösen fontos, hogy az örökségi értékek értelmezése és értékelése azonos módon valósuljon meg, más esetben az önazonosság válik kérdésessé, és a kortárs körülmények és célok lesznek meghatározóak (Ashworth 1991). A közösségen belül megosztott örökség ugyanakkor elősegítheti a közösségi szolidaritást és a biztos jövő elképzelését, melyek egy változó összetételű közösség esetén integráló erővel is bírnak (Labrador 2013). David Lowenthal szerint a múlt érvényesíti a jelent azáltal, hogy időtlen értékek és meg nem tört folyamatok elméletét fogalmazzák meg, újraélesztve elvesztett vagy megváltoztatott értékeket. Véleménye szerint a múlt eseményei és emlékei nyersanyagok, amelyeket a jelenben kell feldolgozni, és az egyéni, valamint a közösségi identitás kialakulásának fontos részei, értelmet, célt és értéket adva az emberi életnek (Lowenthal 1985). Sokan kiemelik, hogy ezeket az összetartó erőknél is értelmezhető közös értékeket vagy tapasztalatokat szükséges folyamatosan fenntartani és megerősíteni, hogy mint hivatkozási illetve azonosítási pontok a közösségen belül és közösségen kívül állók számára is folyamatos és élő ismeretek legyenek (Spicer 1971).

Zsámbék a korábbi kutatásokban és a jelen vizsgálat tárgyaként

A budapesti agglomeráció társadalomszerkezetének változásával foglalkozó kutatások nagyszámúak és interdiszciplinárisnak tekinthetők (a teljesség igénye nélkül Barta 1999; Csanádi – Csizmady 2002; Dövényi – Kovács 1999). E dolgozatban a jelen kutatási kérdések és egyéni felmérések alapján legrelevánsabbnak tekinthető vizsgálatok vázlatos ismertetése és módszerének felhasználása jelenik

meg. A rendszerváltást követő szuburbanizációs hullámok vizsgálatakor nagy hangsúlyt kapott a helyi önkormányzatok mint aktív szereplők elemzése. Dövényi Zoltán, Herman Kok és Kovács Zoltán 1998-ban publikált kutatása szerint Zsámbék önkormányzata „Enyhén támogató, [...] döntéshozói jó üzletnek látják, így parcellázással, közművesítéssel segítik is a beköltözést, cserébe számítanak a friss tőkére és az adóbevétel emelkedésére” (Dövényi – Kok – Kovács 1998:233). Ez a meglátás a jelen kutatás szerint is helytálló, elsősorban a lakossági fórumon elhangzottak, az interjúk és a zsámbéki városfejlesztési tervek alapján. A jelenlegi városvezetés igyekszik a közművesítést kiterjeszteni a város teljes területére, illetve új lakástípusok bevezetésével próbálja az igényeket megoldani.

Scheer Márta, Beliczay Erzsébet és Tombác Endre tanulmányukban azt vizsgálták, hogy az önkormányzatok milyen intézkedésekkel támogatják a beköltözés szegregáció nélküli megvalósulását. Az általuk meghatározott öt legfőbb kategória közül jelenleg a vizsgált településen az alábbiak valósulnak meg: „2) Üdülőtellek állandó lakóhelyé nyilvánítása: [...] az átminősítés nem településfejlesztési elvek alapján, hanem egyéni igények miatt születik meg” (Scheer – Beliczay – Tombác 2003:69). Mégis tömbszerű problémaként jelenik meg mindez Zsámbékon, ahol a (Nyakas-) hegyoldalon lévő zárt telkek átminősítése a teljes terület komfortjának növelésével, közmű bevezetésével, úttrendszer fejlesztésével kell, hogy együtt járjon. Azonban ennek közösségi megítélése nem egységes. Sok az üresen álló terület, így a közpénzből való fejlesztést sokan nem látják ott indokoltnak, ráadásul sok, az érintett területen élő tulajdonos kifejezetten nem akarja a komfort növekedését.

A másik megoldási forma a telekaprozás, mely Scheer, Beliczay és Tombác megítélése szerint „mind környezeti, mind városképi szempontból előnytelen megoldás, besűríti a települést, megbontja a település és az azt körülvevő táj harmóniáját” (Scheer – Beliczay – Tombác 2003:69). Erre a módszerre egy kiemelkedő példa a Kálvárián valósult meg, mely nagyon komoly anyagi előnyökhöz juttatta az önkormányzatot, melyet a szükséges fejlesztésekre tudott fordítani. A negatív hatás egyelőre nem tapasztalható, nagyobb aggodalomra adhat okot, ha a helyi vezetőség azonos metódust kíván alkalmazni a Romtemplom környékének revitalizálásakor, mert bár szigetszerűen, de több egységben, egymást erősítve megvalósulhat a szerzők által megfogalmazott veszély.

Végül, de nem utolsó sorban Zsámbékon is azonosíthatjuk az „Új parcellák kialakítás[ának]” hívott megoldást, mely „az eredetileg nem lakóterület [a vizsgált területen a Zsámbéki-medence mezőgazdasági területeinek, illetve szomszédos településsel összekötő főút menti területeinek] lakóterületté nyilvánítása” (Scheer – Beliczay – Tombác 2003:70). Ennek mértéke nemcsak az igények által behatárolt, hanem a környező települések közelsége (Tök), vagy egyéb már meglévő földrajzi vagy egyéb hiány (közlekedési vagy szolgáltató egység távolsága) által meghatározott.

A főváros agglomerációjában elhelyezkedő települések vezetése számára fontos volt a beköltözés és integrálódás elősegítésének egy másik eszköze, a település otthonossá tétele, mind a megváltozott települési szerkezet, illetve jelleg alakításával, mind az új igényekhez igazodó szolgáltatások megvalósításával (Csizmady – Csurgó 2012). A városvezetés a városrehabilitációs Zsámbék 2030 hosszú távú terv jelenlegi szakaszában, elsősorban a közösségi funkciók és szolgáltatási egységek fejlesztését, valamint a kulturális értékek revitalizálását tűzte ki célul (Zsámbék 2018). Zsámbék történeti központja az évszázadok folyamán összekapcsolódó terekkel folyamatosan bővült, kisvárosi, mezővárosi és 2009 óta városi rangnak megfelelően. Jelenleg egy új látogatónak, de a helyi lakosnak is nehezen meghatározható egyetlen funkcionális középpont, mely közösségi térként is szolgálhatna.

A falu központja az egykori Zichy-kastély környezetében kiépült központi intézményekkel (a központi buszmegálló, a piactér és néhány üzlet) nem jelent elég vonzó erőt. Még a híres „kisbüdös pékség” sem, mely évtizedek óta nemcsak a minőségében, de a megjelenésében sem változott semmit, vagy a méltán híres lángosos – mely „az ország lángosa” címet is elnyerte, és hasonlóan hosszú múltra tekint vissza – sem tartotta a központban a lakosságot.² Ennek egyik oka lehet, hogy a városközpont korábbi boltjai, éttermei között sok ma üresen áll.³ A művelődési ház is a város központjában található, a 18. században épült, az egykori Zichy-kastély gazdasági épületében, mely később a falu nagyvendéglője és csak az 1950-es évektől kezdődően kapott „kultúrházi” funkciót (Mizsambekunk.hu 2019). Azonban az intézmény 2010. évi összevonása után

2 Érdekes megjegyezni, hogy mindkét hagyományosan zsámbékinak tartott kiszolgáló egységet „gyűttmentek” más városból származók vezetik.

3 Sokak szerint ennek oka a főiskola elköltöztetésével hozható kapcsolatba.

a könyvtár, a lámpamúzeum, a romtemplom és a tájház egy intézményi keretbe került, így az épület nem tekinthető egyetlen, a központot meghatározó intézménynek.

Ahogy látjuk, bár földrajzilag valóban központnak tekinthető az „ófalú”, területe a közhasználatban, és így a lakosok mentális térképén sem meghatározó szerepű. Ezt erősíti a város Tökhöz közeli új „központja,” ahol a sportpálya, az új iskola, az óvoda és a bölcsőde egymás mellett megtalálható. Azonban itt csak kisboltok, pékségek vannak, így az ügyintézés (önkormányzat irodája) és a piac miatt az ófalú még mindig fontos, de csak konkrét céllal veszik igénybe. Mindezeket figyelembe véve az új főépítész egy, a közösségi tereket kialakító programmal kezdte el munkásságát 2015. januárjában.⁴ A vizsgálat időszakában került második szakaszába ez a városfejlesztési projekt. A városközpont díszkövezése, a buszforduló áthelyezése lezárult, ezután már a városlakók dolga, hogy benépesítsék a területet, melyet a helyi közigazgatási és kulturális szervezetek programokkal igyekeznek élővé varázsolni, például a város közös adventi koszorújának a felújított térbe helyezésével és az első gyertyagyújtáskor megrendezett ünnepséggel. Ez alkalommal került bemutatásra az első várostörténeti könyv is a felújított tér történetének családregénybe oltott alkotásával (Zsámbék 2018a).

A kutatások egy harmadik meghatározó csoportját alkotják a társadalomszerkezeti változások kapcsán kialakuló konfliktusok vizsgálata. Ilyen volt mások mellett egy magyarországi, 2000-es évek végi felmérés, mely elsősorban a beköltözők „vidékrepresentációját és annak társadalmi hatásait vizsgálta” (Csurgó 2014:212-231). Az itt rögzített értékek, mint zöld terület, egészséges, jó levegő és természet a jelen kutatás interjúalanyainak vidéképeiben (Zsámbék értékei közt) is megjelent, és konfliktusforrást teremtett. A falusias karakter részeként, elsősorban a fővárossal szemben jelentek meg a fenti pozitív vidékrepresentációs jegyek. Sőt, mi több, sokan csak hátrányt látnak a városi rang 2009-es elnyerésében. Ennek sok magyarázata lehet, például, hogy „hirtelen történt” (egy interjú alany megfogalmazása szerint) egy kevésbé támogatott polgármester „ötlete alapján”. Míg Csizmady és Csurgó a jelen kutatás interjú-alanyai által „gyüttment” (beköltöző) és az őslakos társadalmi csoportok egymásra és lakókörnyezetükre ható viszonyát, illetve a lokális társadalmi gyakorlatok megváltozását vizsgálták, a jelen kutatás a több

4 ld. 24. lábjegyzet.

szempontból, és történetileg is összetett zsámbéki lakosság belső erőviszonyait, azon belül is az integráló szereplők és intézmények azonosítására, kutatására és megismerésére törekszik.

A dolgozat 2018–2019 folyamán a nyomtatott és elektronikus sajtóban Zsámbék városáról elérhető reprezentációk és információk kutatása, korábbi felmérések, rendelkezésre álló statisztikai adatelemzések, meg a helyi közigazgatási rendeletek összevetése és kvalitatív elemzése, valamint terepmunka alapján valósult meg. A zsámbéki terepmunka helyszíni felmérésekből, városi kulturális rendezvényeken és lakossági fórumon való részvételből, valamint interjúkból tevődött össze.⁵ A kutatás egésze folyamán elsősorban az egyéni, a közösségi és intézményi megítélések vizsgálatára törekedtem, ezért volt fontos a személyes interjúk mellett a közösségi rendezvények, valamint a különböző fórumokon megjelenített reprezentációk és azok megítélésének vizsgálata is.

Az interjúk félig szerkesztett formában valósultak meg, előre megfogalmazott kérdések mint kiindulópontok mentén. A kérdések (más településeken megvalósítandó kutatásokhoz igazítva) egységes képet kaptak egy későbbi összehasonlító kvalitatív kutatási vizsgálat forrásaként.⁶ A megkérdezettek egyrészt az előzetes kutatás alapján direkt megkereséssel, másfelől hólabda-módszerrel kerültek kiválasztásra. Az interjúalanyok kiválasztásakor a kutatás tárgyát képező csoport (lokálisan integráltak) megszólítása mellett törekedtem egy reprezentációs képet kialakítani. Így nemcsak a városvezetés, a helyi kulturális intézmények képviselői, valamint számos szociális intézmény (mint az Apróka Bölcsőde vagy a Boldog Gertrúd Központ) és szabadidős szervezet (Zsámbéki Sportklub vagy a Zsámbéki Önkéntes Tűzoltóság) képviselőjét kerestem fel, hanem olyan zsámbékiakat, akik a városhoz való kötődés különböző csoportjaihoz sorolhatók. Ezek alapján beszélgettem például ingázóval, kismamával és helyben dolgozóval (a városban eltöltött aktív idő mértéke alapján), valamint „őslakos”, „gyüttment” és „gyüttmaradt” zsámbékival is (városba költözés alapján). Ez utóbbi beszélgetések bár igyekeztek a kutatás fókérdéseit érinteni, nem tekinthetők strukturált vagy félig strukturált interjúknak. A kötetlen

5 A lakossági fórum megfigyelését ezúton is köszönöm Balázs András kollegámnak. A kutatás során 18 interjú készült, melyek a vizsgálat elsőszámú forrásanyagát adták.

6 További információk az MTA Mobilitási Kutatási Centrum által megvalósított kutatási projektről (MTA TK SZI Mobilitási Centrum 2018).

beszélgetések a fenti strukturált interjúkkal kb. azonos ideig tartottak (ált. kb. 40 percig), azonban különbségeként elmondható, hogy a kötetlen beszélgetésekkor a beszélgetőtársak legtöbbször nem járultak hozzá a felvétel készítéséhez, csak jegyzeteket készíthettem. Minden interjú/beszélgetés-alanyom véleményét és meglátását a korábbi kutatásokkal, illetve a teoretikus szakirodalommal összevetve igyekeztem elemezni, hogy a személyes és pillanatnyi álláspont befolyásoló erejét ki tudjam szűrni.

A kutatás célja megvizsgálni, hogy vajon mik azok az elsősorban kulturális intézmények, illetve aktorok, amelyek az összetettség ellenére egységet próbálnak formálni a településen, milyen értékek és identitások kialakítása mentén tudják a helyi összetartozás reprezentációját megteremteni. A teljes körű lokális integrációs mechanizmusok felfejtésével megkíséreltem a zsámbéki „társadalmat összetartó, a társadalmi szereplők együttműködését kiváltó és motiváló vagy azzal ellentétben ható jelenségek, mechanizmusok[at] [...] egyéni, intézményi és kapcsolati szinten is” (Kovách és társai 2017:25) megvizsgálni. Kovách és kollégái *lokálisan integráltaknak* nevezik a társadalom azon csoportját, mely a felmérések alapján olyan tulajdonságokkal bír (mások mellett kiemelkedő civil és politikai aktivitás, gazdag kapcsolati rendszer és magas intézményi bizalom), mely egy adott közösségben irányító, adott esetben összetartó szerepet implikál (Kovách 2017). A jelen mikro-kutatás tárgya ennek az integráló elitnek azonosítása és elemzése Zsámbékon, beleértve szerepük fenntarthatóságának vizsgálatát is.

Zsámbék 2018–2019-ben

1. Gazdaság

Zsámbék területén túlnyomórészt egy-két emeletes önálló kerttel rendelkező családi házak találhatók. A kertekben egyéni használatra vagy kistermelői szinten zajlik a növénytermesztés. Emellett a háztáji tartása szintén élő gyakorlat, és ezek egymás közti forgalma kapcsolati és gazdasági hálózatot is kialakít a városban. Megfigyelhető továbbá az 1980-as évektől kialakuló (Berényi 1981), mára halványuló gyakorlat (Szabényi 2016), a hétvégi használatra berendezkedett zártkertes csak kiszolgáló épülettel rendelkező főként gyümölcsösök nyomai a városi szerkezeten. Fontos kiemelni, hogy nemcsak a telekkijárók közössége halványodott el a mai zsámbéki társadalomban,

de egyre nagyobb arányban vannak, akik bár gazdasági szempontból már nem tudnák megtartani az önálló házukat, azonban a saját háztáji vagy kertgazdálkodásukat nem akarják feladni. Az ilyen típusú „bevételek-hiány, de lakóhely-többlet” helyzetre jelentett megoldást a korábban a városban működő főiskola következtében létező albérlet-kereslet, illetve a falusi turizmus keretében megvalósított lakhely-kiadás lehetősége. Azonban a mára megváltozott jogi rendszer (2009-ben eltörölték a szálláshely-szolgáltatás adómentességét) és a városi rang elnyerése (ugyanebben az évben) miatt ez a lehetőség nem él.

Városi szinten gazdasági tényezők tehát a mezőgazdaság helyett az ipari szereplők lehetnének. Erre utalhat a városvezetés dokumentumaiban és az interjúk során is negatívumként megnevezett közlekedési tényezők: a városképet és lehetőségeket nagyban meghatározó átmenő főutak (101., 102., 104. és 105. számú összekötő), illetve az M1-es autópálya közelsége. Ez a probléma már a 2010-es városfejlesztési tervben is megjelenik a nagyarányú szállítóközlekedés kedvezőtlen hatásával, a lakosságra és a főút menti épületekre gyakorolt befolyásával, nem beszélve a levegőszennyezésről. Míg a városvezetést és a lakosságot aggodalommal terheli, a mindenkori város határában elhelyezkedő „ipari központ” számára az agglomerációban is hasznos szempontok lehetnek a meglévő közlekedési lehetőségek. Számos nagyobb gyárat találunk a város szélén (is) (pl. a Ziegler- és a Medicontour Kft., Wavin Hungary Kft., Alex Fém bútorkft., PEMÜ Műanyagipari Zrt.). Ezek a „nagyüzemek” viszonylag állandó, de távoli jelenlétet képviselnek, a főváros közelsége miatt nem generáló tényezők a mobilitás-vizsgálatban. A város társadalmát alakító aktorok lehetnének az itt működő gazdasági szereplők, akik mind a helyieknek biztosítanak munkát, mind a környező területekről vonzanak ide dolgozó tömegeket. Emellett megkeresések esetén támogatást adnak a kulturális intézményeknek, az adózáson keresztül is támogatják a várost, de ennél szorosabb együttműködés nem tapasztalható. Erre jó példa, hogy a városfejlesztési célokról szóló társadalmi egyeztető tárgyalásokon nem tekintették ezt a csoportot kiemelt célközönségnek, csupán tájékoztató jellegű megbeszélés valósult meg velük.⁷

Azonban érdekes jelenség, hogy 2007-es adatok szerint közel egyenlő arányú volt az egyéni vállalkozók (150) és a jogi személyiségű vállalkozások száma

⁷ A város főépítésével folytatott interjú alapján.

(125).⁸ 2014-es adatok szerint 155 a regisztrált gazdasági vállalkozások száma 1000 főre vonatkoztatva (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer vonatkozó adatai 2019). A lakónépesség száma annak az évnek a közepén a KSH adatai szerint meghaladta az 5230 főt (KSH 2019). Bár az elmúlt évek meghatározó gazdasági változásai és eseményei nyilvánvalóan befolyásolták Zsámbék működését, a felmérések alapján még mindig él a köztudatban az a benyomás, hogy sok helyi, kisléptékű vállalkozás üzemel a városban.⁹ Ennek oka lehet az is, hogy ezek a gazdasági egységek intenzívebb kapcsolatot ápolnak a várossal, rendszeresen részt vesznek egy-egy szervezet, vagy a város egészének működésében, például a köztterek évenkénti virágosításával, a szeptemberi szüreti fesztivál lovas programpontjának biztosításával, vagy a helyi futballklub, az önkéntes tűzoltó szervezet éppen aktuális fejlesztésével. Ezek az elsősorban kulturális és szociális együttműködések a Pataki által is megfogalmazott közösségteremtő erővel Zsámbék lakóközösségéhez kötik ezeket a gazdasági egységeket és képviselőiket (1997). Ezt az összekapcsolódást megerősíti az interjú-alanyok véleménye, miszerint ezek az együttműködések egyrészt saját elhatározásból, másrészt személyi kapcsolatokon alapuló, személyes megkeresésekkel valósulnak meg.

A kapcsolat fordított irányban, azaz a városvezetés felől is szorgalmazott, a központilag meghatározott partnerségi szabályzat alapján¹⁰ történik, például az orvosi rendelő vagy a művelődési ház felújításakor. Mások mellett a 2017-es „a településfejlesztéssel; településrendezéssel és településképvérvényesítéssel összefüggő partnerségi egyeztetés helyi szabályai” meghatározzák, hogy:

Zsámbék város önkormányzata együttműködhet: a) a város közigazgatási területén állandó lakhellyel, tartózkodási hellyel, vagy ingatlan tulajdonnal rendelkező természetes személyek[kel], b) Zsámbék Városban székhellyel rendelkező

civil szervezetek[kel], d) azon környezetvédelmi érdekek képviselőire létrehozott egyesületek[kel], szervezetek[kel], amelyeknek működése vagy tevékenysége a kerület közigazgatási területére terjed ki, e) a városban székhellyel, telephellyel rendelkező gazdálkodó szervezetek[kel], f) a városban székhellyel, telephellyel rendelkező vallási közösségek[kel]. (Zsámbék 2017)

Zsámbék igyekszik környéki központtá válni a kiemelkedően sikeres járási központ mellett,¹¹ a környéki Zsámbék medencei¹² együttműködésekben próbál meghatározó szerepet betölteni. A kutatás idején új tervként fogalmazódott meg egy innovatív park létesítése, mely környezetkímélő gazdasági tevékenységet folytatna, és az oktatás szerepét növelné, illetve hozná vissza. Ez utóbbi (Budapesti és Pest Megyei Mérnöki Kamara 2018) nemcsak a regionális vezető szerep megerősítése és az alvóváros státusz ellenpontosására, hanem a lakosság szám állandóvá vagy növekvővé alakítása érdekében is fontos cél.

2. Társadalom – politika

Statisztikai adatok alapján a város lakossági számaránya az elmúlt években állandónak mutatkozott (KSH 2019), mely nemcsak a születés és halálozás közel kiegyenlítődtött arányával magyarázható, hanem azzal is, hogy a beköltözők és az elvagy bizonyos esetekben visszaköltözötték száma is kiegyenlítődtött. Ez nem volt mindig így. A település történetében szinte folyamatosnak tekinthető a társadalmi összetétel változása a fluktuáció miatt, melynek hatása a társadalmi kapcsolatban és a város szerkezetén is megmutatkozik.

Az 1970-es évektől légvédelmi rakétabázis és laktanya működött a településen, amelyhez tiszti lakótelep is épült a családok számára, mint például a mai Józsefvárosi lakótelep. Mind a mai napig főként ezek a területek alkotják a különösen kiszámú, többlakásos házak csoportját egész Zsámbék területén. Mindez mára „szociális probléma” is lett, hiszen van egy markáns igény ilyen, kisebb

8 2010-es városfejlesztési terv alapján (Zsámbék 2010).

9 Mindezt számos interjúalanyom is megemlítette.

10 „az Alaptörvény 32. cikk (2) bekezdésének első fordulatóban kapott felhatalmazás alapján, a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény 23. § (5) bekezdés 5. pontjában meghatározott feladatkörében eljárva – figyelemmel a településfejlesztési koncepcióról, az integrált településfejlesztési stratégiáról és a településrendezési eszközökről, valamint egyes településrendezési sajátos jogintézményekről szóló 314/2012 (XI. 8.) Korm. rendelet 29. §-ában foglaltakra is” (Kormány 2017).

11 *Az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer, budapestkornyeke.hu adatait közli az alábbi hírportál: Varkapu.info 2018.*

12 A Zsámbéki-medence nemcsak földrajzi fogalom és számos szerveződés alapja (mint például a zsámbéki-medencei polgármesterek éves találkozója), hanem önálló médiával rendelkező kistérség: Zsámbéki-medence Regionális Hírmagazin 2019.

léptékű lakhatási formára. Számos interjú-alany kiemelte, hogy a családi házból és fészekből kirepülő fiatal felnőtt, az elvált középkorú, vagy gyermekét egyedül nevelő, de gyerekének friss levegőt biztosítani vágyó szülő, a házat már fenntartani nem tudó idősebb generáció, vagy munka miatt Zsámbékra kötődő munkavállaló mind-mind azt a csoportot alkotja, mely többalakos házak építését igényli. Erre javasolta megoldásként a főépítész és a helyi önkormányzat egy „újfajta épülettípus bevezetését” például a Mányi út mentén, mely kicsi alapterületű lakásokból állna az emeleten, és bolthelyiséggel rendelkezne a földszinten.

A rendszerváltáskor itt telket kapó erdélyi közösség (M. K. 1989) szintén egy jelentősebb társadalmi egységet alkot. Ez a csoport saját (újépítésű), nem teljesen azonos házakat épített egymás szomszédságában. A mai napig elég szoros és összetartó csoportot alkotnak, azonban egy teljes generációnyi időszak számos tagot integrált a „zsámbéki körforgásba”. Ehhez sok természetes folyamat járult hozzá, életrészek változása (nyugdíjazás, családalapítás), és a közszolgáltatások igénybevételekor kialakult kapcsolatok.

Újabb bevándorlási hullámo(ka)t jelölnek a város lakóparkjai, illetve a Kálvária-hegy felparcellázásakor kialakított új telkek. Zsámbék mindkét lakóparkját (a Mányi út, illetve a Határ út mentén) a jelenlegi főépítész tervezte, akinek az egységes, kisléptékű és közösség-orientált tervezési elvek jellemzik minden Pest környéki munkáját. Az Angyalárok lakópark kifejezetten kis lakásegységeket jelent minimális kerttel, elsősorban kisgyerekes, illetve fiatal felnőttek számára (Zsámbéki Polgár 2015). A kutatás során kiderült, hogy a viszonylag fiatal lakóparkban már most tapasztalható fluktuáció, melynek egyik oka éppen a lakóterek „kinövése” volt. A zsámbéki lakóparki házak vagy házrészek viszonylag magas áron kerültek eladásra, így azokat egy meghatározott réteg lakja. Nagyobb arányban van köztük a fiatal család, pesti munkahellyel. Jellemzően ők mint új lakók és erős fővárosi kötődéssel rendelkezők kevésbé vesznek részt a város kulturális életében, hacsak nem a gyermeke(ke)n keresztül, ellenben az őket is érintő közügyekben hangsúlyosan véleményt nem nyilvánítanak.

Részben a helyszín adottsága miatt már sokkal kevésbé mutatja a város többi részét jellemző egységes arculatot a Kálvária-dombi terület. Az állandó panorámával bíró telkek tulajdonosai, illetve a kisebb alapterületű parcellákon építkezők, bár némi eltéréssel, alapvetően a kimagaslóan jó anyagi

helyzetben lévő lakosokat csábították Zsámbékra. A saját tervezésű házak és medencék lehetőségével ezt a fajta gazdasági kiemelkedésüket megjelenésben is nagyobb szabadsággal tudták kifejezni.

Bár ez a rövid áttekintés ellentétes képet sugall, érdekes megfigyelni, hogy a 2007-es jelentések szerint Zsámbék még azoknak a településeknek a csoportjába tartozott, amelyek „rendkívül komoly szociális problémákkal szembesülnek, jelentős a munkaerőpiacról tartósan kiszorultak, nagycsaládosok, tartós és mély szegénységben élők” száma és aránya (MTA Regionális Kutatások Központja Térségfejlesztési Kutatások Osztálya 2007). Sőt, mi több, komoly városfejlesztési hiányosságokról, elmaradottságokról tesz tanúbizonyságot az akkori tervezett és szükséges fejlesztések listája (ld. Melléklet 2). Ezekkel az adatokkal ellentétben a megkérdezettek egyöntetűen állították, hogy jelenleg nincs Zsámbéknak olyan része, mely bármilyen szempontból is „veszélyesnek” azonosítanának. Ehhez hozzátartozik az a lakossági benyomás is, hogy Zsámbékon nagyon alacsony százalékban vannak szegény személyek, a közmunkaprogramban résztvevők megítélésük szerint „egy tucatnál nem lehetnek többen”. A statisztikai adatok hasonló eredményeket támasztanak alá, egy 2018. évi, nyári felmérés szerint 72 fő volt nyilvántartott álláskereső státuszban a településen (Nemzeti Foglalkoztatási Szolgáltató 2018). A szegénység hiányához vagy köztéri alulreprezentálásához az is hozzájárul, hogy mind az önkormányzat üzemeltet szociális lakásokat, és él a közmunkaprogrammal, mind pedig a városban működő felekezeti szervek is nagymértékben hozzájárulnak a szociális egyenlőtlenségek kezeléséhez.

A fentebb vázolt pozitív közmegítélés és a fejlődő város benyomása összefüggésben állhat a városvezetés stabilitásával és „állandóságával”. A jelenlegi városvezetés élén Horváth László, Zsámbék szülőtte és a Fidesz politikusa áll, akit 2015-ben másodszor választottak polgármesternek, azt megelőzően pedig alpolgármesteri pozíciót töltött be. Jelentékeny ellenzék nincs a városban, és a polgármester mind a jelen kutatásban, mind a médiában többször nyilatkozott arról, hogy nem kíván országos pozíciót betölteni. A polgármester kiemelten figyel arra, hogy a városban élők minél nagyobb arányával személyes kapcsolatot ápoljon, például a heti piac rendszeres látogatásával, vagy a város zárt facebook-csoportjának aktív használatával. Ezt a fajta közvetlenséget interjúalanyaim mindegyike megerősítette, mely kapcsolható a közösségi identitást sok elemző

(Melucci 1995) által jellemzett közös élmény, illetve közös intézményhez tartozás megélésének tapasztalatához. Szintén ehhez köthető az a megfigyelés is, hogy sokan elzárkóztak bármilyen kritika megfogalmazásától a helyi városvezetéssel kapcsolatban.

3. Kultúra – érték

Zsámbék és az egykori premontrei templom maradványainak összekapcsolódása, valamint a települést egykoron jellemző, uralkodóan sváb közösség múltja vitathatatlan a mai városban is. A történelmi múlthoz való viszony az emberek megítélése kapcsán is megfigyelhető az öslakossággyüttment-gyüttmaradt (Farkas 2018)¹³ (ez utóbbi egy interjú alany megfogalmazása szerint az, akinek „már van halottja a temetőben”)¹⁴ szemlélet máig azonosítható jelenlétében, bár messze nem olyan erősen, és inkább egyéni esetekhez vagy személyekhez kapcsolódva. A városvezetés képviselői például hangsúlyozták ennek a csoportosításnak a meghaladottságát, míg a közösségi intézményekben dolgozók még mindig relevánsnak tartják ezeket a kategóriákat („idejönnek, és mindent jobban tudnak, meg akarják mondani, mi legyen”). Zsámbék közösségéhez való tartozásnak a megítélése, és így Assmann megfogalmazása szerint a közösségi identitás is megalkotott és változó, illetve változtatható.

Ahogy György és Spicer kiemeli a társadalmi gyakorlat szerepét a közösségi összetartozás megerősítésében, a zsámbéki kulturális életben, annak rendezvényein való szerepvállalás szintén társadalomalakító tényező. A „gyüttmentek” illetve a „gyüttmaradtak” csoportja felosztható a város életébe már bekapcsolódó nyugdíjassá vagy családosá vált betelepülők, a félig (általában csak a gyese/gyeden maradt szülőn keresztül) kötődő kisgyerekes családok, a kiköltözött dolgozó korúak rétegének azon csoportja, aki a város körforgásának részese kíván lenni, és aktívan keresi a kapcsolatot, illetve a „táskások”, akik csak aludni járnak Zsámbékra. Ez utóbbi csoport az agglomerációs elhelyezkedés miatt nagy arányban van jelen a településen. A fővárosba ingázó tanulók és dolgozók beszámolóinak alapján a helyi ösztársadalom legalább egyharmadát alkotják, és így Zsámbék alvóváros jellegét se gíthetik elő.

13 A nagyobb településről beköltözők és a helyiek el-lentétéről ír Farkas Judit is az öko-falukat vizsgáló munkáiban (Farkas 2018).

14 Részlet a művelődési ház vezetőjével való interjúból.

Ezt erősíti, hogy a viszonylag nagy kiterjedésű település nem rendelkezik belső tömegközlekedéssel, se a fővárossal vagy a környező településekkel összekapcsoló kötött pályás közlekedési lehetőséggel. Ugyanakkor az átmenő (kamion) forgalom intenzitása miatt például a biciklihasználat sem annyira jellemző, illetve lehetséges. Mindezek miatt szinte kizárólagos lehetőség az autó használata mind a Zsámbékon belüli és azon kívüli úti cél elérésére.¹⁵ Az interjú-alanyok megfigyelését támasztják alá a hivatalos adatok is, miszerint Zsámbékon 2005 és 2015 között több mint 50-nel nőtt a személygépkocsik száma 1000 főre vonatkoztatva (Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer 2019).

A város, mely az országban elsőként jutott a világhálózathoz már a 2000-es évek legelején (Zsámbéki-menedce Regionális Hírmagazin 2001) önálló zárt facebook-csoporttal rendelkezik, aminek szinte a teljes lakosság aktív tagja, és így egy újabb összekötő kommunikációs csatornát jelent (Kapitány – Kapitány 2012). A jelen vizsgálatból kiderült az is, hogy az ingázó, fiatal családok, frissen betelepült közösség igényének megjelenítését elsősorban a település zárt közösségi oldalának elektronikus fórumain valósítják meg. Ugyanis például a lakossági fórum olyan időpontban került megrendezésre, amikor a munkaidő után még nem ér vissza a fővárosból ingázó dolgozó. Emellett jelentős a nemrégiben megújult városi újság, a *Zsámbéki Polgár*, mely személyközpontú és a helyi hírekre koncentrált, apolitikus médium.¹⁶ A civil szervezetek jelenthetnek még integrációs erőt, hiszen különböző célok és tevékenységek alapján tudnak közösségeket formálni. Hatásukat nehéz dekódolni, de maga a tény, hogy egy alig 5,5 ezres lélekszámú településen közel 40 civil szervezet működik, sokat jelent (ld. Melléklet 1). Emellett jelentős az egyre gyarapodó és növekvő részvétellel bíró városi rendezvények száma, melyek a szüreti báltól a bodzafesztiválig változatos képet mutatnak, és mindegyiküket hangsúlyosan a helyi szervezés és/vagy aktív részvétel (például a civil szervezeteken keresztül), valamint az elsősorban lokális célokra és közönségre fókuszáltság jellemez. Mindezek szemléletesen mutatják a kulturális alapon szerveződő csoportok társadalmi gyakorlattal megerősített összetartó erejét (Calhoun 1991).

15 A település katolikus plébánosával tartott beszélgetés alapján.

16 A főszerkesztővel készített interjú alapján (is).

Lokálisan integráló aktorok és intézmények

A közösségi identitás és a település lakóinak mentális térképe nagyon sokféle csoportosítást mutat az egyéni élethelyzet, foglalkozás és körülmények alapján. Általánosan elmondható, hogy bár a település már egy évtizede városi rangra emelkedett, az interjú-alanyok többsége a mai napig falunak hívja a települést. A személyes kapcsolatok ereje és az ismeretségek közvetlen, többelemű, összetett jellege a különböző integrációs ágensek által szinte minden szinten megfigyelhető. A kulturális és civil szervezetek vezetői egyaránt kihangsúlyozták a direkt kommunikáció súlyát olyan hivatalos alkalmakkor is, mint a támogatással kapcsolatos vagy együttműködést kezdeményező megkeresések. Az interjúk alapján elmondható, hogy mások mellett a kisszámú oktatási intézmény (túljelentkezés van különösen a bölcsődében és óvodában) és kiszolgáló egység (szakrendelők) hiánya, valamint a kizárólag távolsági buszközlekedés miatti elzártság is erősíti a város falusias jellegét. Az alábbiakban ennek az erős összetartozás benyomásának kialakítóit, a lokálisan integráló aktorokat és intézményeket elemzem.

1. Városvezetés és intézményei

Az eddigi elemzés is jól mutatja a városvezetés lokálisan integráló szerepét. Az önkormányzati tevékenységeken túl a várostervezési hosszú távú tervek kifejezik a helyi integrációs törekvéseket. Mindemmellett az önkormányzati működtetésű szociális, oktatási és kulturális intézmények hasonló szereppel tevékenykednek a városban. A kulturális funkciókat elsősorban a „Zsámbéki Közművelődési Intézet és Könyvtár [látja el, mely] egy összevont kulturális és közművelődési szervezet, a várossá váláskor a törvényi előírásoknak megfelelően alakult ki, és jelenleg öt egységből áll: a művelődési ház, a könyvtár, a romtemplom, a lámpamúzeum és a Szent Vendel domborműves népi lakóház” (MiZsambekunk 2019). Az így kibővült intézményrendszernek bár a minimális személyi állomány és finansziális lehetőség miatt sok akadállyal kell szembenéznie, ugyanakkor lehetősége is nyílik programjait nagyobb létszámú és feltehetőleg szélesebb rétegnek eljuttatni az egyes intézményi részek közönségének összeadódásával. Az intézmény vezetőjével készített interjú alapján is megállapítható, hogy az intézmény elsősorban közösségformáló szerepet kíván betölteni (ld. Pataki 1997). Nem tud, és nem is akar konkurálni

a főváros nyújtotta kulturális lehetőségekkel, helyi szinten kívánja sikeresen megszervezni programjait. Ezért hangsúlyt fektet a helyi civil szervezetekre, helyet biztosít a különböző egységeiben találkozók megszervezésére, kiállítások, előadások, beszámolók megtartására. Így próbál részt venni a közösségi identitás kialakításában, illetve megerősítésében, közös helyszínt és intézményt biztosítva mindenkinek (Snow 2001).

A. Gazdaság

A város települési terveinek középpontjában a közösségi terek kialakítása és a város egységeinek revitalizációja áll, melynek társadalom-integráló hatása kiemelkedő lehet. Ehhez kapcsolható a zsámbéki vezetés következő célfeladata: a kulturális értékek megerősítése, valamint a romtemplom és környezetének minden szempontból megfelelő és eredményes megerősítése. A romtemplom, mely a 13. században épült, és 1889-es páratlan megoldású állagmegőrző gyakorlat után nem véletlenül a magyarországi műemlékvédelem méltán legnagyobb büszkesége, turisztikai látványosság. Azonban a romtemplom állagmegőrzése komoly költséggel jár, melyet az üzemeltető városvezetés nem tud magára vállalni, és így veszélybe kerülhet. Mégis a feladat nagy jelentőségű, hiszen a nagyon rossz állapotban lévő „régis templom” szimbolikus szerepű. „Minden zsámbéki retinájába égett a romtemplom képe” – ahogy egyik interjúalany fogalmazott az épület fontosságáról és jelentékenységről.

A templom a helyi premontrei rend tagjai számára is kiemelkedő, azonban fontos megjegyezni, hogy ennek a szerepvállalásnak nem jogi alapja van, sokkal inkább történeti és számos rendtag fogadalmá általi kötődést jelent (Koós Hutás 2017). A több mint egy évszázada műemléki státuszú templom sorsáról megoldást keresők közt a helyi vezetőség és a vallási képviselők mellett a műemlékvédelem szakemberei is szerepelnek. 2016-ban a magyarországi ICOMOS-szal, az UNESCO Világörökségi Szervezetének műemlékekkel foglalkozó szakmai tanácsadó szervének helyi képviselőjével együtt szerveztek konferenciát, ahol elsősorban épületi és műemléki szempontok megvitatása történt. Azonban még ez a fókuszált beszélgetés sem vezetett eredményre a védelem szükségességének megállapításán kívül (Építészfórum 2017).

A folyamatot tovább vitte a helyi vezetőség: 2017-ben turisztikai és városgazdasági szempontból

keresett választ a kérdésre meghívott szakértőkkel, azonban itt sem született biztos recept (Zsámbék 2017). A műemlék rossz állapotát, kulturális és turisztikai kihasználatlanságát, a közvetlen környezetének nem megfelelő helyzetét egyaránt meg kívánják oldani, melyet a városvezetés tulajdonhiánya a helyszínen, a romtemplom melletti temető és az ott élők eltérő igényei (csend és háztáji gazdaságuk megtartása egy turisztikai célpont kialakításával szemben) nehezítik.¹⁷ Ez alapján is jól látható, hogy a romtemplom helyzete és jövője tekinthető egy olyan projektnek, mely a helyi társadalom integráltságában szerepet játszhat, fontos aktorok kooperációját feltételezi, és így számos konfliktus forrását is adhatja. A konfliktust a kutatás ideje alatt a két – bár nagyszabású, mégis eredménytelen – (egyeztető) konferencia és a projekt folyamatos elnapolása mutatja. Feltételezhetően a helyzet kiéleződhet majd a lokálisan is jelen lévő premontrei szerzetesrend alapításának évfordulójakor, 2021-ben. Ezt a feltételezést támasztja alá az is, hogy a premontreiek weboldalának Jubileum-részének első alcíme: építkezések (Premontreiek.hu 2018). A romtemplom tehát, mint a múltat és a jelent összekapcsoló lokális, ugyanakkor országos szinten is jelentős, autentikus érték, méltán feltételezhető, hogy a közösségi identitás egyik bástyáját alkotja (Bruckmeier és Tovey 2008), ahogy ezt a megkérdezett interjúalanyok válasza is egyértelműen jelezték.¹⁸

B. Társadalom – politika

Érdemes kiemelni, hogy a személyes kapcsolati rendszer fontossága és annak tudatos ápolása a városvezetést is jellemzi, pozíciójuk, információgazdaságuk és lehetőségeik mellett ez is meghatározza hatékonyságukat. A városi vezetés képviselői további szervezetek és csoportosulások vezetőségi tagjaiként ezt a fajta közvetlen, személyi kapcsolatot, a „mindenki mindenkit ismer” érzést erősítik. Például a polgármester mások mellett elnökségi tagja a Nebuló Alapítványnak, a Zsámbéki Városőrség és Polgárőr Egyesületnek, aktív szerepet vállal a Zsámbéki Sportklub életében és tanulmányai kapcsán is szívén viseli a város katonai múltját ápoló

17 A Zsámbék 2030 és a településfejlesztési koncepció és a főépítéssel készített interjú alapján.

18 Az alábbi kérdésekre adott felsorolás első három elemének tagja volt minden esetben a romtemplom: Hogyan definiálná a várost? Milyen sajátosságai vannak a zsámbéki életnek?/ Mitől különleges Zsámbék?

rendezvények és intézmények működését (Youtube 2019). A városvezetés mellett megfigyelhető egy erős önszerveződő zárt csoportosulás, mely alapvetően a város részbeni közös irányítását, felügyeletét valósítja meg. Tagjai közt minden esetben megtaláljuk a polgármestert vagy a városvezetés más tagját. Mások mellett a helyi polgárőrség, az önkéntes tűzoltóság is ezt a belső összekötő szerkezetet alakítja ki, melyben a tagok felelősségteljes szerepet kapnak a közösség életében.

Az interjúk során és korábbi média-megjelenésekben is szerepel, hogy a polgármester gyakorló katolikus vallású, míg az alpolgármester a református közösség tagja, így teremődik meg a városvezetés és a helyi felekezetek közötti kapcsolat. Az interjúk¹⁹ folyamán kiderült, hogy a polgármester sok esetben kikéri a helyi plébános véleményét, aki elsősorban építézmérnöki végzettsége, és több mint két évtizedes helyi szolgálata folytán tud hatékony segítséget nyújtani. Az interjúkból az is kiderült, hogy a kapcsolat kölcsönös, hiszen a plébános is szoros kapcsolatot ápol a városvezetéssel, így a polgármesterrel is, közvetlenül kifejezve meglátásait egy-egy a várost érintő kérdésben. A református felekezet vezetője hasonlóan hosszú ideje áll a közössége élén.

C. Kultúra – érték

A város oktatási, szociális és kulturális intézményeinek képviselőivel készített interjúkból is világosan megfogalmazódik az a szemlélet, hogy a város integráltságának egyik meghatározó ereje függ a kisgyerekek, illetve a kisgyerekes szülők eredményes megszólításától. Sőt, a gyermek gimnáziumba kerülése egy komoly vízválasztó lehet, amikor a fővárosból kiköltözöttek a hosszadalmas ingázás csökkentése érdekében visszaköltöznek. Különösen ezeknél az eseteknél azonosítható a helyi kulturális és egyéb intézmények, valamint az általuk biztosított érték, közösség és elfoglaltság megtartó ereje. Egy interjúalanyom, akinek gyermeke már az általános iskola felső tagozatába jár, még mindig elmegy a minden évben megrendezésre kerülő óvodai bálba, mert meglátása szerint ott vannak olyan szellemiségű fiatal felnőttek, akik társaságát ő tudatosan keresi, és amilyen körbe tartozni akar.

Érdekes példaként megemlítendő a helyi önkéntes tűzoltó egyesület, amelynek ifjúsági programja, és az általuk nyújtott szolgáltatás jellege miatt

19 Mindkét fél (plébános és polgármester) esetében.

is éppen ezt a „veszélyeztetett, eltávolodó” réteget foghatja meg. Az ifi-csoportba körülbelül 10 éves kortól lehet csatlakozni. Kéthetente vannak foglalkozások hétvégén, amely jól mutatja, hogy ez a csoport nagyfokú elköteleződést vár el a tagoktól. A szervezet részt vesz szinte minden városi programon, akár passzívan, a rendezvény biztosításakor a jelenléttel (például a templomhegy futáskor), akár aktívan (például önálló szekéren a szüreti felvonuláson). Mindemellett az egyesület önálló programokat is rendez a szakmai kollégáknak és a nagyközönségnek egyaránt, mely nemcsak a saját kiállító területeken és személyes vezetéssel biztosított, hanem a nyílt napon is, mely sokkal inkább a gyakorlat bemutatására, az eszközállomány kipróbálhatóságára helyezi a hangsúlyt.

Az interjúkból az is kiderült, hogy a korábbi nagy volumenű fesztiválok sikerét (például a zsámbéki színházi napok vagy a jazzfesztivál) az is biztosította, hogy egy-egy helyi lakos kapcsolataival és lehetőségeivel segített a szervezésben. Érdemes megemlíteni, hogy ezekre a rendezvényekre akkor túlnyomó részt nem a helyi vagy környéki, hanem a budapestiek látogattak el. Az egy-egy személyhez kötődően és személyes kapcsolati rendszeren keresztül megvalósuló szervezés ma is jellemző, például az átalakuló Zsámbéki Színházi Bázis kapcsán (Zsámbékiszínház.hu 2019).

2. Egyházak és intézményeik

Zsámbékon jelenleg két egyház tevékenykedik. A római katolikus egyházat a premontrei rend férfi és női ága képviseli a városban. A Premontrei Női Kanonokrend 1989 óta és a kutatás ideje alatt az országban kizárólagosan Zsámbékon működött nyolc nővérrel. A templomi szolgálat mellett a hitoktatás és három szociális indíttatású intézmény működtetése és fenntartása kapcsolódik a nevükhöz: a Szent Norbert Karitatív Alapítvány, a Premontrei Napköziotthon, valamint a Zsámbéki Premontrei Gimnázium, Szakgimnázium és Szakközépiskola. A rend férfi ága szintén jelen van a város életében. 1989-ben a Premontrei Rend generális apátjának kezdeményezésére ismét visszaállt az önálló Gödöllői Premontrei Perjelség, amely egy évvel később átvette a zsámbéki plébániát a rend ősi monostora (a romtemplom) mellett, és ez egyben a közösség domus dependense (függő-háza) lett. Zsámbékon és környékén a premontrei atyák (hárman) első sorban plébániai munkát végeznek, de mellette

Zsámbékon még egy rendi iskolát is fenntartanak (Premontrei.hu 2019).

Bár feltételezhető, hogy reformátusok már korábban is éltek Zsámbékon, a gyülekezet 1947-ben alakult, elsősorban „a kollektív büntetés eszközeként, a Felvidékről, főleg Nemeskisorozsiból, áttelepített református családokból” (T. Németh 2011). A kezdeti időszak sok nehézséget foglalt magában, a hívők lélekszámának alacsony mértékét jelentősen csak az erdélyi kolónia letelepedése tudta megváltoztatni az ezredforduló környékén. Azonban zsámbéki református anyaegyházközség csupán 2011 óta létezik, korábban leány-, társ- és missziói egyházközségként működött ez a felekezet. Jelenlegi lelkipásztora Matyó Lajos, 2003 óta szolgál a városban (T. Németh 2011). Mindezek mellett történelmi adatokból tudjuk, hogy Zsámbék jelentős zsidó felekezettel is rendelkezett, de mára nincs önálló intézményük. A városban élő görögkatolikus hívek számára a katolikus plébániatemplomban biztosítanak rendszeresen istentiszteletet, a budaörsi Szent Demeter Egyházközség atyáinak celebrálásával.

A. Gazdaság

A vallás fizikális jelenléte nemcsak a város szimbólumát adó romtemplom miatt fontos, hanem azért is, mert Zsámbék a Mária út zarándok vonal része, így (legalábbis elméletben) állandó vallási turizmus célállomását is jelentheti. A katolikus egyház saját építésszel dolgoztat, területén, például a temetőben, önálló döntéshozónak mutatkozik.²⁰ Az építkezések nagyon jelentős állami támogatásban részesültek még a 2012-es problémákat követően is (Albert 2012). Ezeket a sok esetben monumentális mértékű építkezéseket negatívan, városidegennek ítélik meg a helyi társadalom egyes csoportjai. A katolikus egyházzal kapcsolatos legérzékenyebb pont mégis talán a főiskola leégése után, annak áthelyeztetése volt. A helyiek értelmezése szerint hirtelen döntés alapján történt, az épület, illetve ezáltal „a város meglopásával járt annak teljes kipakolása”.

A Premontrei Női Kanonokrend nevéhez köthető a Zsámbékon működő alapítvány és a napköziotthon, mely 1993-ban alakult a helyi szegény családok megsegítésére. Mára az étel és ruha biztosítása mellett az iskolával együttműködve

²⁰ Mindezt elsősorban a főépítésszel folytatott interjú alapján állítható.

(1996-tól) fiatal munkanélküliek képzésével-foglalkoztatásával is szerepet vállalnak. 2006 áprilisában a rend az önkormányzattól feladatvállalási szerződés keretében átvette Zsámbék szociális ellátásának szolgálatát. Az ellátás a Boldog Gertrúd Alapszolgáltató Központ és Idősek Átmeneti Otthona keretében történik (Premontreinovert.hu 2019). A városban hallhatók olyan vélemények, melyek nem támogatják az „állam az államban” jellegű egységet, hiszen bár a szociális problémák megoldásában fontos szerepet játszanak az egyházi szereplők, sokan nem látják a támogató szerep mellett a visszaintegráló lépéseket, ezzel állandóvá erősítve ezt a viszonyt. (Érdekes, hogy azonos narratívával kritizálják a közmunka programot is).

B. Társadalom – politika

Szintén Zsámbékon működik a Premontrei Keresztelő Szent János Általános Iskola Gimnázium Alapfokú Művészetoktatási Intézmény, amely a funkcionális bővüléssel, immáron középfokú oktatási tevékenységet is végez. Interjú-alanyok elmondása szerint a város bizonyos rétege kevésbé örül a szakmát adó iskola és a szociálisan rászoruló gyerekekre fókuszáló intézménynek, és sok más szempont mellett ezért is gondolnak nosztalgiával a működő főiskola korszakára.

A reformátusok kezelik a megnövekedett gyereklétszám miatt kialakult óvoda-hiányt az önkormányzat felkérésére és épületében. Az új alapító okirat lehetővé tette, hogy „a többi gyermekkel együtt nevelhető sajátos nevelési igényű gyermekek óvodai nevelését” is ellássák. Így hallássérült, enyhén értelmi fogyatékos, valamint beszédfogyatékos gyermekek is lehetnek az óvoda tagjai. Sőt, a 2015-ös tanévtől a töki önkormányzattól is átvették az ottani óvoda fenntartását. „Így immáron kibővítve, egy új feladat ellátási hellyel, telephellyel, 4 csoportos óvodaként, 100 férőhellyel megnyitotta kapuit a Csillagvilág Református Óvoda” (Zsámbéki Református Egyházközség honlapja 2019).

C. Kultúra – érték

A Premontrei rend 2021-ben ünnepli fennállásának 900. évfordulóját, mely tovább erősítheti kívánt szerepüket a romtemplom jelen- és jövőbeli sorsával kapcsolatban. Ezt olvashatjuk a 2017-es Zsámbéki romtemplom 2.0 konferencia-beszámolójában

is, ahol a férfi rend tagjai is aktívan részt vettek. A református egyház is folyamatosan növeli szerepét a településen belül, igen impozáns a Petőfi Sándor utcán, a város egyik fő útján, az elmúlt 10 éven belül épített templom.

2009 óta évente kora ősszel megrendezésre kerül a templomhegy futás, mely egy egyszeri jótekonysági eseményből mára a város egyik meghatározó közösségi programjává vált, nem veszve el annak jótekonysági célját. „Az óvodások a zsámbéki romtemplom körül futnak, a nagyobb gyermekek és a családok a környező utcákban – érintve a zsámbéki református és katolikus templomot – teljesíthetik a közepes távot, a legelhivatottabbak pedig a töki református templomot megkerülve hat, a töki templomromig futva pedig tizenegy kilométeres kört teljesíthetnek” (T. Németh 2010). Ez a fajta közös múlt teremtés az összetartozás mellett, egy közös jövőkép (a következő évig bizonyosan) és közösségen belüli szolidaritás (jótekonysági cél) megerősítéséhez is hozzájárul (Labrador 2013). Ez a rövid áttekintés is jól mutatja, hogy a városban működő katolikus és református szervezetek az oktatásban, a szociális szolgáltatásokban és a vallási gyakorlatban, valamint rendezvények és a város szimbólumává vált építészeti örökséghez kapcsolva is milyen összetett hatást gyakorolnak a helyi közösség hívó és nem hívó tagjaira egyaránt.

3. A. Német kisebbség

A német nemzetiségű tagjai a „gyüttmentek” mellett a mai helyi társadalom egy meghatározó csoportjának tartott egységét jelentik. Bár sokan az egész települést svábnak nevezik, az egykori és a második világháború után kitelepített német lakosság „csak” az 1700-as évek kezdetén betelepített közösségnek tekinthető. A jelenlegi kisebbségi közösség többsége más településről költözött át ide, nem a helyi kisebbségi közösség miatt elsősorban. A helyi németiség megítélésének és definiálásának problematikusságát mutatja megnevezésük is, hiszen találkozunk mind a sváb, mind a dunamenti német, valamint a németajkú megnevezéssel is. Egy helyi kisebbség megváltozása más települések történeti kisebbségénél is megfigyelhető (a drasztikus kitelepítés mellett például a hosszú együttélés során végbemenő asszimilációs folyamatok következtében). A zsámbéki német kisebbség mindezen összetettségek ellenére a település meghatározó karakterét adják ma is, mely jól mutatja a közösségi

identitás állandóan alakuló, szinte meghatározhatatlan karakterét (Giesen és Seyfert 2015).

B. Társadalom – politika

Az a közfelfogás tehát, hogy Zsámbékon a svábok jelenléte folyamatos és létszámuk végig nagyszámú, nem igaz. Sőt, vannak olyan önmagukat a német közösséghez tartozónak vallók is, akik nem származás, hanem választás alapján lettek a közösség részei, például valamely német civil szervezet tagjaiként (ld. Lowenthal időtlenség-értékére, a meg nem történt folyamat benyomására, valamint az újraélesztett múltra vonatkozó gondolatait, 1985). Jelentékenysükről szóló közmeggyőződést a számtalan civil és kulturális szervezet, a városvezetésben a rendszerváltás óta egyedüli, folyamatosan megjelenő kisebbségi képviselő is erősíti. Az interjúk során kiderült, hogy a városban működő német civil, illetve kulturális szervezetek bár tudnak egymásról és részt vesznek egymás eseményein, mégsem működnek igazán intenzíven együtt, aminek számos oka lehet. A városvezetésben kapott szerep nemcsak a klasszikus érdekképviselőre biztosít lehetőséget, hanem a meglévő költségvetés irányított felhasználására is. Így a kutatás folyamán kiderült, hogy mind a református egyház által fenntartott óvoda felújításában, mind az állami iskola német nemzetiségi oktatásának támogatásában szerepet vállal a helyi kisebbségi önkormányzat, lehetőségei mértékében.

A helyi német kisebbségi önkormányzat elnökétől megtudtuk, hogy szoros és jó munkakapcsolatban állnak az ország többi német kisebbségi képviselőjével. Például számos más német kisebbségi önkormányzathoz kapcsolódva 2012-ben a telepítés 300. jubileumán avatták az első kétnyelvű utcatáblákat Zsámbékon, amiknek számát lehetőségeikhez mérten folyamatosan növelik (Klotz 2012). A kétnyelvű utcatáblákról jogi szinten a Nemzetiségek jogairól szóló Törvény (Njt.) rendelkezik, amely az 1993-as kisebbségi törvényt váltotta fel 2012. január 1-jétől. Az Njt. paragrafusai közül az Njt. 6. § (1) bekezdés d) pontja szerint:

„Azokon a településeken, ahol valamely nemzetiségnek a népszámlálás során regisztrált aránya eléri a tíz százalékot, a helyi önkormányzat az illetékeségi területén működő érintett települési nemzetiségi önkormányzat kérésére köteles biztosítani, hogy a helység- és utcaneveket megjelölő táblák feliratait a magyar nyelvű szövegezés és írásmód mellett a

hagyományos nemzetiségi elnevezés a nemzetiség anyanyelvén, ennek hiányában a magyar nyelvű elnevezéssel azonos tartalmú és formájú elnevezés a nemzetiség anyanyelvén is olvashatóak legyenek”.

E szabályozás ismeretében feltételezhető lenne a német ajkú kisebbség 10% feletti aránya, azonban nem erről van szó. Míg a 2001-es népszámlálási adatok szerint 144 nemzetiségi személy került rögzítésre, 178 nyilatkozta a kisebbségi kultúrához való kötődését, és 39 nevezte anyanyelvének a német nyelvet (Népszámlálás2001.hu 2001), ezzel szemben a 2011-es népszámlálási adatok szerint 332 fő (Országgyűlési Könyvtár 2011) vallotta magát német nemzetiségűnek. Egyik adat sem éri el a törvényben meghatározott 10%-t.

Emellett a jelentős testvérváros program által is erősödik a város sváb karaktere. Zsámbék testvérvárosa a németországi Wettenberg, ahova a zsámbéki némettség legnagyobb arányát telepítették ki. A két település kapcsolata évek óta rendszeres és aktív. Ebben az esetben is megfigyelhető, hogy az időbeli távolság miatt a közvetlen érintettség a két település között már nem olyan erős, ezért új, elsősorban kulturális együttműködések és kapcsolatok alakítanak ki, például a két város tűzoltói között is (Calhoun 1991). Érdekes megjegyezni, hogy a Zsámbékról elköltöztetett egykori magyar telepesek, akiket még Mária Terézia korában küldtek el a faluból, új lakhelyével nincs a mai Zsámbéknak ilyen testvérvárosi kapcsolata, ennek a történelmi lakosságváltoztatásnak az emlékét nem ápolják. Az ebből fakadó esetleges veszélyekre Ashworth is felhívta már a figyelmet (1991).

C. Kultúra – érték

Az egész településre vonatkoztatott sváb identitáshoz a történelmi múlt mellett a tiszta, rendezett sztereotípiákat és a német nyelv használatát kapcsolják. Ehhez az is hozzájárulhat, hogy minden városi programon vagy ünnepségen megjelennek. A település közterületeken megjelenő fizikai reprezentációja is német/sváb városképét sejteti. Az egyes utcatáblák (elsősorban a városközpontban), emlékművek, a város egyetlen tájháza, a svábháznak is hívott Szent Vendel Domborműves Népi Lakóház is ezt a benyomást erősítik.

A köztéri alkotások helyzetükből adódóan széles közönséghez jutnak el, ezért általában jól értelmezhető szimbólumrendszerrel és standard formákkal dolgoznak (Boros 2001). A zsámbéki

németség kitelepítésének emlékművét, az impozáns méretű, nemrég alapított emlékfalat, mely a felújított belvárosban került elhelyezésre egy jelenlegi parkolót lezáró falfelület egészén, és a hozzá tartozó megemlékező gyakorlatot (a január 19-ei megemlékezések megszervezését)²¹ egyaránt a helyi német kisebbségi önkormányzat vezeti. Érdekes kiemelni, hogy a Zsámbékról elúzott sváb lakosok emlékét őrző monumentális köztéri alkotásokon kívül (mind betelepülési, mind kitelepítési köztéri alkotást is állítottak) nincs semmilyen más kisebbséget vagy egyéb társadalmi csoportot ünneplő, vagy róluk megemlékező műalkotás sem. Ezzel sugallva azt, hogy egyedüli és az ábrázolás mérete alapján jelentős közösségről van szó (Connerton 1989).

A tájház kérdése még összetettebb, hiszen védelmét egy „betelepített telepes” kezdeményezésére kezdték el 1992-ben, és aminek tartalma nemcsak a sváb hagyományokat mutatja: „Az egykori Szent Vendel-ház szobáiban a festett vagy éppen különleges technikával készült bútorok a sváb népművészetet és a régi zsámbéki életet, jelképvilágot idézik.[...] A konyhában látható tatai kerámiák a zsámbéki régi háztartásokban igen elterjedtek voltak. A szoba [...] berendezés legjelentősebb darabja az 1874-es évszámot viselő szekrény, melynek festése sok jellemzőjében a Fekete-erdő vidékéről Zsámbékra települt németek hagyományait őrzi” (MiZsambekunk.hu 2019a). Az épület bár felajánlásra került a német kisebbségi önkormányzat részére, annak működtetéséhez és fenntartásához szükséges anyagi, szakmai és humán erőforrás híján (Szablyár 2009) az önkormányzat, illetve az általa működtetett Zsámbéki Közművelődési Intézet és Könyvtár része lett. Bár a helyi német kisebbség különböző szervezeteinek eseményeit ott is megrendezik, és reprezentatív helyszíneként ők is használják, a működtetésben ennél aktívabban nem tudnak részt venni.

A svábok vélt vagy valós jelenléte és reprezentációja a város kortárs arculatának fontos alakító tényezője (Lee et al. 2005). A korábban már említett saját, illetve városi rendezvényeken való megjelenésük (táncscsoport, kórus stb.) mellett német nyelvű misét is celebrálnak rendszeresen a katolikus plébánián „ezzel is erősítve a város történeti múltját”. Emellett az állami fenntartású Zsámbéki Zichy Miklós Általános Iskola mind a nyolc évfolyamán

21 Január 19-e A magyarországi németek elhurcolásának emléknapja hivatalos magyar állami emléknap 2012 óta.

keresztül lehetőség van német nemzetiségi nyelvoktatásban részesíteni a gyerekeket. Összefoglalóan tehát elmondható, hogy a társadalmi integrációban a sváb karakternek, mint normát és értéket adó városkarakterológiának fontos szerepe van. Ugyanakkor érdemes kiemelni, hogy a kutatás folyamán gazdasági jelentőségük nem került azonosításra. Az elsősorban társadalom összefogó és identitást adó szerepétől függetlenül vonzó lehet az idetelepülő lakosság vagy a helyi munkaadók számára is – a közösséghez kapcsolódó pozitív sztereotípiák alapján. Azonban ilyen típusú információk nem jelentek meg a jelen kutatásban.

Konklúzió

A jelen kutatás és az egyidőben történő településfejlesztési terveket megelőző társadalmi egyeztetések és területi találkozók beszámolója alapján is megállapítható,²² hogy a helyiek Zsámbékot még mindig falusias, és a romtemplommal jellemezhető sváb településnek gondolják, melynek pezsgő kulturális élete van. A vizsgálat folyamán azonosításra került, hogy a település lakóhelytípusok, illetve a lakóhely földrajzi elhelyezkedése szerint is kisközösségekre osztható, melyek ki nem mondott kapcsolódásai mentén a helyi társadalom belső szerkezete (akárcsak a mi versus ők ellentétén alapuló közösségi öndefiniálás (Jasper – Polletta 2001) szintén elemezhető. A lakóhelyek településen belüli elhelyezkedése alapján beszélhetünk a Nyakas-hegy félig komfortizált telkeiről, az ófaluról, a két főút menti területről, a lakóparkokról, a Kálvária-hegyről, és az iparparkról. Ezek a sokrétű csoportosítások jól jellemzik a főváros agglomerációjában jellemző szuburbanizáció egy speciális típusát, melyben az egyes, sok esetben nehezen definiálható, illetve nem kizárólagos csoportokat összetartó, a helyi identitást kialakító szereplőinek és intézményeinek jelentősége különösen kiemelkedő (ld. Snow 2001; Kapitány – Kapitány 2012).

A munkaviszony, az elhelyezkedés szerint helyben tartó erő a város melletti iparpark, de természetesen nem ők adják a kizárólagos dolgozói kört. Meghatározó a helyi vállalkozói réteg is, akik szintén a városban maradók arányát erősítik, és hangsúlyosan részt vesznek a város életében. A lakosság nagy aránya ingázó, azonban ezt a halmazt is meg

22 A társadalmi egyeztetések beszámolója a város honlapjáról letölthető (Zsámbék 2018).

kell különböztetni a már említett „csak aludni hazajáró” dolgozóktól és azoktól, akik vagy családtag általi integrálódás miatt, vagy tudatos döntésként keresik a kapcsolatot a helyi kulturális intézményekkel és eseményekkel (ld. Pataki 1997). A jelen kutatás alapján megállapítható, hogy azok az elsősorban gazdasági szereplők, akik helyben fejtik ki hatásukat, nem nevezhetők a lokálisan integrálók meghatározó csoportjának, helyettük ezzel a szereppel alapvetően három csoport azonosítható: a városvezetés és intézményei, a két történeti egyház (a római katolikus és a református), valamint a sváb közösség.

A készített interjúk, a publikációk, a korábbi kutatások és a média-megjelenések (Youtube 2019) vizsgálatából kiderült, hogy nagyon szorosak és zártak ezekben az integráló csoportokban a személyes emberi kapcsolatok, a közvetlen kommunikáció és döntéshozatal, amely a város szélesebb köztudatában a település falusias karaktereként is megjelenik. A városvezetés, a vallási felekezet és a német kisebbség kapcsolatát is jól jelöli a polgármester közösségi médián megosztott bejegyzése, melyet a város hivatalos fóruma és egyéb csoportosulások is átvettek:

„Szép hagyományunk Zsámbékon a búzaszentelés, amelyet a Német Önkormányzat szervez meg a Német Dalkör részvételével minden évben. Ilyenkor a pátyi út mellett lévő kápolnánál imádkoztunk közösen mind a négy égtáj felé. Majd Márton atya megáldja a földeket és az itt élőket, hogy idén is bő termés legyen, hogy ezekben részesüljünk, és ha részesültünk, másoknak is tudjunk juttatni belőle” (facebook 2019. 04.28.).

Az önkormányzat közösségformáló intézkedéseinek leghangsúlyosabb eszköze a kutatás ideje alatt a városközpont rehabilitációja, mely elsősorban közösségi terek alkotásával és a kulturális értékek, szimbólumok védelmével és revitalizációjával valósul meg (ld. Anderson gondolatát a hatalom és kultúra kapcsolatáról 1983). Azonban nem szabad elfelejteni az önkormányzat korábban kialakított szoros kapcsolatát a két egyház helyi szervezeteivel sem, melyek a hitélet mellett a közösség szociálisan hátrányos helyzetű és ifjúsági rétegeivel közvetlenül is foglalkoznak, illetve a premontrei rend a romtemplommal mint városi és vallási szimbólummal az integráló normát is befolyásolják. Ezáltal a romtemplom történeti múltat megjelenítő szerepe mellett a jelen kialakítására is hatással van (Potó 1989). Nem meglepő az építkezésben, és a

városrendezésben megjelenő komoly szerepük sem. A város társadalmának történeti magja, a sváb múlt értékévé válik a különböző helyi német csoportosulások (a kisebbségi önkormányzat és a civil szervezetek) tevékenysége által. A retraditionalizálás helyi formájaként értelmezhető a sváb település reprezentációjának újraélesztése a városi térben emlékművekkel és városi ünnepeken történő megjelenésekor, valamint az oktatásban is. Ezekben az esetekben egy idealizált és sok esetben érzelmileg meghatározott kép formálódik (Sinkó 1992).

Ez a három azonosított lokálisan integráló erő biztos jövőképpel rendelkezik. A városvezetésnek a leendő választásokon nincs releváns konkurenciája. A két történeti egyház erősödő szerepét nemcsak a közelgő évfordulók, hanem a támogató állampolitika is implikálja. A német kisebbség pedig biztos civil háttérrel és politikai reprezentációval bír a településen, valamint annak határain túlmutató kapcsolathálóval rendelkezik. Mindhárom lokálisan integrált csoport jelenléte jól látható a település területén és az eseményeken is.

A romtemplom és a hamarosan 900 éves premontrei rend, a hasonlóan több évtizedes múlttal rendelkező másik történeti egyház, valamint a 18. században betelepített német kisebbség két, a településhez kapcsolódó történeti múltat és kortárs jelenlétükkel folytonosságot jelző pontjai Zsámbéknak. Mindkét aktor jelen van a település reprezentációjában és a közösség mentális térképén is (pozitív értékeket képviselve), melyet tovább erősít szerepvállalásuk az oktatásban, a kulturális életben (valamint a katolikus egyház esetében a szociális szolgáltatások terén is), valamint szoros kapcsolatuk a városi vezetéssel. Ez utóbbi működése (is) lehetővé teszi azt, hogy a német származás vagy a hitbéli hovatartozás nem kizárólagos feltétele a helyi egyházak és a német kisebbségi szervezetek által képviselt kulturális értékek mentén kialakított zsámbéki identitásképpnek, így a változó összetételű lakosság közösségi identitást tud formálni, mely jól mutatja, hogy a közösségi identitás fogalma egy állandóan alakuló, kizárólagos konkrétumok nélküli jelzés (Brubaker – Cooper 2000).

Felhasznált szakirodalom

- Albert Á. 2012 Kétmilliárd forintból vet véget a kormány a zsámbéki szerzetesháborúnak. *Origo.hu* Letöltve: 2019. augusztus 7. www.origo.hu/itthon/20120710-a-zsambeki-zichykastely-tortenete-premontrei-iskola.html
- Anderson, B. 1983 *Imagined Communities: Reflections on the Origin and the Spread of Nationalism*. Verso, London.
- Ashworth, G. J. 1991 *Heritage Planning: The Management of Urban Change*. Coopers, Groeningen.
- Assmann, J. 1999 *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Barta Gy. 1999 Gazdasági folyamatok a budapesti agglomerációban. In Barta Gy. – Beluszky P. *Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban*. Regionális Kutatási Alapítvány, Budapest. 131-143.
- Berényi I. 1981 *Az üdülőtellek terület-felhasználásának néhány kérdése Szentendre példáján*. Területi Kutatások 4. MTA Földrajztudományi Kutató Intézet, Budapest.
- BME Urbanisztika Tanszék Urban Future Laboratory 2018 *Zsámbék városfejlesztési program*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) https://www.zsambek.hu/images/polgarainknak/hirdetmenyek/20181112_varosfejlesztzes/zsambek2030_web.pdf
- Boros G. 2001 *Emlék/mű*. Enciklopédia Kiadó, Budapest.
- Brubaker, R. – Cooper, F. 2000 Beyond 'Identity'. *Theory and Society*, (29) 1:1-47. <https://doi.org/10.1023/A:1007068714468>
- Bruckmeier, K. – Tovey, H. 2008 Knowledge in Sustainable Rural Development: from Forms of Knowledge to Knowledge Processes. [Special Issue on Rural Sustainable Development in the Era of Knowledge Society] *Sociology Ruralis*, (48) 3:313-329. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2008.00466.x>
- Budapesti és Pest Megyei Mérnöki Kamara 2018 *Zsámbéki technológiai park fejlesztése*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <http://www.bpmk.hu/index.php/component/k2/item/891-zsambeki-technologiai-park-fejlesztzes>
- Calhoun, C. 1991 Indirect relationships and imagined communities: large scale social integration and the transformation of everyday life. In Bourdieu, P. – Coleman, J. S. eds. *Social Theory for a Changing Society*. Westview Press, Boulder, 106-108.
- Connerton, P. 1989 *How Societies Remember*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511628061>
- Csanádi G. – Csizmadya A. 2002 Szuburbanizáció és társadalom. *Tér és Társadalom*, 3:27-55. <https://doi.org/10.17649/TET.16.3.1978>
- Csizmadya A. – Csurgó B. 2012 A városból vidékre költözők beilleszkedési stratégiái. In Kovách I. et al. szerk. *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon. Tanulmányok*. Argumentum, Budapest, 149-167.
- Csurgó B. 2014 *Vidéken lakni és vidéken élni. A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására: a város környéki vidék*. Argumentum, Budapest.
- Dövényi Z. – Kok, H. – Kovács Z. 1998 A szuburbanizáció, a lokális társadalom és a helyi önkormányzati politika összefüggései a budapesti agglomerációban. In Németh I. szerk. *Migráció tanulmánygyűjtemény I.* KSH, Budapest, 229-238.
- Dövényi Z. – Kovács Z. 1999 A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén. *Földrajzi Értesítő*, 1-2: 33-57.
- Eisenstadt, S. N. – Giesen, B. 1995 The Construction of Collective Identity. *Archives Européennes de Sociologie*, 36:72-102. <https://doi.org/10.1017/S0003975600007116>
- Építészforum 2017 Romtemplom konferencia Zámbecon*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) www.epiteszforum.hu/romtemplom-konferencia-zsambekon
- Farkas J. 2018 Megtalálnak a fák. Gyümölcsészmozgalom Magyarországon. *Ethnographia* (129) 3:391-409.
- Giesen, B. – Seyfert, R. 2015 Collective identities, empty signifiers and solvable secrets. *European Journal of Social Theory*, (19) 1:111-126. <https://doi.org/10.1177/1368431015573364>
- György P. 2006 Az emlékezet szétesése – az olvashatatlanság város. *2000*, 10:5-10.
- Jasper, J. M. – Polletta, F. 2001 Collective Identity and Social Movements. *Annual Review of Sociology*, 27:283-305. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.27.1.283>
- Kapitány Á. – Kapitány G. 2012 *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón – és utána*. Új Mandátum, Budapest.
- Klotz 2012 Utcanévtábla avató ünnepség a német Közösségi Háznál. *Zsámbéki Polgár*, 2012. július 10.

- Koós Hutás K. 2017 Megmenthető-e a zsámbéki templomrom? *Buda környéki inánytű*, XIV. II: 9.
- Kovách I. 2017 Fogalmak és megközelítések. In Kovách I. szerk. *Társadalmi integráció*. MTA TK, Budapest és Belvedere Meridionale, Szeged, 7-19.
- Kovách I. et al. 2017 Az integrációs modell. In Kovách I. szerk. *Társadalmi integráció*. MTA TK, Budapest és Belvedere Meridionale, Szeged, 21-46.
- Kormány 2017 *Partnerségi rendelet*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) www.kormany.hu/download/2/.../partnerségi_rendelet_minta_2017_06_28_ME.docx
- KSH (2019) honlapján elérhető adatok. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <http://statinfo.ksh.hu/Stainfo/haViewer.jsp>
- Labrador, A. 2013 *Shared heritage: An anthropological theory and methodology for assessing, enhancing, and communicating a future-oriented social ethic of heritage protection*. University of Massachusetts, Amherst.
- Lee, J. et al. 2005 Networking: Social Capital and Identities in European Rural Development. *Sociologia Ruralis*, 4:269-283. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2005.00305.x>
- Lowenthal, D. 1985 *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press, Cambridge.
- M. K. 1989 Telkek erdélyieknek. Saját földjéért fizessen a tanács? *Pest Megyei Hírlap*, (33) 14 (1989. június 17.): 5.
- Melucci, A. 1995 The Process of Collective Identity. In Johnston, H. – Klandermans, B. eds. *Social Movements and Culture*. University of Minnesota Press, Minneapolis, 68-86.
- MiZsambekunk2019 Művelődési ház (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <http://www.mizsambekunk.hu/muvelodesi-haz>
- MiZsambekunk.hu 2019a Tájház (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <http://www.mizsambekunk.hu/muzeumok/tajhaz>
- MTA Mobilitási Kutatási Centrum 2018 (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <https://tk.mta.hu/mobilitas>
- MTA Regionális Kutatások Központja Térségfejlesztési Kutatások Osztálya 2007 *Pilis-buda-zsámbék többcélú kistérségi társulás területfejlesztési stratégiai program Készült a Pilis-Buda-Zsámbék Többcélú Kistérségi Társulás megbízásából*. Pilis-vörösvár – Budapest. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) http://www.terport.hu/webfm_send/1642
- Nemzeti Foglalkoztatási Szolgáltató 2018 *A nyilvánított álláskeresők száma a tartózkodási helyük szerint, településenként*, (Letöltve: 2019. augusztus 7.) https://nfsz.munka.hu/Lapok/full_afsz_kozos_statistika/full_AFSZ_Telepulesoros_munkanelkulisegi_adatok/content/nfsz_stat_telepulesoros_adatok_20186.pdf
- Népesség.com 2019 *Zsámbék népessége*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.)
- Népszámlálás2001.hu 2001 4.6 *A nemzetiségi népesség száma településenként – német*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/04/tabhun/tab15/load15013.html
- Országgyűlési Könyvtár 2011 *Népszámlálási adatok Zsámbék Német kisebbség*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) http://mtatki.ogyk.hu/nepszamlalas_adatok.php?ev=2011&ev2=2011&megye=14&telepules=2203&kod=&nemzetiseg=7&felekezet=&tipus=mind&keyword=&page=50
- Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer vonatkozó adatai 2019. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <https://www.teir.hu/helyzet-ter-kep/kivalasztott-mutatok.html?xteiralk=htk&xids=1001,1002,1003,1004,1005,1006,1007,1008,1009,1010,1011,1012,1013,1014,1015,1016,1017,1018,1023,1024,1025,1026,1027,1028,1029,1030,1031,1032,1033,1034,1035,1036,1037,1038,1039,1040,1041,1042,1043,1044,1045,1046,1047,1048,1049,1050,1055,1056,1057,1058,1059,1060,1061,1062,1071,1072,1073,1074,1075,1076,1077,1078,1083,1084,1085,1086,1087,1088,1089,1090,1091,1092,1093,1094,1097,1098&xtertip=T&xterkod=2503>
- Öri P. 2014 Mozaikok... Három Pest megyei község (Zsámbék, Tök, Perbál) népességtörténeti vázlat. In Öri P. szerk. *Szám-(és betű)vetés: Tanulmányok Faragó Tamás tiszteletére*. KSH NKI, Budapest, 207-245.
- Pataki F. 1997 Identitás – személyiség – társadalom. In Lengyel Zs. szerk. *Szociálpszichológia. Szöveggyűjtemény*. Osiris, Budapest, 512-523.
- Potó J. 1989 *Emlékművek, politika, közgondolkodás*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- Premontrei.hu 2019 *Rendházaink*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <http://premontrei.hu/rend/rendhazaink/>
- Premontreiek.hu 2018 *Jubileum. Építkezések*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <http://www.premontreiek.hu/epitkezések>

- Premontreinoverek.hu 2019 *Premontrei Női Kanonokrend*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) www.premontreinoverek.hu/index.php?lap=¶m=¢er=premontrei_kanonokrend
- Scheer M. – Beliczay E. – Tombác E. 2003 *A budapesti agglomerációs folyamatok környezeti és társadalmi hatásai*. A Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Környezettudományi Intézetének tanulmányai, 25. BKÁE, Budapest.
- Sinkó K. 1992 A politika rítusai: Emlékműállítás, szobordöntés. In György P. – Turai H. szerk. *A művészet katonái: sztálinizmus és kultúra*. Corvina Kiadó Vállalat, Budapest, 67-79.
- Snow, D. 2001 Collective Identities and Expressive Forms. In Smelser, N. J. – Baltes P. B. eds. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. Elsevier, Amsterdam. 2212-2219. <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/04094-8>
- Spicer, E. H. 1971 Persistent cultural systems: A comparative study of identity systems that can adapt to contrasting environments. *Science*, 174:795-800. <https://doi.org/10.1126/science.174.4011.795>
- Szabylár P. 2009 *Tájházvezetési ismeretek*. online: www.tajhazszovetseg.hu/sites/default/files/tajhazi_akademia/13_szabylar_peter_-_tajhazvezetesi_ismeretek_1.pdf (Letöltve: 2019. augusztus 7.)
- Szebényi A. 2016 *A lakóhelyi szuburbanizáció területi-strukturális jellemzői Pécs környékén*. Kézirat. PhD értekezés, Pécs.
- T. Németh L. 2010 *Idén is lesz jótékonyági templomfutas Zsámbékon*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <http://www.reformatus.hu/mutat/iden-is-lesz-jotekonyasagi-templomfutas-zsambekon/>
- T. Németh L. 2011 *Lelkészbeiktatás Zsámbékon*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <http://www.reformatus.hu/mutat/lelkeszbeiktatas-zsambekon-/>
- Varkapu.info 2018 *Az agglomeráció leggazdagabb településeinek listája*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <http://varkapu.info/kozelet/az-agglomeracio-leggazdagabb-telepulesei/>
- Wehner T. 1988 A köztéri szobrászat politikai és ideológiai aspektusai. I. *Új Forrás* 6:44-50.
- Youtube 2019 *Horváth László, polgármester mint magánember*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <https://youtu.be/Pr1OVWUv0z0>
- Zsámbék 2010 *Zsámbék város integrált városfejlesztési stratégiája*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <https://docplayer.hu/4063626-Zsambek-varos-integralt-varosfejlesztési-strategiaja.html>
- Zsámbék 2017 *Romtemplom-konferencia 2.0*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.). www.zsambek.hu/vendegeinknek/programok/item/839-romtemplom-konferencia-2-0
- Zsámbék 2017a *Zsámbék Város Önkormányzat Képviselőtestületének 5/2017. (III.31.) önkormányzati rendelete a településfejlesztéssel; településrendezéssel és településkép-érvényesítéssel összefüggő partnerségi egyeztetés helyi szabályairól* (Letöltve: 2019. augusztus 7.) http://zsambek.hu/images/varoshaza/varosi_onkormanyzat/rendeletek/2017/R05_2017_03_31.pdf
- Zsámbék 2018 *Városfejlesztési terv*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <http://www.zsambek.hu/varoshaza/hivatal/hirdetmenyek/item/1206-varosfejlesztési-program-zsambek>
- Zsámbék 2018a *Mi adventünk*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <http://www.zsambek.hu/vendegeinknek/programok/item/1198-mi-adventunk>
- Zsámbéki-medence Regionális Hírmagazin* (2001 december) Internetezni szeretnék. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <http://www.zsambekimedence.hu/ujsag200112.html#internet>
- Zsámbéki-medence Regionális Hírmagazin* (2019) (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <http://www.zsambekimedence.hu/index.html>
- Zsámbéki Polgár* 2015 augusztus *Az emberekkel együtt tervezzük Zsámbék város jövőjét. Beszélgetés Marthi Zsuzsa főépítéssel*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <https://www.zsambek.hu/varoshaza/hivatal/foepitesz/item/507-foepitesz-marthi-zsuzsa>
- Zsámbéki Református Egyházközség honlapja* (2019) (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <http://www.zsargon.hu/>
- Zsámbékiszínház.hu (2019) *az új vezetés bemutatkozó levele*. (Letöltve: 2019. augusztus 7.) <http://zsambekiszinhaz.hu/bemutakozas/>

Melléklet:

1. 2007-ben megfogalmazott települési fejlesztési feladatok

Zsámbék	Ivóvíz és csatornahálózat rekonstrukció (honvédségi hálózat) indikátor-tó – záportároló-szennyvíztisztító telep védő területen.	85	Tervezés alatt	2008–2010
Zsámbék	Járdák + kerékpárutak kiépítése.	70	Tervezés alatt	2007–2010
Zsámbék	Vízvezető árkok és fedett csapadékvíz, csatornák kiktakarítása, felújítása.	20	Folyamatban	2007–2008
Zsámbék	Új bölcsőde építése, korszerű, szabályozóknak megfelelő épület.	41	Ötlet	2007–2013
Zsámbék	Új óvoda építése, korszerű, szabályozóknak megfelelő épület.	31	ötlet	2007–2013
Zsámbék	Általános iskolába tanulószoba építés, tornacsarnok, tetőszerkezet építés.	71	Ötlet	2007–2013
Zsámbék	Zsámbéki Premontrei Keresztelő Szent János Általános Iskola, Gimnázium és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény modernizálása, fejlesztése.	0	Ötlet	2007–2013
Zsámbék	Premontrei Szakiskola modernizálása, fejlesztése.	0	Ötlet	2007–2013
Zsámbék	A rendelőintézet akadálymentesítése, felújítása.	20,5	Ötlet	2007–2013
Zsámbék	Boldog Gertrúd Alapszolgálati Központ és Idősek Átmeneti Otthonának a fejlesztése.	0	Ötlet	2007–2013
Zsámbék	Építészeti emlékek: Romtemplom, Törökkút, Szent-Vendel ház, Zárdakert, Zichy Kastély (nem önkormányzati kezelésben van), Lámpamúzeum, Mese-park, Nyakashegy, Immaculata szobor, Búzaszentelő Kápolna, Kálvária, Pius-kút. védelme, felújítása.	0	Ötlet	2007–2013
Zsámbék	Zsámbéki buszterminál kialakítása.	21	Ötlet	2007–2013

2. városban üzemelő civil szervezetek listája a városi honlap alapján

Civil szervezet megnevezése
„Aranykor” Nyugdíjas Egyesület
Alapítvány a Zsámbéki Általános Iskoláért
Alapítvány a Zsámbéki Napközintthonos Óvodáért
Anyácsatavi Sporthorgász Egyesület
Apróka Alapítvány a Zsámbéki Bölcsődéért
Árpádházi Szent Erzsébet Alapítvány
Bethlen Gábor Érdekvédelmi és Közművelődési Egyesület
Csillagerdő Közhasznú Egyesület
Élhetőbb Életért Egyesület
Gopala Zsámbéki Thai Chi Klub
Höcögő Néptáncgyűttes Egyesület
„IN VINO VERITAS” Borbarát Kör
Játsszunk Együtt Baráti Egyesület
Keszkenő Népdalkör
Lochberg Regionális Táncsoport és Ifjúsági Kulturális Egyesület
Mátyás Íjásza Hagyományőrző Egyesület
Német Nemzetiségi Önkormányzat
Vöröskereszt Zsámbéki Alapszervezete
Zsámbék és környéke Erdélyi Baráti Kör
Zsámbéki Önkéntes Tűzoltó Egyesület
Zsámbéki Sportbarátok Egyesülete
Zsámbék Polgáriért Egyesület
Zsámbéki-medence Idegenforgalmi Egyesület
Zsámbéki-medence Tájvédelmi Egyesület
Zsámbék Városőrség
Zsámbéki Műalkotásokért Közhasznú Alapítvány
Zsámbéki Műemlékeket és Hagyományokat Őrző Kör
Zsámbéki Német Nemzetiségi Kör
Zsámbéki Nyugdíjas Egyesület
Zsámbéki Polgárőrség Bűnmegelőzési Egyesület
Zsámbék Régió Közbiztonságáért Alapítvány
Zsámbéki Sport Klub
Zsámbéki Tánc Sport Egyesület
Zsámbék-Tök Lovasegylet

LOKÁLIS INTEGRÁCIÓK ÉS DEZINTEGRÁCIÓK NYOMÁBAN MARCALIBAN

[DOI 10.35402/kek.2020.2.5](https://doi.org/10.35402/kek.2020.2.5)

Absztrakt

A tanulmány azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mely mechanizmusok és folyamatok segítik az integrációt, illetve melyek hatnak azzal ellentétes irányban a Somogy megyei Marcali esetében, különböző szinteken a globálisól a helyi szintekig. A kisváros pozíciójában az egyik legmeghatározóbb tényező a poszt-szocialista, s egyben félperiférikus helyzetéből fakadó, elsősorban gazdasági függőségi viszonyrendszer: az olcsó munkaerő, a képzett munkavállalók elvándorlása, a munkavállalók és a munkáltatók kiszámíthatatlan, kiszolgáltatott helyzete, s a kisvárosok, illetve a környező falvak elnéptelenedése. Ugyanakkor legalább ennyire fontos szerepet játszik a helyi viszonyok meghatározásában a 2010 után bekövetkezett államosítás és központosítás, amely többek között kiszervezte a kisvárosok kontrollja alól az oktatást és az egészségügyet is. Az interjúk során a szubjektív elbeszélésekből kirajzolódott a veszélyeztetett városi integráció és a szétzilálódó közösségek képe is, amelyet a „hanyatlás narratívájának” neveztem el, s amely egyaránt vonatkozik a gazdasági, a társadalmi és a kulturális színterekre is. Ebben a kontextusban a tanulmány arra is kereste a választ, hogy milyen megoldásokat tudnak nyújtani a városi integrációs kihívásokra a helyi gazdasági, politikai és kulturális élet vezetői és meghatározó szereplői, milyen erőforrásokat tudnak mozgósítani, s milyen helyi válaszokat tud kidolgozni a kisvárosban ez a lokálisan integrált réteg.

Abstract

This paper examines the mechanisms and processes that facilitate integration, as well as the ones that act against it on various levels, from the global to the local, in the case of a Hungarian small town, Marcali, in Somogy county. The most important factor determining the situation of the town is the (primarily) economic dependence, stemming from its post-socialist position, coupled with a semi-peripheral global position, which means: cheap labour; out-migration of skilled workers; the unstable, vulnerable situation of both employers and

employees; the depopulation of small towns and the surrounding villages. At the same time, national politics play a similarly important role in determining the local relations in the town, such as the nationalization and centralization that has taken place after 2010, as a consequence of which education and health care, among others, have been removed from the control of the towns. Throughout the interviews, the subjective narratives outlined an image of an endangered urban integration and disarranged urban communities, which I have called the „narrative of decay”, which affects the economic, social and the cultural sphere as well. Within this context, the paper seeks to explore what kind of solutions can the leaders of the local economic, political and cultural life offer to the challenges of urban integration – what kind of resources can they mobilize, and what kind of local answers can this locally integrated group provide.

I. Integrációs és dezintegrációs folyamatok Marcaliban: bevezetés

Hogyan szerveződik az élet egy magyarországi kisvárosban? Milyen integrációs erők hatnak helyben, illetve milyen integrációs erőket tud mozgósítani a város középső és felső középosztálya? Milyen területeken tud ez az integráció megjelenni? Milyen folyamatok veszélyeztetik a város integrációját? Ezekre a kérdésekre kerestem a választ terepmunkám során, helyszíne a Somogy megyei Marcali, amely egyben a Marcali járás közigazgatási központja. Harminchét település tartozik ide, ami nyilvánvalóan meghatározza a városi élet dinamikáját és a város település-struktúráját is. A kutatásom azonban elsősorban magára a városra fókuszál, a várost érintő sarkalatos kérdésekre, társadalmi feszültségekre és az összetartó erőkre, vagyis a városban zajló integrációs folyamatokra voltam kíváncsi, mégpedig a várost meghatározó, aránylag jól pozicionált, tehát az integrációra hatással bíró középosztály tapasztalatain, integrációs mechanizmusain keresztül.

Fontos mindvégig szem előtt tartani, hogy a városra, mint integrációs térre egyszerre hatnak a

globális és az országos szintű erőviszonyok, és a helyi viszonyrendszer ezen a meghatározott kontextuson belül tud kialakulni, ami egyszerre három, egymásra épülő és egymásba ágyazott viszonyrendszert jelent: a globális, az állami és a helyi. A félperiférikus államstruktúrában belül elhelyezkedő kisvárosi színteret alapvetően meghatározzák a nemzetközi, elsősorban gazdasági függőségi erőviszonyok, a centrum és a periféria viszonyai, a kelet-közép-európai poszt-szocialista régió, mint olcsó munkaerőforrás a nemzetközi szinten, a területi egyenlőtlenségek (Éber et al. 2014), a centrum, illetve a jóléti államok 2008-as világgazdasági válsága, és annak lecsapódása a félperiférián, valamint a középosztálybeli pozíciók fenyegetettsége (Gagy 2019). De ide tartozik még a környező falvak és a kisvárosok folyamatos elnéptelenedése különböző helyi és globális összefüggések következtében, a falusi lakosság elvándorlása a városba (Lennert 2019), amelyek közül egyik sem helyi specifikum. A tanulmány ezt a szempontot mindvégig szem előtt tartja, ugyanakkor emellett elsősorban másik két szintet vizsgál: azt a függőségi viszonyrendszert, amely túlnyomórészt a 2010 után szerveződött, erősen központosító, paternalizáló, és a neoliberais, neokonzervatív és etatista elemeket egyszerre mutató államstruktúra (Szikra 2016) hatásaiból következik, illetve ezekre a központosító kihívásokra adott helyi válaszokat, stratégiákat. A harmadik szint a helyi hagyományokra, viszonyrendszerekre fókuszál, a helyi adottságokra, erőforrásokra, hagyományokra, helytörténetre ezeken a tágabb kontextusokon belül.

Az integrációs folyamatok és mechanizmusok vizsgálata során a város életében betöltött, jelentősebb ágensek narratíváira támaszkodtam: ezek a Kovács et al. (2017) rétegzett, többtényezős integrációs modelljei alapján a *lokálisan integráltak* csoportját jelentik: azok a szereplők, akik aktívan részt vesznek a város életének szervezésében a politika, gazdaság, kultúra, oktatás, média területén, aktívak a közéletben, gazdag a kapcsolathálójuk, alacsony a szubjektív kirekesztettség-érzetük. Ez az a csoport, amely a legtöbb politikai, gazdasági, kulturális és kapcsolati tőkét tudta felhalmozni, és ennél fogva a legaktívabban vesz részt az integrációs folyamatokban is. Azt vizsgáltam, hogy ez a helyi vezető réteg, a közép- és felsővezetők milyen integrációs mechanizmusokat működtetnek, hogyan, milyen ügyeken keresztül identifikálódnak a várossal, hogyan működtetik az integrációs mechanizmusokat. Az integrációs folyamatok elemzése közben az is kiviláglott, melyek

azok a csoportok, akik kívül rekednek rajta: a tanulmány a kívül rekedtségre is külön kitér.

Az interjúkból mindezek mellett elég markánsan kirajzolódott egy másik vonulat is, amelyet a „hanyatlás narratívájának” neveztem el: az elhalványuló, veszélyeztetett városi integráció képe, egy közösségi tapasztalat a közelmúltban még aktívan működő társadalmi hálóról, jó oktatásról, pezsgő kulturális életről, és nem utolsósorban jó gazdasági lehetőségekről, stabil egzisztenciáról, amelyhez képest az informátorok a jelen kort viszonyították. Ebben a narratívában mindezek az értékek a munka világról, perspektíváról, biztonságról egyre halványulnak, és felváltja őket egy általános bizonytalanság érzete, melyet feszültségek és generációs meg nem értettségek jellemeznek. Míg ezeket a jelenségeket sem lehet elvonatkoztatni a globális folyamatoktól, amelyekben meghatározó szerepet játszik többek között a technológiai megújulás is, és mindazok a változások, amelyek ehhez kapcsolódnak (mind a termelésben, mind a kultúrában, mind az emberi viszonyok szintjén), elsősorban mégis a helyi vonatkozásait, értelmezéseit vizsgáltam.

Ez az időbeli váltás nem egy konkrét töréspont-ra utal a város életében, hanem egy folyamatot jelölt, és amely egy lassú, de folyamatos hanyatlásra utal a város életének számos színterén. Ennek alapján a rendszerváltozás utáni Marcali életében két, egymástól elkülönülő korszak különíthető el:

- 1) a felvirágzás, a lehetőségek korszaka: ez az időszak az 1990-es évektől nagyjából a 2000-es évek közepéig terjed, és nagyrészt a gazdasági konjunktúra határozza meg, de (vagyis részben ennek hatására) a városi élet más területein is fellendülés tapasztalható. Marcali a szerencsés fekvésének,¹ adottságainak és a sikeres városmenedzsmentnek köszönhetően számos vállalatnak, vállalkozásnak ad otthont, több iskola működik, üzemel a városi kórház, majd az EU-hoz való csatlakozás során tovább bővülnek a pályázati források.

1 Marcali helyzeti előnyei egyrészt földrajzi fekvéséből adódnak, ami elsősorban a Balaton közelségét jelenti, hiszen Marcali része a Balatoni fejlesztési régióknak, illetve a Dél-dunántúli régióban fontos kapcsolódási pontnak számít. A város jó természeti adottságokkal is rendelkezik, vízforrásokban, halastavakban gazdag, s a közelében található a boronkai tájvédelmi körzet. A város kultúrája hosszú múltra tekint vissza, hiszen már a XV. században városi rangot kapott, iskolája is volt. Marcali a 68-as főút és a 37-es vasúti vonal mellett fekszik, az M7-es autópálya közelében.

2) lassú hanyatlás: ennek az időszaknak nehéz meghatározni a kezdőpontját, mégis van néhány komponens, amelyhez köthető. Egyrészt az EU-s csatlakozás utáni átalakulások, amelyek csak részben váltották be a hozzájuk fűzött reményeket (forrásteremtés), ugyanakkor sok bizonytalansággal is jártak. Ezt jól illusztrálja többek között a „projektifikáció” problémája, vagyis a rövid távú, projektalapú struktúra, amely átszervezte a termelés, a kultúra és a forrásszerzés logikáját mind a gazdasági, mind a kulturális életben (lásd ennek hatását a vidékre és az agráriumra Kovách – Kučerová 2006, vagy a civil társadalomra jelentett hatásátit Börzel – Buzogány 2010). Ezek a központosító törekvések különösen megnehezítették a kisvárosok helyzetét, amelyek egyben más, helyi, regionális és országos erőviszonyok nyomásainak is ki vannak téve, ugyanakkor nehezen tudnak hosszú távú stratégiákat nyújtani. Emellett szerepet játszott a gazdasági világválság 2008-ban (illetve a központosító intézkedések 2010-ben), amely a várost elsősorban abban érintette érzékenyen, hogy átszervezte a közigazgatást, az oktatást és az egészségügyet, amivel a fontos helyi döntések más-hová kerültek át mind területileg, mind pedig intézményesen. Ehhez járultak hozzá a szintén globális és regionális erőviszonyokhoz is köthető folyamatok, mint a demográfiai válság, az elvándorlás, és a nagyrészt ezekből származó társadalmi feszültségek.

Mivel a változás folyamatai mindössze néhány évtizeden belül zajlottak le, ráadásul a „hanyatlás narratívája” a legutóbbi egy-másfél évtizedben erősödött fel érezhetően, ezért a gyors átrendeződést a helyiek egyértelműen egyfajta morális válságnak érzékelik. Így a városban az integráció folyamatával párhuzamosan kirajzolódta a dezintegráció folyamatai is, mégis fontos hangsúlyozni, hogy a kettő egymás mellett létezik és releváns is, hiszen a dezintegráció narratívájának forrásai egyben a városi integráció ágensei is, s tanulmányom mind az integrációs, mind a dezintegrációs folyamatokra kitér. A helyi integrációs folyamatok elemzését szintén három elkülönülő, bár szorosan összefüggő, főbb dimenzióra bontottam: a politikai, a gazdasági és a kulturális szint, amelyekbe „negyedik dimenzióként” belehelyezem az értékvesztést és a hanyatlást

is, mint időbeli síkot, amely a jelen viszonyrendszerit hasonlítja össze egy múltbeli állapottal. A tanulmány fejezetei ezt a logikát követik.

A kutatás az MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum keretében valósult meg, amely magyarországi kisvárosokban vizsgálja az integrációs modelleket. Marcali városában összesen tizenöt, nagyjából egy óra hosszúságú, részben strukturált interjú készíttettem a város meghatározó személyeivel,² városi élet különböző szegmenseiből – politika, kultúra, gazdaság. Az interjú vezérfonalát a kutatócsoporttal közösen határoztuk meg, de az interjúk ettől eltekintve kötetlenek voltak, előre megfogalmazott, konkrét kérdések nélkül. Az interjúalanyok közül egy nem adott engedélyt a beszélgetés rögzítésére, a többi beszélgetésről hangfelvétel készült. Az interjúalanyaim a városvezetés meghatározó személyei, a képviselőtestület tagjai,³ a város életében fontos szerepet betöltő cégek vezetői, a kulturális élet szervezői, a kulturális korzó vezetői, iskolaigazgatók, illetve az alanyok között található egy újságíró és egy biogazdálkodással foglalkozó gazda is. Az interjúalanyokat részben előzetes desk research, részben pedig a hólabda-módszer segítségével választottam ki, vagyis megkértem az alanyokat, hogy ajánljanak egy olyan személyt, aki szerintük a kutatás szempontjából fontos lehet. Érdekes megfigyelés, hogy feltűnően nagy volt az átfedés az ajánlások között, illetve a desk research és az ajánlások között is, ami részben alátámasztotta az előzetes desk research feltételezéseit a helyi meghatározó közép- és felső középosztályról, részben viszont egyfajta „belterjes” viszonyokat is feltételezhet, amit talán egy következő terepmunka során lehetne jobban megvizsgálni.

2 Az interjúk közül hármat kollégámmal, Megyesi Boldizsárral közösen készítettük, míg hármat Megyesi Boldizsár egyedül készített. A terepmunka során nyújtott segítségért ezúton is köszönettel tartozom. Továbbá köszönettel tartozom a projekt vezetőjének, Kovách Imrénnek, illetve kollégáimnak, Harlov-Csortán Melindának, Balázs Andrásnak, Balogh Karolinának, Patakfalvi-Czirják Ágnesnek, Czirfusz Mártonnak, Vigvári Andrásnak, Kovai Cecéliának és Olt Gergelynek a tanulmány megírásához nyújtott segítségért, a konzultációkért és a szakirodalmi ajánlásokért. Mindemellett a szövegért és az esetleges hibákért minden felelősség engem terhel.

3 Fontos leszögezni, hogy kormánypárti politikusokat minden előzetes szándékomban ellenére nem sikerült utolérni, így interjúkat csak a városi képviselőtestület tagjai közül csak a MOTTE képviselőivel, illetve egy jobbikos képviselővel sikerült interjúkat készíteni.

II. Helyi válaszok a centralizációra: a politikai színtér, mint integráló erő

Ebben az alfejezetben a marcali helyi politikai viszonyokat tárgyalom, és azt vizsgálom, hogy a politikai színtér hogyan tud integrációs erőként működni. A politikát elsősorban lokális szinten nézem, ami itt legfőképpen a városvezetést foglalja magában, és a lokalitás/ szubsidiaritás/ városi autonómia vs. centralizáló államstruktúra problémáját helyezem az elemzés középpontjába. Külön kitérek az ehhez a problémakörhöz kapcsolódó társadalmi feszültségekre is, amelyek bizonyos mértékben a többi elemzési szinten is előkerülnek, de elsősorban a politikai viszonyrendszerből vezetem le őket.

A város egyik erőssége egyértelműen a gazdasági versenyképesség, amely részben a város múltjából, adottságaiból is ered. A korábban katonavárosként is működő Marcaliban meghatározó volt az ipari termelés, és az erős városvezetésnek, jó partnerkapcsolatoknak köszönhetően most is több nagyobb üzem is működik itt, szorosak a testvérvárosi kapcsolatok,⁴ amelyek közül a legkiemeltebb és az interjúk során is leggyakrabban említett a Künzelsauval folytatott testvérvárosi viszony, amely mind a gazdasági, mind a kulturális területen is számos teret nyitott az együttműködésre. A polgármester elmondása alapján a város másik erős pillére hagyományosan az oktatás, illetve az élénk kulturális élet (interjú 7). Marcaliban a hatvanas évek második felében került sor az iparosításra, amelynek nyomán a város lakossága megduplázódott.⁵ „Komplett utcák vannak, ahol tudni lehetett, hogy ők mesztegnőiek, ezek sávolnyiak, sámsoniak. A falvakon meg az látszik, hogy az 1500 fős falvakból lettek 7-800-as falvak. De már homogénebb, már nincs ennek jelentősége, hogy te horvátküti vagy” (7. interjú).

A város politikai színterét alapvetően meghatározza az a sajátos helyzet, hogy a rendszerváltás óta, vagyis 1990 óta ugyanaz a személy, Sütő László tölti be a polgármester szerepét, aki korábban az MSZP, 2010 óta pedig az ugyanabban az évben megalapított Marcali az Otthonunk Egyesület (MOTTE) képviseletében vezeti a képviselőtestületet. Itt a MOTTE képviselői vannak többségben; mellettük

három fideszes és egy jobbikos képviselő teszi ki a testületet. Bár az országgyűlési választások az országos tendenciáknak megfelelően rendre Fidesz-KDNP győzelmet hoztak, a helyi választásokon stabilnak és megingathatatlanak tűnik az inkább a baloldalhoz köthető Sütő és a MOTTE. Ez egyben azt is jelenti, hogy a városvezetés 2010 óta folyamatosan ellenzéki pozícióból irányítja a várost, s ezzel együtt a kormánypárti önkormányzati képviselők is ellenzékben vannak a városi képviselőtestületben. E különleges helyzet mellett a legmeghatározóbb probléma, amely a városvezetést érinti, az a közigazgatás központosításának problémája, amely a 2011-es központosító törekvésekkel kezdődött, és erősen korlátozza a városvezetés lehetőségeit olyan döntésekben is, amelyek addig helyben születtek, illetve amelyek továbbra is helyben fogalmazódnak meg. Ahogy Pálné Kovács Ilona is kiemeli, utoljára a rendszerváltás idején követelte a politikai elit egységesen a decentralizációt (Pálné Kovács 2016). A centralizált államszocialista modell után a kora 1990-es években bekövetkezett a területi irányítás decentralizációja, majd a reformok és korrekciós kísérletek sora után következett „a 2010-ben megválasztott kormány gyökeres, alkotmányos mélységű reformjai sorában az új önkormányzati törvény megalkotása és beüzemelése, egy új területi kormányzási modellt eredményezve” (Pálné Kovács 2016:73). Ezt a változást részben az ellenőrzési, részben pedig a finanszírozási problémák indokolták, ugyanakkor az egészségügyi és a szociális intézmények államosítása teljesen új erőviszonyokat eredményezett, és megszüntette az önkormányzatok korábbi autonómiáját. Ahogy Pálné Kovács fogalmaz: „A megyei önkormányzatok egyszerre szabadultak meg az adósságtól és a közszolgáltatási funkcióiktól és tulajdonuktól” (uo. 83). Az önállóság, az autonómia elvesztése érzékeny problémája a városvezetésnek. Ahogy az egyik, a közigazgatásban dolgozó interjúalany fogalmazott: „Amikor a döntéseket helyben hozzák, akkor a képviselőtestület rá van kényszerítve arra, hogy szem előtt tartsa az ott lakó emberek érdekeit. A központosítással ez a szempont teljesen megszűnt” (3. interjú).

A centralizációval kapcsolatos, a város életét alapvetően meghatározó problémát jól illusztrálja néhány, kiemelt jelentőségű helyi ügy Marcali életében: a városi kórház ügye, az iskolák problémája, illetve a részben a globális folyamatokból, részben pedig a helyi átrendeződésekből eredő, növekvő társadalmi feszültségek. Ezeket tárgyalom kissé részletesebben az alábbi alfejezetekben.

4 Marcali testvérvárosai a németországi Künzelsau, a romániai Maroshévíz, a horvátországi Medulin és az olaszországi Morrovalle.

5 6000 főről 12 000-re duzzadt – ez a szám tartotta magát egészen a kétezres évek elejéig, amikor is elindult a lassú, ám konzisztens lakosságcsökkenés.

1. „Sérülékeny távszerelem”: a városi kórház és az iskolák államosításával kapcsolatos problémák

A marcali kórház problémája napi szintű közbeszédék témája, hiszen a város büszkeségéhez tartozott, és az államosítások következtében szintén rövid időn belül komoly átalakulásokon ment keresztül, amikor a megyei központ, a kaposvári Kaposi Mór Kórház alá rendelték. Mivel Marcali járási központ is, ezért harminchét település ellátására tervezték a szolgáltatásokat is, amelyeknek egészen 2011-ig el kellett látnia ezeket a környékbeli településeket. Ide tartozik a Marcali Kórház is, amelyet 2006-ban állami támogatásból 1,8 milliárd forint-értékben rekonstruáltak, amelyhez a városnak önerőt is hozzá kellett tennie 180 millió forint értékben (2. interjú), amelyből egy új műtői tömböt és korszerű szülészeti létesítettek. Az átalakulások nyomán azonban nem pusztán a fontosabb döntések kerültek át a kaposvári kórházhoz, hanem a felújított kórházi épületek egy része is kihasználatlanul maradt. Ahogy az egyik, közigazgatásban dolgozó interjúalany fogalmazott:

„Az átszervezések nyomán néhány kórházi épület használaton kívülre került, pedig volt terv az átalakításra: idősök bentlakásos otthonává akarták alakítani. Viszont az új jogszabály szerint államosították minden épületet, amely 1990 óta egészségügyi feladatot lát el. Úgyhogy ezt is vitték. Nem vagyongazdálkodásba került, hanem még a tulajdonjog is az állam kezébe került. Ezzel az állam magára hagyott jó néhány épületet, Marcaliban kettőt-hármat is, 2012-ben. Többször kértük, hogy hadd vehessük kezelésbe, mert Budapestről nem tudhatják, hogy hány centi a fű, kell-e fűvet nyírni, de ezt mindig elutasították, pedig semmire nem használták” (2. interjú).

Az átalakítás pedig nem pusztán a vezetőséget, hanem a betegeket is közvetlenül érinti. Egy másik, szintén a közigazgatásban dolgozó interjúalany a betegek szemszögéből világítja meg ugyanezt a problémát:

„Nagy probléma, hogy itt nincs szemészet, nincs onkológia... Azzal, hogy a marcali kórházat a kaposvári alá szervezték, és ezáltal mi egy telephely lettünk... az a helyzet következett be, hogy amit a kaposvári kórház nem hagy jóvá, az nincs. Ez azt jelenti, hogy minden döntés Kaposváron születik: hogy milyen anyagokat kap a labor, hogy milyen műtétet

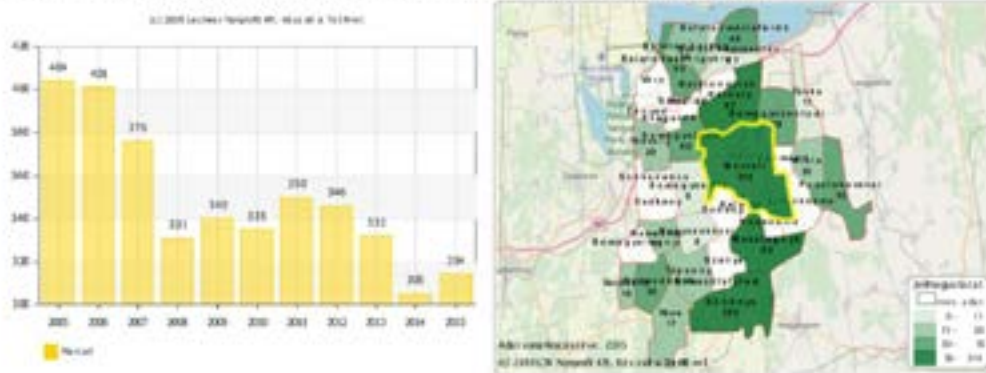
végezhetnek, hogy hány aktív ágy van. Mi azt látjuk, hogy folyamatosan zsugorodik a kórház, csökken a rendelési idő, és mondjuk egy héten egyszer van szemészeti rendelés. Tudom, mert idős szüleim vannak, és sokszor mi is Fonyódra vagy Keszthelyre megyünk, ha azt akarjuk, egy éven belül sorra kerüljünk” (9. interjú).

A kórházzal kapcsolatos átalakítások ugyanakkor magukkal vontak egy sor egyéb problémát is, amelyek túlmutatnak az egészségügyi helyzeten. Mivel csökkent a helyi kórház kapacitása, illetve alapjaiban szerveződött át az egészségügyi ellátás, ezért az orvosok és az egészségügyi dolgozók között is megkezdődött egyfajta ingázó életmód. Ezért azok az orvosok is, akik korábban a kórházhoz kötődtek, továbbálltak, vagy ha rendelnek is Marcaliban, nem tartózkodnak életvitelszerűen a városban, így nem vesznek részt a város kulturális életében, a fogyasztásban sem. Az egyik önkormányzati képviselő ezt a problémát így foglalta össze:

„Az államosítással jelentősen csökkent az orvosok száma, akik itt voltak főorvosok, szinte mind elment, talán csak a sebész maradt, a szülész Zalaegerszegen lett főorvos, a belgyógyász Keszthelyen, s aki korábban igazgató volt, most Nagykanizsán van. Elment jó néhány sebész orvos. Nagyon jó sebész volt, ide jártak a Dunántúlról a kosárlabdázók, kézilabdások. Most van néhány jó új orvos, de a nagy része nem itteni, csak ide jár rendelni. Ezelőtt 10 évvel a kórházi orvosok a városban jelentős értelmiségi réteget alkottak, ami minden szempontból nagyon fontos volt. Ez mára gyakorlatilag megszűnt. Ma zömében nyugdíjas korú orvosok laknak itt. Mert az 5 felnőtt, a 2 gyerekkörzet és a 3 fogorvos városi fenntartású, ők itt is laknak, de a kórházi orvosok nem. És az ő hiányuk a város kulturális életében is érződik. Ők jártak színházba, megjelentek színházi rendezvényeken, kiállításokon. A főorvosok, sebészek szavára adtak a városban, hiszen ők megfogalmazták egy igényt, egy elvárást. Nem beszélve arról, hogy egy osztályon még rajtuk kívül 5-6 orvos volt. Mostanra pedig gyökeretelenné váltak, és nem vesznek részt a város életében, legfeljebb ott, ahol laknak. Ez az értelmiségi réteg nagyon hiányzik a városból” (5. interjú).

Óvodába beírt gyermekek száma (fő)

Az óvodába felvétel és az adatszolgáltatás időpontjában az óvoda nyitvatartásában szereplő gyermekek száma.

1. ábra: Óvodába beírt gyermekek száma (Forrás: TeIR)

	Marcali					
	1999	2001	2009	2010	2019	2017
Egy közepi népesség	12,684	12,649	12,225	11,618	11,447	11,193
Általános iskolák száma	3					
Nappali tagozatos, általános iskolai tanulók száma	1,356					
Általános iskolai feladatellátási helyek száma (gyógypedagógiai oktatással együtt)		3	3	3	3	3
Nappali tagozatos, általános iskolai tanulók száma (gyógypedagógiai oktatással együtt)		1,296	1,182	1,109	968	
Szakközépiskolák száma	1					
Nappali tagozatos, szakközépiskolai tanulók száma	272					
Szakiszkolai és speciális szakiszkolai feladatellátási helyek száma		1	1	2	1	
Nappali tagozatos, szakiszkolai és speciális szakiszkolai tanulók száma		221	198	262	194	
Középiszkolák száma	2					
Középiszkolai tanulók száma (gimnázium, szakközépiskola)	347					
Gimnáziumi feladatellátási helyek száma		1	1	1	1	
Szakközépiskolai feladatellátási helyek száma		2	2	2	2	
Nappali tagozatos középiskolai tanulók száma (a heti, nyolcórás gimnáziumok megjelölt előfolyamával együtt)		419	382	394	254	
Más településről bejövő középiskolai iskolai tanulók száma a nappali oktatásban	74	77	146	143	101	
Más településről bejövő általános iskolai tanulók száma a nappali oktatásban				279	254	

2. ábra: általános- és középiskolai tanulók száma (Forrás: KSH)

Marcaliban egy gimnázium működik, egy szakközépiskola, két nagy általános iskola, amely bevonzza a környékbeli diákokat, illetve egy zeneiskola és egy gyógypedagógiai iskola, vagyis, ahogy fentebb is szerepel, a környék számára fontos oktatási központként szolgál hagyományosan. Ennek ellenére az iskolák államosítása miatt az oktatásban is nagyon hasonló problémák jelentkeznek, mint az egészségügyben. Ahogy ez egyik vezető pedagógus fogalmazott, az állami fenntartás nagyon leszűkítette a helyi iskolák mozgásterét, a napi tevékenységeket nagyon megnehezíti ez a függő viszony:

„Sok feladatot levettek a vállunkról, viszont elvettek sok olyat, ami szerintem hozzánk tartozik. Itt van például az épület felújítása. Az épület üzemeltetője a tanterületi központ. Az egységes, közös működési elvek miatt sok pozitívum van, de a napi tevékenységekre jobban

kellene fókuszálni. Egészen más, ha találkozunk, és tudunk beszélgetni, de vannak dolgok, amelyeket telefonon, emailben nem lehet elintézni. Működhet úgy egy család, hogy a családapa Londonból, telefonon irányít mindent? Ha mi egy család vagyunk, akkor ennél sokkal több közvetlen kapcsolatra van szükség. De az ilyenek, mint a távoktatás, meg a távszerelem – ez nagyon sérülékeny”.

Ugyanerről a problémáról: a távoli, központi erőktől való függéstől, a kiszolgáltatottságról, a helyi döntések ellehetetlenítéséről számolt be egy önkormányzati képviselő, aki egy gyakorlati példán keresztül illusztrálta a központosítás miatt felmerülő, napi szintű kihívásokat:

„Amikor beázott a tető az iskolában, akkor jött a felháborodás, hogy miért nem az

önkormányzat újíttatja fel. Hát azért, mert nem teheti. Mert minden a KLIKhez tartozik, még egy felújítást se lehet elvégezni, úgyhogy elkezdtem utánajárni, hogy mit tudunk tenni azon túl, hogy szólunk a siófoki KLIKnek. Állítólag jó a munkakapcsolat az ottaniakkal, de ez a gyakorlatban úgy néz ki, hogy a polgármester úr odaszól párszor, majd 2-3 hét elteltével elküldenek egy embert, aki megnézi, hogy mi történt” (9. interjú).

Le kell szögezni ugyanakkor, hogy az oktatás területén sokkal erőteljesebben közrejátszik az elvándorlás és általánosabb demográfiai problémák is, amit jól prezentál az óvodai beiratkozások számának csökkenése az utóbbi években az 1. ábrán, illetve az iskolába beíratottak száma a 2. ábrán.

Az említett általános iskolák közül az egyikben, az egyik vezető pedagógus elmondása szerint nagyjából 15 éve kezdődött meg a létszámcsökkenés: 2000-ben még 718 tanulója volt az iskolának, mostanra pedig nagyjából 520 fő. A csökkenő tendencia 2015-ben megállt ugyan, de ennek az az elsődleges oka, hogy a hiányt a környező falvak elnéptelenedő iskolái töltik be, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a tanulók 42%-a utazik naponta a környező városrészekből és a Marcali környékbeli településekről. A pedagógus szerint: *„Ez iszonyatos nagy szám, nagyon sok gyerek utazik napi szinten, és az ő utazásuk megszervezése, fogadásuk, elbocsátásuk komoly logisztikai kihívást jelent. Van olyan járat, amire a fenntartó köt szerződést” (6. interjú).*

Ugyanerről a jelenségről számolt be egy másik iskolavezető pedagógusa, ahová szintén az egész járásból származnak diákok, akik miatt az órarendet is át kell alakítani, hiszen *„nagyon rossz a közlekedés, és nem szeretjük, ha a kicsi gyerekeknek emiatt túl korán kell kelniük, mert akkor fáradtak lesznek, nem is tudunk akkor mit kezdeni velük” (8. interjú).*

A tanulók vándorlása a falvakból a városok felé⁶ az utóbbi néhány év eredménye, aminek több oka is van: egyrészt a városi iskola több lehetőséget nyújt, mind pedagógiai (nyelvtanulás, művészeti foglalkozások), mind pedig források szempontból (külföldi csereutazások, szakkörök). A vándorlás másik oka pedig ennél sokkal prózaibb: az utóbbi években fokozatosan zárnak be a környékbeli falvak iskolái. Ezt támasztotta alá egy, a közigazgatásban dolgozó informátor is, aki szerint *„ebben az évben megszűnt*

Pusztakovácsiban a felső tagozat, két éve megszűnt Niklán teljesen az iskola, a sávolyi iskola is a megszűnés határán van, közel van hozzá a mesztegyői is, Nemesvidon már csak alsó tagozat van, a felső ide jár hozzánk” (4. interjú). Ez a jelenség a helyi tanulókat is érinti, hiszen a családok magas fokú mobilitása miatt nagy a mozgás az osztályon belül is, hiszen tendenciózan előfordul, hogy egy gyerek a családjával elköltözik egy vagy két évre, majd visszatér, ami nagyon komoly kihívások elé állítja a pedagógusokat is (6. interjú).

Az elvándorlás és a demográfiai csökkenés a pedagógusokat nem csupán közvetetten érinti, hiszen az elöregedés miatt az utánpótlás problémája a pedagógus-állományban is jelentkezik. Szinte minden, az oktatásban érintett interjúalany beszámolt arról, hogy a kollégák jelentős része 45 és 60 év közötti, és az utánpótlást jelenleg csak a környező falvakból zajló elvándorlás miatt tudják megoldani, és többen is beszámoltak arról, hogy komoly hiány van pályakezdő pedagógusokból.

2. Szárnyakat ragasztani: a lokális integráció társadalmi vonatkozásai Marcaliban

Mind az interjúkból, mind a különböző statisztikai adatokból világosan kiderül, hogy a Marcali lakossági szerkezetén belül viszonylag rövid időn belül jelentős átalakulások történtek, amelyek a város életének minden színterébe begyűrűztek. Ezeket a jelenségeket a következő, jól elkülöníthető, de egyben szervesen összefüggő folyamatokra lehet bontani: a már feljebb is említett elvándorlás, a demográfiai változások, valamint a nyomukban keletkezett lokális társadalmi feszültségekben. Ebben az alfejezetben ezeket a folyamatokat fogom elemezni.

A népességfogyás az utóbbi 10-15 évben lett tapintható a városban, amikor is évről évre, kisebb megtorpanásokkal bár, de folyamatos csökkenésnek indult a lakosság létszáma⁷ (lásd 3. ábra).

A lakosság csökkenése mellett sokkal nagyobb problémát jelent az elöregedő társadalom, s bár mindkét folyamat nagyjából követi az országos tendenciákat, komoly problémákat okoz helyben.

Az interjúk során a kor, illetve a korcsoporthoz tartozás erősen kirajzolódott, mint az integrációt meghatározó tényező, ugyanis egy bizonyos, nagyjából 40 és 60 év közötti korcsoportnak vannak

⁶ A KSH-nál erre vonatkozóan csak 2015-ig vannak adatok, így ennél az adatnál az állítás csak narratív forrásokra tudott támaszkodni.

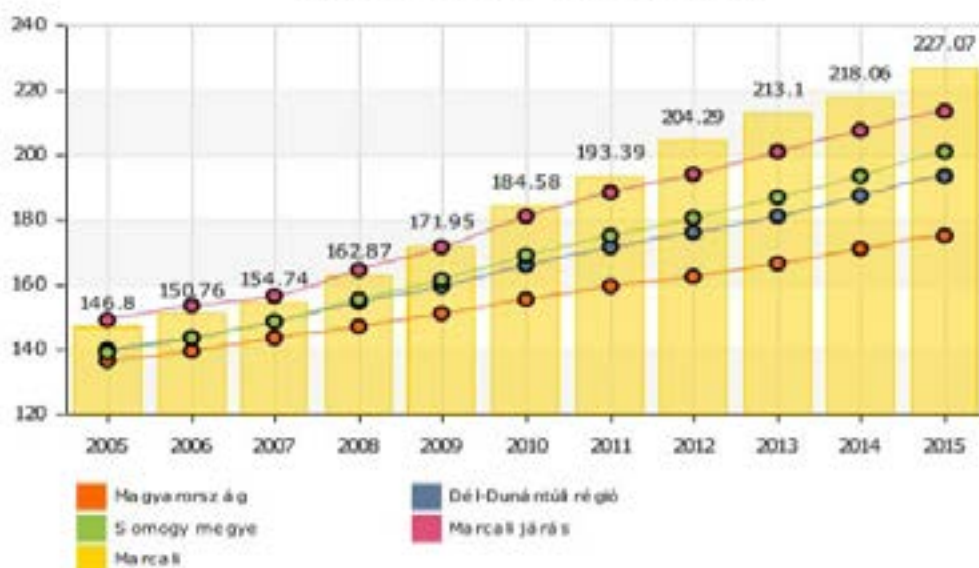
⁷ Bár a TeIR adatai csak 2015-ig terjednek, a 2018-as évre becsült lakossági összlétszám a cenzusból levezetve 11 169 főre tehető (forrás: KSH).

3. ábra: Lakónépesség (forrás: TeIR)

Öregedési mutató
 Állandó népességből a 100 0-14 évesre jutó 60-x évesek száma

(c) 2019 Lechner Nőrgroff Kft. Készült a TeIR-rei.

4. ábra (forrás: TeIR)

a legközvetlenebb tapasztalatai az értékvesztésről a városi életben, és ők azok, akik a leghatározottabban képviselték a hanyatlás narratíváját. Mivel ebből a körből került ki leginkább az a közép- és felsővezetői réteg, akik fontos szerepet játszanak a város életében, ezért arányuk a kutatásban is felülreprezentált, vagyis az ő narratívájuk, az ő szempontjaik érvényesültek az elemzés során a leginkább. A lokálisan integráltak ebben

a korcsoportban képviseltetik magukat leginkább, hiszen ők egy még aktív, a nyugdíjkorhatáron belüli korcsoport, akik fiatalon egy fellendülő, lehetőségekkel kecsegtető kisvárosi életbe tudtak integrálódni, megteremtették az egzisztenciájukat, szakmai sikereket értek el, családot alapítottak és stabil gyökereket vertek a városban, amelynek egyben fontos szereplőivé is váltak. Ugyanakkor még aktív korukban tapasztalták meg a hanyatlást

is, és központi narratívaként jelenik meg az ő interpretációjukban az akkor és most közötti éles határvonal, az értékteremtés és az értékvesztés narratívája, amelyet ugyanakkor a gazdaságra és a demográfiára jellemző adatok is alátámasztanak. A személyes elbeszélésekbe elkerülhetetlenül vegyülnek nosztalgikus elemek is, hiszen az anyok a saját fiatalkorukról is emlékeztek egyben, amely azonban egybeesett a város életének egyik fellendülésével, a rendszerváltás utáni relatív konjunktúrával. Koránál és egzisztenciájánál fogva ez a csoport a városban tervezi a jövőjét, s mind egzisztenciálisan, mind szociálisan erősen kötődik a városhoz. Az anyokra jellemző, hogy többnyire a hivatásukhoz is erős szálak fűzik őket, és erősen lojálisak a munkahelyükhöz, ami azért is fontos, mert közülük sokan a rendszerváltás utáni években kezdték meg karrierjüket, és meghatározó szerepük volt a munkájuk, munkahelyük formálásában, azonosulnak vele, sajátjuknak tekintik, amely éles kontrasztba állítható azzal a fluiditással és mobilitással, amely a jelenlegi munkaerőpiacot jellemzi. Életpályájukra jellemző az alacsony mobilitás, többnyire marcali születésűek, vagy a közvetlen környékről származnak, vagy pedig fiatalon kerültek Marcaliba, és egész életüket ott élték le, illetve a jövőjüket, valamint a nyugdíjas éveiket is jellemzően a városban képzelik el. Ezzel együtt, hiába derült ki az elbeszéléseikből egy konzisztens lojalitás a város és a város színterei felé, ugyanez a lokális integrált réteg ugyanakkor a gyerekei számára már egyértelműen máshol képzel el a jövőt. (Paradox módon az okok között maguk a megszólalók is sérelmezték, hogy aki csak teheti, elmegy a városból, és emiatt megváltozik a város jellege, arculata, és a város nyújtotta lehetőségek is). Ahogy az egyik alany, egy magas beosztású vállalati vezető fogalmazott: „A lányaimra próbálok szárnyakat ragasztani. Még csak általános iskolások, de próbálok mondani nekik, hogy innen menjenek el. Még ne Szegedre, és még semmiképpen se Pestre, de kicsit próbálják ki magukat. Nem rossz az itteni gimnázium se, de ha boldogulni akarnak, könnyebb dolguk lesz, ha egy erősebb iskolát keresnek” (10. interjú). Az interjúalanyok közül, egyetlen esettől eltekintve⁸ mindannyian arról számoltak be, hogy a gyerekeik már más városban élnek (a helyi elvándorlási mintáknak megfelelően ez a környékbeli nagyvárosokat, Budapestet, illetve

Nyugat-Európát is jelenti), vagy pedig, ha kisebb gyerekekről van szó, akkor arra ösztönzik őket, hogy máshol próbáljanak szerencsét, menjenek el.

Habár a mutatók alapján a város lakossága nagyjából ezer fővel csökkent az utóbbi 10-15 évben, a valós csökkenés mértéke valószínűleg ennél is drasztikusabb, hiszen sok marcali lakos dolgozik külföldön idegymunkásként, vagy pedig rendszeresen ingázik. Ezeknél az ingázóknál azonban fennáll annak a valószínűsége, hogy egy idő után végleg elköltöznek.

„Két-három éven belül külföldön kötnek ki. Először Budapest, ha ott bejön, akkor maradnak, többen mennek Győrbe, Székesfehérvárra, de sokaknak már az első lépés külföld: Olaszország, Németország, Svájc, Norvégia. Családdal együtt mennek. A mostani fiatalok java már érettségi után elmegy, a mi korosztályunk még szenvedett itt öt-hat évet, és amikor beleszúszott hitelekbe, anyagi problémákba, akkor tűntek el. Van, aki nem költözik ki, itt van a családja, és kijár dolgozni, és látom, hogy eszi meg ez a helyzetet a kapcsolatukat. Nekem a sógorom kamionozik és látom, hogy felnőnek úgy a gyerekek, hogy nem találkoznak az apjukkal. Amikor egy éves volt a gyerek, és hazajött a sógorom, a gyerek hozzám bújt, mert nem tudta, ki ez az ember. Persze van az az anyagi helyzet, amikor lépni kell” (9. interjú).

Az elvándorlás mértékén felül végbemegy egy minőségi változás is, hiszen az elvándorlás nagyrészt azokat érintette, akikre egyébként a város támaszkodott: az értelmiséget és a fiatalságot. Ezzel párhuzamosan részben a falvakban kialakult vákuum miatt, részben pedig a város munkaerő-kínálata és a szélesebb lehetőségek miatt megindult egy bevándorlás a városba, elsősorban a környező falvakból. Mindemellett a nagyobb vállalatok már nem pusztán a Marcali járás falvainak munkaerőjét szívják fel, hanem az ország minden pontjáról. A bevándorlók ráadásul nem jelentenek stabil lakosságbázist, hiszen egyrészt nagy a fluktuáció, ami elsősorban azokat érinti, akik a jobb munkalehetőségek miatt érkeztek a városba, de mivel csak gyenge szálakon kötődnek a helyhez, gyorsan tovább is állnak, amint jobb ajánlatot kapnak (ráadásul a mobilis munkavállalók jellemzően nem családdal együtt vándorolnak). A helyi munkaerőpiac pedig – mint azt több interjúalany is alátámasztotta – munkalehetőséget és megélhetést

8 A kivételt a biogazdálkodással foglalkozó gazda jelentette, akinek a fia agrármérnökként végzett, majd a családi gazdaságban helyezkedett el.

is kínál, versenyképes fizetéseket azonban már nagyon nehezen. A másik réteg pedig – akik a városba vándorolnak – elsősorban a környező falvakból elvándorolt szegény családok, akik jobb lehetőségeket keresnek a városban, így egy szegényebb falusi réteg, amely gyakran a roma lakosságból kerül ki, beköltözik a városba.

A demográfiai változások és a lakosság gyors ütemű átalakulása, s egyben a hanyatlás narratívája, amely szorosan összekapcsolódik az autonómia gyengülésével és a kiszolgáltatottság szubjektív érzésével, amelyek együttesen felerősítették a társadalmon belül a dezintegrációs folyamatokat is. Ez leginkább a városi szegénységet, azon belül is elsősorban a roma lakosságot érinti, akik egyrészt a kiüresedő falvakból vándoroltak a városba munkát és megélhetést keresve, másrészt pedig markánsabbak lettek a különbségek a középosztály és a leszakadó rétegek között. Itt párhuzamosan indultak meg azok a folyamatok, amelyek ezt a leszakadást kiélezték, kezdődve azzal, amit Gagyi Ágnes a világgazdasági válság utáni átrendeződés és a megszorító intézkedések nyomán a középosztály lecsúszásával bekövetkezett „pozícióféltségnek” nevez (Gagyi 2019), hiszen az addig aránylag stabil középosztály egyszerűen fenyegetteté vált. Hasonlóról ír Feischmidt és Szombati is, amikor a társadalom középrétegét szétfeszítő dinamikákról írnak a középosztály státuszvesztése kapcsán (Feischmidt – Szombati 2018). Ugyanakkor felerősödnek azok a folyamatok is, amelyekről antropológusok számolnak be olyan településeken, ahol erős a társadalmi fragmentáltság, és ahol „a lakók a szomszédos utcákra terhelik mindazokat a veszélyes jelentéseket, amelyek a környéket sújtják a közvélemény részéről” (Kovai 2018:54). Így előtérbe kerülnek azok a különbségtételek (adott esetben, és a jelen helyzetben is a cigány-magyar megosztás mentén), amelyek korábban nem voltak jelen, vagy legalábbis nem voltak láthatóak. Az interjúalanyok közül többen is kiemelték a fent említett láthatóságot, mint problémaforrást, bár konkrét konfliktusról, erőszakról vagy a közbiztonság romlásáról nem tudtak beszámolni. Több interjúalany konkrétan a városi szórakozóhelyek színvonalának romlását is ahhoz kötötte, hogy ezeken a szintereken megjelent a cigány lakosság, de a kulturális élet szereplői is ilyen logika mentén osztották meg a városi tereket:

„Ismerni kell a helyeket, mert a nem-szeretnem helyekre az emberek nem fognak odamenni. Például ott a várdomb, a régi török kori hely, oda nem szeretnek menni az emberek, mert ott van a környéken az etnikum. Az emberek

eleve nem szeretnek odamenni, és nem szívesen tesznek ki semmit, mert úgyis eltűnik. Pedig szépen rendbe tettük, rendezvényt szerveztünk oda, hogy az emberek menjenek oda, töltsenek ott el egy délutánt. De nem szívesen jönnek, pedig a rendezvényen nincsenek is ott” (11. interjú).

Talán nem véletlen, hogy éppen ebben a kontextusban erősödött meg Marcaliban a Jobbik is, a biztonság és a hagyományos értékek tematizálásával, illetve a kormány szociálpolitikai (az érdeemesek és az érdeemtelenek) diskurzusának megteremtésével (Gans 1995; Feischmidt – Szombati 2018; Szikra 2014) a helyi feszültségek a legkiszolgáltatottabb rétegeken csapódtak le. Az érdeemesekről illetve érdeemtelenekről kialakult diskurzus és a társadalmi törések nyomán pedig csökkenni látszik az empátia a kirekesztett csoportok irányában (Váradi 2008). A mindennapi nyelvhasználatba pedig ezzel együtt bekerültek az olyan kifejezések, mint az „elcigányosodás”, amelyekkel eredetileg a szelektív migrációt írták le a periférikus vidéki tereken, itt pedig egyszerűen annyit jelent, hogy a városi terekben megjelent a roma lakosság. Ez a folyamat pedig – vagyis a cigányság láthatóvá válása – a városi terekben nem csupán azért kelt félelmet a többségi lakosságban, mert egy új, a dezintegrációs folyamatokhoz köthető társadalmi válság jegyeként történt, hanem azért is, mert a cigány jelenlét a lecsúszás félelmét jeleníti meg, s az egyéni egzisztenciális bizonytalanságokhoz kapcsolódik (Kovai 2018).

III. Helyi büszkeség és országos-nemzetközi munkaerő-áramlás: a gazdasági szintér, mint integrációs erő

Mint azt feljebb már leszögeztem, Marcali városának egyik meghatározó alappillére a dinamikus gazdasági élet, ami részben a város kedvező földrajzi fekvésének köszönhető, részben pedig történeti okokra vezethető vissza. A hatvanas években kezdődött iparosítással a városban a Mechanikai Művek, a Május 1. Ruhagyár és a Rákospalotai Bördíszmű helyi telephelye, valamint az Egyesült Marcali Termelőszövetkezet voltak a legnagyobb foglalkoztatók. Ezek közül a Bördíszmű és a Május 1. Ruhagyár kifejezetten azzal a céllal került a városba, hogy a fénykorában két laktanyát is üzemeltető város munkahelyeket teremtsen a katonafeleségek számára. Az 1990-es években indult átalakulással,

a privatizációval ezek az üzemek, valamint a helyi munkaerő jó adottságokat kínáltak a beruházók számára. Ezzel vonzotta ide a város az Industrie Elektrik céget, amely ma is 600-700 embert foglalkoztat Marcaliban, és amely elmondások szerint versenyképes munkaerőt tudott nyújtani, hiszen a dolgozók, akik korábban a Szovjetunióknak termelő ELKO számára dolgoztak a gyártásban, „ahol nagyon hasonló munkát végeztek az asszonyok, és jól túrték a monoton munkát” (7. interjú). A városvezetésnek ezekben a beruházásokban meghatározó szerepe volt, hiszen az ELKO gyár épületét is a város vásárolta meg, és kapcsolatai révén idevonzotta a beruházókat.⁹ A város több vállalatban is részese-
dést vállalt az 1990-es évek elején:

„A másik volt a Mustang: itt szintén tulajdonosok lettünk a Budapest Bankkal együtt a Május 1. ruhagyárban, akik bérben varrtak kis tételekben a Mustangnak, így kezdődött ez a kapcsolat, majd a Mustang fokozatosan kivásárolta belőle a Május 1. ruhagyárat, a város pedig még vagy 15 évig tulajdonos maradt. Több nagyobb üzemnél is tulajdonosok voltunk: a Mustangon, a Sole-Mizóban, a bördízműben, a volt autójavítóban, mindenhol volt 6-8% tulajdonunk, és mindenhol azt mondtuk, hogy fizessenek ki 6-8 év múlva, miután megerősödtek. Ez mindenhol így is lett, és sehol nem is maradt benn pénzünk” (7. interjú).

A Marcaliban működő, nagyobb vállalatok közül a Marylla és a Ziehl Abegg története kiemelkedő, és a város életében is meghatározó nem csak azért, mert nagy létszámú munkavállalót foglalkoztatnak, hanem azért is, mert történetük egybefonódik a rendszerváltozás utáni várostörténettel, gyakran felmerültek az egyéni elbeszélésekben, és hozzájárulnak a pozitív városkép kialakításához. A Marylla cég története annyiban egyedülálló, hogy azon kevés vállalatok közé tartozik, amely a rendszerváltás után dolgozói tulajdonba került az MRP (munkavállalói rész tulajdonosi program) keretein belül. Ez a lépés annak a kényszerhelynek köszönhető, hogy a cég a Palota Bördízmű helyi telepeként először önállósodott, majd pedig nem talált vevőt a piacon, és akkor a város segítségével 110 dolgozó felvásárolta a tulajdonjogot, amely most is

34 dolgozó kezében van. Az önállóság, a helyi autonómia kérdése itt is megjelenik, mint érték, mint a cég pozitív imázsának része:

„A siker egyik része, hogy nincs külföldi tulajdonos. A döntéseket nekünk itt, helyben kell meghoznunk. Ha rossz döntést hoztunk, itt nekünk kellett érte a felelősséget vállalnunk, és ahhoz, hogy munkát tudjunk a dolgozóknak biztosítani, akkor nekünk magunknak kellett munkát szereznünk. Nekünk kellett megszerveznünk a gyártást, és nem arra vártunk, hogy majd mások megmondják nekünk. Ha magunknak nem tudtuk megteremteni, akkor nem tudtunk termelni” (13. interjú).

A Magyarországon 1994-ben alapított Ziehl Abegg, egy németországi központú, mezőgazdasági motorokat és ventilátorokat gyártó cég története ettől merőben eltér, és inkább a jó politikai kapcsolatépítés, valamint a sikeres menedzsment áll annak hátterében, hogy a hat fős cégből mára Marcali legnagyobb foglalkoztatójává nőtte ki magát. A város a Mustang cégen keresztül építette ki testvérvárosi viszonyát a németországi Künzelsau városával, s ennek az együttműködésnek lett az eredménye, hogy a városvezetés Marcaliba tudta csábítani a céget. A Ziehl Abegg ma 700-800 embernek ad munkát Marcaliban, elsősorban helyiek és környékbeliek számára. Marcaliban magas a foglalkoztatottság, a munkanélküliség aránya és a munkanélküliek száma folyamatosan csökken (lásd 4. és 5. ábra), ahogy a közfoglalkoztatottak száma mára szinte elenyésző (lásd 6. ábra). Ennek megfelelően nem a munkanélküliség, inkább a munkaerőhiány jelenti a legnagyobb kihívást a városban.

A munkaerőhiány mellett nehézséget okoz még a munkaerő nagyarányú fluktuációja, a hanyatlás narratívájából pedig az rajzolódik ki, hogy bár munkát és megélhetést találni nem nehéz a városban, viszont versenyképes fizetéshez jutni, stabil egzisztenciát teremteni annál problémásabb, így „munka mellett szinte mindenki csinál még valamit, túlórázik, másodállást vállal. A legtöbb tűzoltó is mellette pincér vagy kőműves” (6. interjú). A munkáltatói oldalon is jelentkezett ugyanez a probléma: a vállalatok nem tudnak igazán versenyképes fizetést kínálni, és nagyarányú a munkaerő fluktuációja, ami szintén nehézségeket okoz a termelésben. Ebből a szempontból nehézséget okoz a Balaton közelsége is, hiszen a vendéglátóiparban dolgozóknak nagy hiány jelentkezett az utóbbi néhány évben, ami azt

9 Forrás: <https://marcaliportal.hu/index.php/interjuk/22659-negyedszazad-a-koezszolgalatban-beszelgetes-dr-sueto-laszloval-marcali-varos-polgarmesterevel?showall=&start=1>

Munkanélküliségi ráta (százalék)

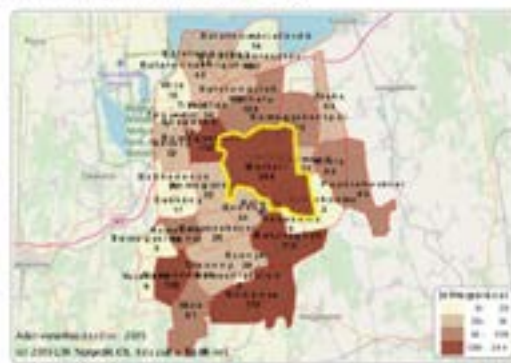
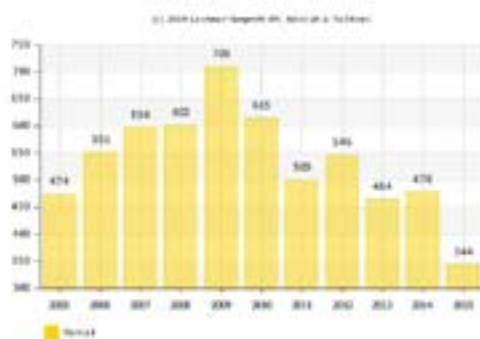
Regisztrált munkanélültek száma szét 15-59 éves állandó lakosra.

5. ábra (forrás: TeIR)

Regisztrált munkanélültek száma összesen (fő)

Regisztrált munkanélülteket az a személy, aki a munkaviszony létesítéséhez szükséges feltételekkel rendelkezik, és oktatási intézmény nappali tagozatán nem folytat tanulmányokat, és öregségi nyugdíjra nem jogosult, valamint rehabilitációs járadékban nem részesül, és az alkalmi foglalkoztatásnak minősülő munkaviszony kivételével munkaviszonyban nem áll és egyéb kereső tevékenységet sem folytat, és elfolytérkedése érdekében az illetékes kirendeltséggel együttműködik, és akit az illetékes kirendeltség álláskeresőként nyújtottak.

6. ábra (forrás: TeIR)

Közhasznú dolgozók létszáma:

Év	Létszám /fő/	Ledolgozott idő	
		Óra	Nap
2014	72	1891	323
2015	78	3997	667
2016	57	2766	444
2017	21	1316	215
2017	7	361	67
Pártfogós közmunka			

7. ábra (GAMESZ – Marcali Városi Önkormányzat Gazdasági Műszaki Ellátó és Szolgáltatószervezete)

eredményezte, hogy a munkavállalók rendszerint otthagyják állandó munkájukat a nyári szezonra, hogy több pénzt tudjanak keresni a Balaton-parti vendéglátásban, majd pedig szeptemberben ismét jelentkeznek munkára (15. interjú). Hiába okoz ez a munkáltatók számára nagy kiesést, a munkaerőhiány miatt tehetetlenek ezzel a helyzettel szemben.

Az interjúalanyok ezt a jelenséget részben az elvándorlással magyarázták, illetve azzal, hogy megszűntek Marcaliban és környékén azok a szakképzések, amelyek korábban biztosították az utánpótlást, mint például a tejipari iskola, vagy a bördíszműves szakirány. A munkáltatók arról számoltak be, hogy a nagyarányú fluktuáción és a kevés jelentkezőn túl komoly problémát okoz, hogy nehéz megfelelő képzettségű dolgozót találni. Egy tejdesszerteket gyártó marcali tejipari vállalat vezetője ezt így foglalta össze:

„Régen beleírtuk a munkaköri leírásba, hogy elvárt az élelmiszeripari végzettség, esetleg tapasztalat csokoládétechnológiában, cukoriparban, tehát bármi, ami egy kicsit is idevág. Ezt mára elengedtük, az évek alatt kitapasztaltuk, hogy ilyet úgyse találunk. Most már jöhet bármilyen szakmából ember, mondjuk azt nem bánjuk, ha van egy érettségije, mert az valamennyire biztosítja, hogy alkalmas, hogy betanítható. Meg már nem is nagyon van ilyen képzés itt a környéken. A mi generációnkban még volt, nekem tejipari végzettségem van, most már az az iskola is vagy 10 éve bezárt.”

A munkaerőhiány nem csupán a munkások szintjén okoz gondot a munkáltatók számára, hanem minden egyéb területen, így a közép- és felsővezetői szinten is. Így azokat a felsővezetőket, akik hosszú évek óta töltik be a pozíciójukat és meghatározó szerepet töltenek be a cégük irányításában, a nyugdíjas éveik közeledtével komolyan aggasztja az a kérdés, hogyan találjanak utódot, ki tudja átvenni a céget, és tudja-e majd ugyanezeket az értékeket képviselni. Itt a hanyatlás narratívája mellett élesen kirajzolódik egyrészt egy generációs törés, ahol az idősebb, vagyis 40 év fölötti generáció nem érti „a fiatalokat”, aggódik az értékek átrendeződése és az átalakuló morál miatt. Ez több elbeszélésből is kiderült, és többen említették, hogy a fiatalok máshogy használják a technológiát, máshogy kapcsolódnak ki, és más az értékrendjük, nehezen viszonyulnak azokhoz a fiatalokhoz, akiknek *„az első kérdése az állásinterjújn, hogy van-e wifi, mert kétóránként meg*

kell etetnie az állatait és meg kell kapálnia a földjét az Interneten” (9. interjú).

A munkához való viszony, a munkamorál, mint átrendeződő érték motívumai rendszeresen felbukkantak az interjúk során, s a baumani munka-, illetve fogyasztásalapú meghatározottság, tehát elkötelezettség (Bauman 1998) elsősorban egy generációs törésben mutatkozik meg itt: a középkorú és az idősebb korosztály az, aki leginkább a munkáján, a hivatásán keresztül definiálja magát, és a „klasszikusabb” munkafelfogást képviseli, szemben a nagy mobilitású fiatalsággal. Bár ezt a tételt számos társadalomkutató cáfolta empirikus munkákon keresztül (Doherty 2009, vagy Robertman 2015, aki egyenesen úgy fogalmaz, hogy az egyes társadalmi csoportok fogyasztásra vannak *ittélve*), a probléma markánsan van jelen Marcaliban. Az interjúk során rendszeresen elhangzottak olyan megállapítások, mint: „a mi időnkben még nem okozott gondot a három műszak”; „harminc éves koromig rendszeresen bent töltöttem a karácsonyokat és szilvesztereket is, és ezzel nem volt semmi gond”; „a fiatalok már máshogy gondolkodnak, nem ennyire elkötelezettek”; „már más a szemléletük: ha nem tetszik valami, odébb áll”; vagy „ma már senki se akar dolgozni”. Vagyis a rapid társadalmi átalakulások, az egzisztenciális bizonytalanság, a városi élet gyors megváltozása a munka világában is lecsapódva olyan generációs konfliktusokon keresztül jelentkezik, amelyeket a megszólalók az értékrendhez kötöttek.

IV. Az igényhez a szolgáltatást: a kultúra, mint integráló erő

A helyi kultúrateremtés, mint integráló erő talán a legkevésbé problémás terület a politika – gazdaság – kultúra hármasságán belül, és itt mutatkoznak meg a legkevésbé azok a törésvonalak és dezintegrációs erők, amelyek kihívásokat jelentenek a politikai és a gazdasági szférában. A kultúrateremtés Marcaliban egyszerre épül a régmúlta visszatekintő történelmi örökségre, kiemelkedő alakjaira, valamint a – főleg a folklórban gyökerező – helyi szokásokra, illetve hagyományokra, miközben igyekszik megszólítani a még városban maradt lakosságot is. Ezeknek a törekvéseknek az az elsődleges célja, hogy megerősítsék a helyi identitást, a büszkeséget, a helyi kötődéseket a városhoz és a Marcali környéki településekhez, felkutatassák a régióra jellemző hagyományokat mind

a magas-, mind a falusi kultúrában és népszokásokban. A városban a kultúrpolitika stratégiai kérdés, és szoros szakmai együttműködés jellemzi a kulturális központokat és a városvezetést. A város kulturális életének finanszírozásában nagy szerepet játszik a városvezetés, direkt pályázatok kiírásában, illetve a forrásszerzésben nyújtott segítségben egyaránt. Az önkormányzat az 1990-es évek elejétől ír ki pályázatokat magánszemélyek, intézmények és egyesületek számára,¹⁰ amely gyakran sok helyi kezdeményezés egyetlen forrása is. Ez kiemelten fontossá válik olyan szervezetek, kulturális egyesületek esetében, amelyek forrásszegények, s amelyek a nagyobb, EU-s vagy központi finanszírozású forrásokra nem tudnának pályázni.

A kultúrpolitikai törekvések legnagyobb kihívása ugyanaz a strukturális probléma, amely a többi mezőt is érinti: miközben a kultúra fogyasztóinak legfőbb, legkiemeltebb csoportjai a fiatalok és az értelmiség, éppen ezek a csoportok csappantak meg az utóbbi években a legmarkánsabban. Ezt jól illusztrálja az évtizedek óta Marcaliban működő Calypso kórus is, amely részben a városban működő zeneiskolára, zenei kultúrára is épít, és más művészi együttesekkel is együttműködik, közös fellépéseket szerveznek. A kórus rendszeres fellépője a városi rendezvényeknek, a város életéhez szervesen hozzátartozó időszakos fesztiváloknak, mint a szüreti ünnepség vagy a borforraló fesztivál, de egy időben rendszeresen utaztak Künzelsaubá, a testvérvárosba is, az ottani kórus is részt vett Marcaliban a testvérvárosi ünnepségén. A kórus egyik legjelentősebb kihívása a forráshiány, hiszen évek óta nem nyertek működési támogatást a központi költségvetésből. Fenntartásukat kisebb, helyi pályázatokból tudják finanszírozni, marcali illetőségű cégektől pedig materiális támogatást is kapnak (pl. megkapták az *Industrie Elektrik* cég buszát, hogy külföldre tudjanak utazni). A másik, talán még ennél is komolyabb problémát jelent, hogy a tagok átlagéletkora nő, kevés fiatal tagjuk van, többen visszavonultak, jó néhányan elköltöztek, külföldre vándoroltak. A kórus közösségi életében érezhető a változás: *„nagyon sok törzshelyünk volt, néha hajnalig is ott beszélgettünk és megváltottuk a világot, azóta meg nem nagyon van hová mennünk, tízkor minden bezár. Vagy ha meg valahol nyitva van, oda meg mi nem kívánczunk. Nem tudom, hová tűnt a 20-30-as korosztály. Pedig régen a focisták is mindig összejöttek*

10 Forrás: Marcali Város Integrált Városfejlesztési Stratégiája 2007–2015 <http://www.terport.hu/>

edzés után, volt, hogy el se fértünk, annyi csapat jött össze egyszerre” (10. interjú).

A sportélet szervezése is régi hagyományokra tekint vissza, már az 1900-as évek elején alakultak klubok. Jelenleg a városnak NB III-as labdarúgó csapata van, 1993-ban nyitotta meg kapuit a Városi Sportcsarnok, a MVSZSE (Marcali Városi Szabadidő Sportegyesület) pedig több sportszakosztályt is magáénak tudhat, úgymint a kézi-, kosár- és röplabdát, vagy a birkózást.

A kultúrában és a város emlékezetében kiemelkedő helyet kap a marcali születésű Bernáth Aurél munkássága, s a 2019 nyarán átadott, felújított Bernáth-villa, amely közösségi programokat, iskolai táborokat is befogad, s amely évente 10-12 képzőművészeti kiállításnak ad otthont. A Bernáth-gyűjtemény „Mesteri kékek” c. tárlata a felújítási munkálatok alatt a Marcali Múzeumban volt megtekinthető. A 2003-ban nyílt városi fürdőt 2010-ben Európai Unió, állami, illetve önkormányzati forrásokból újjáépítették fel,¹¹ és a nyári szezon strandolásai mellett a kulturális vezetés számos program helyszínét is ide tervezi, hiszen nagy a látogatottsága és a népszerűsége.

A kultúraszervezésben központi jelentőségű a Marcali Művelődési Központ, amelyhez több tagintézmény is tartozik, s amelynek székhelye a városközpontban található Marcali Kulturális Korzó. A korzó egyszerre jelenti a pályázati forrásokból felújított épületet,¹² s ugyanakkor a „korzó” mint kifejezés már a kulturális központ új vezetőségének a városvezetéssel közösen megalkotott „brandje”, amely egyben igyekszik szimbolikus fogalomként elültetni a korzózást, mint a kulturális fogyasztást leíró tevékenységet. A korzózás az átjárást jelenti egyik helyről a másikra fizikai és műfajok közötti értelemben, a populáris és a magaskultúra közötti átjárhatóságot is szimbolizálja, hiszen a város kultúrpolitikájának célkitűzése, hogy a különböző kulturális egységek, a magaskultúra és a szabadidős kikapcsolódás között

11 Forrás: <http://marcali-furdo.hu/a-furdorol/>

12 Az intézményt az önkormányzat újította fel az „Európa Kulturális Fővárosa Pécs 2010” projekt támogatásával, és 2011-ben készült el. Az épület magában foglalja a Marcali Múzeumot, a TAVI Kereskedelmi Televízió stúdióját, a Médiaközpontot, és a Szivárvány Nyugdíjas Egyesület klubját, valamint a Kortárs Galériát, a Folyosógalériát, az Amatőr Alkotók kiállítóterét, konferencia- és mozitermet, számítógépes informatikai termet, tárgyalótermet, egy kisebb színpadot, illetve egy kávéházi-vendéglátó teret. (Forrás: <http://muvhaz-marcali.hu/index.php/intezmenyunk/intezmenyrendszer/>)

egységes kapcsolatot teremtsen. A város négy városrészének mindegyikében található egy-egy kultúrház, továbbá a Művelődési Központoz tartozik a Szabadtéri Színpad, és a szintén sok rendezvénynek otthont adó Európa Park. A kultúraszervezés legnagyobb kihívása, hogy megtalálja a helyi lakosság igényeit, és úgy ösztönözze őket az aktív kultúrafogyasztásra. Az alapvető ellentmondás ellenére a városvezetés tudatosan törekszik arra, hogy a helyi büszkeséget, helyi identitást és kötődést elősegítse, s ennek a tervnek szerves része a helyiek kultúrafogyasztása, s azon keresztül a helyi közösségi élet rekonstruálása. Így a város büszkeségeihez tartozik, hogy nagyon látogatott a városi színház, s bár nincs a városnak állandó társulata, és csak vendéglőadásokat szerveznek, amelynek nagy a látogatottsága, s bérlethez „csak kihalásos alapon” lehet hozzájutni (10. interjú). Ezzel együtt a központ azon igyekszik, hogy felmérje az igényeket, és azokhoz igazítsa a kulturális szolgáltatásokat. A kulturális élet egyik magas pozíciójú alakja elmondása szerint saját maga végzett empirikus kutatásokat, megfigyeléseket, hogy fel tudja mérni a közönség igényeit, hónapokon át figyelte, mely előadások aratnak tetszést, miről beszélnek az emberek a szünetben, melyek a teltházak produkciók. Az igényfelmérés nemcsak a színházat érintette, hanem más, Marcali életében szokványos kulturális eseményeket is: így hagyományosan az Európa Parkban kerülnek megszervezésre a családi események, és ott szokta a város ünnepelni a majálit is, hiszen a parkot egyébként is túlnyomórészt családok látogatják, és itt vannak a város legjobb játszóterei is. Ahogy az egyik, magas pozíciót betöltő, kultúraszervezéssel foglalkozó interjúalany fogalmazott:

„Változnak az igények folyamatosan, tekintettel kell lenni a közönségre. Ha sok a gyári dolgozó, valószínű, hogy nem fognak két műszak után beülni a Cseresznyés kertre. Ezekből kell kiindulni: Marcaliban van öt gyár, de nincs egyetem, ennek megfelelően kell szervezni a kultúrát is. Ha sok az idős, akkor nem Majkát hozom ide, hanem Korda Györgyöt” (10. interjú).

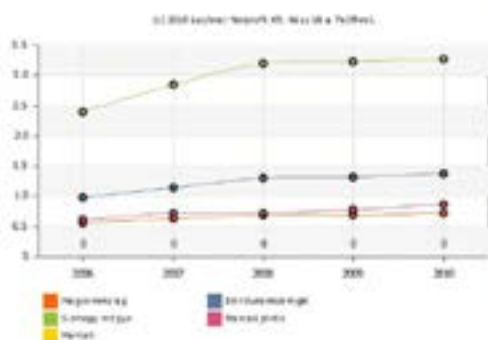
A kultúraszervezésre talán leginkább jellemző a kontrollált autonómia elve: a központi törekvések igyekeznek aktívan bevonni a helyieket, elsősorban az aktív korú, foglalkoztatott, és némi gazdasági és kulturális tőkével rendelkező rétegeket már a szervezési szintbe is és minél inkább alkalmazni a szubszidiaritás elvét, ami a gyakorlatban azt jelenti,

hogy a helyi kultúrházakat ingyen kiadják a helyieknek, ha programot szeretnének szervezni. Ezek a programok többnyire közösségi programokat, születésnapokat, karácsonyi ünnepeket, húsvéti, közösségi tojásfestést takarnak, de ugyanakkor központi törekvésként fogalmazódott meg az is, hogy a helyieket a régi, helyi hagyományok újjáélesztésére ösztönözze a nem titkolt szándékkal, hogy felélnékössék a közösségi életet, kötődéseket teremtsenek. A helyi hagyományokhoz tartoznak az olyan ünnepek is, mint a tekeverseny, amely korábban Marcaliban és a környező falvakban a vasárnapi mise utáni kocsmázáshoz kötődött. A falvakban a lakosság elvándorlásával bezárt sok kocsmá is, és ezzel a teke hagyománya is kikopott, viszont mivel a közelmúltban élt hagyományról van szó, ezért a város forrásokat teremt a felújításra. Külön érdekesség, hogy vannak olyan kocsmák Marcali környékén, amelyek megszűntek, átalakultak bolttá, és jelenleg művelődési házként működnek, vagyis a többször átalakult épülethez rendelték hozzá az eredeti szerepei közül a közösségi funkciót. Az elnéptelenedés, és az annak nyomában fellépett jelenségek, mint a városi terek kiüresedése, szórakozóhelyek bezárása közvetlenül hat a lakosok mindennapjaira, s többen is nosztalgikusan számoltak be arról, hogy fiatal korukban még pezsgő élet volt a belvárosban, most viszont nehéz olyan helyet találni, ahová be lehet ülni beszélgetni, vagy szórakozni az esti órákban. Az okok között elsősorban az szerepel, hogy nincs már meg erre az a kereslet, ami volt akár tíz-tizenöt éve, de a társadalmi szétszakadás narratívái is megjelennek itt, melyek szerint azért járnak inkább a Balaton partjára kikapcsolódni és szórakozni, mert a marcali városi terekben, így a szórakozóhelyeken is megjelentek a roma lakosok.

A generációs törekvekre a kultúraszervezés is igyekszik válaszokat adni, hiszen a célcsoportjuk egy részét éppen a gyerekek, illetve a fiatal korosztály képviselik. Az ő számukra szervezte meg a központ a szabadulószoza-jellegű közösségi játékokat, illetve helyet kap a technológia is: a Költészet Napját például az online térben szervezték meg. A fesztiválokkal, tömeges rendezvényekkel – ezzel szemben – éppen az a cél fogalmazódott meg, hogy közösségi jelentésekkel töltsék meg a város tereit, vagy, ahogy az egyik interjúalany mondta, *„hogy kivigyük a kultúrát a város tereire”* (14. interjú). Ennek megfelelően a színházi életben, koncerteken, magaskultúrán túl hangsúlyos szerepet kapnak Marcaliban a városi fesztiválok, amelyekben a helyi ételek, az evés-ivás kiemelt szerepet kap a helyi

Egy főre jutó idegenforgalmi adó (1000 Ft)

Tartózkodási adó (tandó) lakosság az önkormányzat illetékességi területén eltöltött szállághelyezésként) valamint időutazás, pihenésre alkalmas, nem lakossági építményben tartott adó összege egy lakosra.

8. ábra

identitás kialakításában, például Csurgó – Megyesi is az étel identitásteremtő szerepéről ír a vidéki közösségi életben (Csurgó – Megyesi 2015). Ilyen a városi strand is, ahol minden nyár elején megszervezik a Fürdő Szezonnyitót, ahol többek között főzőversenyre is sor kerül.

Szintén az identitásteremtő törekvésekhez kapcsolódik, hogy bár Marcali nem nevezhető hagyományos bortermő vidéknek, mégis több városi fesztivál is kapcsolódik a borfogyasztáshoz. Ilyen a nyári Fröccs- és Háziszörp-fesztivál, a februári Borforraló Fesztivál, vagy az őszi Szüreti Fesztivál, ahol minőségi borokat és pálinkákat lehet kóstolni, s amely nem csupán a helyi lakosságnak szól, hanem a turistáknak is (annak ellenére, hogy miként a 8. ábrán is látszik, az idegenforgalomnak nincs a városban kiemelkedő szerepe). Ennélfogva, bár a városi élet felpezsdítésében nincs különösebben előtérben a klasszikus folklór, a turistáknak szóló nagyobb, látványosabb fesztiválok a szervezők ezekre az elemekre is építenek, így ezeken az eseményeken a néptánc-hagyomány is szerepet kap, ami egyébként tipikus kulturális markernek (Csurgó – Megyesi *uo.*) számít a helyi kulturális fejlesztéspolitikában.

V. Összegzés és kitekintés

Ez a tanulmány Marcaliban végzett kutatás keretein belül vizsgálta meg a „lokálisan integráltak” egy csoportját, s azt nézte meg, hogy ez a csoport milyen eszközökkel, hogyan képes saját pozíciójánál fogva az integrációt a városi szintre kiterjeszteni, s egyáltalán,

hogyan, kiket tud integrálni egy ilyen kisváros, milyen erők, milyen mechanizmusok működtetik az integráció folyamatát, és mely erők dolgoznak ellene.

Az integrációs mechanizmusok vizsgálatával párhuzamosan az interjúk során elég hamar kirajzóldtak az integrációval ellentétes erejű folyamatok, amelyek egyrészt a városra ható, különböző szintű – helyi, regionális, országos és globális – hatásokból eredtek, s amelyek a város életét mind gazdasági, mind demográfiai szempontból érintik. Másfelől pedig ugyanez a dezintegrációs folyamat egy időbeli síkon is megjelent: az interjúalanyok, akik előzetes feltételezéseim szerint beleillettek a lokálisan integráltak csoportjába, és ennek nyomán is lettek kiválasztva, nagyjából egyazon korcsoportba tartoztak, és saját élettörténetükön, karrierjükön, saját egyéni narratívájukon keresztül interpretálták a város integratív elemeinek sorvadását, elértéktelenedését, amit a hanyatlás narratívájának neveztem. Mivel alapvetően a kutatás három dimenzió alapján elemzi az integrációs folyamatokat – politikai, gazdasági és kulturális szinten –, ezért az idősíki egyfajta „negyedik dimenzióként” jelent meg a többi szintér mellett. A tanulmány az elemzés során minden mezőnél kitér az időbeli síkra is és reflektál erre a hanyatló narratívára, annak szerepére az adott dimenzió szempontjából.

Marcali városára leginkább jellemző az erős, stabil városvezetés, a folytonosság, amelyet a polgármester személye jelent, és a speciális helyzet, amely a városvezetés ellenzéki pozíciójával együtt jár, s amely egyben a város pozícióját is meghatározza országos szinten. A helyi viszonyokon túl a többi szint is alapvetően strukturálisan meghatározza a város viszonyulását és beágyazottságát regionális és országos szinten: a 2010 utáni közigazgatás centralizációja nyomán

fellépett feszültségek szintén minden mezőben kihatnak a város mindennapjaira. Az erősen centralizált államszocialista közigazgatást követően a rendszerváltás utáni decentralizáció, s a folyamatos, különböző korrekciós törekvések után ismét centralizációs törekvések jellemezték a közigazgatást, ráadásul a korábbiakhoz képest igen drasztikus mértékben. Ez azt eredményezte, hogy a helyi önkormányzatoktól az állam átvette ugyan az adósságot, de ezzel együtt az önrendelkezésük jelentős részét is átvállalta, vagyis kikerültek a városok kezéből azok a döntések, amelyek addig helyben születtek, és helyi vonatkozásúak.

Ezt az összetett problémát viszem végig mindhárom szintéren – a politikain (amelyen belül bemutatom az egészségügy és az oktatás akut kihívásait), a gazdaságin és a kulturálison is, amelyeket egyaránt – bár különböző mértékben – érintett a helyi autonómia átalakulása. A tanulmányból kiviláglik, hogy a városban zajló társadalmi folyamatok nem pusztán a helyi, illetve az országos politikai erőviszonyok következményei, hanem globális folyamatok is eredményezik a fiatalok elvándorlását és a munkaerő elszívását, ugyanakkor az elemzés részleteiben elsősorban a helyi szintekre fókuszálok, illetve az országos szint helyi politikára gyakorolt hatására. Ezek a folyamatok azonban összességükben rövid távon, és helyben kiéleztek és a felszínre hoztak olyan társadalmi feszültségeket, amelyek korábban egyáltalán nem jellemezték a városban az együttélést.

A város egyik erőssége mindenképpen az élénk gazdasági élete és a jó adottságai, amelyek részben a jó politikai kapcsolatokra vezethetők vissza, és a kora kilencvenes évekre, a privatizáció utáni időszakra nyúlnak vissza, amikor a városvezetés egyrészt tulajdonrészesedést vállalt több vállalatnál is, amivel stabilizálta a működésüket, másrészt pedig külföldi beruházókat vonzott Marcaliba. Ennek megfelelően magas a foglalkoztatottság és alacsony a munkanélküliség, ami másfelől azt is jelenti, hogy a munkáltatói oldalon magas a munkaerőhiány, magas a fluktuáció, és nehéz szakképzett munkaerőt találni. Ezekhez a folyamatokhoz kapcsolódik az interjúalanyok morális ítélete a munka világával kapcsolatban, amely szerint a fiatalok generációja már nem értékeli úgy a munkát, máshogy viszonyul hozzá.

A kultúra területét is jellemzik azok a problémák, amelyek a többi szintet – a kultúrát fogyasztó lakosság elvándorlása, illetve a városi terek átalakulása az utóbbi 10-15 évben erőteljesen érezhető. A kultúrában szintén jelentős szerepet vállal a város mind a források megteremtésében, mind a

kultúrpolitika meghatározásában, és szoros együttműködésben dolgozik a Művelődési Központtal, amelynek elsődleges célja, hogy a meglévő, gyorsan változó helyi igényeknek teremtsen meg a kultúra fogyasztásának lehetőségeit, illetve hogy a kultúrafogyasztáson keresztül alakítsa ki kötődéseket, helyi identitást, amelyben a tömeges fesztiválok, főleg az étkezéssel kapcsolatos rendezvények kiemelt szerepet kapnak.

A fenti folyamatokat megvizsgálva kérdés marad, hogy a szubszidiaritás milyen formái tudnak érvényesülni helyben, e strukturális nyomások hatására – milyen mozgástere van egy kisvárosnak az olyan országos, sőt globális problémákra, jelenségekre, mint amilyen az elvándorlás, a városi terek átalakulása vagy a képzett munkaerő tömeges hiánya. A tanulmány arra világít rá, hogy a globális hatások olyan kihívások elé állítják a kisvárosokat, amelyekre pusztán helyi erőforrásokból nagyon nehéz, ha nem lehetetlen megoldásokat, válaszokat találni. Ugyanakkor az is kiderült a kutatómunka során, hogy a kisváros lokálisan integrált rétege az, amely saját (gazdasági, politikai vagy kulturális) tőkéjén keresztül a leginkább képes a helyi értékeket megteremtteni és a helyi autonómiát érvényesíteni. A kisvárosi dinamikák szempontjából ugyanakkor döntő kérdés, hogy ez a lokálisan integrált réteg mennyire tud hosszú távon fennmaradni, hosszú távú stratégiákat kínálni, illetve saját magát reprodukálni.

Felhasznált szakirodalom

- Börzel, Tanja – Buzogány Áron 2016
Environmental Organisations and the Europeanisation of Public Policy in Central and Eastern Europe: the Case of Biodiversity Governance. *Environmental Politics* 19(5)
<https://rsa.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09644016.2010.508302> DOI: 10.1080/09644016.2010.508302
- Bauman, Zygmunt 1998 *Work, Consumerism and the New Poor*. Buckingham, Open University Press.
- Csurgó Bernadett – Megyesi Boldizsár 2015
Local Food Production and Local Identity: Interdependency of Development tools and Results. *socio.hu*, special issue (3) https://socio.hu/uploads/files/2015en_food/introduction.pdf <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015en.167>

- Doherty, Michael 2008 When the Working Day is Through: The End of Work as Identity? *Work Employment & Society* 23(1) <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0950017008099779>
- Éber Márk Áron – Gagy Ágnes – Geröcs Tamás – Jelinek Csaba – Pinkasz András 2014 1989: Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához. *Fordulat* 21 (1). http://fordulat.net/pdf/21/F21_Helyzet_Muhely.pdf
- Feischmidt Margit – Szombati Kristóf 2018 A szegénység kisajátítása és szimbolikus újra-keretezése: az 'érdemtelenek' rasszizálása és az 'érdemesek' etnicizálása. Gyöngyöspata tanulmányai. *Magyar Tudomány*, 179 (6) https://mersz.hu/dokumentum/matud_235 DOI: 10.1556/2065.179.2018.6.16
- Gagy Ágnes 2019 *A válság politikái. Új kelet-közép-európai mozgalmak globális perspektívában*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Gans, Herbert J. 1995 *The War Against the Poor: the Underclass and Antipoverty Policy*. N.Y., Basic Books.
- Kovács Imre – Kučerová, Eva 2006 The Project Class in Central Europe: The Czech and Hungarian Cases. *European Society for Rural Sociology* 46 (1). <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-9523.2006.00403.x>
- Kovács Imre – Hajdu Gábor – Gerő Márton – Kristóf Luca – Szabó Andrea in Kovács Imre szerk. 2017 *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest – Szeged, MTA TK Szociológiai Intézet – Belvedere Meridionale Kiadó.
- Kovács Imre 2012 *Vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum.
- Kovai Cecília 2018 *A cigány-magyar különbségtétel és a rokonság*. Budapest, L'Harmattan.
- Lennert József 2019 *A magyar vidék demográfiai jövőképe 2051-ig, különös tekintettel a klímaváltozás szerepére a belső vándormozgalom alakításában*. Területi Statisztika, 2019, 59(5):498-525; <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2019/05/ts590503.pdf> <https://doi.org/10.15196/TS590503>
- Pálné Kovács Ilona 2016 *A magyar decentralizáció kudarca nyomában*. Studia Regionum, Dialóg Campus.
- Robertman, Sveta 2015 Not to Be Hungry Is Not Enough: An Insight Into Contours of Inclusion and Exclusion in Affluent Western Societies. *Sociological Forum* 30 (3) <https://www.jstor.org/stable/43654131?seq=1> <https://doi.org/10.1111/socf.12190>
- Szikra Dorottya 2014 Democracy and Welfare in Hard Times: The Social Policy of the Orbán Government in Hungary Between 2010 and 2014. *Journal of European Social Policy* (11). <https://doi.org/10.1177/0958928714545446>
- Váradai Monika Mária 2008 *Kistelepülések lépés-kényszerben*. Budapest, Új Mandátum Kiadó.

Adatbázisok és online források

- KSH
TeIR
www.terport.hu
- Marcali GAMESZ beszámoló, 2018 november <http://www.marcali.hu/images/eloterjesztesek/02018/1122/02-et-20181122.pdf>
- www.marcaliportal.hu

KETTŐS TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ GYÖNGYÖSÖN

[DOI 10.35402/kek.2020.2.6](https://doi.org/10.35402/kek.2020.2.6)

Absztrakt

A tanulmány témája Gyöngyös társadalmi integrációja. Munkánk egy nagyobb kvantitatív és kvalitatív kutatási program része. A Gyöngyös tanulmányhoz a helyi társadalmi integráció kulcsszereplőivel készítettünk interjúkat 2019 nyara és 2020 márciusa között. A tanulmányunkban öt témát elemeztünk: a helyi politikai rendszert és hatalmi kapcsolatokat, a gazdasági integrációt és a vállalkozók hozzájárulását a helyi társadalom integrációjához, valamint a civil szervezetek, a kultúra és a sport integratív funkcióját. A gyöngyösi társadalom szerveződése kettős, redisztributív és civil, integrációs dimenzióban történik. A helyi hatalom forrása a redisztribúció. A baloldali többségű városvezetés nagyszámú nyugdíjas és alkalmazotti szavazóbázisának alapvető érdeke az elérhető és megbízható egészségügyi rendszer és szociálpolitika, és a sport, a tömegkultúra és az identitáspolitikai is a politikai integráció eszköze. A helyi társadalom másik szerveződési dimenzióban a piaci szereplők az elsődleges integrátorok, akik változást akarnak a fejlesztési források megszerzésében és felhasználásában. A polgári múlt örökségét, a civil értékek reprezentációját is az integráció hajtóerejének és lokális fejlődés biztosítékának tekintik. A civil integráció főszereplői a politikai jobb felé orientálódó vállalkozók és értelmiségiek.

Abstract

This paper is about the social integration of Gyöngyös, a small town in Central Hungary. Our work is part of a quantitative and qualitative research program. For Gyöngyös study we interviewed key actors of local social integration between summer 2019 and March 2020. In this paper we examine five issues: the local political system and power relations, economic integration and the contribution of entrepreneurs to local integration, the integrative function of NGOs, culture and sport. The organization of the Gyöngyös society takes place in a dual, re-distributive and civic integration dimension. The redistribution is a source of local power. The voting

base of the leftist city administration, the large number of retirees and industrial employees need accessible and safe social and health care and sport, mass culture and local identity policy are also tools for political integration. In another dimension of the organization of local society, market actors are the primary integrators who want changes in the acquisition and use of development resources. The legacy of the bourgeois past, representation of civic values are seen as a force for integration and a guarantee of local development. The leading figures in civic integration are entrepreneurs and intellectuals, oriented towards the political right.

Bevezetés

A gyöngyösi társadalom sok szempontból kivételes és a jelen tudásunk szerint egyedi, mert két versengő, de sok területen egymásba fonódó és egymást átfedő integrációs dimenzióban szerveződik. A két integrációs elv (redisztributív és civil) politikai képviselői között erős a rivalizálás, de a nyílt konfliktust mindkét csoport kerüli. A kettős integráció alapja, hogy a szocialista struktúrák leépítése kisebb veszteségekkel történt, mint máshol, ugyanakkor a piaci/vállalkozói szegmens felemelkedése, sok esetben a valamikori szocialista ipar humán- és anyagi tőke bázisán, sikeres és életképes, és elsődlegesen helyi forrásokat használó gazdaságot teremtett, bár a multinacionális vállalatok jelenléte is erős. A gazdasági rend és a társadalom integrációja a redisztribúció és az azzal részben összekapcsolódó piac logikája szerint működik. Azonban ez a kettősség nem vezetett a külső nyitottság és a bezáródással védekezés értékrendjeinek erőpróbájához. A helyi vállalkozók többsége épp olyan lokálpatrióta, mint a kulturális elit, vagy a középrétegek aktívabb csoportjai. A szervezők elégedetlenek a kulturális programok látogatottságával, ugyanakkor az alkalmazotti háttérű társadalmi többség értékrendje egységes, a civil szféra piaci szereplői nem vonják ki a profitjukat a helyi gazdaságból. A „helyi” különösebb reprezentáció nélkül, de egyfajta kimondatlan közmegegyezést jelent a Gyöngyöshöz tartozásról.

A 20. század második felének iparfejlesztésével olyan gyárak, üzemek települtek Gyöngyösre és környékére, amelyek fennmaradását napjainkig a közellátás indokolja (pl. erőmű és a kapcsolódó bányák). Ezek az üzemek több ezer gyöngyösinek biztosítanak az országos átlagnál magasabb bérrel járó munkalehetőséget. A nagylétszámú nyugdíjas is viszonylagos anyagi biztonságot, magasabb nyugdíjat, a város lakótelepein lakást köszönhet az ipari alkalmazotti múltjának. A Gyöngyösön 1991-ig állomásozó honvédség nyugdíjasai és a máshonnan beköltöző nyugdíjas katonatisztek is az alkalmazotti identitású, inkább a stabilitást, mint a változást értéknek tekintő csoportokhoz tartoznak. A legrosszabb szociális helyzetűek társadalmi és politikai célú pacifikálása a rendet és biztonságot mindenek előtt értéknek tartó középrétegek és a felső osztályok közös érdeke. Mindez a politikai integráció rendszerében valósítható meg az önkormányzati hatalom működtetésén keresztül, ami a legutóbbi időkig többségi támogatásra talált a helyi választásokon.

A gyöngyösi társadalom integrációjának paradoxona, hogy a stabilitás elvű integrációban érdekelték értékrendje a szocialista háttérű hatalmi csoportokkal és eszmevilággal fonódik össze, ami más kisvárosok esetében inkább a jobboldali politizálás alapvető szövete (Csurgó – Kovách 2018). Gyöngyösön a második integrációs dimenziót, bizonyos értelemben a civil társadalom önrendelkezését és egy alternatív fejlesztést igénylő értékrendet, tehát a nagyobb változást, a helyi társadalom polgárosodó csoportjai képviselik.

A kutatásról¹

2019 július és 2020 március között kvalitatív módszerekkel Gyöngyös társadalmi integrációjáról folytattunk kutatást, amelynek célja az volt, hogy a helyi társadalom integrációs mechanizmusait és az integráció főszereplőit megismerjük.

A kutatás során Gyöngyösön összesen 23 félig strukturált interjú készült,² amelyhez a kérdések

1 A kutatás az MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum keretében valósult meg a TK Szociológiai Intézetben, középpontjában magyarországi kisvárosok integrációjának vizsgálata áll.

2 Az interjúkat a szerzők, Bene Viktória, Szarka Melitta készítették, két időpontban, 2019. júliusában illetve 2020. márciusában. Hatékony közreműködésüket és munkájukat ezúton is köszönjük.

dimenzióit az interjú készítő kollégákkal egységesítettük, azonban a konkrét kérdések nem voltak előre meghatározva, rugalmasan alkalmazhatóak voltak az egyes beszélgetési szituációkhoz. A mintavétel módja nem valószínűségi, szakértői mintavétel volt. A helyi viszonyokat jól ismerő társadalomtudós³ tanácsai és névlistája alapján indultunk el, majd a szereplők egymás közötti ajánlásait követve hólabdás mintavétellel folytattuk az interjúalanyok felkérését. Az interjúalanyok kiválasztása során elsődlegesen azt tartottuk szem előtt, hogy olyan személyeket keressünk fel, akiket a város lakói valamilyen szempontból vezéregyéniségnek, a város életében kulcsszerepet betöltő személynek határoztak meg. Az interjúalanyok a helyi közép és felsőosztályból kerültek ki, közöttük található többek között: iskolaigazgató, cégvezető, borász, civil szervezet vezetője, művelődésszervező, zeneművész, edző, étteremtulajdonos, sportlétesítmények vezetője, nőgyógyász, nagyvállalkozó, pedagógus, kórházigazgató, vallási vezető, polgármester és polgármesterjelölt is.

Gyöngyös társadalmi integrációjának kutatása kapcsán öt főbb kérdéskört vizsgáltunk. Először is a kisváros gazdasági potenciálját térképeztük fel: hogyan működik helyben a gazdaság mint integrációs erő, hogyan, milyen formában vállalnak közösségi szerepet a gazdasági szereplők. A következő témát a helyi politika jelentette: hogyan járul hozzá a politika a helyi társadalom összetartásához, melyek a legfontosabb hatalmi hálózatok, és ezek milyen intézményesült formában működnek a városban. Milyen szervezetek, kezdeményezések lehettek föl, amelyek a város döntéshozóit, véleményformálóit tömörítik egy csoportba. Harmadikként: tetten érhető-e a kultúra integrációs ereje Gyöngyösön, teremt-e valódi közösséget, megvalósul-e értékközvetítő szerepe, vagy egyszerűen megmarad a szórakoztatási funkcionál. A következő kiemelt terület a sport volt, amely a kisváros egyik fontos identitásépítő elemeként értelmezhető: milyen szerepet játszik a sport a helyi integrációban, a lokálisan integráltak kapcsolatrendszerében, kiknek az érdekeit szolgálja, kik válnak valamilyen formában a szervezőivé, mozgatóivá. Végül a helyi civil szervezetek integrációban betöltött szerepét vizsgáltuk, tagságukat, funkciójukat és az általuk elért, megszólított célcsoportok összetételét.

3 A szerzők ezúton mondanak köszönetet Szikra Dorottyanak az interjúalanyok kiválasztásához nyújtott felbecsülhetetlen segítségért.

Az integrációs örökség

Gyöngyös 1334-ban kapott városi rangot, jelentősebb nagyipara korábban nem volt, kisiparosok, céhes mesterek, kézművesek, szőlészek, borászok és kereskedők voltak a meghatározó foglalkozási csoportok. A mezővárosi múltját a főtér utcaiparos szerkezete ma is őrzi. Már az 1300-as évektől a környező falvak szőlészeti, borászati központja volt, családi pincék azonban jellemzően nem alakultak ki, mivel elsősorban beszállították a szőlőt gyűjtő-pincékbe, és nem maguk a családok dolgozták fel.

„...addig más volt itt, tehát itt minden családnak volt egy hordója, ide szállították be a szőlőt a környező területekről, itt volt egy komoly infrastruktúra, itt készítették a bort és innen került kiszállításra Európa szerte, tehát akkor egy nagyon korszerű pincészete volt ennek a városnak, mechanizmusa volt, ki a szőlőt, ki a bort, tehát itt nagyon, központi, gyűjtő szerepet játszott”. 190703_001

A 18. század az üzemek és gyárak alapításának időszaka, amelyek egy része a bányászathoz kapcsolódott, de volt posztógyára, két sörgyára, több téglagyára, faipari és kőfaragó üzei (Török é.n.). A különféle mesterségek és foglalkozások sokszínű társadalmi, nemzetiségi összetételt teremtettek. A katolikus, tősgyökeres gyöngyösi mellett minden történelmi időszakban megtalálhatóak voltak más etnikumok, nemzetiségek, a velük való együttélés konfliktusaival és előnyeivel együtt. Éltek itt többek között német iparosok, görög kereskedők, szlovák protestáns iparosok, zsidók és rác-görögök is (Horner 1863).

A város fejlődésének hajtóereje a kereskedelem volt a város frekvenciát elhelyezkedése miatt. A heti vásárokon túl országos vásárokat is tartottak itt és többek között a Lengyelországba vezető nemzetközi kereskedelmi útvonal is érintette a várost. A piacok, vásárok tartása állandó kulturális programeleme a mai Gyöngyösnek is. A kereskedelem az egyik meghatározója mindmáig a lakosság számához mérten kiterjedt kistérségi kapcsolatoknak.

A kereskedelmi városközpont funkció nagylétszámú zsidó közösséget vonzott. Az 1880-as években 3000 fős zsidó lakosságot említenek, ami az akkori lakosság közel 20 százalékának felelt meg (Ethei Sebők 1880). Irányították, meghatározták a város több intézményének működését, a kereskedelmi egységeken túl a kultúra, az egészségügy, az oktatás és a pénzügy valamennyi területén is vezető szerepük volt.

„Az 1800-as évektől egészen 1945-ig mondjuk itt volt a megye legnagyobb zsidó lakossága, mert befogadó volt Gyöngyös és gyakorlatilag minden pozíció: kereskedelem, bank, egészségügy, kultúra, egyértelműen... Na most deportálás után élve maradtak vagy 300-an, 400-an, és utána azok is jórészt eltűntek, kivándoroltak. A 70-es években halt meg az utolsó rabbi. Most pedig újjá alakult”. 200305_001

Az épített történelmi örökség a történelmi belvárosban ma is tükrözi az elmúlt idők társadalmi sokszínűségét. A főtéren áll a városlakók büszkesége, a Szent Bertalan barokk stílusú katolikus templom. A lakosság döntő többsége római katolikus, de vannak reformátusok, görög katolikusok és egy napjainkra újjászerveződő, identitásában erősödő kicsiny zsidó hitközség is. Az ország egyik legnagyobb vidéki zsinagógája is a városban található. A nevezetesebb épületek közé sorolható a ferences templom és kolostor, a Kálvária kápolna és templom, a polgármesteri hivatal és környéke, a megyeháza, a posta épülete, a Mátra Szálló, a Nemzeti Bank és a Tűzoltólaktanya épülete. Az Orczy-kastély régi pompáját megőrizve, ma a Mátra Múzeumnak ad otthont. Az oktatási épületek közül kiemelhető Pátzay János Katolikus Zeneiskola barokk épülete, a borászathoz kapcsolódóan pedig a Borpalota és a Farkasmályi pincesor. A város legnagyobb turisztikai potenciálját a Mátra jelenti. Közigazgatásilag a városhoz tartozó Mátrafüred, Sástó, Kékestető és Mátraháza az ország kiemelt turisztikai célpontjai, azonban Gyöngyös becsatornázása a mátrai turizmusba nem mondható sikeresnek, még úgy sem, hogy a mátrai turisztikai egységek jellemzően gyöngyösi vállalkozók kezében vannak. A Mátrába érkező turista jellemzően nem érdekelt abban, hogy a kisvárosban is időt töltsön.

Az integráció szempontjából meghatározó következő történelmi időszak, ami a város struktúráját, arculatát és társadalmi összetételét is jelentősen megváltoztatta, az 1950-es években elkezdett iparosítás, ami a település lakosságának növekedésével is együtt járt.

„És nagyon sok úgymond idegen jött, mindenféle helyekről. Mondjuk Pestről letelepítették az Egyesült Izzó Gépgyárat, rengeteg pesti mérnök jött le családostól ide Gyöngyösre, váltógyár, akkor Miskolc felől jött egy nagyobb beáramlás, szakmunkások...” 200305_001

A környező falvakból a munkalehetőségek miatt erőteljes bevándorlás indult meg. A hatvanas

években indult a Mátrai Erőmű, ami változást hozott a település szerkezetében is. A város peremén ezután épültek fel azok a 4 és 10 emeletes panelházak, lakóparkok (80-as lakótelep, Mátrai úti lakótelep, Pesti úti lakótelep), amelyek az ipari alkalmazottak, munkások lakóhelyeként szolgáltak. Napjainkra ezek egy része erősen lepusztult, de vannak közöttük felújított egységek is.

A szocializmus végével együtt járó struktúráváltás Gyöngyöst nem érintette olyan drámaian, mint más ipari centrumokat. Az ipari üzemek megmaradtak, működésük a további évtizedekre is foglalkoztatottságot kínált sokezer munkavállalónak. 1999-ben ipari parkot hoztak létre a város déli részén, ahová az elmúlt években több nagyobb munkáltató is települt (Stanley Electric Kft.; Mayer Hardware & Software Kft.; Horváth R. Intertransport Kft.; Diesel DR. Kft.; Hila Kft.; HBS Precision Components Kft.; stb.). Az elmúlt években Gyöngyöshalászon megépült az Apollo gumiabroncs gyár, a Viresol Kft., valamint a nagyvállalatok (HEDO, B Braun Kft, Procter & Gamble) már meglévő telephelyeiken létrehozta új üzemcsarnokokat. Jelentős foglalkoztatója ezeken felül Gyöngyösnek és a térségnek továbbra is a Mátrai Erőmű Zrt, ahol a beszállítókkal együtt 10.000 fő dolgozik. Most települt, májusra tervezett indulással, a tajvani Giant Global Group kerékpárgyár. Napjainkra a legtöbb foglalkoztatott a multinacionális vállalatoknál dolgozik, és magas az aránya a különböző mátrai turisztikai szolgáltatásokban dolgozóknak, valamint egy kisebb csoportban mezőgazdászoknak (elsősorban borászok és alkalmazottaik) is.

A munkanélküliség az elmúlt 10 évben Gyöngyösön folyamatosan csökkent, amivel párhuzamosan jelentősen visszaesett a regisztrált álláskereső aránya is az aktív korú lakosságon belül (3,7%). A városba és környékére települő ipari egységek nagy munkaerőigénye versenyképesebb fizetést ígérve elszívja az elérhető munkavállalókat a helyi kisebb foglalkoztatóktól.

„És mi azt gondoltuk, itteni vállalkozók, hogy akkor nem a városnak a vállalkozásaitól fogja elszipkázni a munkaerőt, hanem majd hoznak ide román, ukrán, tök mindegy valami más munkaerőt, de nem ez történt meg, és az én saját vállalkozásomban 2018-ban markánsan meg kellett emelni az alapbéreket, mert egyszerűen bejött a dolgozó és azt mondta: vagy adok neki 100 ezerrel többet, ha nem, akkor hétfőn már a gumigyárba kezd el targoncázni, és akkor mondtam, hogy el lehet sétálni”. 190703_001

A helyi kis- és közép vállalkozók hozták létre érdekvérvényesítési, egyeztetési fórumként a Mát-raaljai Munkaadók Egyesületét, amelynek a város és kistérségének vállalkozói többségében tagjai. A gazdasági közösség az egymás közötti kooperációkat hivatott segíteni és ösztönzi a helyi befektetéseket.

„Tehát úgy a 2000-res évforduló környékén volt ez, amikor elég sok vállalkozó volt már Gyöngyösön, de úgy igazán nem ismertük egymást, és akkor azért hoztuk létre, hogy egyrészt ismerjük meg egymást, másrészt meg lehetőleg egymással közösen, vagy egymást segítve dolgozzunk, tehát ha most van, aki éppenséggel egy épületet akar építeni, akkor ne menjen a szomszéd városba közművesekért, hanem ha van itt Gyöngyösön, akkor azokat ismerje meg és tulajdonképpen ilyen lokálpatriotizmus lett volna ez az egész, hogy lehetőleg itt házon belül, mármint városon belül oldjuk meg ezeket az olyan jellegű feladatokat”. 190702_001

Gyöngyös a 105/2015. (IV.23.) Kormányrendelet alapján társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szempontból nem tartozik a kedvezményezett települések közé, illetve jelentős munkanélküliséggel sem sújtott. Lakónépessége 29.576 fő (2018), ami évről-évre folyamatosan csökken, az élve születések és a halálozások alapján természetes fogyásról beszélhetünk a településen (5,17 ezrelék), amihez egy negatív vándorlási egyenleg is társul (9,86 ezrelék). A 2011-es népszámlálás alapján Gyöngyösön 3,8 százalékra tehető a romák aránya, a Nemzetiségi Önkormányzat becslései adatai alapján pedig ugyanaz az arány 9-10 százalék, ami 2900-3000 főt jelent.

Gyöngyösnek megbízható oktatási intézményrendszere volt. A lakosság 17,6 százaléka felsőfokú végzettséggel rendelkezik, 33,8 százalék pedig érettségizett (2011. népszámlálási adatok). A városban összesen 5 általános iskola, 5 középiskola és egy felsőoktatási intézmény található. A városvezetés szerint az iskolák államosítása (kivétele az önkormányzatok hatóköréből) minőségromláshoz vezethet. Az általános- és középiskolák infrastrukturális ellátottsága nem kielégítő, valamint az épületek és a berendezések állapota sem mondható megfelelőnek. Az iskolák központosítása miatt felmerülő napi szintű problémák alapjaiban érintik és akadályozzák az iskolák normál színvonalú működését.

„Ez a város továbbra is azt mondom, hogy szép város. Ami minden településen gond, hogy ez a kormány, és ezt ki kell mondani, pont azokat az intézményeket vette ki az önkormányzatok alól, amely intézmények

nagyban hozzájárulhatnak annak a településnek a hogyan továbbjához. Hagyta csak az óvodát, meg az ilyeneket, de itt kellene az általános iskola, a középiskola, az egészségügy, mert hogy segítsen, hogy legyenek kapcsolatba?...” 190626_005

Az egyetem (Eszterházy Károly Egyetem, Gyöngyösi Károly Róbert Campus) jelenleg hanyatló korszakában van. A gyöngyösi vélemények alapján az új vezetés közel sem képes a korábbi színvonalon tartani az intézményt. Korábbi vezetőjére legendaként emlékeznek a település lakosai és interjúalanyaink is. Mára visszavonult, azonban fontos véleményformálója ma is a városnak.

„Ez egy csodálatos főiskola volt, szuper és fejlett, de mivel egy MSZP-s képviselő hatására lett felújítva, és MSZP-s rektora volt a képviselő, elvettek innen mindent, így már majdnem az elenyésztet a nagyon komoly főiskola, és a többeszes diákság alig ezer diák maradt. A város életében ez egy nagy katasztrófa volt, mert sok embert vonzott ide a főiskola, komoly kulturális élet volt, sok fiatal jött ide”. BV6

Gyöngyös nehezen értelmezhető a környező kistérsége nélkül, mind a történelem során, mind napjainkban meghatározó az a körülbelül 10-15 kilométeres körgyűrű, amelyben 20-25 kistelepülés gazdasága, társadalmi kapcsolódik össze a város életével.

„Gyöngyösnek a jellegzetessége... egyrészt az, hogy van egy elég komoly agglomeráció, egy 20-25 település van a környéken, ami azt jelenti, hogy a sajnos itt csökkenő lakosság ugye valamelyik éve 30 ezer alá ment, amikor én születtem 37 ezer volt, vagy még több, tulajdonképpen megduplázza ezt a számot, tehát a környéken élőkkel együtt egy ilyen dupla Gyöngyöst kell számolni. A másik jellegzetesség, hogy a közigazgatási területéhez tartozik a Mátrának a középső része, Mátrafüred, Sástó, Mátraháza, Kékestető ez Gyöngyös közigazgatási területe, úgyhogy a Mátra, mint olyan ez a központi rész ez Gyöngyöse”. 190704_001

A cégek, gazdasági üzemek egy része ezekben a falvakban, kisvárosokban telepedett le, meghatározva az egész térség munkaerőpiacát, felszívták az említett települések valamennyi aktivizálható munkaerőjét. Ugyanakkor Gyöngyösről jelentős számú felső középosztályi, értelmiségi települt ki a környező kistelepülésekre, ami elsősorban az ingatlanárak különbségeivel magyarázható. Munkahelyük

azonban továbbra is a város intézményeiben van, de a közösségi, kulturális életben kevésbé vállalnak szerepet. Helyettük a kívülről jövő vállalkozók, befektetők vállalják át a helyi társadalom civil integrációjának szerepét.

„...az értelmiség kezd kilépni, kilép ebből a körből, nem akar részt venni a gyöngyösi közösségben... nem olyan túl magas a létszám, de mégiscsak az egyetemnek a vonzása azért valamennyire csak megmaradt, nyilván jönnek olyan betelepülők is, tehát van kontraszelekció, vagy ezt nem tudom hogy hívják Önök, ami azt jelenti, hogy a cégvezetők jönnek be, bár sok a beutazó is, de azért néhányan letelepednek és azért néhányan hoznak új színt”. 190704_001

A helyi társadalom rétegződéséről nem sok adat állt rendelkezésünkre. Az interjúk alapján kirajzolódik egy helyi gazdasági elit és a politikai vezetők csoportjai, nagyobb létszámú alsó-középréteg, többen beszéltek a helyi értelmiségről, mint jól körülhatárolható csoportról, akik elsősorban az egyetem, az iskolák, és a múzeumok köré szerveződnek. Az egyes társadalmi csoportok szegregációja erőteljes, a lokális integráció megkérdőjelezett főszereplői egyértelműen el tudták különíteni az egyes településrészek lakóinak társadalmi hovatartozását.

„Az az igazság, hogy mindenütt vannak biztosan különféle csoportok, itt most, ha más nem, akkor a lakhelyekről lehet tudni, ki itt lakik, ki ott lakik, ugye azért hogyha valaki a Felsővárosba lakik kertés házban, az ott már ugye egy réteg, vagy hogyha úgy nevezik a Kálvária, ott is egy új lakótelep van, tehát akik itt laknak, azok valamilyen szinten jobb módúak. Persze aztán van másik réteg is, nem messze onnan azért van egy olyan terület, ahol igazán a rosszabb módúak laknak, hát ez minden városban előfordul”. 190702_001

A térségi szegregáció következménye a gettószódó, leszakadó városrészek kialakulása, ahol a házak fizikai állapota is erőteljesen leromlott. Elsősorban etnikai szegregációról beszélhetünk, többségében romák lakóhelyei találhatóak ezekben a körzetekben. Ezeknek a településrészeknek mintegy velejárója a bűnözés, a prostitúció, a drogfogyasztás a közvélemény szerint.

„Akkor itt két érdekes telep van a Duránda meg a Harmadosztály, az echte cigánytelep, én szerintem a középkor közeli állapotok uralkodhatnak ezen a

telepen, még a rendőrök is kettesével is félve mennek be...” 190703_001

A Harmadosztály Gyöngyös lelakott városrésze, ami nyomornegyeddé vált, főként romák lakják. Rehabilitálása folyamatosan a fejlesztési terv része. 2019-ben több utcája szilárd útburkolatot kapott, amit több helyi vállalkozó is támogatott. A Duránda településrészt a 20. században tudatosan hozta létre az akkori városvezetés az alsó társadalmi csoportok számára. Felszámolását 2008-ban határozták el, azonban költségvetési hiányok miatt eddig nem került rá sor.

Az integráló redisztribúció

A külső forrás szükségessége a projektessített forrásfelosztás rendszerében erős hierarchiákat teremt. Gyöngyös vezetése ellenzéki többségű, és ez a közmegejtés szerint a régió más városaihoz hasonlítva gátolja az érdekérvényesítést, ami a nyugdíjas, alkalmazotti és a piaci szereplők számára is hátrányos. Ez a redisztributív hierarchiák egyik következménye. A város felnőtt (szavazóképes) lakosságának harmada nyugdíjas, akik szocializálódása 1990 előtt történt. Az ipari alkalmazotti lét következménye a szociális biztonság igénye, ami a jelenleg még aktív, szintén nagyobb létszámú alkalmazott számára is elsődleges érték. A városvezetés szavazóbázisa döntően ezekből a rétegekből kerül ki, éppen ezért a szociális, egészségügyi ellátás a helyi társadalompolitika prioritása. Ahogy a negyedik ciklusát megkezdő polgármester fogalmaz: ezeket az igényeket a lehető legmagasabb szinten kell kielégíteni, hiszen a helyi társadalom széles rétegeit érintik. A társadalmi stabilitás igénye a politikai/hatalmi stabilitás forrása is. A radikális változás a helyi társadalompolitikában a városvezetésnek és szavazóbázisának sem érdeke. A képviselőtestület pártok szerinti megoszlása is a kiegyensúlyozott, kompromisszumos döntéseket kényszeríti ki. 2014 után egyetlen politikai formációnak sem volt valóságos többsége, a közügyekről való döntésekhez és a politikai alkuk rendszere nélkül a város működésképtelen lenne.

A redisztribúció a helyi hatalom olyan forrása, amivel a városvezetés sikeresen élt, amit a választók a 2010-14-es ciklus kivételével jutalmaztak is. Gyöngyös tanulságos példa arra, hogy a középréteg és az alsóbb társadalmi csoportok nagy részének stabilitásigénye politikai pártállástól függetlenül tarthat fent hatalmi rendszereket. Más elemzések

arra mutattak rá, hogy a redisztribúciós források felhasználása hogyan erősíti meg a NER társadalmi és hatalmi stabilitását a szociális- és identitás-politika eszközeivel pacifikálva a társadalom alsó harmadát (Gerő – Szabó 2017; Czibere et al 2017; Franklin et al 2017; Kerülő – Béres 2020; Czibere – Kovách 2020). A redisztribúciós integrációs dimenzió működése tulajdonképpen Gyöngyösön is erre az eredményre vezet. A városvezetés jól ismerte fel szavazóbázisának társadalmi, politikai igényeit a megbízható és hozzáférhető szociális, egészségügyi ellátásokra és a sport, tömegkultúra és a lokális identitás integratív funkcióját. A megszerzhető forrásokat leleményesen és hatékonyan használják a gyöngyösi társadalom politikai integrációjához, de a „nagyvárosi célokra sajnáljuk a pénzt”. Az ellenzéki többségű képviselőtestület nem is igen tehet többet, mert korlátozott esélyei vannak a fejlesztési források megszerzéséért folytatott versenyben, és nincs lehetősége a társadalmi különbségek hathatós csökkentésére. A szociális biztonság és stabilitás fenntartása komoly politikai teljesítmény, habár egyre többen szorgalmazzák a helyi fejlesztések dinamizálását. A vállalkozók a gazdasági fejlesztést, a marketing támogatását, a kulturális elit a magas kultúra helyi hozzáférhetőségét, a fizetőképes rétegek a magasabb fogyasztói igényeket kielégítő választékot, a városvédők a komoly épített és szellemi örökség revitalizálását.

„Ez két város. Két egymásban élő, egymással kapcsolódó, de egymástól nagyon eltérő város. És itt van nyilván a jól szervezett munkásság, a baloldal, mondjuk így a régi terminus technikusok alapján... az jelen van, itt van. ...Itt a legnagyobb népünnepély ezen a téren, nem a borfesztivál,... hanem a Bányász nap szeptember elsején... És itt van a bányász nap Gyöngyösön jellemzően, tehát nem Visontán, hanem itt. ...A Jaguáros, Lexusos réteg kimenekült Gyöngyös-ről, vagy fölment a Rózsadombra. Gyöngyösnek is van Rózsadombja, ugyanúgy, mint minden városnak. Itt van fölöttünk a nagy, elegáns Rózsadomb. És Mátrafüred, az Gyöngyöshöz tartozik, vagy Pálosvörösmart. Nyilván, aki tehet, az magából a város belső részéből kimenekült. És hát itt vannak a panel hegyek, lent az alsó részen azt lehet látni. A bányászváros az megint egy másik történet”. 190702_002

A helyi szociális politikának források hiányában kevés az eszköze a valódi szegénység kezelésére. A redisztributív integrációs dimenzió nem éri el a legszegényebbeket, akik annyira a városi társadalom

alatt élnek, hogy dezintegráltságuk felszámolására nincsenek helyi eszközök, még pacifikálásuk, bevonásuk is érdektelen. A polgármester szerint „egyedül, szigetszerűen nem tudjuk megoldani” a roma szegénység gondjait, bár drogprevencióra, megelőzésre, kulturális programokra szereztek forrásokat. *„Bűnözés, kerítés, kemény bűnözés, kábszer, prostitúció – a cigánytelepeink erről szólnak”*. A gazdasági elit egyik tagjának a véleménye pontosan tükrözi a legszegényebbek megítélését:

„...tényleg döbbenet számomra, hogy amikor segélyosztás van, akkor esküszöm, hogy középkori állapotokat látunk a városban, tehát elől vonulnak a férfiak, utána az asszonyok, mentálisan iszonyúan lepusztulva, nagyon keményen ott van a drog meg a prostitúció. Ebből nem tudunk 30 éve kilépni, tehát nem tudjuk beasszimilálni az új generációkat, 15 éves kislányok két gyereket tolvaj próbálnak megélni segélyekből, tehát ez szerintem óriási probléma, és ez elég markáns ez a lakosság létszáma is, akit nem is látunk, tehát ezt a réteget nem is látjuk a városba csak segélyosztáskor, se rendezvényeken nem vesznek részt, abszolút, de nem asszimilálódtak, és nem is próbáljuk ezt segíteni”. 190703_001

Az alsó társadalmi harmad és az alsó középrétegek integrációja a jól működtetett aktív szociálpolitikai eszközök mellett a lokális és a szocialista indíttatású munkás/dolgozói identitás ápolása a tömegkultúra rendezvényein (Bányásznapi, Szüreti Napok, Bornapok), a helyi folklór és gasztronómiai fesztiválokon. A magaskultúra rendezvényei csak egészen kicsi réteget érnek el. Az igényesebb kultúrafogyasztók elégedetlenek a városi kínálattal és a gépkocsival könnyen elérhető fővárosban kárpótolják magukat. A felsőközéposztály nagy része kihúzódott a városközpontból a környező településekre és többnyire távol marad a társadalmi integráció tömeges rendezvényeitől. A példát adó és értékeket közvetítő elit érvényesülési területe nem a kultúra.

„Igazából talán azért is nincsen itt helyi elit, mert aki kifutja magát így tehetségként, egyébként a sportban is, azok elmennek olyan helyekre, ahol igazából kifuthatják magukat, tehát ez talán összefüggenek azaz, hogy ez a békés nyugalom, egymás mellett élés, ez nem alkalmas arra, hogy ilyen igazi tehetségek azok itt kifussák magukat. Ez egy részből nyilván érthető, például egy balerina itt Gyöngyösön nem tud érvényesülni”.

Az összes érdekcsoport és politikai blokk véleményvezérei egyként kárhoztatják az iskolák felügyeletének állami elvételét az önkormányzatoktól, mert ezzel a kulturális integráció és az esélykülönbség csökkentésének legfontosabb intézményei vesznek el a tudásátadáson túli funkciójukat a helyi társadalomban, ahol a középrétegek és a felsőbb osztályok is készek a komoly anyagi áldozatra a gyerekeik minőségi iskoláztatásáért.

„Hát itt elég régen már a Fidesz nem tudott gyökeret verni, a környező, a megye többi településén igen, és hát óriási különbség van az elmúlt évtizedben történő fejlődésük meg a Gyöngyös fejlődése között... Ez kimondottan gyalázatos mutatója pillanatnyi rendszerünknek. Én legalábbis így élem meg. Nemrégien megkerestem az országgyűlési képviselőt. Én, mint gyöngyösi lokálpatrióta, mint egy átlag gyöngyösi polgár, hogy a megye egyik legjobb gimnáziuma, ez olyan körülmények között dolgozik, ami gyalázatos. 10 éve kerültem ide, az első órám egy emeleti terembe, nagy zuhó keveredett és 10 perc se telt bele, már a gyerekek emelgették a lábukat, mert az ablakokon bevert a víz. Azóta is ezek az ablakok vannak, csak már be vannak szögelve, hogy ne lehessen kinyitni, mert lehet, hogy nem lehetne becsukni. A tető az életveszélyes, a vakolat az omladozik. Legutóbb a diáknapon az egyik vakolat ráhullott egy tanárnak a nyakába... Tehát katasztrofális amilyen állapotok vannak, és egyszerűen nem adnak pénzt arra, hogy felújítsák ezt az iskolát. Olyan iskola, ami jól működik, jól funkcionál, sok diák jár ide, évek óta tudja tartani a diáklétszámot, nyilvánvaló, hogy olyan a vonzási ereje, hogy jönnek a diákok, és az állag az katasztrofális, és el volt különítve pénz, de az utolsó kanyaron is lehúztak minket... És ez évek óta így megy, na mindegy, elmentem az országgyűlési képviselőhöz, kértem egy időpontot, hát azt mondja, tudja maga, hogy ön az első aki ez ügyben megkeres? Mondom ez lehet, de hát ez az iskola, ez a nagy épület a város centrumában, olyan helyen van, ahol mindenki látja, tehát aki itt él a városban annak ezt tudnia kell... Ráadásul már nem egy jelentés bement a polgármesteri hivatalba, hogy bizonyos problémák vannak. Ez igaz, mondja, ez igaz, és akkor mondja nekem: de nem gondolja, nem arra céloz ezekkel a mondatokkal, hogy itt valami politikai dolog van a háttérben?”

A piaci forrásokat is használó, de alapvetően a redisztributív eszközökkel támogatott sport a valódi integrációs terület, amely valamelyest ellensúlyozza és elfedi a helyi és az országos társadalmi politika hiányait. A helyi identitás egyik legerősebb eleme.

„És kínlódik ez a város, próbálkozik, vannak bizonyos területek, ahol sikeres. ... Egy dologban, a sport területén aránylag, konkrétan a kézilabdának egy jó pozíciót sikerült elérni, mert ahhoz képest, hogy egy kisváros vagyunk, ahhoz képest most már 4 olyan kézilabda játékos alkalmas csarnokunk lesz, hamarosan, most épül a negyedik edzőcsarnokunk, amelyek alkalmas arra. Ez mindenféleképpen egy jó szám, Egerben sincsenek ilyen jó arányban teremmel, de a játék színvonala, meg a csapat színvonala is igazolja ezt. Mert ugye most hatodikok lettünk a magyar NB1-es felnőtt csapattal, nagyon jó, nagy számú utánpótlásunk van, jó színvonalon dolgoznak. A kézilabda az most egy ilyen üde színfolt, jó, szerethető, kellemes csapatunk van, olyan pedagógus hozzáállású edzővel, aki odafigyel az utánpótlásra... Gyöngyösön például a kispályás foci az nagyon magas szinten működő dolog, volt olyan időszak, amikor ebben a kisvárosban 30 ezres lakossal, hogy több mint 50 kispályás csapat volt, első osztály, másodosztály, két harmadosztály, felnőtt legidősebb senior bajnokság, 40 éves kor fölöttieknek. Tehát itt van hagyománya a sportnak, itt az emberek szeretnek sportolni, van amikor itt kézilabda csapatból volt 5, tehát a városi bajnokságon 5 felnőtt kézilabda csapat volt, nagypályás focicsapatból is volt nem is olyan régen 3 is, most kettő van, volt amikor még a honvédség is működött, nekik is volt. Itt szeretnek az emberek sportolni, benne van az életükbe, meg van rá igényük is, meg szeretnék is, ha színvonalas lenne, ki melyik sportágat favorizálja, a Mátra közelsége az eleve adja a sísportban való dominanciát, hogy van itteni egyesület, jól megy a bűvároktatás itt Gyöngyösön, van nagyon jó bűváredzőnk, sok magyar bajnokunk, sőt világbajnokunk van”. 190626_006

„2006-ban lett először MB1-es a férfi kézilabda csapatunk, és ezt követően egyszer esett ki, azóta folyamatosan MB1-ben van. Ez meghatározza szerintem a város életét. Mind közéleti szempontból, mert nagyon nagy a társadalmi szerepvállalása a klubnak. Jelen vannak a játékosok a lakók életében, adományt gyűjtenek, kórházban segédkeznek. Sok-sok olyan jó kis PR, marketingjük van, amivel szépen beszívárogtak a lakók közé. És mindenkinek megvan a maga kis mikroklímája. Az uszodában is tudok mondani olyan uszonyos bűváruszó fiatalokat, akik Európa-bajnokok, világbajnokok. Nekik is megvan a maguk kis mikroklímájuk. A futballisták, ugye egy népszerű játék, például tegnapelőtt fejeződött be az országos összevont csapat-diákolimpia, Gyöngyösön 1200 diák volt, női labdarúgásba bronzérmes lett a gyöngyösi általános iskola csapata, ez Heves megyének a legjobb eredménye eddig”. 190626_006

A civil integráció

A stabilitás és redisztribúció dimenzió mellett a helyi társadalom szerveződésének másik dimenziójában a piaci szereplők az elsődleges integrátorok, akik sokkal több lehetőséget látnak a helyi gazdaság fejlesztésében és változást akarnak az erőforrások megszerzésében, felhasználásában is. A polgári múlt szellemi és tárgyi/épített örökségét tekintik a kulturális integráció egyik elemének. A helyi hatalmi pozíciójuk bázisát inkább a változásban érdekelt, helyi kötődésű vállalkozók és alkalmazottjaik között, és a fiatalabb generációkban próbálják felépíteni. 2018-ban a kormánypártokkal szövetségben sokkal közelebb jutottak a szocialista és a velük szövetséges pártok képviselőjében induló hatalmi elit választási eredményeihez, mint 2014-ben, annak ellenére, hogy a politikai jobboldal pozíciói sokkal gyengébbek a városban, mint a hasonló nagyságú települések jelentős részében.

A két integrációs dimenzió elemei és mechanizmusai gyakran összefonódnak és átfedik egymást. A helyi politizálás korábbi periódusaiban nem voltak ritkák a politikai riválisok nyílt, egymás elleni akciói, de ezekből ma már talán kevesebb van. A kisvárosi politizálás miliője, különösen a gyöngyösihez hasonló, az országos hatalomszerkezethez hasonlítva „ferde” felállásban, kevésbé engedi meg a folyamatos hatalmi konfliktusokat. A politikai vezérek szerint legalább „beszélőviszony” van a versengő politikai csoportok aktivistái között. A stabilitás és kiszámíthatóság iránti igény és a lokálpatrióta értékrend hatóereje, a két dimenzió integrátorai számára hasonló módon, kötött politizálási tereket jelöl ki. Egy kisváros társadalmá és gazdasága például nem tud eltartani egymással versenyző sportklubokat vagy kulturális intézményeket.

A két integrációs dimenzió alapvonásai, érdekcsoportjai, jövőképei, integratív módszerei és technikai jellegzetesen különböznek. A civil integráció vezéralakjai vállalkozók és értelmiségiek, a politikai jobboldal felé orientálódnak. Nem kiforrott és egységes, de polgárinak minősített értékrend képviselőit tartják integrációs erőnek és ebben látják a helyi fejlődés biztosítékát. Egyikük sem zárkózott el az interjúk során politikai identitásának vállalásától. Akik nem is sorolták magukat valamelyik politikai párt támogatói közé, azok véleménye és állásfoglalása is határozott volt a politizálás, a fejlesztés kérdésköreiről. Különböző politikai nézeteik sem jelentették akadályát, hogy aktuális érdekeik szerint alkalmanként egy-egy közös véleményformáló társaságba szerveződjének.

„Kisvárosban egy kicsit az emberek, tehát mindenki ismer mindenkit, megpróbálja ezt csak a szűkebb közösségbe éreztetni, tehát nem, én magamon nem érzem, mindenki tudja, hogy hova tartozom, hol állok, de ezzel együtt békében tárgyalunk egymással, különböző politikai pártokkal”. 190626_001

Közös jellemzőjük az erős gyöngyösi kötődésük. A többségük gyöngyösi, jellemzően már szülei, nagyszülei is a város szülöttei, vagy a környező falvakból származnak, vagy máshonnan betelepülők. Ők azonban jellemzően nem a közelmúltban érkeztek a városba, és mindannyian lokálpatrióták. Minden interjúalany egyetemi végzettségű, diplomás, társadalmi, gazdasági státuszukat tekintve a felsőközép, illetve a helyi elitek kategóriájába sorolhatók. Aktív szereplői a város különböző egyesületeinek, civil szerveződéseinek, döntő többségük tagja a Mátraaljai Munkaadók Egyesületnek, ami az integráció egy fontos intézménye. Tevékenységük egy része túlmutat gazdasági érdekeiken, saját programokat szerveznek, adományokkal segítik a város és a mátraaljai térség kulturális rendezvényeit, civil kezdeményezéseit és a város lakóit érintő társadalmi akciókat (MME é.n.). A társasélet alkalmi, rendezvényei (közös disznóvágások, főzések, sport és kulturális események, kirándulások, szabadidőtöltés) a kritikai nyilvánosság színterei: közös érdekeket egyeztetnek, segítve, támogatva egymást. Véleményt formálnak a településről, stratégiai célokat egyeztetnek a helyi gazdaságról, amelyek összefonódnak a közösségi érdekekkel. Értékeket, ideológiákat képviselnek és közvetítenek. Befolyásuk elsődleges forrása a gazdasági pozíció és tőke, és az a kapcsolatrendszer, amelyet felépítettek. A város vezetése ugyanakkor nem képes a szervezettel való hosszú távú együttműködésre, ami által érdekérvényesítő szerepük csorbul, ami persze a városnak sem válik az előnyére.

„Érdekképviselőnek is indult, de rájöttünk arra, hogy ez nem nagyon működik, az érdekképviselő, mivel igazán olyan ráhatásunk nem volt a város vezetésére, minden egyes választások előtt jöttek hozzánk, és csőstől megígérték mindent, utána mikor megvolt a választás, akkor elfelejtettek mindent, még amit tévében, rádióban elmondtak, azt sem csinálták meg... Úgyhogy igazán azt látom, hogy a politika teljesen más mint egy vállalkozás, tehát min nekünk vannak érdekeink, ott is vannak érdekek, csak teljesen szöges ellentétben van egy vállalkozói érdekekkel, és ezeket szerintem egy vállalkozó nem is tudja felfogni, hogy

milyen érdek mentén ellentétes irányba megyünk, mint amit a józan ész diktál, és azt a területet, amit fejleszteni kell, nem fejlesztjük, amit nem kell, azt meg fejlesztjük. Ezt mi nem értjük”. 190702_001

A 2018-as választások előtt erőteljesebben is körvonalazódott a tevékenységük. Létrehoztak egy egyesületet, ahol a város különböző területein tevékenykedő „szakértői” elmondhatták véleményüket a stratégiai irányokról, tervekről (Városom Szeretlek Egyesület é.n.).

Egy város társadalmi integrációját alapvetően meghatározza kultúrájának integráltsága, amibe beletartoznak a nagyobb tömegeket megmozgató városi rendezvények, a kiállítások, múzeumi előadások, komolyzenei koncertek, táncos esték, színházi előadások, továbbá a kulturális integráció tényezői közé sorolható az iskola, a média és a vallás is (Kapitány – Kapitány 2012). Gyöngyösön jelentős számú kulturális intézmény, szerveződés van, és számos rendezvényt tud felmutatni, amelyek hatékonysága a civil integrátorok véleménye alapján sokszor elmarad a várakozásoktól. Elsőszámú kritikájuk, hogy a kulturális programok többségén ugyanaz a 150-200 felsőközéposztályi, értelmiségi vesz részt. A kisebb kulturális rendezvényeket túlnyomórészt ugyanazok látogatják, nem képesek mozgósítani nagyobb számú résztvevőt, még a többszáz pedagógust sem.

„Sajnos az embereket, legalábbis Gyöngyösön, annyira nem érdekli a kultúra. Ugyanazokat az arcokat látni, megvan a törzsközönség. Ha a Vidróczki táncol, akkor az ő hozzátartozóik vannak ott”. BV4

Másrészt azt gondolják, hogy nagyobb számú kulturális és civil szervezet működik ugyan a városban, amelyek jellemzően nem egyeztetik össze stratégiájukat, nincsenek közös céljaik és ezen változtatni akarnak. A vállalkozói szféra valamennyi képviselője részt vesz valamilyen helyi kezdeményezésben, rendszeresen támogatnak kisebb közösségeket, szervezeteket, ezek által közvetítenek, értékeket, ideológiákat. Az általuk pártfogolt szervezetek többsége a helyi lakosság kisebb csoportjainak érdekei és igényei szerint jött létre, ilyen többek között a Gyöngyösi Városszépítő és Védő Egyesület, a Mátra Média Kulturális Egyesület, a GYÖNGY Nemzetközi Néptáncfesztivál Alapítvány vagy az Ördög-székér Alapítvány. A Gyöngyös – Mátra Turisztikai Közhasznú Egyesület vezetése is egy helyi vállalkozó kezében van, amiről kritikaként fogalmazódott

meg, hogy az elmúlt években kevésbé koncentrált a városra, inkább a Mátra a turisztikai célpontja. A Mátra becsatornázása a város turisztikai életébe eddig kiaknázatlan lehetőség, ezért fontos terve a második típusú integrációs csoportnak, ebben látnak gazdasági potenciált és a helyi identitás megerősítésének eszközét is, de szerintük ehhez már évek óta nem kapják meg a város vezetőségének támogatását.

A borkultúra Gyöngyösön napjainkban láthatóan újjáéledőben van, a tematikus városi rendezvények egy jelentős része kapcsolódik a borászathoz. Hátrányban van azonban az ország közismert borvidékeivel szemben, mert sokáig a hazai kínálatban nem volt jelen a mátrai bor. Magyarország legnagyobb borvidékéént elsősorban exportra termeltek, nem alakultak ki a családi borpincék, volt háztáji termelés, de ezt rendre felvásárolta a helyi gyűjtőpince (Csizmadia 2005). A legnagyobb probléma borászok számára a hatékony marketing hiánya. Kevésbé ismert bortermelő régió mindazok ellenére, hogy boraik világvversenyek sorát nyerik.

„A marketing dolog az, ami nagyon hiányzik, amikor a lányom lejött ide azt mondta, mama ti megcsinálhatjátok a világ legjobb borát, ha senki nem tud róla, de hát oké, akkor mit kéne csinálni?” 190703_001

A civil integráció különböző csatornákon keresztül kapcsolódik a borkultúrához. A település olyan értékének tekintik, amire érdemes építeni. A borászat köré csoportosuló lokálisan integráltak közös jellemzője, hogy a helyi kezdeményezések, szervezetek vezetői, tagjai, akik aktívan járulnak hozzá a civil közösség építéséhez, amit összekapcsolnak a borkultúra terjesztésével, a saját gazdasági érdekeik érvényesítésével. A város meghatározó véleményformálói. A helyi borászokat, szőlészeket integráló érdekképviseleti csoportok, a hegyközségi tanácsok vezetőségében generáció váltás indult, ami egy értékrendbeli váltással is együtt járt. Az idős, többségében baloldali borászok mellett megjelent egy fiatalabbnak, a változást és a polgárinak gondolt értékeket magáénak valló generáció.

„Hát most van valamiféle összefogás azért a borászok közül, ugye tulajdonképpen a rendszerváltozás elérte a hegyközségi rendszert is, ami tulajdonképpen valamiféle érdekképviselete a szőlészeknek, borászoknak. Ugye a tavalyi évben, akár itt a Gyöngyösi Hegyközségben is, illetve a Mátrai Hegyközségi Tanács élén is változás történt”. 190704_002

„Igen, ő... 82 éves volt, egy 84 éves emberről volt szó, nyilván máshogy látja a világot, meg ez bebizonyosodott, hogy az a világlátás, lehet valaki nagyon felvilágosult 80 évesen is, de... vagy 84 évesen, de ő nem az volt, na. Szóval, ő a régi beidegződés, ugye a TSZ-időkben szocializálódott, de egy kicsit másra van már szükség. Úgy megvolt, amit éppen kellett, azt megcsinálták, de annál többet nem”. 190704_002

A borhoz kapcsolódó, tradicionális városi szintű rendezvények, mint a Szüret Napok, vagy a Bornapok, továbbra is a városvezetés integrációs dimenziójához sorolhatóak és szervezői jó viszonyt ápolnak a hegyközségi tanácsokkal is. A kisebb, tematikus borászathoz kapcsolódó rendezvények, fórumok, szponzorálások, kulturális és sportrendezvényeken való megjelenések elsősorban a fiatal, identitásában inkább jobboldali borász generációk megjelenési alkalmai. Kevesebb és válogatottabb fogyasztói közösséghez jutnak még el, de szeretnének további piaci szegmensek irányába nyitni.

„Mondjuk például, ha borra nézem, megjelennek, de akár a városbálra, mindenre elmondható ez, hogy van egy bizonyos réteg, egy jó párszáz fő, és akkor általában ezeken a társadalmi eseményeken mindig ők jelennek meg. Nem mindenki, csak ugye ebből a körből válogathatunk”. 190704_002

Mind a két integrátor csoport kitüntetett kapcsolatot tart az egyházakkal. A redistribúciós források felett rendelkező városvezetésnek erősebbek a pozíciói. A lakosság többsége katolikus, és a katolikus egyház kiemelt szerepet kap a városi politikában, ami egyes rendezvények támogatása mellett az egyházi épületek rendbehozatalára is kiterjed (Szent Bertalan templom, Egyházi kincstár). A kisebb vallási közösségek közül a zsidó hitközséget kell kiemelnünk, ami napjainkra újjáalakult, tevékenységükben egyfajta nyitás érzékelhető a település lakosai felé, több kulturális és szakmai programot is szerveznek. A hitközség vezetősége, tagjai a két integrációs mező közül inkább a változás elvű civilekkel tartanak fent kapcsolatot.

A sport, mint társadalmi intézmény eltérő formákban és csatornákon keresztül képes szolgálni a társadalmi integráció erősítését. A sport a társadalom egyik olyan alrendszere, amely szocializációs, értékközvetítő szerepe, szervezeti strukturáló hatása, betagoló potenciálja, életmód-alakító ereje, és inherens értékei révén képes a társadalmi integrálásra (Vingender 2017). Gyöngyös integrációjában

a sport markánsan van jelen, dominálja az emberek szabadidőtöltését, a sportszereplők és a különböző sportklubok közösségépítő szerepe nem megkérdőjelezhető Gyöngyösön.

Mindkét integrációs erő a hatalmi befolyás erősítésének lehetőségeként tekint a sportra. Több sporttagozat közül válogathatnak a helyiek, az ország egyik vezető kézilabdacsapatától, a több tucat kispályás focicsapaton át, a búvárklubig szinte minden sportág megtalálható a kisvárosban. A sport körül kialakult csoporttagozódás nem homogén, az alsóbb társadalmi osztályok éppúgy, mint az elit csoportok tagjai résztvevői a sporteseményeknek. A vezető sportág a kézilabda, amelyben elsősorban a városvezetés, a helyi önkormányzat befolyása érvényesül, ugyanakkor a város sportéletét integráló klub vezetésében a közelmúltban bekövetkezett vezetői csere a változást hirdető integrációs erőnek kedvezett. A tömegsportok, ezen belül is leginkább a kispályás foci az, ami az alacsonyabb státuszú társadalmi csoportok igényeit szolgálja ki, biztosítja az integrációjukat és részvételüket. Ezen a platformon a civil integrációs dimenzió szereplőinek erőteljesebb a jelenléte.

„Hogyne, mind a három párt ott van a sportközéletben, egyet viszont tudni kell, én szeretem a demokráciát itt a kollegákkal, de az irányítás, felelősség az enyém itt is, a sportban is, bizonyos dolgokat meghallgatok, de magamnak kell felvállalnom a döntést, és amikor döntünk. Amikor sajtótájékoztatót tartunk, én csak a pozitív diszkriminációban hiszem, és soha nem szídom a másik oldalt, de hogy háromszor elmondom, hogy azért megy a foci, mert mit kapok a polgári oldaltól ebben, az biztos...” 190626_001

A helyi gazdasági élet résztvevői számára egyfajta státuszmegjelenítő eszközként szolgál a meccsen való jelenlét, a csapatok szponzorálása. A civil integrációban közreműködők saját vállalkozásuk reklámozásával is jelen vannak a nagyobb sportrendezvényeken, még akkor is, ha a szervezésében, vezetésében nem az övék a főszerep.

Az integrációs területek egyre több részén (kultúra, borászat vagy a sport) a civil integráció vezéralakjai tűnnek fel az irányítók között és nemcsak a kisebb célcsoportokat megszólító, hanem a város szélesebb lakosságát bevonni hivatott kezdeményezésekben is. A legnagyobb helyi kezdeményezések irányadói azonban továbbra is a várost vezető, redistribúciós integráció képviselői.

Záró megjegyzések

A civil integrátorok önértékelésében és identitásában a „polgári” kitüntetett jelentőséggel szerepel. A várost több cikluson keresztül is vezető szocialista kötődésű polgármester értékelése szerint a polgári értékrend térnyerése a legfontosabb identitás elem, szemben a parasztival, vagy még inkább a zsellér/munkás azonosulással. A polgár vagy polgári a közgondolkodásban diffúz jelentéstartalommal bír, és azt sem lehet pontosan tudni, hogy a gyöngyösiek számára mit jelent. A kilencvenes évek elejének lezártatlan társadalomtudományi vitái talán leginkább továbbélő tétele volt, hogy a polgár, mint társadalmi osztály megjelenése aligha várható a magyar társadalomban, de az állampolgárosodás, a vállalkozói mentalitás átöröklése, az individualizáció és autonómia, az életmód és mentalitás polgári formáinak terjedése a polgárosodás egyes dimenzióként értelmezhetőek. Az egyes dimenziókban pedig egymással nem feltétlenül összekapcsolt változások is történhetnek (Benda 1991). A gyöngyösi civil integrációs dimenzió kétségen kívül rámutat a polgárosodás irányába történő elmozdulásokra. A vállalkozók vezető szerepe, a redistribúciós integrációs dimenzióval szemben megfogalmazott kritika egyértelműen a polgárosodás jelei, mint ahogy a polgári nyilvánosság csíráinak létrehozása a civil, szakmai és sportegyesületekben is az. Az életmód és mentalitás változásáról kevés az információnk, és azok sem igazán mutatják a szolidaritás, a gazdasági érdekérvényesítésen túlmenő önszerveződés jeleit, így a jelenlegi állapotban a polgárosodást igencsak felemás folyamatként ítélnéljük meg. A helyzet paradoxona, hogy a jelenlegi baloldali városvezetés integrációs elveivel és gyakorlatával szemben tételezett civil integrációs dimenzió működésének, és hátterében a bizonytalan polgárosodásnak nemcsak a helyi, hanem az országos politika rendszere (redistribúció, hierarchikus hatalmi rendszer, sorozatos politikai intervenciók, a kultúrharc) is erős korlátokat állít.

Felhasznált irodalom

- Benda Gyula 1991 polgárosodás fogalmának történeti értelmezhetősége. *Századvég*, 2–3:169-176.
- Csurgó Bernadett – Kovács Imre 2018 szegénység elleni projektek haszna: a kisvárosi szociális földprogram példája. *Magyar Tudomány* (179) 6:902-911. <https://doi.org/10.1556/2065.179.2018.6.17>

- Czibere Ibolya – Gerő Márton – Kovách Imre 2017 Újraelosztás és integráció. In Kovách Imre szerk. *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest – Szeged, Belvedere Meridionale – MTA TK Szociológiai Intézet, 51-116.
- Czibere Ibolya – Kovách Imre 2020 Rural populism in Hungary. Under publication in *Rural Sociology*.
- Csizmadia László 2005 *Mátraaljai borok könyve*. 2. jav. kiadás. Magyar Képek Kiadó, Budapest.
- Ethei Sebők László 1880 *Gyöngyös és vidéke története*. Herczog Ernő Ármin Nyomdája, Gyöngyös.
- Franklin, Alex – Kovách Imre – Csurgó Bernadett 2017 Governing Social Innovation: Exploring the Role of ‘Discretionary Practice’ in the Negotiation of Shared Spaces of Community Food Growing. *Sociologia ruralis* (57) 4:439-458. <https://doi.org/10.1111/soru.12126>
- Gerő Márton – Szabó Andrea 2017 A társadalom politikai integrációja. A politikai értékcsoportok. In Kovách Imre szerk. *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest, Szeged, Belvedere Meridionale – MTA TK Szociológiai Intézet, 117-154.
- Horner István 1863 *Gyöngyös városának történeti, statisztikai és geográfiai leírása*. Trattner Károlyi Nyomdája, Pest.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2012 A kultúra és az értékek szerepéről. In Kovách Imre – Dupcsik Csaba – P. Tóth Tamás – Takács Judit szerk. *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. MTA Társadalomtudományi Kutatócsoport (Szociológiai Intézet), Argumentum, Budapest, 83-100.
- Kerülő Judit – Béres Zsuzsa 2020 „Messze van Kisvárdá? Nem, nem Kisvárdá, Budapest van messze Kisvárdától!” – térbeliség, lokalitás, integráció egy kelet-magyarországi kisvárosban megjelenés alatt (lásd számunkban a következő tanulmányt!)
- MME (é.n.) Mátraaljai Munkaadók Egyesülete, szervezet honlapja. <http://mmegy.hu/>
- Török Kálmán é.n. Gyöngyös. In Borovszky Samu szerk. *Magyarország vármegyéi és városai*. <https://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0010/8.html> (Letöltés: 2020.04.08.)
- Városom Szeretlek Egyesület (é.n.) *Gyöngyös Szeretlek honlap. Ismerjék meg a szakemberek véleményét!* <http://gyongyosszeretlek.hu/ismerjek-meg-szakertoinket/>
- Vingender István 2017 *Sport és egészség a társadalmi integráció kontextusában*. Habilitációs értekezés, Budapest. On-line: https://tf.hu/files/docs/habilitacio/Habilit%C3%A1ci%C3%B3s_%C3%A9rtekez%C3%A9s_-_Vingender_Istv%C3%A1n.pdf (Letöltés: 2020.04.08.)

MESSZE VAN KISVÁRDA?

[DOI 10.35402/kek.2020.2.7](https://doi.org/10.35402/kek.2020.2.7)

Absztrakt

A tanulmány egy kelet-magyarországi kisváros példáján keresztül mutatja be, hogy mitől érzik magukat jól a helyiek, milyen szerepet játszik integrációjukban a földrajzi fekvés, a település múltja, gazdasági helyzete, jelene, milyen jellegzetességei vannak, milyen tényezők segítik elő integrációjukat. A kutatás kvalitatív módszerrel történt. Eredményeink azt igazolják, hogy a vizsgált település esetében a területiséget, a települési méretet, adottságokat felülírja az önkormányzati menedzsment szerepe, kapcsolata, innovációs lehetősége. Interjúalanyaink azt erősítették meg, hogy az elemzett kelet-magyarországi kisváros erősen integrált, intenzív oktatási, kulturális fogyasztással jellemezhető.

Abstract

Through the example of a small town in East Hungary the study describes what makes locals feel good, how important is the geographical location in their integration, the settlement history, the economic situation, the present and what features or facilitates are important in the integration. The research based on a qualitative methodology. Our results justify it, that in the case of the examined settlement the territoriality, the settlement size, conditions the municipal management's role, his contact, his innovational opportunity overwrite it. Our interviewees confirmed that the analysed Eastern Hungarian small town is qualifiable with intensive educational, cultural consumption integrated strongly.

Bevezetés

A tanulmány egy kelet-magyarországi példán keresztül azt mutatja be, milyen jellegzetességei vannak, lehetnek egy kisvárosi integrációnak. Azt elemzi, mennyire meghatározó ebben a térbeliség, a földrajzi fekvés, a lokalitás, a település múltja, gazdasági helyzete, jelene, mennyire számít az oktatás,

a kultúra, a sport, a helyi, civil társadalom. A kutatás kvalitatív módszerrel történt.¹ Az interjúk során azokra a kérdésekre kerestük a választ, milyen előnyei, nehézségei vannak a kisvárosi létnek, mi szükséges ahhoz, hogy valaki a település meghatározó egyénisége legyen, milyen jellegzetességei vannak a kisvárosi integrációnak.

A kutatás során 2019 őszén megkerestük Kisvárdá kulturális, gazdasági és politikai életének jelentős és vezető szereplőit, akik az úgynevezett elithez tartozásuk miatt a város életére hatással vannak. A személyes találkozás és interjúk célja az volt, hogy megismerjük azokat a háttérmechanizmusokat, amelyek egy térség központjaként működő kisváros életét szervezik. Fontos volt megismerni azt, hogy a kulturális, gazdasági és politikai szereplők hogyan tudnak hatni egy város és térség fejlődésére, milyen nehézségekkel kell szembenézniük, illetve hogyan oldják meg a felmerülő problémákat.

A kutatás célja volt továbbá, hogy közvetve vagy közvetlenül felderítsék azokat a jól működő mechanizmusokat, amelyek a város fejlődését szolgálják, illetve felfedjék azokat a hiányosságokat is, amelyek a további fejlődés gátját jelentik mind a közösség, mind az egyének szintjén.

Tanulmányunk írása során arra teszünk kísérletet, hogy a településről szerzett gazdasági, szociális és kulturális ismeretek révén bemutassuk, egy kelet-magyarországi térség központjaként működő kisvárost miként képes integrálni az úgynevezett lokális elit.

A kutatás elméleti háttere – az integráció szociológiai megközelítése

Az integráció problémája a szociológia kedvelt témája. Szociológiai értelemben a társadalmi integráció azért fontos, mert az egyének kapcsolódása révén fokozódik és erősödik a társadalmi stabilitás és biztonság (Utasi 2002). Az integráció elméletével foglalkozó kutatók (Dupcsik – Szabari 2015)

1 A kutatás az MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum keretében valósult meg, középpontjában magyarországi kisvárosok integrációjának vizsgálata áll.

arra hívták fel a figyelmet, hogy a szociológia jelentős szerzői, még ha nem is feltétlenül használták az integráció kifejezését, de foglalkoztatta őket a társadalmakat összetartó, a társadalmi szereplők együttműködését kiváltó és motiváló, vagy az ezzel ellentétben ható jelenségek és mechanizmusok sorozata (Kovách 2017:8).

Kovách idézi Dupcsik és Szabari társadalmi integráció fogalmát: „*Társadalmi integráció alatt értjük, amikor az egyén vagy intézmény (cselekvő ágens) kooperál egy társadalmi csoporttal vagy kollektivitással úgy, hogy bizonyos mértékben elfogadja annak értékeit, normáit és szabályait stb. Egy integrált társadalomban az intézmények, normák, szabályok mindenki számára legitím, elfogadható módon jelennek meg. Vagyis egy 'jól' integrált társadalomban az azt alkotó elemek összekapcsolódása, kooperációja ismert és elfogadott*” (Kovách 2017:8). Kovách szerint az integrált társadalom elsősorban a rend és működőképesség szinonimájaként él a köztudatban, a dezintegráltság pedig egy társadalom szétesettségére utal (Kovách 2017:8). A köznyelv pedig az integráció alatt leginkább azokat a folyamatokat érti, amelyek segítenek az egyénnek valamely közösséghez csatlakozni, hogy ezáltal egy olyan közösséghez tartozóknak mondhassa magát, amely befogadja (Útasi 2002).

Kovách (2017) az integrációnak három olyan területét különbözteti meg, amelyek kutatásunk szempontjából is fontossá válnak: a normák és értékek, a kapcsolatok és a térbeliség/lokalitás. Ezeken az integrációs területeken belül különböző integrációs mechanizmusokat figyelhetünk meg. Fontossá válik az egyén és a közösség értékrendje, a cselekvéseket meghatározó normák, a kapcsolati erőforrások, illetve a társadalmi tőke is. Ezen mechanizmusok mentén az integráció tartalma a különböző kulturális, illetve az intézmények által közvetített értékekben, a bizalomban és közéleti részvételben, a kapcsolathálózati beágyazottságban, illetve a közösségek integrációjában nyilvánulhat meg (Kovách 2017). Elemzésünk során az integráció mindhárom lehetséges területe fontossá válik majd. Véleménye szerint a térben megjelenő társadalomszerveződési különbségek az integráció szervező mechanizmusai. Kutatási eredményei azt igazolták, hogy a leggyengébben integráltak többsége kisközségekben él, a lokálisan erősen integráltak kisvárosi, falusi kötöttségű csoportok. Az integráció és térbeliség kutatásának kiemelkedően fontos eredményének tartja, hogy a területiség jobban exponálja az integrációs csoportok jellegzetességeit. Szerinte az integrációs

megközelítés alkalmazásának másik hozadéka, hogy a kisvárosi erősen integráltak, intenzív kulturális fogyasztással jellemezhetőek, ami egyben a magasabb iskolázottságú és jövedelmű lokálisan integrált csoportok pontosabb azonosítását is jelenheti (Kovách 2017:14).

A városra, mint integrációs térre egyszerre hatnak a globális és az országos szintű erőviszonyok is. A helyi kapcsolatrendszer csak ezen belül tud kialakulni, tehát egyszerre három egymásra épülő és egymásba ágyazott rendszerrel kell számolni, globálissal, országgal és helyivel. Világos, hogy mindhárom hatással van egymásra, kérdés, hogy egy kisváros mennyire tudja kihasználni a kedvező nemzetközi vagy országos körülményeket, vagy épp ellenkezőleg, mennyire tudja kivédeni a külső, akár globális, akár országos szintről érkező kedvezőtlen hatásokat.

A kisváros a globális szituációból főként a nemzetközi gazdasági erőviszonyokat érzi, a prosperitást vagy a világgazdaság válságát és annak lecsapódását. Hatással van rá a térbeliség, a földrajzi fekvés, a történelem és a területi egyenlőtlenség is (Éber et al. 2014). Helyzetét befolyásolja a centrumhoz való kapcsolata, ami egyben a középosztálybeli pozíciók megerősödését vagy fenyegetettségét okozhatja, de hatással van rá a környező falvak és kisvárosok folyamatos elnéptelenedése, a falusi lakosság kisvárosba, nagyvárosba, fővárosba való költözése is. A helyi viszonyokat befolyásolják a helytörténeti események, a hagyományok, a települési adottságok, helyi erőforrások, mint objektív tényezők és a település meghatározó egyéniségei, menedzsmenete, mint szubjektív tényezők is (Gagyai 2019).

Az elitnek fontos szerepe van a társadalmi integráció lehetséges módjainak közvetítésében. Az elit által közvetített értékek, normák és beállítódások olyan integrációs mechanizmusok, amelyek egy működő közösségen belül erősítik az összetartozás érzését, megtartva az együttműködést (Dupcsik – Szabari 2015). Az integráció kérdéskörében az elit működésén túl a kapcsolatok is számítanak, hiszen a kapcsolathálózatok a szegregáció jele. Lényeges azonban, hogy a közeli (baráti és családi) kapcsolatokon túl távolabbra is mutassanak ezek a kapcsolati kötések. Egy zárt kapcsolati hálózaton belül – mint például egy kisváros esetében – megjelenik a bizalom, ami az integráltságnak egy jellemvonása, hiszen ez az érzés a társas támogatást erősíti (Gerő – Hajdu 2015). A lokálisan integráltak pedig átlagon felüli kapcsolatokkal és társadalmi tőkével bírnak (Kovách – Kristóf – Szabó 2017). Térbeli vagy más

néven lokális integrációról beszélve tehát nagyon fontos az adott településen belüli társadalmi tőke eloszlása, a tudás és a politikai integráció, mivel ezek mentén válik értelmezhetővé az adott közösség integrációja.

A térbeliség, Kisvárdá földrajzi elhelyezkedése

Kisvárdá az Alföld északkeleti részén, az Észak-alföldi régióban, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye északi részén található, 22 kilométerre az ukrán határtól és 47 kilométerre a megyeszékhelytől, Nyíregyházától. Bár az M3-as autópálya mind a mai napig nem köti be az ország vérkeringésébe, de területén halad át a 4. számú fő közlekedési út, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye észak-keleti részeinek legfontosabb és legnagyobb forgalmú útja, amely a fővárossal és az ukrán határral való közvetlen kapcsolata miatt jelentős tranzitforgalmat bonyolít le.

A települések életének alakulásában, városossá válásában, vagy éppen a korábbi (mező)városok hanyatlásában igen fontos szerepe volt a vasútnak. Kisvárdá vasúton való megközelítése kiváló. Budapestre óránként indul intercité járát, ezek közül négygel átszállás nélkül, megközelítőleg 4 óra alatt a fővárosba lehet érni. Így az itt lakók helyben kapcsolódhatnak be a viszonylag gyors vasúti forgalomba, nincsenek átszállásra kényszerítve a megyeszékhelyen vagy más forgalmi csomópontokon. Nyíregyházára is óránként két vonat indul, és a menetidő alig több mint fél óra. Az ingázással kapcsolatos felmérések adatai szerint jellemzően maximum 20-25 kilométeres távról vállalkoznak napi utazásra a diákok, a munkavállalók, de Kisvárdáról a kedvező vasúti és közúti közlekedés miatt a 47 kilométer ellenére is sokan döntenek a megyeszékhelyre való utazás mellett (Munkaerőpiaci helyzetkép 2014–2018).

A város jelentős vonzáskörzettel bír, melyet éppen kedvező közlekedés-földrajzi helyzete biztosít. Járási székhely, a Kisvárdai járás központja. A járás 23 települése közül Kisvárdá mellett még két város található, továbbá itt él a járás lakosságának közel harmada. Az urbánus/rurális index alapján a kisvárdai járás szignifikánsan vidékies terület, de közelít a városiasodó jelleghez (Debreceni Egyetem Intézményfejlesztési terve 2016–2020, 2016:3). Kisvárdá feladatai kiterjednek a gazdaság és a társadalom szinte minden területére (kereskedelmi ellátás, egészségügy, oktatás, közlekedés,

munkahelyteremtés, közigazgatási feladatok, kommunális szolgáltatás, szabadidős tevékenység stb.), a felmerült szükségleteknek a város valódi centrumtelepülésként képes megfelelni (Debreceni Egyetem Intézményfejlesztési terve 2016–2020, 2016:5). Ugyanakkor a város periférikus elhelyezkedése főként a fővárostól és a nagyobb városoktól való távolsága továbbra is hátrányt jelent, a határ közelsége, gazdaságfejlesztő hatása az utak korábbi állapota miatt sokáig nem érződött. A közelmúltban végzett és a jelenleg is folyó közúthálózati fejlesztések azonban sokat javítottak ezen a helyzeten. Az országhatár közelségének előnyei ma főként a kereskedelem és a turizmus területén mutatkoznak meg (Debreceni Egyetem Intézményfejlesztési terve 2016–2020, 2016:3).

Kisváros vagy kis város, város kicsiben?

Niedermeyer a kisváros fogalmának megalkotásakor tartalomelemzéssel dolgozta fel az e témában megjelent szakirodalmakat. 12 német szerző munkája alapján az alábbiakkal jellemzi a kisvárosokat. A települések lakóinak száma meghaladja a kétezer főt, jogi státuszuk szerint városi címmel rendelkeznek, túlnyomóan ipari foglalkoztatás jellemző rájuk, kereskedelmi hálózatuk, közlekedésük, szolgáltatásuk fejlett. A települések városias benyomást keltenek, különösen a városközpontok. Az itt élők jellemző a városias életforma, az oktatási és kulturális intézmények jelenléte. A kisvárosok teljesen kifejlett városok, amelyek minden szükséges városi jegyet magukban hordoznak (Niedermeyer 2000:202).

Pirisi a magyar kisvárosokról írt disszertációjában számba veszi a kisváros-definíciókat. Az egykomponensű meghatározások jellemzően népességszámhoz, vagy jogálláshoz kötik a kisváros fogalmát. Ezek alapján magyarországi viszonyok között jellemzően a 10-20 ezres lakosú, városi közigazgatási besorolással rendelkező települések sorolhatók ebbe a kategóriába (Pirisi 2008:22).

Kisvárdán a korabeli források szerint a városiasodás tekintetében a zsidók száma és aránya volt meghatározó. A két világháború között lakosságának 25-30%-a volt izraelita vallású. Foglalkozási megoszlásuk igen vegyes volt, voltak köztük kisiparosok, földbérlet, kisgazdák, nagybirtokosok, kereskedők, ügyvédek, orvosok, gyógyszerészek, bankigazgatók, mérnökök is (Darabosné 2000:161). 1944 májusában került sor az itteni

és a környékbeli zsidók deportálására. A 3770 fős kisvárdai zsidóság körülbelül háromnegyede koncentrációs táborokban lelta halálát, a túlélők legnagyobb része a II. világháborút követően hagyta el a várost (Darabosné 2000:189). Ma izraelita vallású lakója nincs Kisvárdának.

A II. világháború után az ötvenes években az akkor hatalmon lévők igyekeztek elpusztítani az itt kialakult polgári értékeket.

Az újabb fejlesztésekre a hatvanas évek végéig kellett várni, aminek eredményeképpen a település 1970. április 1-én újra visszakapta városi rangját. A hetvenes évek végén Lukács Pál vizsgálta az alföldi városok, köztük Kisvárdá esetében a gazdasági fejlesztések hatását a népesség számának változására és a lakosság átrétegződésére. Elemezte továbbá az urbanizáció és a műveltségi színvonal kapcsolatát, valamint a közművelődési és kulturális hálózat működését és igénybevételét az alföldi városokban. Tanulmányában rámutat az életmód és a munka minősége közötti összefüggésekre is. Véleménye szerint a „*városok fejlettségét – a gazdasági tényezők mellett – lényegében az mutatja, hogy mekkora szellemi potenciállal rendelkeznek. A városodás, majd a városiasodás természetesen kihat az ott élő népességre is*” (Lukács 1979:133).

Kisvárdán 1970-ben a bejáró dolgozók aránya közel 30%-os volt, tehát minden harmadik foglalkoztatott a környező településről járt ide dolgozni. A hetvenes és nyolcvanas évek közötti népességnövekedést főként a környékbeli ingázók beköltözése okozta. „*A hatvanas években elkezdtek iparosítani, akkor vidékről költöztek be sokan, két lakótelep alakult ki, ott inkább a vidékről beköltözöttek laktak, ma már az utódaik*” (7. interjú) – jellemezte a korszakot egyik interjúalanyunk.

A rendszerváltás a város életében is fontos átalakulásokat eredményezett. A multinacionális cégek többsége ezen a területen csak a kilencvenes évek végén jelent meg, amit elsősorban az akkori világgazdasági boomnak köszönhetünk. A bővülő piaci igényeket az alacsony bérszínvonalú országokban, a legalacsonyabb munkabért fizető térségekben létrehozott új kapacitásokból elégítették ki. Jellemzően az alacsony szakképzettséget igénylő, nők által is elvégezhető, monoton szalgamunkák domináltak, a hozzájuk tartozó alacsony bérrrel (Sipos 2003).

Az Európai Unió bővítést követő vizsgálatok azt erősítették meg, hogy a rendszerváltás után az országokon belül alig változtak a regionális egyenlőtlenségek (Novák – Papdi 2007:585). Molnár

is megállapította, hogy bár a gazdaságpolitika hazánkban a külföldi beruházások révén az egy térségek közti, eredetileg meglévő különbségek kiegyenlítését, majd a nagyjából egyenletes fejlődést szerette volna elérni, de ez nem valósult meg (Molnár 2011:11). A magasabb béreket fizető külföldi cégek szívesebben telepedtek meg eleve iparosodottabb régiókban, ahol fejlettebb volt az infrastruktúra, képzetesebb a munkaerő, jobb az életszínvonal. A munkaerőpiaci elemzések azt mutatják, hogy az elmúlt években – a foglalkoztatási és bérköltségi szintekben meglévő különbségek ellenére – nem csökkent a foglalkoztatottak területi koncentrációja Magyarországon (Munkaerőpiaci helyzetkép 2014–2018:3).

1. táblázat: Kisvárdá népességének alakulása 1990–2019 között

1990	18 290
2001	18 311
2011	17 081
2015*	16 489
2019*	15 863

Forrás: Népszámlálások adatai alapján saját szerkesztés www.nepesseg.com,

Az adatok a népszámlálások eszmei időpontjára vonatkoznak.

*2015-ös és a 2019-es adatok a január 1-ei állapotot mutatják. Forrás: Magyarország helységnevtára www.ksh.hu

Az 1. számú táblázat adatai szerint a város népessége 1990 és 2019 között közel 15 százalékkal csökkent. Ez a járási, a megyei és a regionális tendenciákkal megegyezik. A település állandó népességszámának csökkenését okozó tényezők elemzéséhez érdemes megvizsgálni az élveszületések, halálozások alakulását és a vándorlási mutatókat.

A 2013-as adatok alapján az ezer főre jutó születések száma Kisvárdán alacsonyabb volt (7,0), mint a Kisvárdai járási (8,6), a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei (9,6), vagy a régiós érték (9,2) (www.ksh.hu Területi statisztika). Természetes fogynási adatai is kedvezőtlenebbek a járási és a megyei értékeknél. 2013-ban Kisvárdán a természetes szaporodási/fogyás ezer főre -1,95 fő, a Kisvárdai járásban -1,71 fő, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében -1,62 fő volt. (www.ksh.hu Területi

2. számú táblázat A megkérdezettek jellemzői

Sorszám	Neme	Életkora	Foglalkozása	Terület
1.	férfi	54	Képviselő	politika
2.	férfi	56	Vendéglátó	gazdaság
3.	nő	27	Mérnök	gazdaság
4.	nő	23	Közgazdász	gazdaság
5.	férfi	25	Mérnök	gazdaság
6.	férfi	74	Helytörténész	kultúra
7.	nő	72	Tanár	kultúra
8.	férfi	24	Mérnök	gazdaság
9.	nő	63	Mérnök	politika
10.	nő	58	Tanár	kultúra
11.	férfi	55	Népművelő	kultúra
12.	nő	45	Tanár	kultúra
13.	férfi	35	Tanár	kultúra
14.	férfi	60	Népművelő	kultúra
15.	nő	58	Népművelő	kultúra
16.	nő	47	Tanár	kultúra
17.	nő	24	Tanár	kultúra

Forrás: saját szerkesztés

statisztika). A vándorlási tendenciát vizsgálva az adatok azt jelzik, hogy a Kisvárdára beköltözők kevesebben voltak, mint az onnan elköltözők, azaz, a vándorlási veszteség is kedvezőtlenebb a járási és megyei értéknél. 2013-ban Kisvárdán az ezer főre jutó vándorlási különbözet -7,0 fő, a Kisvárdai járásban -4,1, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében -3,1 és az Észak-Alföld régióban -2.2 fő volt (www.ksh.hu Területi Statisztika). Az elvándorlások iránya jellemzően a megyén belül a megyeszékhely felé, illetve a jobb munkaerőpiaci lehetőségeket ígérő fejlettebb régiók irányába történik (Debreceni Egyetem Intézményfejlesztési terve, 2016:8).

A kutatásról

2019 őszén Béres Zsuzsa, Oláh Eszter és Kucsksa Zsuzsa² közreműködésével strukturált interjúk készültek a város önkormányzati

képviselőivel, vállalkozóival, gazdasági, politikai, kulturális életének meghatározó személyeivel. Az interjúk elkészítését nehezítette, hogy a vizsgálat idejére estek az önkormányzati választások, aminek előkészületei miatt különösen a politikai szféra képviselőit és az önkormányzati tisztviselőket szinte lehetetlen volt elérni. 17 fővel készült interjú, minden interjút hangfelvételen rögzítettek a hallgatók. A megkérdezettek valamennyien diplomások voltak. 8 férfi és 9 nő válaszolt a hallgatók által feltett kérdésekre. A legfiatalabb megkérdezett 23 éves, a legidősebb pedig 74 éves volt. Az interjúkat név nélkül vették fel a vizsgálatban résztvevő doktoranduszok. A megkérdezettek között ketten voltak, akik a politikai, öten a gazdasági és tízen, akik kulturális területen dolgoznak.

A kérdések főként a város gazdasági, oktatási, kulturális szerepével voltak kapcsolatosak. Kíváncsiak voltunk arra, hogy megkérdezetteink mitől érzik magukat jól vagy rosszul a településen, milyen szerepet játszik ebben a földrajzi fekvés, a település múltja, gazdasága, jelenlegi helyzete. Mennyire

² A Debreceni Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program hallgatói.

számít a kultúra az itt élés és jól lét tényezőjének. Az interjúk során arra is rákérdeztünk, mi szükséges ahhoz, hogy valaki a település meghatározó egyénisége, tekintélye legyen, milyen jellegzetességei vannak a kisvárosi integrációnak.

A lokális, a gazdaság, mint integrációs lehetőség

Niedermayer szerint a kisváros fogalmához általában szorosan kapcsolódik az elmaradottság, illetve maradiság, a visszafogott dinamika, az endogén erőforrások szűkössége, a helyi gazdasági szereplők külső függése (Niedermayer 2000).

Az OECD jelentése szerint a vidéki térségek összességében a többi térséghez képest jelentős (társadalmi-gazdasági) lemaradást mutatnak, aminek megjelenési formája többek közt a nagyarányú munkanélküliség, az elvándorlás, az elöregedés, a kedvezőtlen képzettség, az infrastruktúra kiépítetlensége, a szolgáltatások alacsony szintje (OECD 2006:164).

Enyedi ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy nincsenek gazdaságilag homogén megyék vagy régiók. Hazánkban a területi egyenlőtlenségek finomszerkezetűek, és leginkább kistérségi keretekbe foglalva írhatóak le. Elmaradott vagy fejlett megyéről/régióról beszélni leegyszerűsítés (Enyedi 2004:937).

Ritter területi egyenlőtlenségekről írt diszertációjában kifejti, hogy „A települések méretük, adottságaik, önkormányzati menedzsmentjük függvényében eltérőképpen használják ki a szabályozási háttérből adódó, és a települési adottságokhoz kötődő lehetőségeket. Az aktívabb, eredményesebb példák többségében a nagyobb városok köréből kerülnek ki, a kisebb lakosságszámú településekre sokszor magának a fejlesztési kezdeményezésnek a hiánya jellemző” (Ritter 2008:13).

Interjúalanyaink szerint Kisvárdai munkaerőpiaci helyzete ellentmondásos. A település legnagyobb problémájának a munkanélküliséget tartják annak ellenére, hogy az adatok szerint sokkal jobb helyzetben van, mint a megye, de még az országos értéknél is kedvezőbbek a mutatói. A kisvárdai érték: 1,22, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei érték: 7,31, az országos érték: 3,79, de még a megyeszékhelyen, Nyíregyházán is magasabb volt az álláskeresők aránya (www.nfsz.munka.hu).

Megkérdeztük a munkanélküliséggel, pontosabban a strukturális munkanélküliséggel magyarázzák a lakosságszám csökkenését, az elvándorlást

is. „A fizetőképes kereslet az rendszeren elment Kisvárdáról. A jól képzetteket nem tudja megtartani a város, akik meg munkanélküliek, azokat nem tudja hol alkalmazni” (2. interjú); „A legnagyobb gondunk, hogy a fiatalok folyamatosan elhagyják a várost, emiatt egyre kevesebben vagyunk. Még mindig nem tudunk olyan feltételeket nyújtani, ami idevonzza, illetve maradásra bírná őket, sajnos, ez a helyzet” (4. interjú); „Budapesttől az egyik legtávolabbra eső részén, ráadásul keleti bérézésben, nem feltétlenül tudunk versenyezni egy olyan munkavállalóval, aki mondjuk nem röghöz kötött” (8. interjú).

Az ingázási lehetőségek kihasználása nagymértékben függ az érintettek iskolai végzettségétől. Minél magasabb a munkát kereső iskolai végzettsége, annál magasabb annak valószínűsége, hogy el tud helyezkedni az adott településen kívül. A megfelelő munkalehetőségek hiányában, a mobilabb és képzetlenebb munkaerő elhagyja/elhagyta korábbi lakóhelyét, így az alacsony bérekkel rendelkező területen migrációs veszteségek alakulnak ki (Munkaerőpiaci helyzetkép 2014–2018:21). A rendszerváltást követően előtérbe kerültek a regionális különbségek, és a kutatások azt igazolták, hogy a településmérettel szemben egyre inkább a földrajzi fekvés befolyásolja az egyes települések gazdasági, társadalmi állapotát, lehetőségeit (Beluszky 2003:568; Bajnóczy – Balogh 2002; Balogh 2007).

A földrajzi fekvés adottság, azon változtatni nem igen lehet. Ahogy egyik megkérdeztünk fogalmazott: „Igen, hát messze vagyunk, ez nyilván ez a központosított Magyarország, hogy minden Budapesten van és nyilván innen sokkal nehezebb eljutni vagy tartani a kapcsolatot, mint mondjuk egy Pest környéki településről. Ez az egyik vég itt Magyarországon. De hát, azért nem lehetetlen. Ma már nem lehetetlen” (16. interjú).

Ugyanakkor interjúalanyaink jónak tartják azt a kezdeményezést, amit az önkormányzat tervez a fiatal értelmiségiek elvándorlásának csökkentése érdekében. „Most nagyon a polgármester úr vesszőparipája, hogy tartsuk itt a fiatalokat, tartsuk a városban a diplomás fiatalokat, úgyhogy most ennek érdekében 20 teljesen felújított önkormányzati lakást hirdettünk meg csak erre a célra, hogy a frissen végzett diplomásokat vagy diplomás párokat elhelyezzük ezekben a lakásokban. Már meg is jelent a pályázati kiírás és be is vannak rendezve ezek a lakások, vadiúj bútorokkal, laptoppal, tényleg ezekben csak be kell költözni és két évig csak a rezsit kell, hogy fizessék, egyebet nem. Úgy gondolom, hogy ez nagyon jó kezdeményezés, hogy a fiatalok itt maradjanak” (9. interjú).

Ez a városvezetés részéről nagyon fontos lépés, hiszen más közeli kisvárosban – Nyírbátorban – is hasonló intézkedést hoztak, ami az egyetemvárosok mellett szintén elszívó erőt jelenthet a fiatal, pályakezdő és családalapítás előtt álló kisvárdai lakosokra.

Kiemelkedően fontosnak tartják az 1975-től itt működő, közel 800 főt alkalmazó, lámpagyártással foglalkozó, korábbi General Electric Kft., mai nevén Tungsram működését. Bár profilváltása miatt el kellett bocsájtaniuk sok szakképzelten, korábban betanított munkát végző női munkást, de nagy hiány van lakatosokból, hegesztőkből, jól képzett szakmunkásokból. A másik jelentős foglalkoztató, a magyarországi baromfifeldolgozás 40%-át végző Master Good Kft. Mindkettő a befizetett iparüzési adójával jelentősen hozzájárul a város költségvetéséhez. Fontos még az újonnan létesített, közel 300 főt foglalkoztató cég is, amelyet a helyiek „csigagyárnak” neveznek. Itt csigafeldolgozással és különböző tézsta termékek készítésével foglalkoznak. De Kisvárdán van a központja a Nyírzem Kft.-nek is, mely főként a vidéki Magyarországon a COOP üzleteket működteti, és szintén innen irányítja a Háda Kft. az országos bolthálózatát is. Mindkét cég fontos szerepet játszik a város gazdasági életében.

A helyi vállalkozók szerepét is fontosnak tartják megkérdezetteink, egyrészt azért, mert munkát adnak az itt élőknek, másrészt fejlesztéseikkel a várost gazdagítják.

„Nagyon fontosak a helyi kisvállalkozások, a kisvállalkozók. Akik azért belekezednek egy-egy dologba, és most már 10-15 dologban is benne van a kezük és fejlesztik, szóval én ennek nagyon örülök, hogy nem csak az a fontos nekik, hogy legyen profit, hanem belekezednek valamibe és ezzel is munkát adnak az embereknek folyamatosan, és fejlesztik a várost magát. Jó látni, hogy egyre jobb éttermek, kávézók, cukrászdák vannak itt. Azért is fontos, mert ha valaki idejön látogatni, vagy csak ki akar kapcsolódni, akkor nem egy lepusztult kocsmába kell mennie inni egy kávé, tényleg el tud itt menni olyan helyekre, amelyek szépek is és tényleg helyiek” (17. interjú).

Kisvárdá gazdasági életének meghatározó eleme az elmúlt évek jelentős beruházásainak köszönhetően fejlődésnek indult turizmus és vendéglátás. A polgármester a település honlapján, köszöntőjében a következőkkel jellemzi a város turizmusát. „Az élményekben gazdag környezet, a vár-fürdő uszodája és strandja a gyógyvízzel, a horgászturizmusnak otthont adó tavaink, városunk sajátos középületei és különleges templomai, történelmi emlékei, sokszínű rendezvényei mind-mind együtt erősítik Kisvárdá vonzerejét, és

lehetőséget biztosítanak az idelátogatóknak a pihenésre és szórakozásra” (www.kisvarda.hu).

Valamennyi megkérdezettünk hangsúlyozta, hogy az elmúlt évek fejlesztései közül kimagaslanak a turizmussal kapcsolatos beruházások. Ez azért nagyon fontos, mert a figyelem a fejlesztésekre, az értékekre fókuszál, amelyek erősítik a helyi identitást és ezáltal az integrációt is segítik.

„Ami nálunk most nagyon fellendülőben van, a turizmus-vendéglátás, idegenforgalom. Épül-szépül a strandunk. A strand mögötti területen van egy ilyen elképzelés, hogy egy mini Hollywood-ot próbálunk létrehozni, ami azt jelenti, hogy különböző filmeknek a díszleteit hozzuk el, azt is újra felépítjük, felállítjuk és hát kvázi eljuttatjuk újra a filmeket, ezzel próbáljuk az idegenforgalmunkat fejleszteni” (1. interjú); „Szerintem most a turizmus fejlesztése a legfontosabb Kisvárdá életében. Ugye elég közel vagyunk az ukrán határhoz. Elegendő sokan átjönnek, hogy legyenek egy jó, nagyon jó éttermeink, kávézóink, kiváló cukrászdáink vannak. Most már van gyönyörű, színvonalas szállodánk, a vár környékét gyönyörűen megcsinálták, megépült az élmény 14 csúszdából álló csúszdapark is, és még sorolhatnám, szerintem most ebben fejlődünk a leginkább” (3. interjú).

Humán infrastruktúra, az oktatás, mint integrációs lehetőség

Kisvárdát megkérdezetteink iskolavárosként emlegetik. Joggal, hiszen azon kevés kisvároshoz tartozik, ahol az oktatás teljes vertikuma megtalálható. Három állami általános iskola, egy alapfokú művészeti intézmény, római, görögkatolikus, református óvoda és általános iskola található a településen. 1929-től működő középiskolájának, szakközépiskolájának és szakközépiskolájának, valamint egyházi fenntartású gimnáziumainak legfontosabb feladata a helyi és vonzáskörzeti népesség oktatási szolgáltatásokkal való ellátása. „Itt a diákok közel fele vidéki. Inkább a középiskolákra jellemző, de egyre jellemzőbb, hogy az általános iskolába is behordják már a környékről a gyerekeket, különösen az egyházi iskolákba” (7. interjú); „A családoknak taníttatni kell a gyerekeket, ennek jó lehetőségét látom itt, több gimnázium, illetve szak és szakközép- és szakiskola működik Kisvárdán. Egy elég jelentős középiskolai réteggel, egy ilyen 4-5 ezres középiskolai létszámmal rendelkezik ez a 16 ezer fős lélekszámú város, úgyhogy ebből is látszik az, hogy mekkora vonzáskörzete van mondjuk Kisvárdának” (8. interjú); „Akkor üresedik ki a város,

ha az ember nem találja meg ugye a megfelelő iskolát, de ez itt nem így van. Itt lehet tanulni” (9. interjú).

A kisvárosokról szóló kutatások azt igazolják, hogy az integráció fontos tényezői az iskolák, ezen belül is főként a középiskolák. *„A középiskolák és különösen tanáraik szerepe kétségkívül jelentős a kisváros szellemi életében. A kisvárosi pedagógusok többek egyszerű oktatóknál, és gyakran igen kiterjedt szerepet játszanak, mint a közösségek szervezői és mozgatói, a helyi művelődés hívei és alanyai is egyben*” (Pirisi 2008:67).

Az iskolák integrációs szerepét vizsgálva fontos kiemelni, hogy a különböző oktatási intézményeken túl elengedhetetlen a pedagógusok munkája is az értékek, mint integrációs mechanizmusok közvetítésében, amely nem korlátozódik kizárólag az iskolára, túlmutat rajta. Egyik megkérdeztünknek erről a következő véleménye volt. *„Hát van egy igen jelentős értelmiségi kör a városban, nagyrésztük pedagógus, akik kivesszük részüket a város életéből. De, hogy egy kicsit hiányérzetemet is fogalmazzam meg. Én a pedagógusok egy részét hiányolom nagyon, mert ők az a réteg, akiknek egy ilyen városban példát kellene mutatniuk, meg elsőként kellene ott lenniük egy-egy kiállításon, egy rendezvényen, és mondjuk belőlük nem látok túl sokat, mindig csak ugyanazok jönnek. Én a többiek hiányolom, hogy jelen legyenek, meg buzdítsák a szülőket is. Itt mindenki jól ismeri a pedagógusokat és megjegyzi, hogy kiket lát, kik az aktívak, hát a példamutatás miatt is kellene nagyobb számban eljárniuk a városi rendezvényekre*” (9. interjú).

Másik megkérdeztünk így látja a pedagógusok szerepét a városban. *„Leginkább az iskolák a közreműködői a városi kulturális rendezvényeknek, vagy ők adják a műsort, vagy valamilyen közreműködők, elsősorban az iskolák, az ott dolgozó pedagógusok szerepe kimagasló ezeknél a rendezvényeknél. Mindegy, hogy művészeti-, általános- vagy középiskola, szerintem a pedagógusok igencsak kivesszük a részüket ebből*” (10. interjú).

2016 szeptemberétől kezdte meg működését a Kisvárdai Közösségi Felsőoktatási Képzési Központ, ahol a Debreceni Egyetem, az Óbudai Egyetem és a Szent István Egyetem kínál felsőoktatási szakképzést és alapszakos képzést a település munkaerőpiaci igényeihez igazodva agrár-, valamint gazdaságtudományi képzési területeken. A néhány éve működő intézményt még nem érzik sajátjuknak megkérdezteink, mindössze egyetlen interjúalany tett említést róla. *„Van már felsőfokú intézmény is Kisvárdán, a Debreceni Egyetemnek van kihelyezett tagozata, de nem tudom, hogy a színvonal milyen*” (7. interjú).

A helyi társadalom, és a civil társadalom szerepe az integrációban

A rendszerváltás óta van arra lehetőség, hogy a közösségek meghatározó szereplőjévé váljanak az őket érintő problémák megoldásában. Kuti (1996) szerint a közösségek megjelenése és szerepvállalása elengedhetetlen, hiszen így a probléma az egyes ember szintjéről indul el és válik a társadalom közös megoldandó feladatává. A helyi társadalom, a lakosság önkéntes alapon történő szerveződési hozzájárulnak a társadalmi problémák felszínre kerüléséhez és megoldásukhoz, a közösség igényeinek kielégítéséhez, érdekérvényesítéshez, érdekképviselethez. A szervezetek innovatív szerepet töltenek be, jelentős társadalomszervező erővel, helyismerettel rendelkeznek, emellett egyéni esetkezelésre is képesek (Kuti 1996). A civil szervezetek a helyi társadalom sokszínű szereplői. Tevékenységük és szerepük a kisvárosokban a leglátványosabb. Ezek a települések már kellően rétegzettek, sokféle megoldandó problémával rendelkeznek. A „közös ügyet” felvállalni hajlandó és képes értelmiségiek vagy más aktív polgárok inkább magukénak érzik lakhelyüket, mint a nagyvárosban élők, hiszen a településméret még lehetővé teszi azt, hogy egyrészt személyesen ismerjék egymást, másrészt, hogy munkájukról sokan tudjanak.

Kisvárdán több mint 80 civil szervezet tevékenykedik. Ezek egy része településfejlesztéssel, más részük oktatási, kulturális, sport, szociális, egészségügyi profillal működik. De van egyesületük a romáknak, a hátrányos helyzetben lévőknek is. *„Sok civil szervezet dolgozik itt a városban a Vöröskeresztől kezdve a karitatív jellegű dolgokig, a máltaitól kezdve, akik a kisebbséggel kapcsolatosan is komoly segítséget nyújtanak a városnak, működik itt a Caritas is. Vannak a hagyományörzők, a kultúrához kapcsolódó egyesületek, zenei csapatok és a sporttal kapcsolatosak is. Szerintem százas nagyságrendben működnek. Van közöttük, akik nagyon komoly munkát végeznek, olyan is van, amelyik kevesebbet, de fontos összetartó ereje a városnak, sokan vesznek részt bennük*” (1. interjú).

Fontos szerepet játszik a város életében a 11 év óta működő Rotary Klub is, amely a helyi elitet, a legfontosabb gazdasági szereplőket, orvosokat, ügyvédeket, pénzügyi szakembereket, vállalkozókat fogja össze. Tevékenységük főként a hátrányos helyzetű, tehetséges diákok támogatását célozza meg. Működik nőegylet, daganatos gyerekeket támogató

alapítvány és hagyományörző, kulturális feladatokat felvállaló egyesület, alapítvány is. Ahogy egyik megkérdeztünk fogalmazott: „Összességében itt zajlik az élet, aztán ilyen is, olyan is, sok civil szervezet működik a városban, színes a paletta, de kell is, hogy az legyen” (6. interjú).

A lokális integráció tekintetében kiemelten fontos a helyi civil társadalom. Ezek a közösségek lehetőséget kínálnak arra, hogy az egyének egy adott érdeklődési kör mentén egy közösséghez tartozónak érezhessék magukat, a kisebb közösségeken keresztül pedig települési szinten is integrálódnak, hiszen Kisvárdá különös figyelmet fordít a közösségekkel való együttműködésre is.

Megkérdezett interjúalanyaink is jónak, példaeértékűnek tartják az intézmények közötti kapcsolatot. „A polgármester úrnak volt a vágya, nagyon régen, 10 évvel ezelőtt, mikor polgármester lett, hogy együtt dolgozzanak az intézmények, ne külön-külön, csak meg kellett találni azokat a szegmenseket, ahol tudunk nagyon jól együtt dolgozni és ahol meg kell hagyni az önállóságát az intézményeknek. Szerintem ez mára már jól megvalósult. Nem úgy van most már, hogy a Kisvárdai Várszínház vagy a Művészetek Háza szervez programot, hanem Kisvárdá város szervezi, bár igaz, hogy ezek 90 százalékát mi (Művészetek Háza) szervezi, de akkor is a város szervezi és akkor közösen összedolgozunk a könyvtárral, a múzeummal és a civil szervezetekkel is. Ez egy jó gyakorlat, szerintem” (11. interjú).

A kultúra mint integrációs tényező

A kultúrák közvetítés nagyon fontos, és igen nagy hagyományokkal rendelkező városi funkció, kulturális infrastruktúrája, rendezvényei révén fontos eleme a kisvárosi létnek. Pirisi szerint egy magyarországi kisvárosban rendszerint van egy művelődési intézmény és egy városi könyvtár, jó esetben még egy helytörténeti gyűjtemény vagy múzeum is (Pirisi 2008:65). Kevés az a kisváros, amely olyan gazdag kulturális intézményekben, mint Kisvárdá és még országos védettséget élvező örökségvédelmi épülete, vára is van. „A várat a Várdai család építette. Rákóczi is többször járt itt hadjáratai során. Érdekessége, hogy soha nem foglalták el. Ennek két oka van, egyrészt stratégiaiilag nem volt fontos helyen, másrészt mocsár vette körül, nem tudták hogyan lehetne megközelíteni a várat” (11. interjú).

Kulturális központ, színház, mozi, könyvtár, múzeum, kiállítóterem és számtalan kulturális

feladatot ellátó egyesület működik a településen, melyek a városi programok mellett regionális feladatokat is ellátnak. De van itt Friss FM néven helyi rádió, Friss Média elnevezéssel újság és online felület. „A Művészetek Háza úgy is mondhatnám, hogy egy regionális intézmény, ami a város és vonzókörzeteinek a kulturális életét próbálja úgy is mondhatnám, kordában tartani. Azokat a területeket keressük meg, ami kimaradt a civil szervezetek életéből” (11. interjú).

Két olyan program van, ami a város életében kulturális és turisztikai szempontból is kiemelt jelentőséggel bír, és amit minden megkérdeztünk említett, a LESZ Fesztivál és a Magyar Színházak Kisvárdai Fesztiválja. „Az idegenforgalom miatt kulturális rendezvények tömkelege jellemző a városra. Rengeteg kulturális rendezvényünk van, színházi előadástól kezdve a libanapig, Szent László Naptól kezdve családi és sportrendezvényekig, koncertek, szabadtéri rendezvények. De ha csak egyet kellene mondani, hát az a LESZ Fesztivál, sok embert hoz ide. Gyakori, hogy egy koncertre annyian jönnek, hogy Nyíregyházától Kisvárdáig ér az összefüggő kocsisor” (1. interjú).

Hogy milyen fontos szerepet tölt(het) be a város életében a fesztivál, bizonyítja az is, hogy a „Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia (NTS) 2030” a LESZ Fesztivált a legjelentősebb vidéki fesztiválok közé sorolja (NTS 2030. 2017:54).

A már említett könnyűzenei fesztiválon túl Kisvárdá rendezi meg a határon túli színházak találkozóját is, ami az elmúlt években a Magyar Színházak Kisvárdai Fesztiválja programmá alakult át. „Ez minden nyáron visszamenőleg huszon néhány éve, sőt már lassan 30 éve, ez egy jelentős esemény Kisvárdá életében, ez máshol nincs. Hogy ez valamikor létrejött, én úgy gondolom, talán Pribula Lacinak köszönhető. Ő volt az első olyan művelődési ház igazgató, aki a határon túli színházak fesztiválját kitalálta és megrendezte. Ez azóta is, minden évben egy olyan sikeres rendezvény, ahova nagyon nagy az érdeklődés. A helyiek mellett jönnek Kárpátaljáról, de jönnek kedves nézők Nyíregyházáról, Debrecenből, Miskolcra, most már egyre többen. Erre joggal lehetünk nagyon büszkék” (2. interjú); „Ez egy szakmai fesztivál, ahol versenyprogramok keretében mutatják be az előadásokat a határon túli színházak, ez 12 előadás általában, a többi pedig szórakoztató program. Ez tulajdonképpen egy színházi világtalálkozó, itt csoportosul ekkor a színházi világ krémje, hazai és határon túli művészekkel. De a híre már ettől tovább ment, hiszen más országokból is érkeznek látogatók célzottan erre

a fesztiválra, és persze ha már itt vannak, akkor itt is költik el a pénzüket másra is, étteremben, fürdőben stb.” (9. interjú).

Az integráció kultúra felőli vizsgálata során fontos kiemelni azokat a tevékenységeket, amikor egy település vezető rétege az adott település lakói számára igyekszik a kulturális értékeket elérhetővé tenni. Ezek a lépések nem csak az értékközvetítéssel, de a közösségteremtéssel is integrációs erővel bírnak. A kultúra integrációs szerepét hangsúlyozzák az alábbi vélemények is. „Mivel mi Budapesttől elég távol vagyunk, azért mi megpróbáljuk azokat a kulturális értékeket, a kultúrának azon szegmenseit, ami nem azt mondom, hogy a magas kultúra, de ami a magas kultúrához vezet, hogy ez Kisvárdán is megjelenjen, akkor is, ha ez néha ráfizetéses is nekünk. Azt szeretnénk, hogy itt, helyben is elérhetőek legyenek azok az értékek, amik a nagyvárosban” (11. interjú); „A kultúra szerepe, hogy a városbeli összetartást, egy jó légkört, egy jó szellemiséget alakítson ki úgy, hogy megtartsa, ami itteni, hagyományos és elhozza ide, ami nem idevaló, de országosan kiemelkedő” (12. interjú); „Az összetartozást erősíti a kulturális rendezvényeken való megjelenés. Ha vannak nagy városi rendezvények, akkor oda eljöhettek az emberek. Nagyon sokat díjtalanul csinálunk, hogy ne a pénzről szóljon, tehát a pénz nem lehet akadálya a részvételnek. Ezek a találkozások lehetőséget biztosítanak az embereknek az összejövetelekre, beszélgetésekre, kellene az ilyenek és nálunk sok ilyen van” (15. interjú).

A sport integrációs szerepe

Ha egy internetes keresőbe beírjuk Kisvárdán nevének, akkor elsőként a helyi futballcsapatról szóló híreket olvashatjuk. A településen élők, interjúalanyaink még akkor is fontosnak tartják, hogy első osztályú futball- és kézilabda-csapatuk van, ha nem érdeklődnek a sport iránt. Fontosnak tartják, hogy a helyi cégek támogatják a csapatokat, az eredményekre, a sikerekre pedig mindenki büszke. „Nagyon jó kézilabda-csapatunk van, nagyon jó a focicsapatunk, nagyon jó az utánpótlás kézilabdában, fociban, nagyon jók a fejlesztések, nagyon jók a helyszínek, ahol tudnak sportolni a gyerekek. Nagyon komfortos a Császában lévő kézilabdapálya, csarnok, ezek a fejlesztések nagy pozitívumot jelentenek a városnak” (1. interjú).

A sport települési integráló erejét figyelembe véve fontos, hogy a városban, az elmúlt időszakban jelentős fejlesztések történtek, új sportlétesítmények

épültek, a meglévőket is fejlesztették, korszerűsítették. Ezek a lehetőségek teret adnak ahhoz, hogy az itt élők egy kisebb közösségen keresztül integrálva érezzék magukat. „A mi új stadionunkban mindig vannak legalább 2 ezren nézők, a pesti meccseken nincsenek ennyin. Van a városnak 15-16 ezer lakosa, ha minden ötödik kimegy, akkor mondhatjuk, hogy ez mozgatja meg, fogja össze leginkább a lakosságot. Hogy ez jó vagy nem, arról lehet vitatkozni, de a tény az, hogy ennyi embert hoz össze a foci” (7. interjú).

A település meghatározó egyéniségei

Arra is rákérdeztünk, hogy interjúalanyaink kiket tartanak a helyi társadalom legnagyobb tekintéllyel rendelkező személyének, csoportjának, azaz kik a település meghatározó emberei. A kutatásban résztvevők főként a város politikai, gazdasági és kulturális életének szereplőit nevezték meg, azokat az embereket, akik szociológiai értelemben a városban élők lokális integráltságát erősítik politikai, gazdasági és közösségépítő tevékenységük, értékteremtésük és normaközvetítésük révén.

A válaszok alapján egyértelműen a jelenlegi polgármester a legnépszerűbb, legbefolyásosabb ember. Minden válaszadónk első helyen az ő nevét említette. Tény, hogy a kutatás az önkormányzati választások kampányidőszakában történt, emiatt a városlakók valószínűleg sokkal többször hallhattak az eddigi eredményekről, mint a választások elmúltával. De a választási eredmények is igazolták az itt élők véleményét, hiszen nagy fölényrel nyert a volt és jelenlegi polgármester (73%), és így harmadik ciklusát kezdhette meg a város élén (www.valasztas.hu).

Népszerűségét elsősorban a városért tett erőfeszítéseinek köszönheti. Emellett vezetői, szakmai elhivatottságát, nyitottságát, jó kapcsolatait, együttműködési hajlandóságát emelték ki megkérdeztük. „Az utóbbi 10 évben, amióta a jelenlegi polgármesterünk van, nagyon sok fejlesztés történt. Például az összes köztulajdonban lévő intézményt felújították kívülről és a belső szigeteléseket is megcsinálták. Ez nagyon ráfért sok iskolára, mert régebben nagyon le volt pukkanva a város. Felújították az önkormányzatot, sétálóutcat építettek, most van egy szép városközpontunk. Szóval ezért mondom, hogy a polgármester a legnagyobb tekintélyű ember a városunkban” (17. interjú); „Hogy ki a legmeghatározóbb személy? Az biztos, hogy a polgármesterünk. Sokat tett a városért, azt a beruházások mutatják, de mint embert, pedagógust

is tisztelem. Nagyon fontos, hogy egy városvezető egy iskolaváros esetében ezen a szakterületen is jártas legyen. Ő minden eseményen ott van, legyen az iskolai ünnepség, átadás, bármilyen rendezvény megnyitója, minden fórumon és nem csak kampányidőszakban, hanem a hétköznapiakban is” (13. interjú).

A polgármester után a legtöbben politikai szerepe és a városhoz fűződő kapcsolata miatt a térség országgyűlési képviselőjét, a korábbi nemzeti fejlesztési minisztert tartják a település meghatározó személyének. Nem véletlen, hiszen jelenleg is aktív alakítója a város életének, a település fejlődésének egyik előmozdítója. „Az országgyűlési képviselőnk, volt nemzeti fejlesztési miniszter. Ő egy igen prominens személyiség a városban, a gazdasági életet is összefogja, nagyon aktívan benne van a város életében” (1. interjú); „Kétségtelenül a volt miniszter, jelenlegi országgyűlési képviselő, aki nagyon szívén viseli a város problémáit, sok mindent köszönhetünk neki. A fejlesztések nélküle nem biztos, hogy megvalósulhattak volna” (4. interjú).

A város gazdasági életének irányítóit, cégtulajdonosait is fontos tényezőnek tekintik. Főként azokat, akik azon túl, hogy munkát adnak, adót fizetnek, még akár támogatással, akár jelenlétükkel elkötelezik magukat a település mellett. „A Kisvárdai Master Good Kft. tulajdonosa, ügyvezető igazgatója, aki ugyan nem Kisvárdai lakos, viszont ő is nagymértékben hozzájárul a Kisvárdai élethez, főszponzora a Kisvárdai labdarúgó-, illetve kézilabdacsapatnak. Úgyis, mint cégtulajdonos, nagyban befolyásolja az itteni életet, rengeteg környékbelinek és itt élőknek munkát biztosít” (5. interjú); „A Master Good igazgatója az ötödik leggazdagabb az országban, a Nyírzem Kft.-nek vagy 5 ezer boltja van az országban, a Háda üzlethálózat tulajdonosa is ide kötődik. Ők nagyon sokban támogatják a várost, sportban, de a kultúrában is ott vannak, a város örülhet, hogy ilyen gazdasági szereplői vannak” (11. interjú).

A kulturális életben érthető módon a helyi értelmiség szerepét tartják kiemelkedőnek, azokat, akik munkájukon túl is sokat tesznek a városért. „Van nagyon tehetséges helytörténészünk, kiváló könyvtár-igazgatónk, de mondhatnám a gimnáziumok igazgatóit is, ők is sokat tesznek a városért, munkájukkal. Megbecsült emberek” (6. interjú).

A kisvárosi lét előnyei és nehézségei

Pirisi szerint a kisváros „a környezetükből társadalmi, és/vagy gazdasági és infrastrukturális elemek

sűrűsödésével kiemelkedő, városias életformát kínáló, önmagukat városként definiáló település. A kisváros mind gazdasági, mind igazgatási, mind társadalmi értelemben a környező, járásnál, kistérségnél nem nagyobb kiterjedésű vidékkel folytatott intenzív kapcsolatokkal jellemezhető településként fogható fel” (Pirisi 2008:22).

Végül arról is megkérdeztük interjúalanyainkat, milyen előnyeit látják a Kisvárdai létnek, igazak-e a fenti definícióban megfogalmazottak erre a településre. Válaszadóink leggyakrabban a város infrastrukturális és jelentős gazdasági fejlődését emelték ki. Ebben a város vezetésének és gazdasági szereplőinek jó kapcsolatait és a sikeres pályázatokat tartották kulcsfontosságúnak. A város valóban sikeres pályázó volt, hiszen 2017 és 2020 között 105 esetben nyert uniós támogatást. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a megyeszékhelyet leszámítva a legjobb pályázati eredményeket Kisvárdá mondhat magáénak. Ezek közül kiemelkedő a Kisvárdai vár turisztikai célú fejlesztéséhez kapott 1,5 milliárd forintos támogatása (www.palyazat.gov.hu).

Egy megkérdeztünk erről a következőt mondta: „Nyilván van egy előítélet országos viszonylatban, főként politikai oldalról, szemet szűrő, hogy egy keleti országrészben egy kisváros ilyen sok állami támogatáshoz, illetve fejlesztéshez jutott hozzá az elmúlt időszakban. Én azt remélem, hogy ez még sokáig így fog történni. Nyilván ezzel Kisvárdát akarják megbélyegezni, pedig ide nagyon jó helyre kerül a pénz, hisz évtizedekig ide nem sok állami támogatás jutott” (8. interjú).

Fontosnak tartják a városias életforma meglétét is, az oktatási, kulturális intézmények széles választékát, a szinte minden korosztály érdeklődésére számító rendezvényeket, országos és nemzetközi fesztiválokat. Arra is büszkék, hogy szép a város, szép a főtere, megújult és közkedvelt a sétálóutca és valamennyi középületét felújították, korszerűsítették. „Alapvetően a főtér az, ami a városnak a szíve, lelke, ez az egyik nagy közösségi tér, erre nagyon büszkék vagyunk” (1. interjú).

A kisváros, kicsi város jellegből következő előnyöket is szinte valamennyi megkérdeztünk említi, hiszen nagyon fontosnak tartják a közösség erejét, a lokális identitás meglétét. „Aki itt nőtt fel, ebben a közegben az tudja a helyi szokásokat. Ha az ember kimegy az utcára, biztosan szembe fog találkozni olyan ismerőssel, akivel meg tud állni beszélgetni. Az többet ér neki bármitől” (2. interjú); „Én lokálpatrióta vagyok, nekem itt mindenki ismerős, szorosak az emberi kapcsolatok. Tudni kell róla, hogy közel 15 ezer a város lakossága, de itt biztos, hogy mindenki

tud mindent és nagyon igyekeznek, hogy fenntartsák ezeket a kapcsolatokat” (4. interjú).

Ugyanakkor a földrajzi fekvésből eredő nehézségeket is említik, a hosszú utazásokat a fővárosba, az alacsony ingatlanárakat és főként a fiatal értelmiségiek elvándorlását, bár ezeknél a véleményeknél is megjelenik az optimizmus. „Annak ellenére, hogy Kisvárdra iskolaváros, az a jellemző, hogy a középfokot itt végzik a gyerekek, de már felsőoktatásba el kell utazniuk és nem igen jönnek haza, szóval a fiatal értelmiségieket nem igazán tudja megtartani a város. Tudom, hogy vannak erre törekvések, reméljük, sikeresek lesznek” (13. interjú); „Hát nem könnyű, ez az észak-kelet-magyarországi lét, nehezebb itt, az kétségtelen. Ez nyilván Magyarország és minden Budapesthez kapcsolódik, de hát, ma már semmi sem lehetetlen, egyre kevesebb szerepe lesz annak, hogy földrajzilag hova is tartozol” (16. interjú); „Van, aki a család miatt marad, van, aki a munkája miatt, még akkor is, ha itt nem olyan jók a lehetőségek, mint egy nagyvárosban, meg messze is vagyunk mindentől, valaki azért mert, itt született. De az, aki ragaszkodik a gyökerekhez, az mindig megleli az okát, hogy miért kell maradnia” (14. interjú).

Összegző gondolatok

Adva van egy kisváros, egy hátrányos helyzetű térségben, az ukrán határtól néhány tíz kilométerre, Budapeستől közel háromszázra. Ezek azok az adottságok, amelyeken nehéz változtatni, hiszen egy főváros-központú országban nagyon fontosak a távolságok. Fontosak az ipari, kereskedelmi beruházásoknál, a szállításnál, a humán erőforrásnál, oktatásnál, egészségügyi szolgáltatásoknál. Az „objektív” adatok, amelyek a város népességszámának alakulását, a település népességmegtartó képességét mutatják, azt jelzik, hogy gond van, hiszen az ezredforduló óta egyértelmű a tendencia, csökken a lakosság száma, ezen belül is főként a fiatalok aránya. Ugyanakkor, ha az elmúlt évek fejlesztését elemezzük, akkor úgy tűnik, mintha ezek a távolságok „elolvadnának” és olyan irányba megy a város, amelyre korábban nem volt példa. „2010-ig ez a Kisvárdra nagyon sötét város volt, itt semmi nem volt valójában, itt 2010 után kezdődött a város élni és egyre inkább élni és színesebbé válni és azóta egy nagyon ivelő, robbanásszerű fejlődést élhetünk meg” (9. interjú).

A város vezetőinek legitimitációját jól mutatják az önkormányzati választási eredmények. Kevés

olyan magyarországi település van, ahol a szavazatok kétharmadával választottak polgármestert.

Ha röviden kell összefoglalni, milyen tényező játszik szerepet az itt élők integrációjában, egy szóval is lehet válaszolni, ez pedig a *fejlesztés* a gazdaságban, oktatásban, egészségügyben, a kultúra területén. Kétségtelenül a fejlesztési források egy jelentős része kívülről, főként az Európai Unióból érkezett, de mindezek felerősítették a kisvárosi lét előnyeit és tompították azokat a hátrányokat, amelyek a földrajzi fekvésből és a kisebb lakosságszámból erednek. Megkérdezetteink Kisvárdra mai helyzetét a két világháború közötti időszakhoz hasonlítják, amikor ugyan közigazgatási besorolása miatt nem volt város, de az urbanizáció, a városiasodás minden jellemzője érvényes volt rá. Az akkori, főként a zsidó lakosságának köszönhető fejlődése jó például szolgált arra, hogy egy kistelepülés milyen lehetőségekkel tud számolni.

A tanulmányban arra kerestük a választ, milyen tényezők segítik elő egy kisvárosban élők integrációját. A kutatás eredményei azt igazolják, hogy a vizsgált település esetében a területiséget, a települési méretet, adottságokat felülírja az önkormányzati menedzsment szerepe, kapcsolatai, innovációs lehetőségei. Interjúalanyaink azt erősítették meg, hogy az elemzett kelet-magyarországi kisváros lokálisan erősen integrált, intenzív oktatási, kulturális fogyasztással jellemezhető.

Felhasznált irodalom

- Bajmócy Péter – Balogh András 2002 Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai. *Földrajzi Értesítő*, 3–4:385–405.
- Balogh András 2007 Az aprófalvas településállomány differenciálódási folyamatai Magyarországon. *Doktori értekezés*. Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged.
- Beluszky Pál 2003 *Magyarország településföldrajza*. Általános rész. (2. javított és bővített kiadás). Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Darabosné Maczkó Beáta 2000 *Kisvárdra a két világháború közötti időszakban*. Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 14. Nyíregyháza.
- Debreceni Egyetem Intézményfejlesztési terve 2016–2020*. A Kisvárdai Közösségi Főiskola alapításához kapcsolódó háttér tanulmány Debreceni Egyetem, Debrecen 2016.

- Dupcsik Csaba – Szabari Vera 2015 Elméleti bevezető az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA kutatáshoz. *socio.hu* Társadalomtudományi Szemle, 3:33-43.
- Éber Márk Áron – Gagyí Ágnes – Gerócs Tamás – Jelinek Csaba – Pinkasz Andrea 2014 1989. Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához. *Fordulat* 21.
- Enyedi György 2004 Regionális folyamatok a poszt szocialista Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 9:935-941.
- Gagyí Ágnes 2019 *A válság politikái. Új kelet-közép-európai mozgalmak globális perspektívában*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Kovács Imre 2017 Fogalmak és megközelítések. In Kovács Imre szerk. *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Belvedere Meridionale Kiadó, Budapest - Szeged 7-19.
- Kovács Imre – Kristóf Luca – Szabó Andrea 2017 Társadalmi integráció és társadalmi rétegződés. In Kovács Imre szerk. *Társadalmi integráció. Az egyenlőtlenségek, az együttműködés, az újraelosztás és a hatalom szerkezete a magyar társadalomban*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet – Szeged, Belvedere Meridionale Kiadó, 217-237.
- Kuti Éva 1996 A nonprofit szervezetek szerepe a kilencvenes évek magyar társadalmában és gazdaságában I. *Közgazdasági Szemle*, 1:18-30.
- Lukács Pál 1979 Az urbanizáció és a lakosság kulturális színvonalának összefüggései az alföldi városokban. *Területi Statisztika*, 2:131-150.
- Magyarország helynévtára www.ksh.hu (Letöltés: 2020.02.28.)
- Molnár Beáta 2001 A külföldi működőtőke – befektetések hatásai a magyar gazdaságban. *Gazdaság és Statisztika*, 1:10-18.
- Munkaerőpiaci helyzetkép 2014-2018 www.ksh.hu (Letöltés: 2020.03.15.)
- Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia (NTS) 2030*. 2017. Budapest. https://www.kormany.hu/download/8/19/31000/mtu_kiadvany_EPUB_297x210mm%20-%20preview.pdf (Letöltés: 2020.03.10.)
- Niedermayer, Michael 2000 Regulationsweisen der Kleinstadtentwicklung, Eine Analyse peripherer Kleinstädte im Grenzraum von Südthüringen und Nord-Unterfranken. In Niedermayer, Michale ed: *Kleinstadtentwicklung*. Würzburger Geographische Arbeiten, 93. Würzburg, 47-375.
- Novák Géza – Papdi Ákos 2007 Gazdasági egyenlőtlenségek a kibővült Európai Unióban. *Területi Statisztika*, 6:571-586.
- Nyilvántartott álláskereső száma tartózkodási helyük szerint 2020.01.20-ai állapot https://nfsz.munka.hu/Documents/nfsz_stat_telepulessoros_adatok_2020_01.pdf (Letöltés: 2020. 03.07.)
- OECD 2006 *The New Rural Paradigm. Policies and Governance*, OECD, Paris.
- Pirisi Gábor 2008 A magyar kisvárosok differenciált fejlődése a rendszerváltás után. *PhD értekezés*, Pécsi Tudományegyetem Földtudományi Doktori Iskola, Pécs.
- Ritter Krisztián 2008 Agrárfoglalkoztatási válság és területi egyenlőtlenségek. *PhD Disszertáció*. Szent István Egyetem Gödöllő. https://szie.hu/file/tti/archivum/Ritter_K_phd.pdf (Letöltés: 2020.03.10.)
- Sipos Mihály 2003 Tendenciák elektronikai iparunk földrajzi elhelyezkedésében a rendszerváltás után. *Statisztikai Szemle*, (81), 5-6:428-441.
- Területi statisztika www.ksh.hu (Letöltés: 2020.02.28.)
- Utasi Ágnes 2002 *A bizalom hálója. Mikrotársadalmi kapcsolatok, szolidaritás*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Virágh Ferenc 1981 *Adalékok Kisvárdá történetéhez*. Válogatta és sajtó alá rendezte Ács Zoltán. Jósa András Múzeum, Nyíregyháza. www.kisvarda.hu (Letöltés: 2020. 02. 25.) www.nepesseg.com (Letöltés: 2020. 03. 01.) www.palyazat.gov.hu/tamogatott_projektkereso (Letöltés: 2020. 03. 02.).

Amintire din tabăra HOMOROD-B, 1969.

ZALASZENTGRÓT: A CIVIL TÁRSADALOM SZEREPE EGY APRÓFALVAS TÉRSÉG

INTEGRÁCIÓJÁBAN

[DOI 10.35402/kek.2020.2.8](https://doi.org/10.35402/kek.2020.2.8)

Absztrakt

Tanulmányomban¹ egy dunántúli kisváros társadalmi integrációját vizsgálom kvalitatív módszerekkel. A vizsgált város két sajátossággal rendelkezik: pontosan 35 éve (több környező falu összevonásával érve el a szükséges lakosság méretet) nyilvánították várossá. A város még ma is magán viseli ennek nyomait, többek között azt, hogy a térség falvaival szorosan együttműködik. A kisváros másik sajátossága, hogy nem a városi önkormányzat, hanem egy, a kilencvenes években önkormányzatok által alapított civil szervezet körül kialakult hálózat szervezi a helyi fejlesztéseket. Írásomban a társadalmi integráció gazdasági, kulturális és politikai dimenzióit elemezve arra keresem a választ, hogy melyek azok az erők, amelyek Zalaszentgrót társadalmát integrálják? Mi teszi egységessé a vidéki kisvárost és teszi azt a környező falvak központjává, miközben a földrajzi, közlekedési sajátosságok, a térség gazdasági és társadalmi helyzete nem feltétlenül predesztinálják erre a várost. Írásom a vidéket érintő közpolitikai beavatkozásokat elemző szakirodalom mellett a vidékfejlesztési elméletekre épül. A térségbeli fejlesztések a neo-exogén fejlesztési paradigmával írhatók le. Azaz itt is megfigyelhető a korábbi állami feladatok kiszervezése, a mezőgazdaság térségi szerepének csökkenése, az infokommunikációs technológiák terjedése, és a globális hatások korábrinál erősebb helyi megjelenése, valamint ezzel párhuzamosan az önszerveződés szerepének növekedése. Elemzésem szerint Zalaszentgróton éppen ez utóbbi vonás, a helyi önszerveződés és a fejlesztések nyomán erősödő helyi közösségek teszik lehetővé, hogy az esetleg felbukkanó hatalmi versengés közepette is stratégiák mentén valósulhassanak meg a fejlesztési kezdeményezések.

Abstract

In my paper I analyse the social integration of a Trans-danubian small town using qualitative

¹ A tanulmány az MTA Kiválósági Együttműködési Program, Mobilitás Kutatási Centrum projekt keretében készült.

methods. The settlement has to special characteristics. It gained city rights exactly 35 years ago by unifying several neighbouring villages to reach the necessary size of a small town. This fact is still visible for example in the close cooperation with the settlements. The other peculiarity of the analysed small town, that not the self-governance, but a local civic organization (funded by local governments) organizes most of the local development processes. Analysing the economic, cultural and political dimensions of social integration the paper aims at finding the drivers integrating the local society of Zalaszentgrót: What unifies the small town and makes it a leader of the micro-region, when the geographical, transport, social and economic factors do not necessarily predict it. The paper builds on the theories and literature about policy and rural development. The latter processes could be analysed using the paradigm of neo-exogenous rural development, which means that the several governmental services are outsourced, the role of agriculture decreases, while the effect of the spread of info-communication technologies and globalization are becoming more visible locally, and parallel to it self-organization becomes more important. The paper argues the in Zalaszentgrót exactly this latter phenomenon the local self-organization and local development strengthens local communities, which became strong enough to realize development initiatives under the rapidly changing and competing interests following the commonly agreed development strategies.

Előzmények: a város földrajzi és társadalmi jellemzői

Elhelyezkedés

Zalaszentgrót az egyik legkisebb zalai város, és az ország egyik legkisebb járásának központja. A napjainkban is jellemző városkép a 18. században alakult ki Szent-Gróton. A város a Batthyány-i uradalom központja volt, gr. Batthyány Ferenc ebben az időszakban rendezte az utcákat, hidat építtetett,

megtelepedtek a városban a kereskedők, iparosok, kézművesek, iskolák épültek, különböző egyletek (olvasó egyesület, kaszinó), szövetkezetek alakultak, ahogy a Dunántúl más városaiban is. A város arculatát ma is meghatározzák az ekkor épült házak. 1830-tól rendeznek a városban heti vásárokat, 1854 után, amikor jegyzőség került a mezővárosba, a térség gazdasági és adminisztratív központjává válik. A település 1887-ben lett járási székhely. A vasúti közlekedés 1895-re épült ki.

A járás települései közül ma is kiemelkedik a térség hagyományos központja, az ebben a tanulmányomban vizsgált település, Zalaszentgrót, ahol az utóbbi évtizedekben a lakosság szám csökkent – ellentétben a 20. századdal, amikor folyamatosan nőtt. Ebben a növekedésben az is szerepet játszott, hogy 1950-ben Kisszentgrótot, 1963-ban előbb Aranyod és Tüskeszentpéter, majd Csáford, Tekenye, Zalaudvarnok és Zalakoppány településeket csatolják a nagyközséghez, amely 1984-ben századikként az országban újra elnyeri a városi címet. A gyors növekedés következményei ma is láthatók. A városhoz csatolt környező falvak még ma sem épültek össze a várossal; a korábbi Zalaszentgróton a 6600 fő körüli lakosság kevesebb, mint kétharmada lakik, de van olyan település, Tekenye, ami önállósodott 2010-ben. A város épületein is látszik a hatvanas évek erőltetett fejlesztése: az Eötvös Károly utca polgárházait háromemeletes panel épületek és a nyolcvanas években emelt szolgáltató sor fogja közre.

A járás sem egységes, Túrje és Zalaszentgrót között történelmi hagyományai vannak a versengésnek, mint arra később is utalni fogok, de a megyehatárok mentén fekvő városkát mindig fenyegette, hogy egy-egy település elpártol. Az Óhíd központú mikro-térségre jellemző, hogy sok szolgáltatás jobban elérhető lenne számukra a közeli Sümegben, mint Zalaszentgróton, az itteni termelők egy része számára a Balaton-parti települések és Hévíz, Keszthely piaci vonzóbbak, mint a megyeszékhely elárúsító helyei. Míg ebben a mikro-térségben egyelőre csak elméleti lehetőség a kilépés, a járásból 2010 után öt település (Almásháza, Ligetfalva, Tilaj, Vindornyaszlós) Zalacsány vezetésével kivált; ezek számára Zalaszentgrót már sem adminisztratív, sem egyéb szempontból nem központi település.

A kisváros közúton a fővárostól mintegy 2 óra 10 percre (215 km), a megyeszékhelytől 35 percre (31,5 km) fekszik. Az fővárosból való elérhetőséget a 760-as út új szakasza javította mintegy 20 perccel. A városi funkciók nem csak a településen

élőket, hanem a járás összes lakóját szolgálják, bár ezt a kedvezőtlen közlekedési viszonyok nehezítik. A megyeszékhelyt közúton csak az északi, valamint a déli településekről lehet könnyen elérni, amint a Balaton-parton fekvő Keszthely, vagy Hévíz is csak Kehidakustány felől érhető el könnyen; ez korlátot jelent a helyben élők számára is, és az idegenforgalom élénkítése szempontjából is. A Volán-járatok nem képesek gazdaságosan kielégíteni a járásban felmerülő utazási igényeket. A kistérség belső területein fekvő falvakból az ingázás nehézkes, a kistérségen belül fejlesztésre szorul az úthálózat. A nehézkes közlekedés a térségi összetartozásra, identitástudatra is kedvezőtlenül hat; keleti részek számára számos szolgáltatás jobban elérhető (lenne) Sümegben, míg az északi részekről Zalaegerszegen, azaz megyeszékhely közelsége sem egyértelműen pozitív vonás. A városka vasúti összeköttetése két lépésben szűnt meg, 1974-ben leállították a Zalaszentgrót–Balatonszentgyörgy vonalat, 2007-ben pedig a Zalabér–Zalaszentgrót szárnyvonalat is.

Szocio-demográfiai jellemzők

Jelenleg 6634 fő lakik a kisvárosban, amelynek legsúlyosabb problémája a népességfogyás. Az élveszületések száma 2017-ben 135 fővel volt alacsonyabb, mint a halálozások száma, ami hasonló arány a 2007-hez képest. Ezzel szemben a 2007-es negatív belföldi vándorlási mérleg szerény többletet mutat 2017-ben; ez a jelenség megyei szinten is megfigyelhető. A munkaképes korú lakosság száma és aránya egyaránt csökken, a képzett munkaerő elvándorol, illetve a fiatalok, különösen a felsőfokú végzettséget szerzők nem költöznek vissza a kistérségbe, mivel itt nem található megfelelő munkahely, az ingázás pedig nehezen megszervezhető. Szintén megoldandó probléma, hogy a térségben élők nagy része halmozottan hátrányos helyzetű. Fokozottan igaz ez a roma kisebbségre, amely Zalaszentgróton és a járás szinte minden településén jelen van. A magukat cigány nemzetiségűnek vallók aránya a kistérségben, illetve járásban 2,75%, emellett jelentősebb német nemzetiségű népesség él itt (1,25%), ez minimális emelkedést jelent 2001-hez képest, amikor 2,19% vallották magukat romának. A 2001-es adatok szerint Zalaszentgróton és Túrjén élt 100 főnél népesebb roma csoport, emellett Kisgyőrben a lakosság majdnem 20% vállaltan roma identitású. Bár a térségben nem jellemző a szegregátumok kialakulása (Kovács 2005:149;

Virág 2006:74), egy fókuszált vizsgálat a járás öt településén nyolc szegregátumot talált 2010-ben (Domokos 2010:107). Szintén nem jellemző a cigánysághoz való tartozás vállalásának erősödése, szemben azzal, ami a szakirodalom alapján várható lenne (Neményi 2000; Kemény 2004; Habclicsek 2008).

A járás történetét, demográfiai mutatóit röviden áttekintve látható, hogy helyben, a több községből álló, csökkenő lélekszámú városka számára is fontos kutatási kérdés, mi integrálja a helyi társadalmat. Mi teszi mégis egységessé a várost és teszi azt a környező falvak központjává? Írásomban azt vizsgálom a társadalmi integrációról írottak (Dupcsik – Szabari 2015; Kovách és társai 2015; 2017) alapján, hogy a gazdaság, a kultúra és a politika milyen szerepet játszik ezekben a folyamatokban, és emellett érvelek, hogy a helyi civil szervezetek előbbiekre építő évtizedes vidékfejlesztési tevékenysége az, ami őrzi és biztosítja a város helyét a térség életében.

A kutatás elméleti háttere

A Zalaszentgróton helyben látható folyamatok országosan is jellemzők: a mezőgazdaság szerepének megváltozását a KSH felmérések (KSH Agrárcenzus, 2016), és a közelmúltban végzett kutatások is bemutatják (Kovách 2012; Kovács 2016). Ezekben a fent leírt folyamatok rajzolódnak ki: egyszerre csökken a munkaerő-igényes ágazatok súlya, és terjednek el olyan technológiai újítások, amelyeknek köszönhetően csökkent a mezőgazdasági üzemek munkaerő-igénye. A demográfiai változások hatását és a szociális ellátórendszer átalakulását részletgazdagon tárgyalja Várad (2008), általános képet adva a kistelepülések helyzetéről, míg Czibere (2014) kifejezetten a szociális ellátórendszer és benne a nők helyzetének változását elemezte.

A vidéki térségek megváltozott szerepének, funkciójának vizsgálata régóta kiemelt kérdés a magyar és az európai társadalomtudomány számára, tanulmányomban arra keresem a választ, hogy mi integrálja a vizsgált vidéki kisváros társadalmát. Jelen tanulmányban a társadalmi integrációt (Kovách és társai 2012; 2015) annak három dimenzióját, a gazdaságot, a kultúrát és a politikát középpontba állítva vizsgálom. Szakirodalmi közhely, hogy a fenntartható helyi gazdaság a helyi hagyományokba ágyazva, a térségi identitásra alapozva alakítható ki. Az érvelés alapja az a kultúragazdaság-elmélet (Ray 1998), amely a vizsgált dimenziók közül kettőnek, a gazdaságnak és

a kultúrának a viszonyát elemzi. Ezt a helyhez kötött (place based) gazdaság (Bock 2016; Horlings 2015) fogalmát használó írók kötik a hatalmi struktúrákhoz, a politika dimenziójához. A helyi gazdaság és kultúra szerepét több hazai szakirodalom is tárgyalja (pl. Csurgó–Kovách 2018; Kiss 2016).

Jelen esettanulmányban az tűnik izgalmas kérdésnek, hogy milyen hatalmi viszonyok alakítják a fejlesztéseket, és ez hogyan alakítja a társadalmi integrációt a településen. A kérdés megválaszolásához a különböző vidék- és térségfejlesztési elméletekre is támaszkodom. Szintén fontos kérdés, hogyan választják ki az érintettek a helyi kultúrának és a hagyományoknak azt a szeletét, amely a fejlesztési kezdeményezések alapját képezheti. Itt a helyi közösség jellegét, és a fejlesztési stratégiák alakítását tárgyaló írók szolgálnak elméleti háttérként.

A kétezres évek végére a fejlesztéspolitikai elméletek döntő többsége a belső-erőforrásokra alapozott fejlesztések elsődlegessége mellett tette le a garast (neo-endogenous development). Érvelésük szerint a vidéki térségek fejlesztését alapvetően a helyi természeti, emberi és társadalmi erőforrásokra, köztük kiemelten a mezőgazdasági adottságokra kell alapozni. Elméletük központi tétele, hogy a sikeres fejlesztés a meglévő helyi erőforrásokra és igényekre épül. Mivel a legfontosabb helyi erőforrásokkal, a termőfölddel, valamint a felszerelt gazdasággal, a gépekkel, épületekkel, állatokkal a gazdálkodók rendelkeznek, ők azok a szereplők, akik képesek új tevékenységekbe kezdeni, lépésről lépésre elsajátítva a siker zálogát jelentő új technikákat (van der Ploeg – Renting 2000a, b).

A különböző fejlesztési tevékenységeknek egymást felerősítő hatása lehet, amint ezt számos példa bizonyítja (Brunori – Rossi 2000). Az idézett tanulmányokban felsorolt fejlesztések jelentős része nem piaci alapon jött létre, bár azoknak hosszabb távon a szabad piacon is életképes tevékenységen kell alapulnia. A fenti kutatások során olyan eseteket vizsgáltak a kutatók (van der Ploeg – Renting 2004), amelyekben az állami, vagy EU-forrásból érkező támogatások segítségével alulról jövő kezdeményezések tudtak megvalósulni. A helyi szereplők ötleteit megvalósító projektek helyben létező igényeket szolgálnak ki, vagy helyi hagyományos tevékenységeket segítenek eladhatóvá tenni.

Bock (2015) emellett érvel, hogy az állam viszályozódása, a mezőgazdaság szerepének csökkenése, a globális folyamatok, különösen a népességcsökkenés és az infokommunikációs technológiák szerepének kirobbanása, valamint az önszerveződés

szerepének növekedése (i. m. 566.) miatt ma már nem az endogén fejlesztési, hanem egy új vidékfejlesztési paradigma jellemző; ezt neo-exogén vidékfejlesztési paradigmának nevezi.

Az integrált, vagy neo-endogén vidékfejlesztési paradigmához hasonlóan ezt is a területi megközelítés jellemzi. Ebből következően szintén helyi igényeket kiszolgáló, helyi erőforrásokon alapuló fejlesztéseket kíván létrehozni. A szerző szerint a neo-exogén jellegű fejlesztéseknek köszönhetően a helyben élők képesek ellenállni, vagy legalábbis tompítani a globális verseny okozta külső hatásokat, csökkenteni a társadalmi kirekesztést, a pénzügyi válság negatív hatásait. Az elmülethez leginkább illeszkedő stratégia-alkotási és tervezési módszer a részvételen alapuló tervezés, amely a tervkészítés szinte minden mozzanatát, és a terv megvalósítását is lehetőleg teljes mértékben a helyiekre bízva, a külső szereplők segítőként, mediátorként, a folyamatok gerjesztőiként lehetnek jelen; feladatuk, hogy a tervezés, és projekt előkészítés során kísérik a helyieket. A részvételi akciókutatásban szokásos módszereket alkalmazzák a tervezők: műhelyvitákat, közösségi fórumokat szerveznek, a szokásos adatgyűjtési módszerek mellett, és az eredményeket folyamatos visszacsatolások révén ellenőrzik. Ennek talán a legfontosabb célja, hogy a szereplők bevonódnak, és személyesen végig gondolják mi a közös metszete a saját vágyaiknak, a helyi adottságnak és a környezetet nyújtotta lehetőségeknek (Pataki és társai 2011; Brydon – Miller és társai 2003).

A fenti elméletekben központi szerep jut a helyi közösség(ek)nek nemcsak a fejlesztések hasznélvezőiként, de abban aktívan résztvevő szereplőként. Légmán (2012) a közösség három ideáltípusát különbözteti meg: (1) közvetlen vagy adott közösség, (2) eszmei vagy választott közösség, és (3) inkluzív közösség. A közvetlen, vagy adott közösség, ami a születéstől körül veszi az embert, a választott közösség az autonóm egyének szabad választásán alapuló közösség (Horváth 2009), míg az inkluzív közösségben az egyének nemcsak a közösséghez tartozás szabadsága, hanem a közösség működésének demokratikus jellege is hangsúlyosan megjelenik (Forray – Varga 2011). A fejlesztések vizsgálata során a helyi közösség néhány sajátosságára is érdemesnek látszik kitérni. Írásomban nem magát a helyi közösséget vizsgálom, hanem a fejlesztésekben résztvevő tagok alkotta közösséget. Mennyire nyitott ez a közösség, milyenek a közösségen belül a hatalmi viszonyok, van-e lehetőség belépni ebbe hogyan alakulnak a döntések ezen a közösségen belül?

A nemzetközi szakirodalom mellett alapozok a hazai közpolitikai elemzések közül a vidéki, kisvárosi társadalmat kiemelten érintő, fejlesztéspolitikát, közfoglalkoztatást, és szociálpolitikát elemző írásokra. Számos kutatás vizsgálta például a közfoglalkoztatás helyi hatását (Csoba 2017; Molnár és társai 2017), a különböző helyi szociális és mezőgazdasági programok, ezen belül a szociális földprogramok helyi szerepét (Franklin és társai 2016), vagy a mezőgazdasági kistermelés átalakulásának következményeit (Kovai 2016). Ezekben a tanulmányokban a szerzők amellet érvelnek, hogy a helyi politika, a helyi önkormányzati vezetés miként kísérte meg a maga érdekei mentén, a saját hatalmának biztosítása érdekében alkalmazni a szociális célú forrásokat.

Gerő és Vígvári (2018) két Pest megyei település közfoglalkoztatási programját összehasonlítva, az állami újraelosztás átalakulását vizsgálva amellet érvelnek, hogy hasonló térbeli, társadalmi pozícióval bíró települések is különböző módon alkalmaznak egy központilag kialakított, de helyben szervezett, menedzselte közpolitikai eszközt, a közfoglalkoztatást. A szerzők a szociális és a fejlesztő modellt különítik el: az előbbi egy olyan településen volt jellemző, amelyben a politikai mező több szereplős, erősen versengő, a másik településen, ahol a fejlesztés valósult meg, nincs verseny a politikai pozícióért. Érvelésükben tehát finomítanak a fenti kijelentéseken, és azt állítják, hogy a politikai mező jellegétől is függ az, miként alkalmaznak egy közpolitikai eszközt helyben. A Zalaszentgróti esettanulmány egy sajátos helyzet elemzésére ad lehetőséget: itt a politikai mező első ránézésre nem tűnik versengőnek. A polgármester pozíciója stabil, de a felszín alatt felsejlik egy erős szervezet, amely olyan szerepet visz, amelyet más térségekben a városi önkormányzat szokott. Mikközben országosan elterjedt (Csoba 2007; Keller – Bódis 2012), hogy a szociális gazdasághoz köthető projekteket az önkormányzatok hozzák létre és kezelik, itt ezek jelentős részt a civil hálózathoz köthetők (leszámítva azokat az eseteket, amikor ezt a törvényi előírások teszik lehetetlenné). Melyek azok a folyamatok, amelyek eredményeként egy civil szervezet képes volt a fejlesztések főszereplőjévé válni, és maradni? Arra keressük a választ, hogy hogyan használják a különböző szereplők a fejlesztéspolitikai programokat, és hogyan alakul ilyen körülmények között az integráció.

A kutatás módszerei

Írásom az esettanulmány-megközelítésen (Gerring 2006; Yin 2009) alapul. Elvégeztem a helyi fejlesztési dokumentumok elemzését, valamint félig strukturált interjúkat (Kvale 1994) készítettem 2014 és 2018 között. Az interjúk általában az interjúalanyok munkahelyén, irodákban készültek, átlagosan 45-100 perc hosszúak, a beszélgetést magnóval rögzítettem, majd gépelés után tartalomelemzést végeztem rajtuk. Az interjúkban a polgármestert, a helyi vállalkozókat, helyi intézmények vezetőit, civil szervezetek munkatársait kerestem fel.

A város gazdasága

Zalaszentgrót sohasem rendelkezett számottevő iparral. Első jelentősebb üzeme az 1920-ban létesített Károlyi-féle téglagyár. Ekkor tették le a későbbi élelmiszeripari üzemek alapjait is, 1922-ben épült a Magyar Királyi Állami gyümölcsipari telep, 1928-ban pedig a Vajgyár, és a gőzmalom. A második világháború után részben a szövetkezetesítésnek, részben az iparosításnak köszönhetően megjelenik a nagyközségben a szeszipar, a borászat, a téglagyár, a textilipar, a faipar és a zöldségfeldolgozás is. A rendszerváltást követően a korábban működő vállalatok, szövetkezetek néhány év alatt megszűnnek, átalakulnak, amint erről több interjúalany is beszámolt, a kétezres évek elején pedig még azok egy része is csődbe ment, amelyik a rendszerváltást túlélte. A kilencvenes évek előtt alapított fémipari vállalatok jórészt szintén csődbe mentek (jelenleg már csak a zalaszentgróti Uniferro és a türjei Armafilt Kft. üzemel), ezzel szemben a faipari ágazat, és azon belül a bútorgyártás fejlődik. Bár az élelmiszeripar korábban fejlett volt a térségben, a keleti piacok összeomlása, valamint a multinacionális cégek hazai megjelenése a zöldség- és gyümölcsfeldolgozást, a borászati üzemeket, a kisebb vágóhidakat, a tejipari cégek fejlődését visszavetette.

A térség gazdasági adottságai kifejezetten kedvezőtlenek. Komoly beruházás nem érkezett a járásba, a korábbi mezőgazdasági és könnyűipari üzemek termelése jelentősen csökkent, a Balatoni üdülőövezet jótékony hatásai itt már nem érvényesülnek, Kehidakustányi Fürdő hatásai lokálisak: „*A térség a megye belső periferiára szorult területe*”.

Mezőgazdasági szereplők

A térségben az átlagos üzemméret – az egyéni gazdaságok és a gazdasági szervezetek esetében egyaránt – elmarad az országostól, de a megyei átlagnál az egyéni gazdaságok fajlagos mutatóinak értékei magasabbak. Ugyanakkor – annak ellenére, hogy a térség elsősorban gyümölcskultúrájáról nevezetes – az egyéni gazdaságok körében a szántóföldi gazdaságok aránya az az indikátor, amely mind a megyei, mind az országos adatokhoz képest jelentős többletet mutat (Megyesi 2016). A szántóföldi gazdálkodók teljes népességbeli aránya kifejezetten magas: 7,3 százalék, az országos átlagot kétszer meghaladja, és a megyei átlagnak is több mint másfélszerese.

Ugyanez mondható el a kertészeti hasznosítású területek és a házikertek arányáról is. A kertészeti hasznosítású területek szinte teljes egésze egyéni gazdaságok kezelésében van, míg az ország más területein a gazdasági szervezetek is részt vállalnak a kertészeti tevékenységekben. Vélhetően részben a házikertek, szőlőskertek hagyományosan magas száma, részben pedig a nagyüzemi gyümölcsstermesztés visszaszorulása lehet az oka annak, hogy a gazdasági szervezetek kezében gyakorlatilag nem maradt kertészeti hasznosítású terület a Zalaszentgróti kistérségben.

Az előbb idézett kutatás (Megyesi 2018) szerint a térségben mintegy ezer gazdálkodó van, a szerző öt üzemtípust különböztet meg: a mezőgazdasági nagyüzemeket, a hagyományos középgazdaságokat, az innovatív középgazdaságokat, a helyitermék-előállítókat és az önkormányzatok szervezte szociális földprogramra alapított üzemeket. A térségben két-három nagyüzem, mintegy két tucatnyi hagyományos középgazdaság, néhány innovatív gazdaság, 10-15 helyi termékelőállító üzem és több szociális földprogram működik; ez utóbbi kettőnek azonban nagy a szerepe a város és a térség társadalmi integrációja szempontjából. Ugyanez mondható el a korábban jelentős szőlő- és gyümölcsstermesztésről (Gyarmati 2005:7; Biró és társai 2012:60-61), amely bár napjainkra szinte teljesen eltűnt, még ma is megélhetést jelent néhány tucat családnak, akik gyakran idegenforgalmi tevékenységet is végeznek, így a térségi identitás erősítése révén fontos szerepet játszanak a helyi társadalmi integrációjában.

Élelmiszeripari vállalkozások

A város élelmiszeripara tükrözi a környék mezőgazdaságának és munkaerő-piacának változásait: a meghatározó szereplők egyike a „csiga-feldolgozó”, amely a térségben elérhető szabad munkaerőre épít emellett a Coca Cola Holdinghoz tartozó ásványvíz palackozó-üzem, és a Tüskeszentpéteri malom (Zala-Cereália Kft.) említésre méltók. Ezek mellett kisebb cégeket találhatunk.

A „csiga-feldolgozó” (IMOFI S.R.W.S. Kft) egy 1992 óta működő francia-magyar vegyes vállalkozás.² Sajtóhírek és az interjúalanyok becslése szerint 140 fő állandó alkalmazottja van a cégnek, de emellett 200 hátrányos helyzetű alacsony iskolai végzettségű személyt foglalkoztat az áprilistól decemberig terjedő szezonban ideiglenes jelleggel. Ez a vállalkozás kimondva-kimondatlanul a térség roma lakosságának nyújt rendszeres jövedelemszerzési lehetőséget. A társaság évente több mint ezer tonna készárut szállít Franciaországba, ami a teljes piac 10-12 százalékat jelenti. „A cég Zalaszentgrótot legnagyobb munkaadója, évi 2 milliárd forintos árbevételével pedig a város második legjelentősebb gazdasági vállalkozása” – áll egy 2011-es sajtóközleményben.³ A társaság EU fejlesztési források segítségével, 2018-ban Kisvárdán nyitott egy új csigafeldolgozó üzemet.

A városban a Coca-Cola Zrt (NaturAqua) ásványvíz-palackozó egysége 36 főt foglalkoztat állandó jelleggel, rajtuk kívül jelentős a kölcsönzött munkaerő aránya is. Bár néhány frissebb fejlesztése is a városhoz kapcsolódik, a döntéseket nem helyben hozzák itt sem; a stratégiai kérdésekben nem keresik a kapcsolatot az önkormányzattal, helyi szereplőkkel.

A Zala-Cereália Kft.⁴ 1993-ban alakult meg, a tulajdonosok a környékbeli szövetkezetek, illetve magánszemélyek voltak, ez azóta jelentősen átalakult, de jelenleg is belföldi magánszemélyek, illetve szövetkezetek tulajdonában van. Két fő ágazata van a „almi őrlés, illetve takarmánygyártás”, ezt egészíti ki egy pulyka-előnevelő üzem. A megyében ez az egyetlen még működő malomipari vállalkozás. A malomnak jelentős tárolókapacitása van (6000 tonna automatizált fémsiló, 4000 tonna padozatos raktár, 800 tonna készáruaktár).

A társaság Tüskei Összefogás BÉSZ-en keresztül integrátorként „anyag és szakmai háttérrel biztosít a

² <http://www.saghegykft.hu/>

³ http://nol.hu/gazdasag/zalaszentgroti_csigat_esznek_a_franciak

⁴ Céginformáció: <http://www.zala-cerealia.hu/index.html>

termeléshez – ezzel stabilan biztosítja a folyamatos alapanyag-ellátást, valamint a felvevő piacot” – áll a cégismertetőben. A beszállítók dunántúli nagytermelők és felvásárlók. A takarmány-előállítás sikerében jelentős szerepet játszik a Zala-Cereália érdekeltségébe tartozó rábahídvégi pulyka előnevelő telep. A malomipari termékek majdnem fele csomagoltan kerül forgalomba, a többit közvetlenül a pékségnek szállítják.

A három nagy, a városban működő élelmiszeripari vállalkozás, amint látható, csak lazán kötődik az ott működő egyéb szervezetekhez. Ezekon kívül több kisebb vállalkozást is találtam a terepmunka során, azonban ezek sokkal inkább köthetők az idegenforgalomhoz, a vidékfejlesztéshez, mint a gazdasághoz, így ezek jelentőségét később elemzem.

Ipar, szolgáltatások, idegenforgalom Zalaszentgróton

A városban hagyományosan a könnyűipar és a fémipar volt jelen, mára ennek maradványai láthatók csupán. Az *SH Record Ruhaiipari Kft.* varrómunkásokat, alapvetően nőket alkalmaz. A közelmúltban számos idősebb dolgozó ment nyugdíjba, a cég mintegy 100 főt foglalkoztat, ami jelentős visszaesés a korábbi évtizedekhez képest, de ennek hátterében nem a megrendelések csökkenése, hanem a képzett munkaerő kiöregedése, az elvándorlás, és a szakképzés megszűnése miatt az utánpótlás hiánya áll.

A fémipart az *UNIFERRO Kazán- és Gépgyártó Kft.* képviseli. Jogelődjét, egy ipari szövetkezetet 1947-ben alapították, a társaság 40 éve foglalkozik kazánok, kazánházi berendezések, valamint egyéb acél- és fémszerkezetek tervezésével, gyártásával és kivitelezésével, képesek akár az egyedi vevőigények kielégítésére is, fő piaca Magyarország. Több GOP és TÁMOP projektben is nyertek, dolgozóinak létszáma 120 fő körül van. A szervezetet a megfontolt építkezés jellemzi, munkaerőigényét a helyi kezdeményezések (például a Foglalkozási Paktum) és a Munkaügyi Kirendeltség segítségével helyben próbálja biztosítani; ennek érdekében szakmai képzést is indított a három szervezet, amelynek eredményeként mintegy 20 fő szerzett minősített hegesztői képesítést. Számukra a külső megrendelések volumene a meghatározó.

Utoljára hagytam a helyi cégek bemutatása során a *Grót COOP Zrt.-t*, a kistérség egyik legjelentősebb munkaadóját, amelyet 1999-ben alapítottak a Szentgróti és Vidéke ÁFÉSZ tagjai. Jelenleg

hat magánszemélynek van 3% feletti tulajdonrész, de a részvények több mint fele kisbefektetők birtokában van.⁵ Fő profiljuk az élelmiszer-jellegű vegyes-kereskedelem, de emellett egy iparcikkboltot, és egy italkereskedést is üzemeltetnek, valamint ingatlan-bérbeadással is foglalkoznak. A foglalkoztatotti létszám 80 fő körül alakult az elmúlt években. Korábban, az ÁFÉSZ-időkben a társaság jelentős felvásárló volt, a helyben termelt kertészeti termékek friss fogyasztási piacát jelentették a boltok. A vezető elmondása szerint „*ma már nincs meg a megfelelő árualap, nem tudom helyben felvásárolni a szükséges mennyiséget burgonyából, hagymából, paradicsomból, a rendelkezésre álló mennyiséggel nem érdemes vesződni, egyszerűbb beszerezni azt a nagybani piacon*”. A kertészeti termesztés visszaeséséről több interjúalany is beszámolt. Ezt a visszaesést a szinte minden településen megjelenő szociális szövetkezetek és a közmunkaprogramok keretei között zajló termelés egyáltalán nem képes ellensúlyozni, amint ezt be fogom mutatni, így a Grót COOP Zrt. a többi gazdasági szereplőhöz hasonlóan foglalkoztatóként vesz részt a térség életében, felvásárlóként nem. Érdemes megemlíteni, hogy a társaság számára a megyeszékhely kiskereskedelmi egységei komoly versenytársat jelentenek.

Zalaszentgrót idegenforgalma nem jelentős. A városi fürdő, bár elvi lehetőség lenne a hosszabb nyitva tartásra, csak a nyári szezonban üzemel, a szálloda beruházást most tervezik. Mivel a járás déli településeit élénk idegenforgalom jellemzi, kérdés, érdemes-e egyáltalán fejleszteni a fürdőt (Váradi 2008:505-508, illetve Glózer–Váradi 2008:595-597).

Foglalkozási viszonyok

A helyi foglalkoztatókra az a jellemző – mondta el több interjúalany is –, hogy állandó létszámmal dolgoznak, általában csak nyugdíjazáskor van üreedés, jelentős fejlesztést egyik cég sem tervez, aminek az is oka, hogy képzett szakmunkást nehezen lehet találni a kistérségben. A kistérség foglalkoztatási helyzetét jelentős mértékben meghatározza az ingázás a megyeszékhelyre és a környező ipari parkokba, valamint az ausztriai munkavállalás – hangzott a több interjúalany.

5 A leírás a Jáger Alexandra 2011-ben írt szakdolgozatában található adatok és a cégvezetővel készült interjú alapján készült.

A helyben foglalkoztatottak száma nagyon alacsony, csupán az itt élők 26%-a talál itt munkát. A munkanélküliek aránya évek óta 10% felett van, ami a megyei átlagnál is lényegesen kedvezőtlenebb, bár a válságot követő évtizedben javult ez az arány, az elvándorlás miatt pedig ma már munkaerő-hiány is van, ami gondot jelent. A tartós munkanélküliek aránya a volt mezőgazdasági dolgozók között ma is magas, ebben a csoportban életvezetési problémák is előfordulnak.

Amint látható, a térség és benne a város gazdasága erősen átalakult az elmúlt évtizedekben. A továbbiakban azt elemzem, milyen választ tud adni erre a helyzetre a helyben erős civil szervezet-hálózat, valamint a civilekkel együttműködő önkormányzat. Bár mindkettő Zalaszentgróthoz kötődik, fejlesztési céljaik megvalósítása során kifejezetten a tágabb térségben zajló folyamatokat veszik figyelembe, a kutatás során ezt mindig is hangsúlyozták, így a továbbiakban magam is a térségi folyamatokra koncentrálok.

Helyi intézmények, helyi szereplők

A következő részben a város politikai szereplőit, az önkormányzatot, a közigazgatást, a helyben működő hivatalok egy részét, valamint az ezekkel szorosan együttműködő civil szféra helyzetét mutatom be. Ez utóbbinak különösen nagy szerepe van a térségben: a Celodin Alapítvány és utódszervezetei ma is meghatározóak a térség társadalmának integrációja szempontjából.

A kistérség politikai térképe

A Zalaszentgróti járás korábban Zala megye 5. egyéni országgyűlési választókeretének volt a központja, majd 2011 után a 2. számú Keszthelyi választókerethez tartozik. Amint az alábbi táblázat mutatja, 1990 óta mindig nagy fölényrel nyerte a jobboldal jelöltje az országgyűlési választásokat (1985–90 között a Hazafias Népfront jelöltje volt a kerzet országgyűlési képviselője).

2006-ig az MSZP különböző jelöltjei másodikak lettek, 2010-től azonban megerősödnek a Jobbik jelöltjei helyben, egyéni jelöltjük a Zalaszentgróti egyéni országgyűlési választókeretben, majd az egyesített Keszthelyi egyéni országgyűlési választókeretben is stabil második helyet ért el. A baloldal nem tudott áttörést elérni annak ellenére sem, hogy

1. táblázat: az országgyűlési választások eredménye a Zalaszentgróti járásban 1990–2018

	1990	1994	1998	2002	2006	2010	2014	2018
Győztes jelölt	Tóth Tihamér ¹ (42,98)	Pálfi Dénes ² (37,17)	Boros Imre (57,26)	Boros Imre (60,91)	Vígh László (62,16)	Vígh László (59,6)	Manninger Jenő (49,3)	Manninger Jenő (55,5)
Választókerületi részvételi adatok	52,7	55,8	53,03	68,02	64,21	62,42	60,26	69,79
Országos részvételi adatok	45,54	55,12	56,26	73,51	64,4	46,7	61,73	69,73

Saját szerkesztés a valasztas.hu alapján

1 <http://www.parlament.hu/kepviselo/elet/t168.htm> (2018-10-10), MDF, 2006-ban MDF színekben indult.

2 1990-ben a Hazafias Választási Koalíció jelöltje volt, 1994 KDNP, életrajzi adatok: <http://www.parlament.hu/kepviselo/elet/p595.htm> (2018-10-10)

helyben ismert és elismert jelöltekkel is próbálkozott a rendszerváltást követő időszakban.

Az önkormányzati választásokon a pártok szerepe csekélyebbnek tűnik, hasonlóan az ország vidéki területeihez. 1990-től a jobb oldalhoz köthető, de esetenként függetlenként induló Császár József vezette a várost és a kistérségi társulást, 2010-től pedig Baracska József, szintén váltogatva a jelölő szervezeteket: hol pártszínekben, hol civil szervezet jelöltjeként indulva, de egyértelműen a baloldalhoz köthető polgármesterként. Jelenleg a megyében Zalaszentgrótot az egyetlen baloldali vezetésű jelentősebb város, illetve az egyetlen járás, amelynek baloldali vezetésű a központja, ez azonban nem jelenti azt, hogy a baloldali pártok népszerűsége magasabb lenne itt a megyei átlagnál.

A Zalaszentgróti kistérség 2014 után is rendelkezett az országgyűlésben a térséghez kötődő képviselővel, ő listán szerzett mandátumot. 1998–2002 között pedig a kormányban is szerepet kapott a kistérséghez kötődő szereplő.

Állami hivatalok

Az állami hivatalok közül jelenleg a járásban, ahogy szerte az országban, a járási központban működik egy járási kormányhivatal, azonban a munkaügyi kirendeltség feladatait átvevő járási munkaügyi hivatalnak már nincsen itt kirendeltsége, a munka- és foglalkoztatásügy Keszthelyhez tartozik; ennek esetleges hátrányairól egyik interjúalanyunk sem tett említést, annak ellenére, hogy a közvetlen városi jelenlét rugalmasabb ügyintézésre adna lehetőséget, például a közfoglalkoztatás tervezése során is.

Önkormányzatok és önkormányzati társulások

A járás önkormányzatai négy önkormányzati hivatalt tartanak fent. Zalaszentgróton található önkormányzati hivatala a szomszédos Tekenye és Zalabér mellett Zalavégnek is. Bár a települést 1984-ben várossá nyilvánították, a már ebben az időszakban, a nyolcvanas években érzékelhetők a település kis méretéből fakadó hátrányok. Ekkor szűnt meg a bíróság, a közjegyzőség, az ügyészség, a rendőrkapitányság. A rendszerváltás során a korábban önálló települések egy része ismét függetlenné válik, illetve részönkormányzatok alakulnak, de a bíróság, az ügyészség, és a rendőrkapitányság továbbra sem kerül vissza a városba.

Az előző polgármester húsz évig vezette a várost, 2010-ben történt váltás az addigi független, 1998-ban még jobboldali összefogás jelöltjeként győző polgármestert az MSZP helyi jelöltje győzte le, aki 2014-ben szintén győzött. A település mai polgármestere, szakítva elődje hagyományaival, szoros kapcsolatot ápol a térségben működő legfontosabb civil hálózattal.

Zalaszentgrótot a klasszikus önkormányzati feladatokat látja el a városban és hozzá tartozó településeken: szociális feladatokat végez, fenntart egy szakrendelőt, és bár az oktatási intézmények már nincsenek önkormányzati fenntartásban, azok szerepe ma is jelentős.

A Zala-KAR térségi Innovációs Társulás

A térség és a város működésének megértéséhez fontos bemutatni a korábbi kistérségben, és a

2. táblázat: önkormányzati választások eredménye 1990–2014

	1990	1994	1998	2002	2006	2010	2014
Zalaszentgrót polgármester	Császár József (?)	Császár József	Császár József	Császár József	Császár József	Baracsikai József	Baracsikai József
Jelölő szervezet		Fidesz – FKgP – MDF – KDNP	Fidesz – MDF – KDNP	független	független	MSZP	Szentgrót Most
Szavazati arány		69	76,3	52,9	45,66	37,06	56,34
Ellenjelölt		Bóbits József	Varga István	dr Szabó Balázs	Baracsikai József ¹ , Kovács László	Császár József ² és 4 további független jelölt	Sámel József (Fidesz)
Helyi részvétel	29,9 ³	59	44,02	52,64	50,2	49,88	49,88
Országos részvétel	25,86	43,44	45,66	51,1	53,12	46,6	44,3

Saját szerkesztés a valasztas.hu alapján

- 1 Szövetség Zalaszentgróterért Egyesület, MSZP, SZDSZ.
- 2 függetlenként
- 3 Zala megyei adat

mai járás területén működő civil hálózatot, amely a Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás körül jött létre 1993-ban. A szervezet 14 térségi önkormányzat összefogásával jött létre türjei központtal, azzal a céllal, hogy a Zalaszentgrót térségében elhelyezkedő kis- és aprófalvak együttműködését elősegítse. A Társulás alapvető célja a komplex vidékfejlesztés kistérségi megvalósítása, ezen belül a gazdaságfejlesztés, a szociális és társadalmi fejlődés elősegítése, valamint a környezeti erőforrások fenntartása (Csite és tsai 2002). A Társulás ezeket a célokat két másik, a Társulás kizárólagos tulajdonában lévő szervezettel közösen valósítja meg: a Gazdálkodó Családokért Zala-KAR Non-profit Kft., valamint a Foglalkoztató Zala-KAR Non-profit Kft. (korábban TéGy Zala-KAR Gyermekjóléti Szolgálat) segítségével végzi, de emellett létrejött több más civil szervezet is; a legfontosabbak a Zalai Borút Egyesület, a Celodin Zalai Alapítvány, és a Zala Termálvölgye Egyesület.

A Zala-KAR térségi kiterjedése az évek során bővült, a 2000-es évekre 18, majd 2004-től 24 településre, amivel a Társulás lefedi a Zalaszentgróti járás teljes területét. A szervezet folyamatosan alkalmazkodott a környező világ változásaihoz: bizonyos időszakokban a Zala-KAR a Zalaszentgróti többcélú kistérségi társulás munkaszervezetévé vált, így

elsődleges feladata ma a területfejlesztési célú pályázatok és programok megvalósításán túl a többcélú kistérség menedzsment feladatainak ellátása, a közszolgálati és közigazgatási feladatok kistérségen belüli összehangolása is volt. A kistérségi munkaszervezetek jelentőségének csökkenésével a hálózat tagjai projektgazdaként (mint például a Foglalkoztató Zala-KAR Nonprofit Kft, amely számos helyi projektet vezetett), vagy a LEADER Helyi Akciócsoport munkaszervezeteként (mint például a Zala Termálvölgye Egyesület) váltak a térségi fejlesztések és a helyi élet fontos szereplőjévé.

A Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás az országban az első települési összefogások között alakult meg, köszönhetően annak, hogy a polgármesterek a rendszerváltást követő önállósulás első eufóriája után felismerték, hogy a hasonló problémákkal egyedül sokkal nehezebb tudnak megbirkózni, mint közösen. A polgármesterek kezdeti személyes találkozóit az tette rendszeressé, hogy két, a térségtől független vidékfejlesztési szakértő kistáji beszélgetéssorozat indítását javasolta 1992-ben. E beszélgetéssorozat a térségi döntéshozók számára szervezett többnapos, bentlakásos tréningben csúcsosodott ki, ahol megszületett a térségi szervezet megalakításának gondolata. A Társulás megalakításához a végső lökést a gödöllői Szent István Egyetem

munkatársai segítségével a térségbe érkező pályázati pénz, valamint a Soros Alapítvány támogatása jelentette, amelyek megfelelő pénzügyi eszközöket biztosítottak a közös szervezet megalakításához (Herpainé és Guitprechtné 1995). Mindezek hatására 1993-ban a Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás tjrjei irodájában megindult a területfejlesztő munka, ahol kezdetben két alkalmazott (egyikük maga is polgármester) és egy külsős munkatárs dolgozott. Szintén ebben az évben, az OFA támogatásával elkészült a térség fejlesztési koncepciója, amit a különböző pályázati csatornák megnyílása révén, a beadott nyertes pályázatoknak köszönhetően, ugrásszerű szervezeti fejlődés követett. Ezt a gyors növekedést ugyanakkor a megszerezhető fejlesztési források irányították a stratégiai koncepció helyett, ami ugyan a szervezet külső elismertségét meghozta (1995-ben a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium Pro Régió díjjal jutalmazta a Társulást), a térségen belül ellentéteket szült (Herpainé-Guitprechtné 1995). Egyik interjúalany így beszélt erről az időszakról:

„Elérkezett egy idő után az, hogy ez így nem működik, hogy mindenféle, a területfejlesztéstől kezdve a szociálisig meg a turizmusig, mindenfélével foglalkozik ez a cég, mert akkor nem bírjuk. Egyszerűen összekuszálódnak a dolgok. Rájöttünk hogy szakosodni kellene, tehát elkezdtük azt, hogy legyen a turisztikának is szakterülete, ezért létrejött a Zalai Borút egyesület, aztán legyen a szociális résznek is egy gazdája, így létrejött például a Gazdálkodó Családokért Kht., amelyik a szociális földprogramot vitte. És hát abban az időben indult be a gyermekvédelmi törvény alapján a családsegítő, meg gyermekjóléti szolgálatok létrehozása, és akkor létrejött még egy kht., azt úgy hívták, hogy Térségi Gyermekjóléti Szolgálat Kht.” (civil)

Ezzel tehát megkezdődött a térségi feladatok szakterületekre lebontása, a civil szféra megerősödése, illetve a különböző térségi feladatokat ellátó szervezetek közötti stratégiai együttműködés, ami a szervezeti életciklus második szakaszának kezdetét jelzi. Ezt követően a szervezet bekapcsolódott a hazai kísérleti LEADER program szervezésébe, EU finanszírozású pályázatok (Házatérés program, Foglalkoztatási paktumok), valamint a térségen kívüli programok szervezésébe is, de a kapcsolódó szervezetek önállóan is indítottak programokat. A Dötki Ökorégió Alapítvány öko-programot, a Zalai Borút Egyesület pedig borút-programot kezdeményezett. Ez utóbbiak mindegyik, tehát a LEADER, a Foglalkoztatási Paktum, a hazatérést támogató programok, a borút és az öko-falu még ma is működik.

A civil szféra és az önkormányzatok viszonya

A térségben a Zala-KAR mellett, annak riválisaként 1995-ben létrejött a Zalavölgye Önkormányzati Társulás, amely a mai kistérség déli településeit fogta össze Zalaszentgrót központtal. Amint egy kutatási jelentésben olvasható:

„A Zala-KAR központja Túrje, a Zalavölgyéé pedig Zalaszentgrót. A két település vezetői közötti rivalizálás évszázados, így nem csodálkozhatunk azon, hogy a tjrjei székhelyű Zala-KAR létrehozatalakor a szövetségbe nem lépett be Zalaszentgrót, hanem később egy önálló, a Zala-KAR-ból kimaradt településeket összefogó térségi szervezetet alapított. A két kistérségi kezdeményezés viszonya továbbra sem feszültségek nélküli, aminek elsősorban a tjrjei és a zalaszentgróti vezetők rivalizálása az oka. A Zala-KAR az elmúlt években a komoly szakértői tudással és külső kapcsolatokkal rendelkező fejlesztési technokráciájának köszönhetően jelentős fejlesztési forrásokat tudott szerezni a különféle pályázatokon, míg a Zalavölgye a Zala-KAR-ral együttműködésben, illetve a térségből elszármazott miniszter közbenjárásával tudott fejlesztési forrásokhoz jutni” (Csíte és társai 2002:35).

A két társulás csak 2004-ben, a többcélú kistérségi társulásokról szóló 2004. évi CVIII. törvény életbe lépését követően egyesült, lefedve ezzel a Zalaszentgróti kistérség – a korábbi járassal részben megegyező – területét. Az egyesüléskor, interjúalanyaink elmondása szerint, arra törekedtek, hogy a lehető legrugalmasabb módon, a különböző érdekeket szem előtt tartva történjék meg a feladatok közös ellátása. Így a társulás Zala-KAR néven működött tovább, hiszen ez a név eddigre országos ismertséget szerzett, székhelye azonban Túrjéről Zalaszentgróra helyeződött át. Ezzel rendeződhetett a kistérségben korábban kialakult, a területfejlesztéshez kapcsolódó döntéshozatalra jellemző kiegyensúlyozatlan helyzet, amelyet egy korábbi kutatás az alábbiak szerint jellemez:

„A Zala-KAR Kistérségi Innovációs Társulás (...) az elmúlt közel másfél évtizedben a térségi koncepciók megfogalmazásában, innovációk terjesztésében, fejlesztési források megszerzésében és elosztásában stratégiai, mondhatni, központi szerepet játszott a kistérségben, átvéve így bizonyos értelemben a térség egyetlen városa, Zalaszentgrót funkcióját” (Aprófalvas közlépek, é.n.).

Amíg a többcélú társulás működött, annak elnöke Zalaszentgrót polgármestere volt, akivel

a munkaszervezet feladatait ellátó Zala-KAR jó együttműködést alakított ki. Az egyesülés azonban nem hozott változást a városfejlesztésekhez való viszonyában. Több interjúban is elhangzott, hogy 2010-ig az alapvető viszony az volt: „csináljátok csak” [mármint a fejlesztéseket].

2010 után két jelentős változás történt: új polgármestere lett a településnek 20 év után, az önkormányzati társulások szerepe pedig leértékelődött. Ma a LEADER munkaszervezet, a Zala Termálvölgye és a város polgármestere közötti együttműködés biztosítja a hatékony fejlesztési tevékenységet. Ezt a mai gördülékeny együttműködést valószínűleg segíti az is, hogy a várost 2010 óta új, elhivatott polgármester vezeti, amint pár éve elhangzott egy interjúban: „És az új polgármester, az egy olyan ember, aki végigjárta a ranglétrát, a helyi házi orvosnak a fiaként, majd hogyanem közszereplő volt már fiatalok óta. És ő a fejébe vette azt, hogy öbelöle politikus lesz. És elkezdte a legeslegkisebb részével, volt bizottsági tag, a következő ciklusban képviselő, rögtön magára rántott mindent. xxx bizottságnak ő lett a vezetője, részönkormányzat vezető lett és, amit minden politikusnak kellene ismerni, mindenkiről tudja, hogy kinek ki a gyereke, tudja azt kérdezni, amit kell, nyitott a dolgokra, ugyanakkor figyel a feddhetetlenségre” (a civil hálózat egyik munkatársa).

A továbbiakban a civil hálózat és a városi önkormányzat helyi fejlesztési törekvései közül azokat elemzem, amelyek a leginkább illusztrálják a Zalaszentgróton megvalósuló fejlesztéspolitika lényegét.

Fejlesztéspolitikai törekvések

Amint bemutattam: a térség és benne a város gazdasága erősen átalakult az elmúlt évtizedekben, az alábbiakban azokat a fejlesztéspolitikai törekvéseket szeretném bemutatni, amelyek azt szolgálták, hogy a helyi közösség minél könnyebben tudjon alkalmazkodni ezekhez a változásokhoz. A mezőgazdaságon belül megnőtt a nagyüzemi gazdálkodás jelentősége, a közepes és kisgazdaságok visszaszorulásban vannak, miközben helyben kiemelt értéknek tekintik a nagy hagyományokkal rendelkező kisüzemi élelmiszer-előállítás, amint erre egy 2015-ben készült tanulmány is rámutat (Kujáni – Szabadkai 2015). Az iparvállalatok egy része eltűnt, átalakult a rendszerváltozást követően, ma az iparfejlesztés számára az elérhető munkaerő hiánya jelent korlátot, mindeközben bizonyos csoportok számára nincs megfelelő munkalehetőség.

A fejlesztési tervek erre a helyzetre kisérelnék meg választ adni a tágabb térségben zajló folyamatokat is figyelembe véve. A térség fejlesztéspolitikáját a Zala-KAR szabta meg. Amint egy korábbi interjúban elhangzott: a szervezet „nem óhajtotta a térséget részekben, hanem csakis egységben szemlélni. Noha nem kellettünk mindenkinek, ez soha nem volt szempont, kistérségi szinten pályáztak és bonyolítottak közmunkaprogramokat, környezetvédelmi tartalmú projektet, és elsősorban – ez a nagy áttörés – a Leadert. Minden pályázati anyagot ők készítik el, ők is bonyolítják a programokat, de az egész kistérséget érintik, ez mindig így is volt” (a civil hálózat alapítója).⁶

A szervezet tehát egy-egy problémát érzékelve arra próbált meg komplex megoldást kínálni, és amennyiben talált megfelelő térségi partnert és pályázati forrást, akkor követte a kialakított stratégiát.⁷ A civil hálózat fejlesztései közül a Foglalkoztatási Paktumokat, a fiatalok hazatérését támogató programokat, valamint az idegenforgalmat és a helyi termelőket támogató Nyitott Porták kezdeményezést elemzem a következőkben. Bár ezekben a programokban a civilek a főszereplők, ez nem jelenti azt, hogy a város ne venne részt bennük szükség esetén.

A 2010 utáni önkormányzat (a civil hálózat tagjaihoz hasonlóan) a helyi igényeket és a meglévő stratégiát szolgáló fejlesztéseket tervez. A város a köztérek további szépítgetése helyett a vállalkozók igényeinek kíván elébe menni, az ipari parkot fejlesztik, és egy közösségi hűtőházat szeretnének létrehozni. Természetesen emellett az önkormányzat aktív szervezője a közfoglalkoztatási programoknak, és támogatja a helyi vállalkozások egyéb kezdeményezéseit, mint a fürdő fejlesztését, vagy az ásványvíz palackozó bővítését.

A Foglalkoztatási Paktum

A Zalaszentgróti Foglalkoztatási Paktumot 2004 áprilisában hozták létre, ekkor még pályázati források nélkül, a kistérség két társulása, a Zalavölgye Kistérségfejlesztési Társulás és Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás kezdeményezésére a Zala Megyei Munkaügyi Központ és annak Zalaszentgróti

⁶ Váradi Monika Mária interjúja.

⁷ Roma programok például, annak ellenére, hogy a térség sem mentes a romákat általában sújtó nehézségektől nem valósultak meg; a helyiek beszámolóit szerint ehhez nem sikerült megfelelő partnerséget kialakítani.

Kirendeltsége, valamint a 62 részt vevő szervezet.⁸ Legfőbb törekvése a kezdeményezőknek az volt, hogy naprakész információkkal rendelkezzenek a vállalkozások munkaerő-igényéről, terveiről, és ennek ismeretében képesek legyenek az érintettek rugalmasabban reagálni a változásokra.

A Paktum menedzsment-szervezete a Foglalkoztató Zala-KAR Nonprofit Közhasznú Kft lett 2007-ben. A szervezet a térségi közmunka-programok gazdája, újszerű foglalkoztatási projektek vezetője. Ennek keretében kertészeti csoportot, és építő brigádot hozott létre kistérségi szinten, mivel a térségben fellelhető képzett szakmunkások részére a közfoglalkoztatás keretei között az egyes önkormányzatok csak összefogva tudnak egész évben munkát biztosítani. Szintén ez a szervezet készítette el a különböző közfoglalkoztatási terveket. A Paktum azóta több foglalkoztatási programot is megvalósított, a menedzsment szervezet pedig szervezte a közfoglalkoztatást, amíg lehetséges volt. A projektek széleskörű együttműködésben valósultak meg, azokban nem csak a térségi önkormányzatok, a város, hanem a jelentősebb vállalkozások is részt vettek. Ezeket a Paktumban való részvétel abban segíti, hogy könnyebben tudnak munkatársat találni, és könnyebben tudják megszervezni a szükséges képzéseket. A szervezetet ismerő interjúalanyaink kedvezően nyilatkoztak a Zala-KAR Non-profit Kft. működéséről: „*Képzéseink a Paktumnak köszönhetően valósultak meg*” – mondta Munkaügyi Kirendeltség vezetője – „*ezek a közös a gondolkodásból indultak*”, azaz a szervezet, hasonlóan a hálózat többi tagjához, katalizálja a helyben zajló folyamatokat.

A kistérségben a foglalkoztatási programok fő célcsoportjának az alacsony iskolai végzettségűek, tartós munkanélküliek, gyesről, gyedről visszatérők, 25 év alattiak, 50 év felettiak, és etnikai kisebbséghez tartozók számítanak. A Paktum keretei között szervezett programokba tehát őket kívánják bevonni. A közfoglalkoztatásba szinte minden jogosultat be tudtak vonni, ennek eredményeiről így beszélt a Kirendeltség illetékes munkatársa: „*a kistérségi start minta nagy lehetőség volt, nagyon jól alakultak a munkanélküliségi adatok; egyes esetekben már-már nehéz volt kielégíteni az igényeket. Különösen azoknak volt jó az a program, akik valamilyen okból (mentális, egészségügyi okból) nem tudnak ingázn*” (Munkaügyi központ).

8 A kistérséget alkotó 24 település önkormányzatán kívül civil szervezetek, képző intézmények, munkaadók, érdekképviseleti szervezetek. A www.zfp.hu alapján.

A közfoglalkoztatás sikere azonban nem tekinthető teljesnek. Mint írtam, a térség képtelen felszívni a képzetlen munkaerőt, a térszek felszámolása során keletkezett foglalkoztatási válságot nem sikerült kinőni. Ennek oka az is, hogy a kistérségben nincs megfelelő szakképzés.

A helyi foglalkoztatási programokkal sikerült kezelni a fentivel ellentétes problémát, amely szerint helyi cégek nem rendelkeznek elegendő megfelelő képzettségű munkavállalóval: ezekben az esetekben (jellemzően rövid képzésekkel is) jelentős eredményt lehetett elérni. A képzések szervezésében, az igények, a kínálat és a szükséglet összeegyeztetésében kiemelkedő szerepe volt a Paktumnak, és a gesztor szervezetnek.

A felsőfokú képzettséget igénylő álláshelyek létrehozása és feltöltése azonban megoldatlan probléma maradt. Mivel szinte minden, viszonylag könnyen munkára fogható helyi hátrányos helyzetű munkavállalót elértek, és továbbra is van szabad álláshely a Paktumon belül, fogalmazódhatott meg, hogy „*vannak olyan munkanélküliek, akik 25-50 közöttiek, nem GYES-ről jönnek vissza, alkalmasak lennének munkába állni; nem szenvedélybetegek. Jó munkaerő lenne, mi lesz velük, ha nem tudnak időben elhelyezkedni? Ugyanolyan helyzetbe kerülnek, mint a tartós munkanélküliek, és nehezebb lesz munkába állniuk*”. A Paktumban végzett munka ezen a ponton szervesen összekapcsolódott a Hazatérés programmal.

A Hazatérők pályázatok

Az első Hazatérés Program⁹ szintén Foglalkoztatási Paktumként, 2003-ban indult, célja az volt, hogy segítse fiatal, felsőfokú végzettséggel rendelkező pályakezdő munkanélküliek térségben történő letelepedését, és így a térség humán erőforrás potenciáljának fejlesztését.¹⁰ A program egy éven át támogatta a munkaadókat, jellemzően civil szervezeteket és önkormányzati intézményeket, hogy a célcsoport tagjait foglalkoztassák. Interjúink szerint több százan jelentkeztek a programra, és az akkor elhelyezkedők ma is a kistérségben élnek, dolgoznak. A diplomás pályakezdő, sokszor térségen kívülről be-

9 http://www.zalakar.hu/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=81&Itemid=96

10 Ehhez kapcsolódik Glózer Rita tanulmánya (2013), amely kifejezetten a vidékfejlesztők egyéni életútját és a civil szervezetek tevékenységének alakulását vizsgálja.

vagy visszatelepülő fiatalok munkaerőpiaci, lakás- és gyereknevelési problémáinak komplex kezelése azóta is kiemelt kérdés. Az első diplomások hazatérését és elhelyezkedését segítő program egy szlovén-magyar határ-menti együttműködési pályázat volt, ezt LEADER forrásokból finanszírozott Fecskeház programok követték, megalapult a Hazatérők Egyesülete, amely ma is képviseli ennek a speciális csoportnak az érdekeit.

Az első Hazatérés program keretében tíz térségi fiatal diplomást képeztek és foglalkoztattak egy éven keresztül a partner civil szervezeteknél. A program során heti négy napot a civil szervezeteknél dolgoztak a programban részt vevő fiatalok, az ötödik napon pedig együtt dolgoztak a fiatal diplomások kistérségi helyzetét feltáró és a megoldási lehetőségeket feltérképező stratégiai koncepción. Az egy évig tartó védett foglalkoztatást követően a programban részt vevők pályázatírással szereztek meg bérük fedezetét az adott szervezetnél, s kivétel nélkül mindannyian a térségben maradtak, többségük annál a foglalkoztatónál, ahová a program során felvették. Ennek szerepéről a programban szereplő egyik fiatal, aki később a zalaszentgróti HVI iroda vezetője lett, így beszélt: *„A különböző szervezeteknél megvannak az ismerősök, egy képzésre jártunk, rengeteget találkoztunk, közösen alakítottuk meg a Hazatérők Egyesületét, abban is éppen most készül egy pályázat. Tehát napi kapcsolatban vagyunk, és így még személyesebben, gyorsabban tudunk együttműködni. (...) Akárhíhez tudok fordulni, mindenhol van egy személyes ismerős. És ha van egy olyan nagy stratégia, mint a LEADER stratégia, ami egy nagy, hosszú tervezés alapján készül el, elég sok helyzetfeltárással, itt azért szükség volt az emberekre is, és azért így tudtunk kire támaszkodni. Megvoltak a régi emberek, meg az újabbakra is tudtunk támaszkodni”* (a civil hálózat egyik munkatársa).

Az egyszeri egyéves programnak köszönhetően a szervezetek közötti horizontális és vertikális kapcsolatok megerősödtek; a résztvevők különböző önkormányzati, állami és civil szervezeteknél helyezkedtek el. Ez könnyebbé teszi a tervezést, gyorsítja az információáramlást. A program tehát amellett, hogy beváltotta kiemelt manifeszt célját, és kinevelte a térségi fejlesztési szakemberek és döntéshozók új generációját, egy ennél valószínűleg fontosabb látens eredményt is hozott: erős közösséget kövacsolt a városért és a térségért tenni akaró fiatalokból. Olyan közösséget, amelynek tagjait nem csak a munka, vagy a közös civil szervezet, de magánéleti baráti szálak is összekötik.

A Nyitott Porták kezdeményezés

Már a kilencvenes években kiemelt kérdés volt, hogyan lehet megjeleníteni a várost, a térséget az országos idegenforgalomban. Hosszú ideig az erre leginkább megfelelő eszköznek a Szentgróti fürdőfejlesztés tűnt. Ez a 2000-es évek elején egy SAPARD támogatásból indult meg, és még ma is zajlik. Bár egyes térségbeli szereplők számára már ekkor világos volt, hogy a környéki fürdőfejlesztések mellett ez nem lehet elegendő a sikerhez: *„egyik település sem nagyon tud más attrakciót kínálni, mint egy fürdőt”* – hangzott el több helyen. A zalaszentgróti civilek ezért abban kezdtek el gondolkodni, hogy miként lehet hálózatba szervezni a térség látóival, és azokat egységesen bemutatni és kínálni a környékbeli idegenforgalmi központok, Hévíz, Keszthely, és kisebb mértékben Zalacsány vendégei számára, azaz az idegenforgalom előtt álló kihívásokat is közösséget szervezve kívánták megoldani Zalaszentgróton. A felismerés már 2004-ben megszületett, de hogy mely hagyományokra lehet és érdemes építeni a városban és a térségben, az nem volt teljesen egyértelmű. Adta magát, hogy a mezőgazdasági hagyományokra, szőlő-, gyümölcsstermesztésre, borászatra, pálinka-készítésre és a kézműves termékekre alapozzák a kínálatot, de nem volt világos, mi minden tartozhat bele ebbe a hagyományba, és miként lehet egyedi jelleget adni olyan termékeknek, mint a tökmagolaj, vagy a méz, amely a megye, vagy a szomszédos országok településeinek kínálatában is gyakran felbukkan.

Nem vezetett egyenes út ahhoz, hogy a város és térsége megtalálja, milyen hagyományokara lehet építeni a helyi közösséget. A Nyitott Porták gasztrokínálata mellett a helyi ipar egyik sajátosságára, a csigafeldolgozóra alapozva éveken keresztül rendezett csigafesztivált a város, amely azonban nem tudott kellően vonzóvá válni sem a helyiek, sem az idelátogatók számára.

Ezzel párhuzamosan 2007–2013 között futó LEADER pályázatokat is felhasználva összegyűjtötték a helyi termékek kínálatát: kiadvány jelent meg, honlap készült ezekről. Ekkor már tudatosan készültek arra, hogy a helyi élelmiszer- és borfeleségek fogják a gerincét adni annak a hálózatnak, amely egyedi turisztikai vonzereje lehet Zalaszentgrótnak.

„Tanulmányutakon vettünk részt, megismertük a különböző rövid élelmiszerláncokat: a doboz rendszert, közvetlen értékesítést, szociális gazdaságokat. Nemzetközi és hazai kapcsolataink lettek, és bekapcsolódtunk egy kutatásba, amelynek során tudományos

megalapozottsággal úgy döntöttünk, hogy nem érdekes a meglévő, működő, helyi, hagyományos zalaszentgróti piacot termelői piaccá alakítani; de érdemes elindítani a nyitott porta programot. Azt láttuk, hogy van valamennyi idegenforgalom, vannak működő gazdaságok, kézműves termékek, erre és a meglévő portákra ráépíthető a nyitott porta, de a porták egy részét ehhez fejleszteni kell, illetve erősíteni kell közöttük az összefogást” (elnök).

A LEADER mellett több nemzetközi pályázatban is részt vett a Zala Termálvölgye Egyesület (egyben a LEADER gesztorszervezete), és rendszeresen szerveztek tanulmányutakat, találkozókat, amelyen nem csak a gazdák, de idegenforgalmi szakemberek, rövid élelmiszerláncokkal foglalkozó kutatók, és helyi, például hévízi idegenforgalmat koordináló szakértők is részt vettek.

A cél tehát világos volt: helyi élelmiszerrendszert, egy helyi rövid élelmiszerláncot szerettek volna létrehozni a gazdák és az idegenforgalomban érdekelt bevonásával a civil hálózatban dolgozók. De az ide vezető út hosszabb volt, mint gondolták a kezdetekkor. Ennek részben oka az, hogy lassan állt fel a LEADER pályázati rendszer, így más forrás után (is) kellett nézni, a stratégiát számos alkalommal módosítani kellett. A másik ok, hogy a szervezők maguk is folyamatosan tanultak a korábbi kezdeményezések hibáiból.

„Mit kell másképpen csinálni, mint eddig? Arra jutottunk, hogy valami olyat szeretnénk csinálni, ami nem egyszeri, mint egy konferencia, vagy egy helyi termék kampány; ez a Nyitott Porta olyan, hogy folyamatosan lehet építeni. Ezzel egy olyan rendszert működtetünk, és építünk, amibe az érintettek is beleteszik a munkájukat. A kiadványt egy kollégám csinálta, és mindenért köszönetet kellett mondani. No, a Nyitott Porta nem ilyen” (civil hálózat).

A tanulmányutakon azt is tapasztalták, hogy meg kell ismertetni egymással a gazdákat, közösséget kell alkotni belőlük. Erre a közös műhelyviták, és egymás gazdaságainak meglátogatása bizonyult jó eszköznek. A Nyitott Porták kezdeményezés egyik korábbi szakaszában összegyűjtötték ugyan a lehetséges gazdákat, portákat, termékeket, de látták, hogy ez nem elegendő. Azt is tapasztalták, hogy jobban be kell vonni a kezdeményezésbe a gazdákat: áldozatot kell vállalniuk, anyagilag is érdekeltté kell tenni őket a programban, ezért az egyesületen belül tagozatot alapítottak, amelynek díja van, de hogy ne érezzék kiszolgáltatva magukat a gazdák, a tagozat működtetését, a feladatok meghatározását már a gazdákra bízta; így a tagi hozzájárulás-mérték

meghatározását, a minőségi elvárások meghatározását (ez utóbbihoz pályázati úton fejlesztési források állnak rendelkezésre). A kezdeményező civil szervezet, a Zala Termálvölgye azt is világossá tette, hogy mely feladatokat vállalja fel, és hogy milyen előnyökre számíthatnak a gazdák, akik részt vesznek a kezdeményezésben, valamint, hogy akik nem lépnek be az Egyesületbe, azok nem lehetnek tagjai a Nyitott Porták hálózatának.

„A Nyitott Porta program olyan, hogy évek óta csak az önkéntes munkát tesszük bele, mi is, a gazdák is, de pénzügyi és egyéb hozadékaik nem nagyon vannak. Most lesz talán belőle haszon, új vendég, már voltak megkeresések” – szól az egyik szervező bizakodva.

Társadalmi integráció Zalaszentgróton

A következő fejezetben fejlesztések hatásait elemezve a gazdaság, a helyi politika és a kultúra szerepét mutatom be a kisváros társadalmi integrációjában.

A gazdaság szerepe a város társadalmi integrációjában

A térség és benne a város gazdasága erősen átalakult az elmúlt évtizedekben, amint ezt tanulmányomban bemutattam. A mezőgazdaságon belül megnőtt a nagyüzemi gazdálkodás jelentősége, az iparvállalatok esetében az elérhető munkaerő jelent korlátokat, miközben bizonyos csoportok számára nincs megfelelő munkalehetőség. Az idegenforgalom soha nem volt jelentős a városban, a kereskedelmi szolgáltatások palettája sem teljes. Helyben komoly kihívást jelent a foglalkoztatás: nagyon sok az ingázó, az alacsonyan képzett, sajátos munkaerőpiaci helyzetű munkavállaló, ugyanakkor a szakmunkások, diplomások számára nem vonzó a kisváros, így a megfelelően képzett munkaerő hiánya is jelen van. Ezekre a problémákra a helyi önkormányzat és a civil hálózat együtt keres megoldást például a közfoglalkoztatási programok, az ipari park, az idegenforgalom fejlesztése révén. Ezeket a programokat szövetségben, együtt hozzák létre, a különböző szerepeket (például pályázatírás, menedzsment), aszerint váltogatva, hogy adott időszakban mi a leginkább célravezető. A térségben egyelőre még nem írható le az az országosan terjedő gyakorlat, amely szerint a civil szervezetek egyre

inkább kiszorulnak a szociális gazdasághoz kapcsolódó programokból (Bódis – Keller 2012), bár az igaz, hogy a helyi érintettek dinamikusan igazítják szerepüket a változó jogszabályokhoz.

Helyi politika és integráció

Amint láthattuk a kisváros központi szerepe nem egyértelmű: a térség bizonyos részei munkaerőpiaci, kereskedelmi, oktatási szempontból más városokkal állnak élénk kapcsolatban. A különböző közszolgáltatások egy részét a város nem tudja biztosítani méreténél fogva (például kórház), vagy adminisztratív okokból (például munkaügyi hivatal, bíróság). A fejlesztések terén azonban egyértelmű a kisváros térségbeli vezető szerepe, különösen mióta a Zala-KAR szervezeteivel együttműködésben végzi ezt a tevékenységet. A korábbi rivalizálást 2010 óta az önkormányzat és a civilek közötti szoros együttműködés váltotta fel; partneri viszony alakult ki. A fejlesztési kezdeményezések bemutatása során elemeztük, hogyan építkeznek a szervezetek: a korábbi projektek eredményeként újabb civil szervezetek jönnek létre, erősödnek az emberi kapcsolatok. A projekteket úgy indítják el, hogy ha találnak hozzá partner-szervezetet, vagy legalább személyeket, akik azt a magukénak érzik, így egyre több térségi szereplőt kapcsolnak be a térségi folyamatokba.

A felismerés, hogy a kezdeményezésekbe már a tervezés során is érdemes bevonni az érintetteket, az elmúlt évtizedben született: ekkortól rendszeressé váltak a közösségi alkalmak, amelyeken a tervezésbe és a kivitelezésbe is bele tudtak szólni a helyi érintettek, mint ezt a Nyitott Porták program esetében bemutattam. A helyi fejlesztéspolitikai kezdeményezések a neo-exogén fejlesztési paradigma számos jellemzőit magukon hordozzák: nem feltétlenül a mezőgazdaságra fókuszálnak, a Nyitott Porták kezdeményezés bár a mezőgazdaságra épít, de idegenforgalmi fókuszú, a helyiek bevonása megvalósul a tervezéstől kezdve, a hálózat tagjai egymást ellenőrzik, és a kezdeményezés önfenntartó a tervek szerint, bár különböző fejlesztési forrásokat be lehet vonni a megvalósításba, ez nem feltétlenül szükséges.

Kultúra és közösségteremtés a járásban

Írásomban abból a tételtől indultam ki, hogy a helyi kulturális értékek mint erőforrások hozzájárulnak egy térség fenntartható fejlődéséhez, és belső

integrációjához is. A kérdés az, mi biztosítja, hogy a fejlesztések során valóban ezekre az értékekre építsenek helyben? A fejlesztésekkel szemben gyakran elhangzó kritika, hogy a pénzt akkor is el kell költeni, ha hiányzik a stratégia, ha nem helyi igények kielégítését szolgálja az adott kezdeményezés.

A Zala-KAR vezetői mindig hangsúlyozták, hogy a terveik és programjaik az egész térségnek szólnak, azokat csak akkor kezdik el, ha találnak hozzá partnert. Ez a megközelítés azt feltételezi, hogy nem egy adott közösséghez szólnak, amelynek alapja a területi összetartozás, tagjait a megszakás tartja össze, hanem egy inkluzív közösséghez, amelynek tagjai egyenlőek, és amelynek tagjai autonóm módon döntöttek a közösséghez tartozás mellett. Ez persze nehézséget is jelent, mert így a közösségnek nem részei azok a csoportok, amelyek számára nem adott a döntés lehetősége, vagy amelyek kifejezetten hátrányos helyzetűek. A tervezés közösségi része azonban elengedhetetlenül fontos, amint azt előbb is bemutattam.

Gerő és Vígvári felvetését kibővítve és átfogalmazva azt a kérdést fogalmazhatjuk meg, hogy vajon a (politikai) versenyhelyzet hiánya a stratégiai fejlesztésekre irányuló közpolitikai beavatkozásokat valószínűsíti-e (2018). Azt látjuk, hogy versenyhelyzetben is megvalósulhat stratégiai fejlesztés: bár ma már a civil hálózat vezető szerepe egyértelmű, de amint bemutattam, 2004-ig többszöri próbálkozásban tetet öltő kísérlet zajlott e vezető szerep megkérdőjelezésére, és csak 2010 után vált egyértelművé, hogy a városi önkormányzat és a civil hálózat együttműködik a további fejlesztések során.

Következtések

A Zalaszentgróton és a várossal szerves egységet képező zalaszentgróti járásban egy civil hálózat alkotja a fejlesztési stratégiát, és menedzseli a fejlesztések jelentős részét. Ehhez a tevékenységéhez akkor találhat támogatásra helyben, ha olyan fejlesztéseket valósít meg, amelyek találkoznak a helyiek igényeivel. Ahhoz, hogy ezeket a folyton változó igényeket képes legyen feltárni a fejlesztéseket szervező hálózat, alapvető igénye, hogy demokratikus játékszabályokon alapuló, habermas-i értelemben uralommentes helyzeteket alakítson ki. Ennek egyik alapköve, hogy olyan helyi közösségek működjenek a városban és a térségben, amelyekhez az egyének autonóm módon, szabad akaratukból, közös céljaik megvalósítása érdekében csatlakoznak (Csurgó

– Légmán 2015:54). Bár nem jelenik meg sem a fejlesztési stratégiákban és a korábbi interjúkban sem, de a helyi fejlesztések egyik, talán legfontosabb nem szándékolt következménye a helyi közösség és közösségek erősödése.

Ez nem egyenes vonalú, egyenletes fejlődés eredménye. A város és a környező falvak elmúlt harminc évéből kiragadott három fejlesztési kezdeményezés elemzése alapján azt láthatjuk, hogy hosszú, küzdelmes út vezet el egy-egy terv megvalósulásához. A kezdeti ötleteket a szervezők képesek feladni, átalakítani, de képesek amellettt évekig kitartani, és várni a megfelelő alkalmat, hogy megvalósítsák, amennyiben az tűnik hatékony megoldásnak.

Azt is láthattuk, hogy a Zala-KAR vezette fejlesztési szövetség nem csak türelmesen kivárja az adott kezdeményezés megvalósítására a megfelelő pillanatot, de akkor is az együttműködés útját választja, amikor az nehéznek tűnik, mert nincs megfelelő partner. Követi azt a játékelméleti alapvetést, hogy amennyiben hosszútávon kell valakivel együtt élni, mindenképpen érdemes az együttműködés stratégiáját választani.

Felhasznált szakirodalom

- Bock, B. B. 2016 Rural Marginalisation and the Role of Social Innovation; A Turn Towards Nexogenous Development and Rural Reconnection. *Sociol. Rural.* (56):552-573. <https://doi.org/10.1111/soru.12119>
- Brydon-Miller, M. – Greenwood, D. – P. Maguire 2003 Why Action Research? *Action Research*, Vol. 1. p. 9-28. http://www.civitas.edu.pl/pub/nasza_uczelnia/projekty_badawcze/Taylor/Brydon-Miller.pdf <https://doi.org/10.1177/14767503030011002>
- Brunori G. – Rossi A. 2000 Synergy and coherence through collective action: some insights from wine routes in Tuscany. *Sociologia Ruralis*, 40 (4):408-423. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00157>
- Csibe A. – Kovács E. – Lőke Zs. 2002 „Kavarók” Az európaizáció aktorai: a helyi és térségi fejlesztési koalíciók létrejöttének feltételei, működésük és társadalmi kibátásai. OKTK kutatás 2002 zárójelentés. MTA PTI – VE Nyugat-Balaton Társadalomkutató Csoport, Budapest.
- Csoba J. 2017 *A szociális földprogram társadalmi és munkaerőpiaci integrációs szerepe a vidéki Magyarországon*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Csurgó B. 2013 *Vidéken lakni és vidéken élni. A városból vidékre költözők hatása a vidék átalakulására*. Argumentum – MTA TTK Szociológiai Int., Budapest.
- Csurgó B. – Kovách I. 2018 A szegénység elleni projektek haszna: A kisvárosi szociális földprogram példája. *Magyar Tudomány* (179) 6:902-911.
- Csurgó B. – Légmán A. 2015 Lokális közösség, megtartó közösség. *Socio.hu*, 5 (4):50-66. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.4.50>
- Czibere I. 2014 *Women in Deep Poverty*. Saarbrücken. ed. Lambert Academic Publishing, Saarbrücken.
- Domokos V. 2010 Szegény- és cigánytelepek, városi szegregátumok területi elhelyezkedésének és infrastrukturális állapotának elemzése különböző (közoktatási, egészségügyi, településfejlesztési) adatforrások egybevetésével. (Az elemzés a Nemzeti Fejlesztési Ügynökség Koordinációs Irányító Hatóság LHH Fejlesztési Programiroda megbízásából készült.) Budapest, Ecotrend Bt.
- Dövényi Z. 2009 A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák. *Statisztikai Szemle*, (87):748-762.
- Dupcsik Cs. – Szabari V. 2015 Elméleti bevezető az Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban című OTKA kutatáshoz. *Socio.hu* (5) 3:44-63. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.44>
- Forray K. – Varga A. 2011 *Inkluzió a felsőoktatásban*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem BTK. Elérhető: http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/inkluzio_a_felsooktatásban/index.html
- Kemény I. 2004 A magyarországi cigány népesség demográfiája. *Demográfia* 3–4:335-345.
- Franklin, A. – Kovách I. – Csurgó B. 2017 Governing Social Innovation: Exploring the Role of ‘Discretionary Practice’ in the Negotiation of Shared Spaces of Community Food Growing. *Sociol. Rural.* (57) 4:439-458. <https://doi.org/10.1111/soru.12126>
- Gerő M. – Vigvári A. 2018 Közfoglalkoztatás, redistribúció és helyi hatalom. *Esély* (30) 2:3-30.

- Gerring, J. 2006 *Case study research: principles and practices*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511803123>
- Hablicsek L. 2008 The Development and spatial characteristics of the Roma population in Hungary – Experimental population projections till 2021. *Demográfia*, 5:85-123.
- Glózer R. – Váradi M. M. 2008 „Jó itt lenni”. Sümegechi – egy él(het)ő kisfal. Váradi Monika Mária szerk. *Kistélepek lépésényszerben*. Budapest, Új Mandátum, 592-643. http://www.rkk.hu/rkk/kei/pdf/kistelepulesek_lepeskenyszerben.pdf
- Glózer R. 2013 Vidékfejlesztők – életutak egy aprófalvas térség nonprofit világában. In Kovács K. – Váradi M. szerk. *Hátrányban, vidéken*. Argumentum Kiadó, Budapest, 364-384.
- Gyarmati K. 2005 Kisparsellás művelésű dombvidéki szőlőhegyek tájszerkezetének kialakulása és fejlődése. *Tájökológiai lapok*, (3) 1:1-12. http://www.tajokologiai.lapok.szie.hu/pdf/200501/05_Gyarmati.pdf
- Halfacree, K. 2007 Trial by space for a ‘radical rural’: Introducing alternative localities, representations and lives. *J. Rural Stud.* 23:125-141. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2006.10.002>
- Herpainé Márkus E. – Guitprecht Molnár E. 1995 A Zala-KAR Térségi Innovációs Társulás kialakulásának és fejlődésének tapasztalatai. Parola Archívum. URL: http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/PAROLAAR.NSF/ac17badd073f25168525670c00816aef/d6dcbea99ba63276c125688d0040d7b2?OpenDocument. (Letöltve: 2008. augusztus 9.)
- Horlings, L. G. 2015 Values in place; A value-oriented approach toward sustainable place-shaping. *Reg. Stud. Reg. Sci.* 2:257-274. <https://doi.org/10.1080/21681376.2015.1014062>
- Horváth A. 2009 Egyén és közösség, avagy a fogalmak tartalomváltozásai. [Online.] OFI. Elérhető: <http://www.ofi.hu/tudastar/egyen-kozosseg-avagy>
- Jáger A. 2011 A Grót Coop Kereskedelmi és Szolgáltató Zrt. tevékenységének bemutatása, és működésének elemzése. *Szakdolgozat*. Zalaegerszeg, Budapesti Gazdasági Főiskola Gazdálkodási Kar Zalaegerszeg. http://193.6.240.222/konyvtar/uploads/doku_e-konyvtar/digitalis_dolgozatok/dido-2011/10830_j%C3%A1ger_alexandra_2011maj.pdf
- Kiss M. 2016 A helyitermék-előállítás szerepe és típusai szatmári és zalai LEADER-programok példája alapján. In Kovács K. szerk. *Földből élők: polarizáció a magyar vidéken*. Argumentum, Budapest, 255-278.
- Kovács K. 2005 Polarizálódás és falutípusok a vidéki Magyarországon. In Bognár L. – Csizmady A. – Tamás P. – Tibori T. szerk. *Nemzetfelfogások – Falupolitikák*. Budapest, Új Mandátum – MTA SZKI, 141-152.
- Kovács K. 2016 *Földből élők: polarizáció a magyar vidéken*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Kovács I. 2012 *A vidék az ezredfordulón*. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Kovács I. – Kristóf L. – Szabó A. 2015 Társadalmi integráció, dezintegráció és társadalmi rétegződés. *Socio.hu* (5) 3:63-83. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2015.3.63>
- Kovács I. – Hajdu G. – Gerő M. – Kristóf L. – Szabó A. 2015 A magyar társadalom integrációs és rétegződésmodelljei. *Szociológiai Szemle* (26) 3:4-27.
- Kovács I. – Dupcsik Cs. – P. Tóth T. – Takács J. 2012 *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest, Argumentum Kiadó.
- Kovács I. – Megyesi B. 2018 A vidék harminc éve. A magyar vidék alakulása az erőforrások, a társadalmi tőke és fejlesztéspolitikai változásainak tükrében. *Erdélyi Társadalom*, (16) 83-105. <https://10.17177/77171.209>
- Kovai C. 2016 Önellátó függőség: A közfoglalkoztatás társadalmi beágyazottságaa egy Tolna megyei faluban. Kovács K. szerk. *Földből élők: Polarizáció a magyar vidéken*. Budapest, Argumentum Kiadó, 137-160.
- Központi Statisztikai Hivatal [WWW Document], 2016 *Agrár. – Agrár*. 2016 Gazdaságyszerkezeti Összeír. URL http://www.ksh.hu/agrarcenzusok_agrarium_2016 (accessed 3.7.19)
- Kujáni K. – Szabadkai A. 2015 A helyi élelmiszerrendszer fejlesztési lehetőségei a Zala Termál-völgye Egyesület térségében: Hova tovább a helyi termékek és értékek fejlesztése terén 2014–2020 között? *Kutatási jelentés*, Zalaszentgrót 143 oldal.
- Kvale, S. 1994 Ten Standard Objections to Qualitative Research Interviews. *Journal of Phenomenological Psychology*, 25:147-173. <https://doi.org/10.1163/156916294X00016>

- Légmán A. 2012 Közösség-képek. Kovách I. – Dupcsik Cs. – P.Tóth T. – Takács J. szerk. *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest, Argumentum Kiadó, 357-369.
- Marsden, P. – Murdoch, J. – Lowe, P. – Munton, R.C. – Flynn, A. 2005 *Constructing the Countryside: an Approach to Rural Development*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203695067>
- Megyesi B. 2016 A Zalaszentgróti kistérség agrárszereplői: Nyertesek és vesztesek. In Kovács K. szerk. *Földből élők: Polarizáció a magyar vidéken*. Budapest, Argumentum Kiadó, 268-291.
- Molnár, G. – Bazsalya, B. – Bódis, L. 2017 *A helyi foglalkoztatási kezdeményezések központi támogatásának elosztási mechanizmusai*. Budapest, MTA. Elérhető: https://szociologia.tk.mta.hu/uploads/files/2018/kozmunka_mbb.pdf
- Neményi M. 2000 Kis roma demográfia. Horváth Á. – Landau E. – Szalai J. szerk. *Cigánynak születni*. Budapest, MTA – Új Mandátum, 277-282.
- Pataki Gy. – Bodorkós B. – Balázs B. – Bela Gy. – Kelemen E. – N. Kohlheb 2011 A vidékfejlesztés demokratizálásának lehetősége: részvételi akciókutatás a Mezőcsáti Kistérségben. In Pataki Gy. – Vári A. szerk. 2011 *Részvétel – akció – kutatás: magyarországi tapasztalatok a részvételi-, akció- és kooperatív kutatásokból*. MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest, 28-51.
- Ploeg, J. D. van der et al. 2000 Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis*, (40) 4:391-408. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00156>
- Ploeg, J. D. van der – Renting, H. 2000 Impact and potential: a comparative review of European rural development practices. *Sociologia Ruralis*, (40) 4:529-543. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00165>
- Ploeg, J. D. van der – Renting, H. 2004 Behind the 'Redux': A Rejoinder to David Goodman. *Sociologia Ruralis*, (44) 2:233-242. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2004.00272.x>
- Ray, C. 1998 Culture, Intellectual Property and Territorial Rural Development. *Sociol. Rural.* (38):3-20. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00060> <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00060>
- Várad M. M. szerk. 2008 *Kistelepülések lépéskényszerben*. Budapest, Új Mandátum. http://www.rkk.hu/rkk/kei/pdf/kistelepulesek_lepeskenyszerben.pdf
- Virág T. 2018 A kapcsolathálózatok szerepe a migrációban egy cigányfalú perspektívájából. *socio.hu*, 163-179. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2018.1.163>
- Virág T. 2006 A gettósodó térség. *Szociológiai Szemle*, (16) 1:60-76. <http://www.szociologia.hu/dynamic/0601virag.pdf>
- Yin, R. K. 2009 *Case Study Research: Design and Methods*. SAGE.

Absztrakt

A szerzők több egyetemen (ELTE, MOME) tartottak és tartanak előadásokat az archaikus tudatformákról. Az alábbi tanulmányban röviden bemutatnak néhányat a kulturális antropológiában leggyakrabban említett archaikus tudatformák közül. Így kerül említésre a mágia, az animizmus, a totemizmus, a tabu, a sámánizmus, az áldozat/áldozás, a beavatás, a titkos férfi és női társaságok, a matriarchátus/patriarchátus, a matrilineáris/patrilinéaris leszármazás, a matrilocális/patrilokális letelepedés, a nemzetség, az endogámia/exogámia, az archaikus jogszokások, a reciprocitás, a rabszolgaság, a politeizmus, a szent helyek, a rítusok és a mítoszok jelenségek, s néhány példán keresztül az is, hogy ezek miképpen vannak jelen a mai társadalmak életében is, (a továbbélésnek négy különböző formáját különböztetve meg).

Abstract

The authors have given lectures on archaic forms of consciousness at different universities of Hungary. This paper introduces some sorts of this archaic thinking often examined by cultural anthropologists such as: magic, animism, totemism, taboo, shamanism, sacrifice, rite of passage, male and female secret societies, matriarchy/patriarchy, matrilineal/patrilineal filiation, matrilocal/patrilocal settlement, clan, endogamy/exogamy, archaic legal customs, reciprocity, slavery, polytheism, „sacred” places, rites, mythology. The authors introduce the manifestations of these phenomena in contemporary social life. They distinct four main types of the survival forms of archaic „consciousness”: 1. survival, 2. revival, 3. unconscious practice, 4. complex form.

Keywords: survival, revival, magic, animism, totemism, taboo, shamanism, sacrifice, rite of passage, male and female secret societies, matriarchy/patriarchy, matrilineal/patrilineal

1 Köszönetet mondunk Povedák Istvánnak és A.Gergely Andrásnak a kézirat véglegesítéséhez nyújtott észrevételeikért.

filiation, matrilocal/patrilocal settlement, clan, endogamy/exogamy, archaic legal customs, reciprocity, slavery, polytheism, „sacred” places, rites, mythology.

*

Miért kell átmenelnünk a menyasszonyt a küszöbön? Miért adunk sokszor nevet szeretett atónknak? Miért viszünk szinte kötelező jelleggel bort és virágot a vendégségbe? Miért kerülünk szigorú tabuként egyes beszéd témákat? Ilyen és ehhez hasonló, sokszor megmagyarázhatatlannak tűnő szokások szövik át mindennapi életünket. Ezen szokások mögött igen gyakran évezredes hiedelmek, archaikus tudatformák húzódnak meg, amelyek ismeretében olyan történelmi kérdések is megválaszolhatók, hogy: miért kellett Romulusnak megölnie a testvérét? Miért cserélte ki szarvas-tehénre Artemisz istennő a feláldozott Iphigeneiát? Miért ragaszkodtak bizonyos korokban egyesek a vérbosszú vagy a párhaj szokásához, a büntetés kockázatát is vállalva?

A szerzők az ELTE Kulturális Antropológia szakán évekig tartottak „Archaikus tudatformák – modern mitológiák” címmel kurzusokat, később a témával a MOME Designkultúra szakán is foglalkoztak és foglalkoznak. Az alábbi tanulmány e kurzusok tapasztalataira is épül.

*

Archaikus tudatformáknak azokat a kultúra-meghatározó tudati jelenségeket nevezzük, amelyek már a történelem előtti időkben jelen voltak, s amelyek a klasszikus kulturális antropológia tárgyaként, annak leggyakrabban használt fogalmaiként kerültek be a köztudatba.² Ezek az ősi jelenségek (mágia, totem, stb.) látszólag az emberiség múltjához tartoznak, ez azonban nem feltétlenül van így. Az ősi tudatformák továbbélnek. Legalább háromféle módon:

2 A klasszikus antropológiai tanulmányokban gazdag példaanyagot találhatunk ezekre az archaikus tudatformákra. Ezek közül csak néhányra tudunk utalni e tanulmány keretei között.

1. *Közvetlenül*, (persze a más történelmi körülmények között más hangsúlyokkal). Így vannak a legősibb idők óta például egymástól elkülönülő férfi-, és női társaságok; ilyenek azok a szabályok, amelyek arra készítetnek, hogy egy meghatározott csoporton belül (például ne legyen más vallású, más etnikumú) vagy éppen azon kívül (ne legyen rokon) keressünk magunknak házastársat; vagy ilyenek például a szívességek viszonzására (a reciprocitásra) készítő elvárások.
2. *Átértelmezve*, egy más szemléleti rendszerbe (például egy vallásba) beépülve. Ennek példájáról később, de köztudott, hogy mindegyik nagy monoteista világvallás is nagyon sokat átvett a korábbi mágikus szokásokból és hiedelmekből, vallási tartalmakkal átértelmezve azokat (gondoljunk például a keresztény kultúrkör húsvéti szokásainak és az ősi termékenységvarázslatoknak – a piros tojás, a nyúl, a húsvéti barka mind ebbe a körbe tartozik – a kapcsolatára, vagy arra, hogy Jézus Krisztus születése éppen a téli napfordulóra esik, amelyet az ősi természetvallások is örömnünnepek, „megváltó” fordulatnak tekintettek).
3. Az eredet elhomályosulásával, *öntudatlanul*. Például ma már általában nem tudják, hogy a vőlegénynek azért kell ölben bevenni új lakásába a menyasszonyt, nehogy az a küszöbre lépve megsértse az az alatt lakó védőszellemet vagy házikigyót, vagy azért nem illik visszautasítani az alkoholkínálást, mert az annak a közös lélekkörnek az elutasítása, amit a mágikus szemléletben (többek között) az együttes evés-ivás hozhat létre.
4. A három típusú továbbélés *keverékeként* említhetjük azt, amikor egy ősi funkció (például a mítoszteremtés) közvetlenül továbbél, de a modern életforma részeként már nem sorolják az eredeti kategóriába (nem tartják, vagy nem úgy tartják mítosznak. Amikor „modern mitológiákról” beszélünk, akkor ezeket – a Star Wars vagy Harry Potter mitológiától mondjuk a Szépség vagy a Siker kultuszáig – egyrészt nem tekinthetjük éppolyan mítoszoknak, mint az antik mítoszokat, mert az emberek nem valóságos és totális világmagyarázatként élik meg őket, de

ugyanakkor mégiscsak a mitológiagényt elégitik ki).³

A következőkben az a feladat, hogy az egyes archaikus tudatformák mai megfelelőit összegyűjtjük. (A „mai megfelelő” a továbbélés bármelyik említett formája lehet). Ehhez persze definiálnunk szükséges az egyes „archaikus tudatformákat”.

Mágia

A mágikus világkép (az emberiség általunk ismert legősibb világképe) azon alapszik, hogy az emberek a világegyetemet életerővel áthatottnak érzékelik (saját életerejükből is következően). Ezt a mindenben benne lévő erőt a szakirodalomban (egy óceániai szóval) „*manának*” nevezik (különböző elnevezésekkel ez megvan majdnem minden ősi kultúrában). Ezzel az erővel a mágikus világkép szerint minden létező rendelkezik. Ennek az erőnek a befolyásolása, az ember céljai szerinti mozgósítása a mágia. A mágikus szemlélet él tovább minden *babonában*, amikor feltételezzük, hogy ha ezt vagy azt a cselekvést elvégezzük, ez befolyásolja a sorsunkat. („Az iskolába menvén, a járda peremén, hogy ne feleljek aznap, egy köre léptem én”). Az említett küszöbön-átemelések is ilyen mágikus cselekedet, de az például a keresztvetés is, amellyel egy bajelhárító jelet írunk magunkra, ilyenek a mózesi, vagy a koráni rituális előírások, amelyek pontos be nem tartása baljós következményeket ígér. A sor szinte végtelenül folytatható.⁴

Animizmus

Ha mi bizonyos cselekedetek végrehajtásával (a mágia erejével) befolyásolni tudjuk más emberek, sőt, a természet bármely elemének sorsát, akkor ez a képesség feltételezhetően megvan a természet más létformáiban is: ezen alapul az animizmus hiedelemrendszere. Ennek lényege az, hogy mindennek „*lelket*” tulajdonítunk. Állatoknak, növényeknek, természeti erőknél, sőt, akár élettelen, tárgyi

3 Kapitány – Kapitány: Modern mitológiák, KéK, 2000/4–2001/1:127-145; Kapitány – Kapitány: A modern mitológiák elemzésének kérdései, *Replika*, 2012/3 (80):9-27. (megjelent: 2013)

4 Lévi-Strauss, C. 2001 *Strukturális antropológia I.* Budapest, Osiris; Mauss, M. 2000 *Szociológia és antropológia.* Budapest, Osiris.

létezőknek is. A mesékben ez a szemlélet továbbél (egyes népmesékben, vagy például Andersen történeteiben a tárgyak is jelentős, aktív, beszélő, gondolkodó, érző szereplők), de amikor azt mondjuk, hogy „fúj a szél”, „jön a tél”, stb., akkor ebben is az animista szemlélet nyomaival találkozunk. Modern formáira példa lehet, amikor némelyek személynevet adnak az autójuknak, és működésében akaratot feltételeznek (ennek az animisztikus szemléletnek adott plasztikus és sűrített kifejezést például a Knight Rider című filmsorozat beszélő autója, a Verdák vagy a Thomas a gőzmozdony).

Totemizmus

Ha a természet bizonyos elemeinek lelket, és a sorsunkra való ráhatás-képességet tulajdonítunk, ebből következik annak feltételezése is (amiről korábban már volt szó), hogy például az ember megfogadásában, származásában is szerepet játszhatnak nem-emberi létezők. Ebből kialakul az a felfogás, hogy az emberek (akár az egyes egyének, akár emberek csoportjai, az egyes törzsek) bizonyos *állatoktól, növényektől vagy egyéb természeti létezőktől származnak*. Ez a hiedelem összekapcsolódhat egyes állatoknak vagy növényeknek az adott kultúrában kiemelt szerepével (például, mert vadásztörzs zsákmányállatai, állattenyésztők fő állata, erdei népek fái, stb.). A totemissel való összetartozás azt is jelenti, hogy az adott ember vagy embercsoport a totemös *tulajdonságaival rendelkezik*, azt is, hogy *különleges kapcsolat fűzi őket össze*. A totemállat fogyasztása vagy tabu, vagy éppen kiemelt fontosságú (olyan is van, amikor éppen azért lesz totemállat, mert fő táplálék); de ha fogyasztják (például azért, hogy „ereje átszálljon belénk”), ehhez többnyire megkérdő (bocsánatkérő) rítusok társulnak, és a fogyasztást gyakran ünnepélyesség kíséri (az ünnepi ételek egy része jelzi ilyen totemisztikus eredetüket). A népek mitológiáiban szereplő állatok is totemállatok: a magyar ősmitológiában a turul, a csodaszarvas, a táltoslovak (lásd erről a következő bekezdést is). Ugyanilyen szerepe lehet növényeknek (életfáknak) is: az oroszoknál a nyírfa, a fenyő, a németeknél a hárs, a tölgy, a kőris, stb. (Lásd az olyan modern mitológiák-beli példákat is ilyen „életfák” szerepére, mint az Avatár vagy a Pokahontasz). Az ősi totemizmus átalakulva élt tovább például az egyiptomi, indiai politeizmus állatfejtő isteneiben, a középkor címerállataiban (amelyek erő-, hatalom-, bölcsesség-szimbólumok is voltak), de a modern korban

is találunk példákat (lásd például a II. világháború tankjainak elnevezését: Tigris, Leopárd, stb.), vagy az állatkedvencek kiválasztását (vannak kifejezetten „kutyás” és „macskás” kultúrák, ezek meséiből is kiderül, melyik állatnak tulajdonítják az ember fő segítőjének szerepét; de azt is az állat és az ember tulajdonságai között kapcsolatot feltételező totemista gondolkodás modern maradványának tekinthetjük, amikor a gazdik és állataik „jellem” egymáshoz hasonlóan – ahogy például a 101 kiskutya elejének képsoraiban).⁵

Tabu

A nálunk erősebb hatalmak feltételezése magával hozza, hogy óvakodnunk is kell tőlük (haragjuktól). Az említett megkérdelési rítusok is ide tartoznak, és az a (társadalmi egyenlőtlenségekkel együtt) kialakuló szokás is, hogy az ezekkel a hatalmakkal való érintkezés csak avatott specialisták (sámánok, papok, királyok, stb.) privilégiuma lehet. A nem-avatottat a felsőbb hatalmak elpusztítják (az Ótestamentumban ilyen a Frigyláda, amely agyonsújtja azt, aki méltatlanként ér hozzá). A totemisztikus étkezésnek is vannak olyan változatai, hogy a totemállatból csak egyes privilegizáltak ehetnek. Az *érintés* tabuja, tilalma az egyik legerősebb tabu (ez összefügg a fertőzés tapasztalataival is), de nagyon lényeges az átlépés tabuja is (például a mágikus védőkör – ami mögött az a feltételezés áll, hogy a kör, mint zárt alakzat, egyben védőerőt von az ember körül. Romulus ezért öli meg testvérét, aki átugorja Róma épülő falait), és nagyon erős babona az is, hogy például nem szabad egy kisgyerek fölött átlépni, mert az rontást hoz rá. Szintén fontos tabu a *megnevezés* tabuja (Lásd: Voldemort). Vagy azért, mert a hatalommal bírót nem szabad megnevezni (innen lehet tudni, hogy például a szarvas vagy a farkas egyes magyar törzsek totemállatai voltak, a medve meg az oroszoké, mert ezek nem néven nevezések, hanem körülírások: farkas állat, szarvas állat, medve = méz evő állat). Vagy azért, mert a megnevezéssel veszélybe kerül (megtalálják az ártó szellemek), ezért használtak régen rejtő neveket (Nümvogy = nem vagy, honfoglaláskori név, vagy Levente = leendő, még nem lévő). Hasonlóképpen említési, megjelenítési tabu alá eshetnek

⁵ Durkheim, É. 2003 *A vallási élet elemi formái. (A totemisztikus rendszer Ausztráliában)*. l'Harmattan, Budapest.

egyres élettevékenységek (szexualitás, súlyos betegségek, vagy éppen az ember keresete), persze koronként változóan. (Ma már furcsán hat, hogy a viktoriánus korban nemcsak a nők lába nem vilámlanhatott ki a szoknya alól, de olykor még a zongora lábakat is beburkolták, mert hát az is „láb”, és így kapcsolata van az akkor teljesen tabu alá eső erotikával).

Áldozat, áldozás

Az erősebb hatalmak megkérlelése, a bocsánatkérés olyan rítusokat alakított ki, amelyekkel e hatalmak jóindulatát vélték elnyerhetni. Erre magától értetődően adódik az *ajándékozás*, a számunkra értékes dolgok átengedése illetve a valamiről való *lemondás*. (Hiszen amikor az interperszonális viszonyokban szeretnénk jóindulatot kelteni, akkor is fogadkozunk, valamit megígérünk). A lemondás: a feláldozás, az áldozathozatal a szellemek, ősök megkérleléséből később az istenek majd az Isten és szentjei megkérlelésévé változik. Az áldozat lehet értékkel bíró lények (emberek, állatok, növények) vagy tárgyak feláldozása, vagy valamilyen tevékenységről való lemondás (a szüzességi fogadalomtól az italozásról, a dohányzásról – vagy a némasági fogadalmakban a beszédéről – való lemondásig). A felajánlásnak értékesnek kell lennie (ezért is⁶ ajánlják fel az ősi népek az elsőszülöttöket, az első gabonakévet, stb.). A civilizációs fejlődés először az emberáldozatot szelídíti állatáldozatra, ma már pedig csak növényáldozatra kerül sor (templomi virágok). (Miként a nőknek ajándékba vitt virág is egy vallási áldozási forma átvitele a profán gyakorlatba). De az eredeti emberáldozat nyomai minden kultúrában kimutathatók. (Sőt, az is, amikor lemondtak róla: Izsák és Iphigénia állatokra cserélése a zsidó és a görög mítosz istenei által, éppen erről szól). Egyes szerzők szerint még az is a hajdani emberáldozatnak köszönhető, hogy gyerekeinket megajándékozzuk; eszerint ez ahhoz a gyerekáldozathoz kapcsolódó megkérlelő rítus lenne, ami például a főníciaiaknál tömeges méretekben is szokásban volt, de például a betlehemi gyermekgyilkosság legendája is a hajdani gyermekáldozások emlékét őrzi.

6 Persze, mint a legtöbb archaikus hiedelemben, ebben is vannak olyan „racionális” megfontolások is, hogy az elsőszülötteket „nehezebb útjuk” miatt sérülékenyebbek is tartották.

Sámánizmus

A felsőbb hatalmakkal érintkező specialisták első szerep-változata a sámán. A sámán (táltos) rendkívüli képességekkel rendelkezik, ez gyakran a tudatmódosult állapotba jutás képességét jelenti. A sámánság vagy *örökítődik*, vagy *kiválasztással* kerül rá sor, ez utóbbi gyakran kivételes jelekre (plusz ujj, fog, burokban születés, stb.) támaszkodik. A sámánok szerepét a nagy vallásokban a papok vették át (az apostolok kiválasztása idején még fontos volt a rendkívüli képesség – valamennyien bírtak karizmatikus gyógyító képességekkel, s csak a keresztényüldözések okozta megtizedelés után kényszerült arra a katolikus egyház, hogy a papkiválasztásban ez ne legyen feltétlen kritérium). De a sámánjellegű karizma a modern világban is köthető más társadalmi szerepekhez is (politikuskok, művészek. Adyhoz például nemcsak a vátesz-költő sámánjellege köthető, hanem a sámánság testi jeleivel is büszkélkedett, Csontváry vízesésképeit egyes értelmezők a sámánbeavatás rítus-rendszeréhez kötik, stb.).⁷

Beavatás

A sámánválasztás egyik formája egyfajta – a kiválasztás után történő – képzési folyamat, amelynek során a leendő „kiválasztott” mind magasabb „beavatási” fokozatba kerül. Ez így volt a misztériumvallások esetében is. De a „magasabb osztályba” lépés nagyon sok társadalmi jelenség esetében efféle *beavatásokhoz* köthető. Az egyik legősibb beavatási procedúra a férfivá/nővé avatás rítusrendszere, kemény próbatételekkel. De az átlépési rítusoknak számos modern formája is van, (mint az érettségi, egyetem felvételi, a diplomázás, doktorálás). A mai napig is léteznek olyan titkos (és nem titkos) társaságok, amelyekbe csak beavatási rítusokon keresztül lehet bekerülni.⁸

Férfi/női társaságok

A férfivá/nővé avatás egyúttal a férfiak/nők közösségébe való belépéssel is jár. Ezek a közösségek a nemi munkamegosztás következtében különültek el egymástól: a *férfitársaságok* a patriarchális

7 Hoppál M. 2016 *Sámánok régen és ma*. Budapest, Szentár.

8 Turner, V. 2002 *A rituális folyamat*. Budapest, Osiris.

hatalom megszerzésére szerveződtek (a különvonuló férfiak – a vadászat férfitevékenységként különült el – elkezdtek titkos társaságot formálni, álarcot öltve, szellemeknek álcázva törtek rá a nőkre, gyermekekre – s ezzel megalapozták a férfihatalmat). A szintén különváló *női társaságok* ellenhatalomként (de más jelegű, női tudásokra alapozva) szintén megszervezték magukat. A titkos elkülönülés megsértését ők is erőszakkal torolták meg: a görög mitológiában a leselkedő férfiakon bosszút álló szűzi Artemisz, a férfiakat széttépő őrző bacchánsnök stb., ennek nyomait őrzik. Ahogy egyszer korábban szó volt róla, a középkor „boszorkányai” a titkos női társaságok örökösei, akárcsak a szigorúan csak férfitagságú angol klubok, de a nemi elkülönülés olyan formái is idesorolhatók, mint a futballhuligánok, a játszótéri kismama-csoportok, vagy a női fodrászatok beszélgető-agorája.

Matriarchátus/Patriarchátus

Közismert tény a férfiak évezredek uralma a nők fölött. Mindazonáltal vannak és voltak olyan kultúrák, amelyek életét a nők dominálták, illetve amelyekben mindkét nemnek voltak hatalmi pozíciói. A klasszikus mítoszokban számos nyoma van a nőuralomból a férfiuralomba való átváltásnak, ezt gyakran úgy örökítik meg a mítoszok, hogy egy férfi hős legyőz egy gonosz, de legalábbis veszedelmes nő-figurát. (Oidiposz a Szfinxet, Perszeusz Medúzát, Oresztész megöli a (bűnös) anyját, Odüsszeusz megtöri Kírké varázshatalmát, Vejnemőjnenék legyőzik Louhit, az Észak Úrasszonyát, stb.), ez még a Varázsfuvalóban is tetten érhető, amelyben a felvilágosodás Nap-fényét képviselő Sarastro győz az Éj királynője fölött. Vannak érdekes átmeneti formák is: míg a többnejűség (poligámia) a patriarchális társadalmakat jellemzi (lásd az arabokat, ótestamentumi zsidókat, stb.), a Mahábháratá már egyértelműen patriarchális világában – az Indiában viszont erős matriarchális hagyományoknak megfelelően – a főhős nő él többférjűségben (poliandria).⁹

A mai továbbélés vonatkozásában itt azt érdemes végiggondolni, hogy ma milyen formái vannak a férfiuralomnak, illetve a nemek közti hatalmi harcnak, és mindez milyen szimbolikus művekben

fogalmazódik meg? A patriarchális társadalom még jelen van a politikai pártok nagy részének férdominanciájában, a bankok, nagy cégek vezetői, az akadémikusok, egyetemi tanárok, filmrendezők, karmesterek és egyéb irányító pozícióban lévő emberek közt a férfiak nagyobb arányában, a nemek közti fizetési egyenlőtlenségekben, stb. Ugyanakkor a változást jelzi nők szimbolikus súlyú megjelenése nagyhatalmak, nemzetközi szervezetek és nagy gazdasági vállalkozások élén. A szimbolikus átrendeződés például a mozi-mitológiában is megfigyelhető: nők jelennek meg akcióhős szerepben és más, korábban férfiakhoz kötött szerepekben is; korábbi mítoszok, történetek a női szereplő köré rendezve íródnak át, kiemelten építenek a régi mítoszok közül is azokra, amelyeknek istennő vagy heroina a központi alakja. A jelenség másik oldalaként jelennek meg a művekben a kemény nők mellett a nőies vagy legalábbis „anyaszívű” férfiak.

Matrilineáris/Patrilináris leszármazás

A nemek hatalmi helyzetének egyik legfőbb (jogi) összetevője, hogy az anya vagy az apa vonaláról vezetik-e le a gyermekeket. Kezdetben, amikor (a sokhelyütt dívó promiszkuitás miatt) az apa bizonytalan volt, egyértelműen az anyai vonal számított. Azonban itt is váltás következett be, a legtöbb helyen az apáról való levezettetés (és az elsődlegesen apaágon való örökösödés) lett a „természetes”, amely a nevekben is kifejeződött. (A magyar névadás annyira patriarchális volt, hogy sokáig hivatalosan az asszonyokat is csak mintegy férjük önálló személyiség nélküli tartozékaként: XY-néként lehetett megnevezni). A gyerekek az apáról kapták a vezetéknevüket, amelybe sokszor bekerült, hogy mely apának a gyermekei. (Például Péterfia, Imreffy, a germán népeknél -son, a szlávoknál -ovics, stb. Persze ennek sokféle változata van: a svédeknek korábban például minden fiú vezetékneve az apja keresztneve, tehát Nils Holgerson volt, de az ő apja már Holger Nilsson, mert a nagypapát is Nilsnek hívták, de ha a nagypapa Olaf volt, akkor Holger Olafson. Az oroszoknál ugyanígy van mindenkinek „otcsesztvo”-ja, apai neve, náluk a vezetéknev egy harmadik név, a kereszt- és apai név után. „Otcsesztvo”-ja az oroszoknál a lányoknak is van, csak ez -ovna végződéssel jár. Az izlandiaknál megint csak a vezetéknev jelzi az apát, méghozzá mindkét nemnél: Haldór fia: Haldórsson, Haldór lánya Haldórsdottir). Mindenütt az apa neve a meghatározó. A spanyol (nemesi)

9 Ortner, S. B. 2003 Nő és férfi, avagy természet és kultúra? In Biczó Gábor szerk. *Antropológiai irányzatok a második világháború után*. Debrecen, Csokonai, 195-209.

kultúrában ugyan jelen volt az a névadási forma, (nyilván az asszonyok nemes családjának érdekeit védve), hogy a gyermek mindkét szülő nevét viseli (lásd Garcia Marquez, Vargas Llosa, Suarez y Alvarez), de a következő nemzedékben már nem négy név van és így tovább, hanem ott is az apai névvel viszik tovább.¹⁰

Itt azt érdemes vizsgálni, hogy a patriarchális névadásnak milyen fellazítási formái jelzik a nők jogainak növekedését, (az említett „-né” helyett ma már gyakoribb, hogy a feleség vagy megőrzi lánynevét, vagy a férje vezetékneve mellé az ő keresztnéve kerül, és terjed a kettős vezetéknev viselése is).¹¹ Érdekes, ebbe a témakörbe kapcsolható jelenség, hogy ha egy gyereket megkérdezik, mi a szülei foglalkozása, általában azt a szülőjét nevezi meg először, illetve annak munkáját tudja pontosabban elmondani, akinek nagyobb a tekintélye, presztízse a családban.

Matrilokális/Patrilokális letelepedés

Szintén a nemek közti presztízsvizonyok függvénye lehet, hogy a gyermekek házasodásuk után melyikük szüleinek közelébe költöznek. A hajdani együttélő nagycsaládok esetében ez többnyire a férfi szüleit jelentette, ezt fejezi ki, a „férjhez megy” kifejezés. Ha bármi okból (legtöbbször akkor, ha a menyasszony családja volt a módosabb, tekintélyesebb) ez fordítva történt, a közbeszéd ezt gúnyosan a „vőül megy, férjül vesz” és hasonló formulákkal fejezte ki. A nukleáris családok kialakulásával mindez annyiban módosult, hogy már nem összeköltöztek a férj vagy a feleség szüleinek, de mindmáig jelentősége lehet annak, hogy melyikükhöz élnek közelebb. A kiegyenlítődés következtében ma gyakran jellemző, hogy egyikhez sem; illetve elég gyakori az, hogy a nő szülei kapnak nagyobb szerepet (például az unokák nevelésében, azzal megindokolva, hogy az anyaságot leginkább saját anyja taníthatja meg egy lánynak, de bármily racionálisnak is tűnik ez az

10 Etológiai kutatásokból tudható, hogy a delfineknek, ahol minden állatnak két hívójele van, az egyik személyes, ami a mi keresztnévünknek felel meg, és a másik, ami az anyja hívójele: ez náluk a „vezetéknev”, amely az ő esetükben matrilineáris; már csak azért is, mert náluk az (általában élethosszig együtt maradó) családok csapatát az anyaállat vezeti.

11 Ahol megmarad a hagyományos névadás, ott is általában mellékerül a lánykori név is: például Kovács Pálné, Szabó Éva.

indoklás, a patriarchális-patrilokális rendszerekben nem így működik, így ezen indoklás megjelenését a hatalmi viszonyok átrendeződésének /is/ kell tulajdonítanunk).

Nemzetség

A családok növekedésével kialakuló rokonsági hálók jellemző egysége a „nemzetség”, az egy apától nemzettek (matrilinearitás esetén: egy anyától származók) közössége. Ma, a nagycsaládok szétesésével az efféle nemzetségi összetartozás-tudat ritka, de még találkozunk nyomaival: nemesi és nem-nemesi családoknak az efféle nemzetségi-típusú összetartozást kifejező (nagy)családi találkozói, családfa-állításai az utóbbi időben még szaporodtak is. (Van egy – a genetikusok által a figyelem előterébe állított – magyar család, az Ivády nemzetség, amely magát Ivády Hadak-ként definiálja. Hasonló nemzetségtudat más nagycsaládoknál is található).

Endogámia/exogámia

A klasszikus antropológia számos példát talál mind endogámia, mind exogámia-szabályokra. Az *endogámia* azt jelenti, hogy bizonyos összetartozási fok egyben határt jelent: ezen kívül (a közösség összetartása, vagy például a vagyon egyben tartása végett) nem kívánatos házasodni. Ez a határ lehet extrém szoros: az egyiptomi fáraók lehetőség szerint testvéreiket vették nőül; az unokatestvér házasságok elég sok kultúrában természetesek, de viszonylag belterjes (volt) az európai királyi családok választéka is. Tágabb, de még mindig korlátos a kaszt-, illetve vagyon szerinti endogámia (az utóbbit fejezi ki az „alvég az alvéggel, felvég a felvéggel” mondás). Még tágabb (de sokszor semmivel sem megengedőbb) a nemzeten, valláson, illetve etnikumon/rasszon belüli párválasztás elvárása. Az *exogámia* éppen ellenkező parancs: ezt többnyire a belterjesség negatív hatásainak kiküszöbölését szolgálja. A „vérfrissítés” mellett lehet ennek motívuma a terjeszkedés is. Az archaikus kultúrákban számos esetben a „kirajzás” típusú terjeszkedéssel együtt járt, hogy a (túlnépesedő) települések fiatal férfijai máshová mentek „aszszonyt rabolni”, házasulni. (Lásd Róma: a szabin nők elrablása, vagy Dúl és Belár királyok lányainak elrablása Hunor, Magyar és vitézeik által; etruszkok bekerülése a római elitbe, a Bounty lázadóinak tahiti nőkkel való „keveredése”, stb.). További motívum

lehet a szövetségkeresés; ez a királyi házak házassági szokásain túl is érvényesülhet, amikor például egy nép gyermekei egy rokonszenvesnek tartott másik nép gyermekeivel házassodnak. (Sok magyar nő így került a Vasfüggöny gyengülésének idején Olaszországba). De van példa kaszt-exogámiaira is, ilyen volt az elszegényedő arisztokrácia párkeresése a gazdag polgárságban, vagy az államszocializmus ideológikus proletár-kultusza, amikor egyes (polgári, értelmiségi származású) káderek „vonalasságból” munkás- vagy paraszt származású párt választottak maguknak. Exogámia és endogámia kombinálódhat is: például abban a magyarországi kistérségben, ahol a településeken belül exogámia, de a település-együttes (öt falu) vonatkozásában endogámia érvényesül. Nem tartják szerencsésnek a községen belül házassodni, de ritkán lépnek ki a tájegység határai közül.¹²

Archaikus jogszokások

Mindaz, amiről idáig szó volt, ősi szokásokban gyökerezik, s az ősi viszonyoknak megvolt a maguk jogfelfogása, igazságosság-felfogása is. A jogrend azonban a történelem során változik. Az archaikus jog továbbéléséről akkor beszélhetünk, ha az emberek jogérzéke az éppen elfogadott jogrend helyett az ősi igazságszolgáltatási szokásokhoz ragaszkodik.¹³ Számos kultúrában ilyen a vérbosszú, amely az ősi „szemet szemért, fogat-fogért” elv vélt igazságosságán alapszik. Sok kultúrában akkor is ragaszkodnak ehhez az elvhez, megkockáztatva az állami büntetést is, amikor a hivatalosság már tiltja. (A „80 nap alatt a föld körül” történetéből általánosan ismert az az indiai szokás is, hogy az özvegyeknek férjük után kell halnia, amit a hatósági tiltás ellenére is sokáig gyakoroltak). Hasonló volt a párbajhoz való ragaszkodás is, amit a férfibecsület megőrzéséhez kötöttek, de eredetileg ez is egy jogszokás (a párbajjal kiváltott istenítélet) formájában volt jelen. A gyűjtögető társadalmak archaikus jogában nem számít (a magántulajdon elleni) bűnnek a talált javak elvétele; sok ősi társadalomban a nő kedveskedése egy férfival szemben felhívás a párkapcsolat létesítésére, egy idegen becsapása a nomádok világában – a mítoszok és mesék tanúsága szerint is – gyakran az életképesség, okosság bizonyítéka, stb. Akik az

archaikus jogszokáshoz kötődnek, a modern társadalmak ezekkel kapcsolatos tiltásait érthetetlenként vagy értelmetlenül utasíthatják el. Az osztálytársadalmak néhány ezer évének nem sikerült teljesen megszüntetnie az emberekben az ősi egyenlőségbe való visszavágyódást sem. (Az igazságosság-felfogásnak a hivatalostól eltérő változata érhető tetten olykor az adócsalás, az áramlopás, a bliccelés gyakorlata mögött is; az efféle jelenségek akkor erősebbek, amikor a hivatalos intézkedéseket az emberek különösen aránytalanul érzik).¹⁴

Reciprocitás

Az archaikus igazságosság-felfogás egyik legfőbb szabálya a kölcsönösség biztosításának igénye. Aki megszegi ezt a szabályt „elveszíti az arcát”; ez azt jelenti, hogy nem méltó tagja többé a közösségnek, amely éppen azért közösség, mert ugyanazok a szabályok érvényesek minden tagjára. Minden közösségben gyerekkorától megtanulja az ember, hogy mit mivel és hogyan illik viszonyozni. Jelentős problémaforrás szokott lenni, hogy egy másik közösségbe átkerülő ember viszont nem ismeri pontosan az ottani reciprocitási szabályokat, s ezért viselkedése negatív megítélést kap. (Amikor – a nyolcvanas években – sokan költöztek Erdélyből Magyarországra, az anyaországiak közül némelyek „hálátlanok” bélyegezték őket, egyszerűen azért, mert az otthoni környezettől eltérő reciprocitás-szabályokat nem ismervén, nem az itt szokásos módon próbálták azokat viszonyozni. Hasonlókat figyeltek meg a II. világháború után kitelepített úgynevezett Donau-svábok németországi (vagy a német újraegyesítés után az „Ossie”-k nyugati) fogadtatásában, de ilyesmi szinte mindig létrejön, amikor egy kultúra vagy etnikum tagjai egy másik (és más reciprocitás-szabályokhoz alkalmazkodó) kultúra vagy etnikum közegébe kerülnek. (Minthogy a reciprocitás minden emberi viszonyban fontos, ilyen ütközések – akár eltérő szabály-felfogásból, akár egyoldalú előnyök szerzésére való önző törekvésből – létrejöhhetnek barátok vagy szerelmespárok egymásközti viselkedése során is).¹⁵

14 Egy radikális jegyáremelkedés után például Budapest-szerte megfigyelhető volt, hogy az emberek kezelt jegyeiket bent hagyták az akkori jegy-lyukasztóban, hogy más is használhassa, vagy átadták egymásnak.

15 Malinowski, B. 1972 *Baloma*. Budapest, Gondolat; Bourdieu, P. 1978 *A társadalmi egyenlőtlenségek újratemlődése*. Budapest, Gondolat.

12 Douglas, M. 2003 *Rejtett jelentések*. Budapest, Osiris.

13 Benedict, R. 2006 *Krizantém és kard*. Budapest, Nyitott Könyvműhely; Boglár L. 2001 *A kultúra arcai*. Budapest, Napvilág; Geertz, C. 1994 *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Osiris.

Rabszolgáság

Úgy gondolhatjuk, a rabszolgáság (ami az ősi egyenlőség-felfogásnak is ellentmondó) történelmi fejlemény, végképp a múlté. Leginkább az antikvitáshoz szokták kötni, amelyet gyakran „rabszolgatartó társadalomnak” is neveznek. Csak-hogy tudjuk, hogy a rabszolgáság bizonyos formái a középkorban is jelen voltak, sőt, az újkorban is igencsak jellemző volt, elsősorban az Újvilágban, de Afrika vagy Ázsia sok társadalmában, sőt, még a tizenharmadik században előfordult Európában is. Mindez a „klasszikus” rabszolgaviszonyra vonatkozik. Nem soroljuk ide, bizonyos jogok megléte folytán a modern szabadságfelfogás számára hasonlóképp felháborító, és a rabszolgásággal sok vonásában érintkező jobbgáyi vagy házicselédi állapotot. De ha a rabszolgáságot úgy definiáljuk, hogy az úr korlátlan hatalommal bír a rabszolga felett, akinek viszont semmi döntési joga nincs a maga életét illetően, akkor nemcsak olyan (mára szintén eltűnt) jelenségekben mutatható ki a rabszolgáság, mint például a gályarabság, vagy a dologházaknak még a tizenkilencedik században is virágzó rendszere, hanem olyan mai viszonyokban is, mint például fiatal lányok elrablása és prostitúcióra kényszerítése, a néha lelepleződő extrém esetek, amikor egy-egy kiszolgáltatott embert fogva tartva kényszerítenek munkavégzésre. De továbblépve: az olyan börtönök, ahol a fogvatartottnak nincs jogvédelme, és ezért bármiféle megaláztatást el kell viselniük (az Iszlám Állam friss esetei mellett ilyen esetek derültek ki korábban az USA Abu-Ghraid-i és guantanamoi fogolytáborairól), de lényege szerint idesorolható a sorkatonák helyzete is, különösen háború idején, amikor az egyénnek semmilyen joga nincs még életének megőrzésére sem. Természetesen rabszolgaállapot jön létre minden koncentrációs táborban, a Gulágon, és szinte rabszolga-helyzetnek tekinthető az is, amikor – egyes extrém szektákban – a hit eszközével fosztják meg, s teszik akarattalan bábuvá a résztvevőket. (S ha a rabszolgáság olyan formáit is figyelembe vesszük, mint a – sokszor körülrajongott – gladiátoroké, akkor ilyen „rabszolgáság” a profi sport és szórakoztatási ipari szerződések által „gúzsbakötött” szereplőké – ám ez csak metaforikusan igaz, hiszen e helyzetből a résztvevők kiléphetnek életük kockáztatása nélkül (legfeljebb vagyoniukat, karrierjüket kockáztatva). A gladiátor-hasonlat már érvényesebb azokban az extrém esetekben – ilyen a rendszerváltás után

Magyarországon is állítólag előfordult –, amikor „fuss az életedért” versenyeket próbáltak rendezni – emberek és véredek között).

Politeizmus

Vélhetnénk, hogy politeizmus ma a hinduizmuson és néhány afrikai kultuszon kívül nemigen létezik. Az euro-amerikai kultúrkörben végképp nem. Ez betű szerint igaz is. De – mint említettük – a nagy politeista vallások sok mindent magukba olvasztottak a megelőző tudatformákból, s ez történt a politeizmussal is. Mindegyik monoteista vallásban vannak olyan lények (angyalok, szentek, bódhizattvák), akik természetesen nem istenek, de olyan kultuszt és olyan funkciókat vonnak magukhoz, ami nem sokban különbözik az antik világ politeizmusától. Gábiel arkangyal hasonló hívívő, mint Hermész/Merkúr, Mihály arkangyal „hadisten”, mint Árész/Mars. Szűz Mária kultusza sokhelyütt magába emelte pogány anyaistennők (a mediterráneum-beli Nagy Anya, a pogány Boldogasszony, Ízisz, stb. alakját), az egyes szentek is ugyanúgy bizonyos tevékenységek fensőbbrendű védnökei (védőszentjei), mint egyes antik istenek: a protestantizmus éppen erre hivatkozva fordult szembe a szentkultusszal. (A szentekről templomokat is lehet elnevezni, ha a templomban nem is ők az imádat *elsődleges* tárgyai, mint az antik istenek templomainak esetében, de imádkozni hozzájuk is lehet, egyes ereklyéiknek csodatévő {mágikus} erőt tulajdonítanak, {ahogy Mohamed esetében is}). A Sátán alakja sem sokban különbözik a politeista vallások olyan negatív istenalakjaitól, mint Széth, Tiamat, Ahrimán, stb. S ha figyelembe vesszük is, hogy a mindenható és egyetlen Istenhez képest a Sátánt gyengébb hatalmú transzcendens lénynek vélik, hatalma nem kisebb, mint az egyébként szintén nem korlátlan hatalmú antik isteneké. Más módon, egy fokkal metaforikusabban beszélhetünk modern politeizmusról abban a modern világban, amelyben a vallást profán kultuszok helyettesítik. A pénz uralma mennyiben más, mint az ókori Mammoné? Ha nincs is annyira megszemélyesítve, de templomai vannak, a tőzsdék, bankok formájában; a Szépség kultusza lehetne akár Afrodité is, s bár megszemélyesítése ennek sincs, papnői bőven (színésznők, manökenek és szépségkirálynők); s van modern kultusza, mitológiája és hívőköre a Sikernek, a Tudománynak (Pallasz Athéné?), a Művészetnek

(Apolló?) és sok másnak (még a háborúnak) is. (A szentkultuszt utánozva építette ki a maga „hős”-panteonját a szocializmus is).¹⁶

Szent helyek

Az archaikus tudatformák fontos alkotóelemei a *szent helyek, kultuszhelyek*. Ezeket többnyire tabu védi, és e helyeken fokozott spirituális erőtér jelenlétét feltételezik. A nagy világvallások is kialakítják a maguk szent helyeit, gyakran ráépítve a „pogány” kultuszhelyre (vagy egymás szent helyeire, mint a jeruzsálemi Templomhegyen). Így lett a budai Gellérthegy is pogány áldozóhelyből és a „boszorkányok gyülekezőhelyéből” egy katolikus szent emlékhelye. Szent helyek a templomok, a temetők, de a kereszténységben önmagában a kereszt jelének jelenléte is szentté tud tenni egy helyet. A modern világ „szent helyei” általában sokkal profánabbak. Itt is vannak spirituális képzetekkel is övezett emlékhelyek,¹⁷ de sok városi hely „szent voltán” csak az érthető, hogy valamilyen modern kultusz színterei, reprezentatív épületei, ilyen értelemben „templomai” (bankok, parlamentek, tudományos akadémiák, operaházak, stadionok, stb.).¹⁸ A városok egyes tereit a rajtuk zajló *rituális események* avatják ilyen helyé, (mint Budapesten a Kossuth tér vagy a Hősök tere), másutt egy-egy közösség talál magának kisajátítható gyülekezeti helyet. (A közelmúltban Budapesten ilyen *szubkulturális* térség volt például a Széll Kálmán, azelőtt Moszkva tér; a Blaha, több aluljáró; ilyenek a „bulinegyed” egyes intézményei). A szent helyek egy másik értelme egész *városokhoz-településekhez* köthető. Szent városok, kultuszközpontok létrejöttek az archaikus világban is (Karnaktól

16 A modern tömegkultúrában hasonló kultikus hódolat övezi a filmipar, a populáris zene és a sport sztárjait, akiknek emléktárgyai a szentek ereklyéihez hasonló értékre tesznek szert sokak szemében.

17 A kilencvenes évektől fellendült ezoterikus divat például új „szent” helyeket is létrehozott, illetve revitalizálta korábbi, misztikummal körülvett szent helyek kultuszát.

18 A fent említett sztárkultusz is létrehozta a maga „zarándokhelyeit”, egyes meghalt sztárok volt otthonában, sírjánál; (például Elvis Presley, Michael Jackson, Jim Morrison); s a filmipar is – a „Buddha-lábnyma”, Mohamed lábnyma – mintájára kialakította a maga zarándokhelyeit (sztárok kéz-, és lábnymaival) az olyan „filmvárosokban”, mint Hollywood vagy Cannes, és az egyes kultuszfilmek forgatási helyszínei is népszerű turisztikai látványossággá válhatnak.

El-Amarnáig, Delfoitól Olümpiáig, Eleuzisztól Efezoszig). A középkorban a zarándokcélpontok: Jeruzsálem, Róma, Santiago de Compostela, stb. váltak elsősorban ilyen szent helyekké, elsősorban az adott városban tevékenykedett vagy ott nyugvó szentek révén. Az újkorban a szent helyek köre ebben az értelemben is profánabb „zarándokhelyekkel” bővült. Ilyen lett Párizs, Velence, New York, és sok más város. Egy település „szent helylyé” válásának kedvez egyrészt fekvése (itt elsősorban a „világok találkozásánál” létesített rendkívüli városok jönnek szóba: például Velence, mint félig szárazföldi, félig tengeri település, vagy Lhásza, mint a föld és ég találkahelye); másrészt kedvező, ha a városokhoz egyszerre több, egymásra rétegződő attribútum kötődik (Velence a vizek városa, a nászutasok városa, a Karnevál városa, stb., Párizs a szerelmesek városa, a művészetek városa, a forradalmak városa, stb.).

Rítusok

Rítusnak tekinthető minden olyan cselekvés, amelyet valamilyen alkalomból rendszeresen ismételnék, s ehhez az ismétlődéshez valamiképpen a *világrend fenntartásának reménye* kötődik. Ezek lehetnek közösségi rítusok, amelyek a nemzet, az egyház, vagy bármely kisebb közösség összetartozását jelképezik, s teremtik minden alkalommal újjá; le egészen a családi, szerelmespári rítusokig, de lehetnek egyének ritualizálódott cselekvései is. (Ez utóbbiak gyakran nem válnak el a kényszer-cselekvésektől, de az egyén kényszer-cselekvései is alapjában rítusok, amennyiben azért végzi őket, mert úgy érzi, hogy ezek nélkül megbomlana a dolgok egyensúlya). Az egyensúlyteremtés már említett archaikus eszközeinek, a mágikus cselekvéseknek vagy a sámánygyógyításnak is megvoltak a maguk rítusai (ezek némelyikének töredékei népmesékben, népdalokban maradtak fenn: „magyar gyerek gyógyítja: síppal, dobbal, nádihegedűvel”; „szita, szita péntek, szerelem csütörtök, dobszerda”, stb.). Természetesen nem minden ismételt cselekvés rítus, de mihelyt elvégzése kötelezővé vagy elvárt szokássá válik, valamilyen értelemben rítusnak tekinthető. Számos archaikus rítus is továbbél (gyakran elhomályosult értelemmel); ismert például az „egészségére” köszöntés (a tüsszentéssel elszőkhető lélek visszatartására), ilyen az említett menyasszony-emelés, ilyen a menyasszonyrablás, a halottak szemét lezáró pénzdarab

(fizetség a másvilágra vivő révésznek), a tükör le-takarása (hogy ne ejtse foglyul a távozó lelket), a sírkő (a zsidóknál a sírra tett kavicsok), a halott lelkének földben-tartására, stb.¹⁹

Mítoszok

A klasszikus mítoszok világmagyarázatok. Szimbolikus magyarázatot adnak a világ egészének és egyes elemeinek keletkezésére, működésére, a társadalmi és interperszonális emberi viszonyokra. Fontos vonásuk, hogy bár történeteik, eseményeik nem a valós időben játszódnak, a mítoszok ébrentartói azonban *érvényesnek* tekintik őket a jelen világára is. A modern mitológiák csak részben ilyenek. Vannak időnként feléledő archaikus mítoszok, amelyeket megpróbálnak újra élővé tenni, (ilyenek például a ma újpogánynak nevezett mozgalmak hitei), de többnyire ezek sem az eredeti világképet hordozzák, sokkal inkább vezethetők le saját korunk viszonyaiból. A modern (újonnan született) mitológiák annyiban mindenképpen hasonlítanak az archaikusokra, hogy ezek is magyarázatot próbálnak adni a világ viszonyaira, egyes jelenségeire, de ellentétben az archaikus mítoszokkal nem alkotnak teljes, a világ egészét megmagyarázni próbáló rendszert. Számos modern mítosz él egymás mellett (ez nem specifikumuk, mert az archaikus mítoszok esetében is sokféle mítosz egymás mellett éléséről beszélhetünk, s ha azokat a jelenből egységes rendszernek látjuk is, ez azért van, mert egy sajátos antik *szemlélet* által összekötöttnek tudjuk; ilyen korra jellemző szemléleti magja viszont a modern mítoszoknak is van. Ezt a közös szemléleti magot ma például a média is biztosítja, amelyben e mítoszok egymás mellett megjelennek). Modern mitológia többek között az UFÓ-hit, a politeizmus kapcsán említett Siker-, Pénz-, Szépség-mitológia, a Tudományosság és a magasztos Művészet mítosza, a Forradalom mitológiája, amire a kommunisták ráépítették a maguk mitológiáját, általában is idesorolhatók a politika mítoszai és az ezekhez kapcsolódó különböző összeesküvés-elméletek, a tömegműfajokban mítosszá kidolgozott olyan történetek, mint a Star Wars, a Gyűrűk ura, a Harry Potter, az Alien.

19 Turner, V. 2002 *A rituális folyamat*. Budapest, Osiris; Turner, V. 1967 *The Forest of Symbols. Aspects of Ndembu Ritual*. NY – London, Ithaca, Cornell University Press; Dolgin, J. – Kemnitzer, D. – Schneider, D. eds. 1977 *Symbolic Anthropology*. NY, Columbia University Press.

Egy-egy műből kinövő mitológiák születtek mindvégig a történelem folyamán is (lásd Don Quijote vagy Robinson, Gulliver alakját), illetve egyes művek népi mítoszkezdeményeket dolgoztak fel, így jött létre a Kerekasztal mitológia, így lett mitikus hős Don Juan, Faust, vagy a sajátos mesemitológia olyan figurái, mint a Peter Pan, a Dzsungel könyve szereplői, és sokan mások. A *mesék* (különösen az úgynevezett tündér-, vagy varázsmesék) egyébként sok esetben archaikus mítoszok maradványait tartalmazzák (és persze olyan archaikus tudatformákat is, mint a sámánhit, mikor is a hős lemegy az alsó, vagy felmegy a felső világba, ahogy a sámán is teszi); a totemizmus, a segítő állatok vagy az átváltozások esetében (lásd a Szépség és Szörnyeteg, a hatyú képében érkező Tündér Ilona vagy a Békakirályfi átváltozását); az animizmus (az ember helyett felelgető vércsepp, a beszélő kemence, stb.), a mágikus varázslatok (a hát mögé hajítva tóvá változó tükör és erdővé változó kefe), a megnevezési tabu (a törpe, akinek ki kell találni a nevét, és akkor a kitaláló hatalmába kerül), stb. Az archaikus tudatformák továbbélései közül talán a modern mítoszok esetében a legnehezebb határt vonni a valóban mítosznak nevezhető modern konstrukciók, és az arra csak emlékeztető próbálkozások között.

Az archaikus tudatformák mindenesetre sok vonatkozásban tovább élnek. Tovább élnek egyrészt eredeti (vagy csak kevésbé módosult) formájukban, a racionalizmus dominanciája által nagyrészt a társadalom alsóbb rétegeibe szorítva, babonának, obskurantizmusnak „primitivitásnak” bélyegezve (ahogy régebbi korok egyes – akkor természetesnek tartott – szokásai a modernitásban devianciaként élnek tovább). De a racionális gondolkodásnak a felvilágosodás óta eltelt több mint kétszáz év alatt a társadalom többi részében sem sikerült egyeduralkodó pozícióra szert tennie. Egyrészt a modernizáció, a civilizációs fejlődés maga is járt negatív következményekkel is. És ezek nagy része: az elidegenedés, elmagányosodás, a természettől való elszakadás, a világ áttekinthetlenné válása olyan terhet ró az emberekre, amelyek elől sokszor éppen az archaikus tudatformákhoz lehet támaszért visszanyúlni. Másrészt a művészet és a populáris kultúra mindig is ébren tartotta az archaikus tudatformákat. Már csak azért is, mert a művészet mindig a világ *egészét* igyekszik megragadni, és azt a racionális tudat konstruktumaira leszűkíteni a valóság elszegényítését jelenti. Az

archaikus tudatformák által közvetített szimbolikus tartalmak, és az általuk képviselt viszonyulásmódok éppúgy hozzásegíthetnek a világ mélyebb megértéséhez, mint a racionális gondolkodás. Ezt a művészet mindig is képviselte, és más módon, de így hat a populáris kultúra is.²⁰

Ebben a rövid tanulmányban természetesen csak vázlatosan jelezhetjük ezeknek az archaikus tudatformáknak a megnyilvánulásait. Érdekes azonban mindennapi életünkre, szokásainkra ebből a szemszögből is külön figyelmet fordítani, ezáltal világunk és az ahhoz való emberi viszony megértésében szélesebb, differenciáltabb értelmezési keret-höz juthatunk.

20 Lásd ez utóbbival kapcsolatban például Király J. 2010 *A film szimbolikája* I–VIII. Kaposvár–Budapest, Kaposvári Egyetem, Művészeti Kar, Mozgóképkultúra Tanszék – Magyar Televízió ZRT; vagy Hankiss E. 2006 *Félelmek és szimbólumok*. Budapest, Osiris is.

Dr. Varga József

A kutató kutat. A kutató kutatót kutatják. Lencsés Gyula *Angolok a Bakonyban* kötete¹ lehetne valami önmagáért való munka is, de nem az: módszertani, tudománytörténeti, mikrotörténelmi, szociológiai érdeklődés. Reflexivitás, reflektálás a saját múltunkra, a tudományunk múltjára, a szemléleteink múltidejűségeire, a múltbeli nézőpontokra, a régvolt egzotikumunkra. A tükörben, ahol nézzük a régi magyar múltat, egy egzotikus kép tükröződik, ami mi voltunk, valaha, de a tükör – az angol tükör – az egzotikumot kereste és etnográfiai-szociográfiai pontossággal, következetességgel írta le. Látjuk, mennyifele réteget ránt fel a szerző aprólékos munkájával: a magyar múlt egzotikumát angol kutatói szemmel és a magyar kutató jelenidejű kíváncsiságát egy olyan keretben foglalja össze, amely egyszerre beszél a magyar múltból, a Le Play House és az Institute of Sociology munkásságáról és érdeklődéséről, valamint a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumáról, az együtt – a múltban – munkálkodó együttműködéséről, sajátos nézőpontjairól, erőfeszítéseiről, megértéséről. S persze ott látjuk a jelenidejű szerző visszatekintését, rendszerezését, az összefüggések felfejtését és végül azt a hermeneutikai kettős tükröt, amelyben a dudari élet a kutatói (méginkább a kutatót kutatói) összegzésben, jelen kötetben kikristályosodik.

A kötet értéke a valaha a dudari terepen dolgozó kutatók közötti eszmecsere, levelezések, feljegyzések, naplók bemutatásán keresztül nyilvánul meg: a terepmunka, a régmúlt kutatók kutatói kérdései, rácsodálkozásai. A dudari egzotikum a korabeli keretben jelenik meg: egyrészt a kutatók igyekeztek felkészülten érkezni a terepre, illetve követték a dudari terep tágabb környezetében folyó társadalmi, történelmi, politikai folyamatokat, de a korabeli keretet az 1937-es évben nyilván aktuális szociológiai – szociográfiai – néprajzi kutatásmódszertan, szemléletmód is erősíti.

A régi kutatók személyes és szakmai kapcsolatait számos olyan anyagot őriztek meg, amely jelen

kötetig nem láttak napvilágot, s talán ez a szerencsénk: a jelenben élő kutatónk így a jelen metodológiai ismereteivel és lehetőségeivel felvértezve tudja rendszerezni az amúgy valaha meglehetősen pontos, rendszerezett tudásanyagot, de a jelenben ki tudja egészíteni. Így nemcsak a szakmának készült terepmunka-naplókat, jegyzeteket, interjúkat, előadásokat, s más forrásokat látjuk, hanem azt is, hogy a személyes és szakmai kapcsolatok szövedékében hogyan alakultak a kutatói kérdések, a megközelítések. A történeti munka ráadásul a személyes szálakon, élményeken keresztül további jelentéseket, jelentőséget társít, melyek a máig juttatják el a szerzőt és az olvasót, s itt a szépkorú dudari lakosok élményeire, visszacsatolásaira is gondolnunk kell, így ismét érezhetjük azt a tükröződést, amely a régmúlt és a jelen között emberi kapcsolatokban, módszertani kérdésekben, visszaemlékezésekben, szövegekben jelenik meg.

Lencsés Gyula kötete így összességében egy olyan aprólékos munka, amely a restaurátoréhoz fogható, a szövegek (naplók, jegyzetek, levelezések), a kapcsolódó képanyag rekonstruálja a hajdani terepmunka szerveződését, a felkészüléstől a lebonyolításig, a tudományközi kapcsolatokat, az akkori szakma személyközi kapcsolatait, s mindez egy szociográfiai-néprajzi anyagot átszöve kerül a kötetbe, a keletkezéstől az utóéletig, a visszaemlékezésig. A hajdantól kutatók eredményeinek sajtó alá rendezése önmagában nagyszerű lett volna, de tudománytörténeti, metodológiai jelentőséget, a jelenhez való viszonyt, illetve a jelen társadalomtudományokhoz való kapcsolódást épp az adja, ami a kerete a régi empirikus munkának: az értelmezések (a régvolt kutatóké, s a szerzőé), a szerveződések, a kapcsolatok, a kommunikációs stratégiák, s nem utolsósorban a kutatói elképzelések. Így mindenki megtalálhatja azt, ami számára izgalmas, s tehet egy időutazást a régi Dudar világába, vagy megtekintheti a régi Dudart, a régi Magyarországot a hajdani kutatók szemével, tudománytörténeti, metodológiai megfontolásokat tehet, vagy a szövegek, s a szerzők hálózatait szemlélheti.

1 Lencsés Gyula 2019 *Angolok a Bakonyban*. *Az Institute of Sociology 1937-es dudari falukutatásának története és dokumentumai*. Magyarország felfedezése. Budapest – Veszprém, Gondolat Kiadó – A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára.

Dr. Varga József

KÖZSÉG, KÖZÖSSÉG, NÉP – TEREPTŐL A TUDOMÁNYIG
/Angolok és szegediek a Bakonyban/

[DOI 10.35402/kek.2020.2.11](https://doi.org/10.35402/kek.2020.2.11)

Egyszer úgy esett, hogy a szegedi bölcsek, pszichológusok és szociológusok lángra kaptak, hogy tanáraikkal karöltve a településkutató kurzus tervezésekor kiválasszák Dudart, mint a háromnegyed évszázaddal korábban már egyszer meglelt terepet, ahol „a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának tagjai bejárták a környező falvak tanyavilágának dűlőit, majd ellátogattak egy bakonyi kistelepülésre, és fiatal kutatóként ugyanúgy a magyar vidék társadalmának kutatását tűzték ki célul, mint mi...” – írja a közös gyökerek keresését és a régmúlt megidézésének teszt-lehetőségét ismertető Rácz Attila a 2012 februárjában a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszék elméleti képzés melletti gyakorlati, „kiszállásos terepmunkára” fókuszáló munkájáról. „A felkészülés során Lencsés Gyula kollégánk felvette a kapcsolatot a Gulyás testvérekkel is, akik a 80-as évek végén Dudaron készítették *Málenkij robot* c. nevezetessé vált dokumentumfilmjüket. A kapcsolatfelvétel eredményeként Gulyás Gyula csatlakozott a kutatócsoportunkhoz és dudari tartózkodásunk alatt végig forgatott. Az általa készített filmdokumentáció megtalálható kötetünk DVD-mellékletén. A 75 évvel korábbi anyagok gyűjtése és tanulmányozása során más érdekes dolog is történt. Kiderült például, hogy Tomori Violának, az 1937-es dudari falukutatás fő szervezőjének az unokája egy korábban nálunk végzett szociológus hallgatónk közeli családtagja. Így Tomori Viola lányával és unokájával is felvehettük a kapcsolatot, akik sok hasznos információval segítettek felkészülésünket...” – hangzik a pontosító közelítés a Lencsés Gyula – Feleky Gábor szerkesztette *Szegedi társadalomkutatók Dudaron 1937–2012.* kötetben (291-293. old.).¹ S jóllehet, érdemes lenne e könyv mint kutatási tapasztalat, mint a kvantitatív és kvalitatív kutatási módszerekre egyaránt építő településkutató munka rész kérdéseiben elbóklászni, de céлом most e hangolással csupán annyi, kiemelhessem Lencsés Gyula ebbéli munkáját, s a majdan ebből „leszármazó” hatalmas monográfiát vegyem kézbe. Lencsés ugyanis nemcsak része és részese ama „hozott örökségnek”, mely a szegedi

tájban határozottan támaszkodni képes a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának hagyatékára, de ennek lehetséges mai „olvasatait” nyomatékkal látja el és maga is ezt viszi-építi tovább, kortárs kifejezéssel „örökségesíti”. Más örökségekkel együtt, mint azt e kötetben Gulyás Gyula később földézi: Lencsés nemcsak utalva a Bartók Béla által összeállított Magyar Népdalok Egyetemes Gyűjteményébe került dudari dallamokra, hanem el is zongorázza azokat (297. old.), még involválódottabban és a kutatási előzményekre is ráhangolódottabban talál rá (egyik) kutatási témájára. E tanulmánykötetben, melyben hallgatók és oktatók írásai találhatók, Lencsés a maga tárgykörét is erről formálta: *A terepmunkától a művészi alkotásig – Veress Sándor és Dudar* címen (24-39. old.). Dolgozata valójában népzene-történeti korpék és portré is egyúttal, mely „Veress Sándorról, a jelentőségéhez képest kevésbé ismert kiváló zeneszerzőről és zenetudósról szól, aki 1937-ben részt vett a dudari falukutatásban. Sok mindent vizsgáltak ebben a faluban 1937-ben, de ennek elég kevés írásos eredménye maradt fenn, legalábbis ami a táborozás magyar résztvevőit illeti. Ez alól az egyetlen igazi kivétel éppen az, amit Veress Sándornak sikerült megörökítenie...” (24. old.).

A kiemelés nem véletlen – „legalábbis ami a táborozás magyar résztvevőit illeti”. A tábor ugyanis a mai 28 fős csapatával részint próbálta „bemutatni az 1937 és 2012 között Dudaron végbement társadalmi változásokat, másrészt kísérletet tettünk arra, hogyan lehet a falusi társadalom lélektanát újra egy a terepen végzett kutatás alapján megrajzolni” (Rácz, 293. old.). Messze van tehát az esetlegességtől, hogy Lencsés Gyula éppen azt az összehasonlítási és párhuzamkeresési lehetőséget ne találta volna csábítósnak, ami a történeti időben és magában a faluban is tetten érhető volt. „1937 szeptemberében a londoni Institute of Sociology tagjaival, illetve az általuk toborzott résztvevőkkel tíz napon át nemzetközi falukutatás zajlott a Veszprém megyei Dudaron, amelyet magyar részről a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma szervezett. Ennek a kutatásnak a dokumentációja 2013-ig ismeretlen volt, akkor sikerült felfedeznem, hogy iratanyaga majdnem

1 Lencsés Gyula – Feleky Gábor szerk. 2013 *Múlt és jelen. Szegedi társadalomkutatók Dudaron 1937–2012.* Szeged, Belvedere Meridionale.

hiánytalanul megvan egy angliai levéltárban. Dolgozatomban ezt feldolgozva kísérletem meg a dudari falukutatás hazai és nemzetközi kontextusba helyezését: történetének és módszertanának leírását, valamint dokumentumainak és kutatási eredményeinek rendszerezett bemutatását” – írja a 2018-ban e témakörből megírt és megvédett doktori disszertációjában. E komparatív megoldás nemcsak a primer társadalomtörténeti adalékok tükröztetése révén lett izgalmassá, de a múlt fogalmának (át)alakulását nézve is: a falu lakói is az emlékezet valamely pontján élnek, a kutatás is megmaradt anyagra épülhet a dokumentumok terében, továbbá a kutatók maguk is formálódnak a kutatás során, saját emlékezetük is alakul és módosul, így az „objektív”, néprajzi, történeti, gazdálkodási, vallási, építkezési, kapcsolati és más viszonyrendszerek is egyre inkább témakörre és keresési aspektusok részévé válnak – s e folyamatban (miképpen azt jelen számunkban Kapitány Ágnes és Gábor témaköre is jelzi, valamint Nagy Terézia írása is nyomon követi), folytonosan részévé lesznek a „kutatók kutatásának” és a narratív történetmondás aktuális szempontrendszerének. Lencsés tehát, amikor megleli és egészében hazahozza az angolok kutatását, majd kiegészíti itthoni terepkutatással, mai élménykínálattal, Vajkai Aurél, Buday György, Bodor Antal, Csaplár Ferenc, Erdei Ferenc, és főképpen a nem kellőképpen ismeretes Tomori Viola (lényegében egész) életművével, továbbá a két világháború közötti falukutatás erdélyi, német, francia, osztrák és főképp brit ágazataival, akkor eredendően is doktori igényességű, korszakos munkát alkot meg. S ennek – ha nem is koronája, de a közérdekű számára megjelenített letisztult – változata lett a 2019-ben megjelent *Angolok a Bakonyban* kötet.²

A két világháború közötti szociográfia történetében valószínűleg sokkal kevesebb a jól ismert „fehér folt”, mint a mélységében is feldolgozott falukutató anyag. Ezekből ha maradt is néhány, az ma már jobbra újrapublikált (ilyen Dudar esete is, az egykori kutatás anyaga részben újra megjelent az Országos Közművelődési Központ kiadásában 1986-ban),³ vagy a hazai szociológiai történet, néprajzhistória, helytörténetírás vagy igazgatástörténeti forráskiadások között nem egy szerepel relatív teljességgel (ilyen a Kemse-kötet, a kopácsi kutatás a Baranyai-háromszögben, vagy az erdélyi

falukutatók több anyaga is) – viszont igen kevésnek került külföldre a forrásanyaga, s végképp ritkaság, hogy onnan épp a kutató felfedezése révén haza is kerül. „Az 1937-ben angol-német-magyar együttműködéssel folyt dudari falukutatásról is tudunk. Csak azt nem tudtuk, hogy mi történt ezzel az adatfelvétellel a külföldi partnerek térfelén. Végül is lett-e – s ha lett, mi lett – az eredménye ott ennek a kutatásnak?” – tudósít a kötet ismertetőjében Saád József szociológus. Lencsés pedig ezt a kor- és tudománytörténeti dokumentumként egyaránt izgalmas anyagot szerkeszthette és dolgozhatta föl úgy, hogy abból nemcsak az 1937-ben a dudari kutatást meghatározó személyiség, Tomori Viola terepkutatási anyagait, az akkori munka történetét, módszertanát és kutatói tereptapasztalatok érvényességét elemezhetette ki, hanem belefoglalhatta összegzésébe az 1983-ban a Népművelési Intézet irányításával bölcsészegyetemi hallgatók részvételét, majd a dudari kutatás ötvenedik évfordulóján rendezett szegedi emléktáborozást is. Lelet, kutatástörténet, forrásfeltárás, visszatekintés és leletmentés, szociálpolitika és etnopszichológia, miliő-elmélet és tömeglélektan, falupolitika és térség szemlélet egyszerre – egy kutatói hiányszakma új perspektívái párhuzamosan nyílnak Lencsés művéből, s ez egyszerre kétféle rálátást vagy belátást serkent – engedtessek ezeket szövegszerűen idézni.

»Az így született munka egyben a Szegedi Fitalok Művészeti Kollégiuma társadalomkutató tevékenységének is a legfontosabb kollektív eredménye. Magyar részről, közvetlenül az esemény után Reitzer Béla vonta meg a mérleget: *„Az előadások jól sikerültek, nagy sikert jelentett a külföldiek előtt, a viták nagyon tanulságosak voltak. Ezeket az embereket egészen szociológiai gondok izgatják, és magasan tudják nézni a tényeket végső gondok és értékek szemszögében, anélkül hogy az ellátatlanság és züllés legkonkrétebb tényei elkerülnék a figyelmüket. Szóval volt valami európai levegője a dolognak, és nem voltak jelen azok a magyar izgalmak, melyeket jól ismerünk. Ehhez azonban elsősorban a dudariak is segítettek, mert az ártatlanok olyan naiv-patriarchális társadalmat élnek, amiről én eddig csak a könyvekben olvastam, azt hívnék, hogy az is csak munkahipotézis. Nemcsak hogy a gazdaságban hiányzik belőlük az individualizmusnak még a szikrája is (szigorú nyomásos rendszer, ennek folytán gyönyörű egységes és bontatlan tájkép, osztatlan gyümölcsösök és erdők, melyeket csak az Isten gondoz és ápol, de igazán szépen), hanem egyébként is a nagycsaládi kötelék keretében folyik az*

2 Gondolat Kiadó, Budapest, 684 oldal

3 Lengyel András – Simon János: *Dudar 1937*. Budapest, Országos Közművelődési Központ.

életük. Az udvarok kerítetlenek, egy udvaron három-négy család együtt jóságostul, közös munka seregei, kenderkötéstől kezdve a fonásig, paraszti formák az élet minden vonatkozásában, népdal és művészet stb., szóval, ahogy a kiskönyvben meg van írva. Emellett azonban egészen páratlan fesztelen és minden kisebb-rendűség nélkül való barátságosság és az első szóra való kitárulás. Ilyen körülmények mellett tényleg jól lehetett csak a 'szociológiai' vonatkozásokat keresni és találni. Az idegenek tényleg habzolták is ezt a furcsa és másutt alig látott ízes falatot, de nagyon bölcsen meglátták azt is, hogy mi ez az egész mellett és miket, milyen kérdéseket rejteget ez a nyugalom. Dudaron együtt élnek még a hajdani parasztvilág összes formái klasszikus tisztaságban, de a malter már kiszikkadt, és csak egy külső szellő kell, hogy szétfújja az egészet"...« – szerepel az értekezés 180. oldalán.

A másik aspektust a filmrendező Gulyás Gyula jelzi híven: „Természetesen a filmnek, ami majd kikerekedik a dudari forgatások záróköveként, nem feladata a tudományos értekezés, s kiváltképp annak minősítése bármi módon; de az igen, hogy érzékeltesük a rázántságot, azt a fajta érdeklődést, amit itt a helybeliek is észrevesznek, lereagálnak és díjaznak, hogy ti. valakinek fontos lett az ő véleményük, valaki nemcsak kikérdezi őket, de visszatér, figyelmesen időt szán sorsának számvetésére, a *hogyan volt* mellett, a *hogyan tovább* kilátásaira és kilátástalanságára is. Ez bizony ritka madár – anélkül, hogy definiálnának, ragoznának és értékelnének, az 'adatszolgáltató'-ból emberarcú személyiség formálódik, széles skálán interpretálva a drámai és kiszámíthatatlan fordulatoktól, az ironikus felhangú visszatekintésen át a változásában történő történelmet” (Dudar-kutatás, 297. old.).

A két szövegrész egybecsengését talán nem kell hosszasan részletezzem, számomra a „leletmentésen” túli esély a fontos, hogy ugyanis akkor is, ott is, és most is meg itt is élő-érző emberekről, lenni és elmúlni, megmaradni és megváltozni is képes reflektív személyiségekről van szó. S talán a társadalomkutatásnak – ha szociofilm, ha néplélektani gyűjtés, ha tudománytörténet, ha doktori értekezés – ennél fontosabb és megtisztelőbb feladata ritkán adódhat. Lencsés Gyula könyve ezért fontos, ezért nívó, s ezért kell figyelmünket megkülönböztető érzékenységgel műve felé fordítanunk.

Dr. Varga József

TOKAJ-HEGYALJA KULTURÁLIS ÉS BORTURIZMUSA¹

[DOI 10.35402/kek.2020.2.12](https://doi.org/10.35402/kek.2020.2.12)

Absztrakt

A kulturális és borturizmushoz három szervező forrás szükséges: költészet, kínálat, képzés. A cikk figyelemfelkeltő szándékkal készült és cselekvésre ösztönöz, aktualitása vitathatatlan. A szerző a téma jó ismerője és a Tokaj-Hegyalja kulturális szószólója.

Abstract

For the organisation of cultural and wine tourism need three resources: poetry, demand and education. The study was prepared with the wish of focusing and help the activity. It is very actual. The author is very at home in the subject and he is one of the main cultural propagandist of Tokaj-Hegyalja.

A kulturális és borturizmushoz három szervező forrás szükséges: költészet, kínálat, képzés. Költészet, ahogyan Áprily Lajos megfogalmazta „Pataki bor” című versében.

Áprily Lajos: Pataki bor

*Nézd azt a kéklő, kúpos hegykaréjt:
itt ősi korban tűz formált talajt.
A városvégre hajló dombokon
a venyigében vulkán lelke hajt.*

*Baráti szívek közt, a hegy tövében
ízlelgetem borát, a csodáját.
Varázsa múltat kápráztat felém,
borozgató nagyokról víziót.*

*Ifjú Balassa Bálint itt mulat,
sűrűn koccan s kondul az ón-pohár;
kemény táncos lábak dobbantanak
s szilaj daloktól cseng a régi vár.*

*Diák-kvartély a füstfelhőiben,
az éjben alvó scholához közel,*

*víg társak közt Csokonai Vitéz
szikrázó kedve mulattat s tüzel.*

*Petőfi lelke hősökért hevül,
nem a jelent, a múltat látja itt.
Nem te idézted meg, pataki bor,
a szent szabadság oroszlánjait?*

*S amott, hol csend-strázsálva állanak
a hallgató temető-széli fák,
alszik, s az álmuk mély és végtelen,
néhány korán megfáradott diák.*

*Míg élők voltak, nóta-kedvüket,
tudom, te ajzottad fel, tűz-ital,
itt mindig belőled forrásozott
a pajzán tréfa és a drága dal.*

*Arany cseppeddél felköszöntelek,
s mert kedvem néha csüggedt és komor,
adj, kérlek, pezsdítő kortyot nekem
s felejtő mámort, pataki bor!
(1964)*

A költő az 1960-as években, hajdan volt pataki professzorokkal, Újszászy Kálmánnal, Koncz Sándorral a városvégre hajló dombok alatt sétálva nem ivászatokat, hanem elmélkedő, kultúrát teremtő, borozgatva beszélgető nagyokat idézett.² Nem a jelenről, a múltból beszélt. Én a jövő lehetőségeiről fogok szólni.

2 Újszászy Kálmán (1902–1994) sárospataki teológiai tanárról lásd: *Újszászy Kálmán emlékkönyv* 1996 (szerk. Balassa Iván, Kováts Dániel, Szentimrey Mihály), Kazinczy Ferenc Társaság – Szabad Tér Kiadó; Koncz Sándor (1913–1983) sárospataki teológiai tanárról, alsóvadászi lelkészeiről lásd: Koncz Gábor 2002 *Dr. Koncz Sándor. Életrajzi vázlat és bibliográfia*. Budakeszi. (kézirat, Sárospataki Református Kollégium, Nagykönyvtár); Koncz Sándor posztumusz írásait lásd még *Zempléni Múzsá*, 2001–3. és 2002–2. számokban. Áprily Lajos azért is szerette Sárospatakat, mert a vidék Erdélyre emlékeztette. Koncz Sándorhoz az is kötötte, hogy 1946–47-ben együtt dolgoztak az újjászerveződő Magyarországi Református Egyház Konventjének Külsügyi Osztályán. Budapesten, az Abonyi utcában, a szemközti épületben volt Rákosi Mátyás egyik irodája; egy liba őrizte, amely gágogással riasztotta az öröket, ha valaki érkezett – olvastam a történetet apám, dr. Koncz Sándor Áprily Lajossal kapcsolatos jegyzeteiben.

1 Először előadásként hangzott el a Magyar Borok Háza által 2001. október 26–27-én, Sárospatakon rendezett, „Tokaj szőlővesszein... Tokaji Bor Konferencia” című rendezvényen, majd megjelent a hasonló című kötetben, 2002-ben, a Magyar Borok Háza kiadásában. A mostani közlés a korábbiak szerkesztett, jegyzetekkel kiegészített változata.

Költészet

Különlegesen nagyszerű geológiai és szellemi örökség: ez Tokaj-Hegyalja jövőjének, így kulturális turizmusának is az alapja. Itt találkozik a vadregényes Hegyköz, a vulkán-lelkű Hegyalja és a varázslatos Bodrogköz.³ Amikor a múlt század fordulóján dédnagyapám, Radácsi György teológiai tanár felvitte a növendékeket a Királyhegyre, mély protestáns racionalitással azt találta mondani: „Nagytiszteletű urak, ez olyan szép, hogy ha a bibliai megkísértés itt történik, talán bizony sikerül is...” Az Európai Uniónak, tehát a szubszidiaritás és regionalitás elvének és politikájának még hírehamva sem volt, amikor az éppen száz éve született Németh László itt fogalmazta a táj hazák, a kertek Magyarországnak gondolatát; itt formálta meg a maga köré parányi édenkertet teremtő Égető Eszter regénybéli alakját.

Mіндеzt azért említem, mert az első erőforráskiindulás, a költészet mondanivalómban kitágul, kultúrát jelent. A turizmus, a kulturális turizmus, a borturizmus mindenekelőtt kultúrák találkozása. Egyrészt az örökség és a mai élet, másrészt az idejövők és itt élők kultúrájának találkozása.⁴ Ez lehet a kulturális turizmus szervezésének első és sarkalatos tétele. Mert ebből következik: a vendég hozza a saját kultúráját; hozza más vidékek tapasztalatait; hozza apróbb és nagyobb elvárásait, szokásait, rigolyáit, kérdéseit. Így hát fel kell készülni a vendégből, mert látott ő borvidéket; szebbet is, szervezettebbet

3 Lásd még: Koncz Gábor 1985 Módszertani szemponatok „A Művelődés Háza, Sárospatak” tevékenységének tervezéséhez. *Kultúra és Közösség*, 1:36-54; Koncz Gábor 1985 Sárospatak a magyar művelődésben I. rész. *Kultúra és Közösség*, 2:103-113; Koncz Gábor – Hörcsik Richárd 1985 Sárospatak a magyar művelődésben II. rész. *Kultúra és Közösség*, 3:20-53; Parázs és Idő. A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány létrehozásának történelmi körülményei. In *A Sárospataki Református Kollégium Alapítvány első tíz éve, 1989–1998*. (szerk. Bolvári-Takács Gábor) SRKA, Sárospatak, 1999:7-15; Koncz Gábor 2001 Sárospataki EU-tópiák. *Zempléni Múzsá*, 1:38-45; Koncz Gábor 2001 Komplex programok tervezése. Két esettanulmány vázlat. 1. Szatmárcseke: Nemzeti, kulturális turisztikai zárandokhely. 2. Olvasni jó! Rendezvény-tani szempontok az „olvasás éve” megszervezéséhez. Szín, 4:6-11.

4 A kulturális turizmusról lásd még: Horváth Attila 1999 *Turizmus a kultúrában (kultúra a turizmusban)*. Budapest. Magyar Művelődési Intézet; Puckó László – Rátz Tamara 2000 *Az attrakcióról az élményig; A látogatómenedzsment módszere*. Budapest. Geomédia Szakkönyvek.

is; s azt várja, hogy a mi kultúránkat mutassuk fel; arról győzzük meg, ám az ő kulturális beállítódását, aktivitását figyelembe véve.

Következik az előzőekből a kultúra sokszínűsége is; nemcsak bor, hanem szőlő és táj; nemcsak kirándulás, gasztronómia, hanem szellemi üzenet; emberi kapcsolat. Fel kell készülni önmagunkból; az intézményes és egyéni kínálat, szerves és szervezett koordinációjával. És következik az is, hogy a kulturális turizmus, borturizmus szolgáltatás: egyszeri és megismételhetetlen; csak jól szabad csinálni. A szolgáltatás megfoghatatlan, termelése és eladása elválaszthatatlan, mert (reméljük ugyan, hogy palackos bort, mézeskalácsot, diót, albumot, képeslapot, kerámiát is) főleg élményt, jó emléket, kultúrát visz haza a vendég. A szolgáltatás változékony! Az azonos nevű tárgyi, szervezési kínálat függ a szervezőtől, a kínálótól; megjelenésétől, felkészültségétől, mosolyától – tehát megint csak a kultúrájától. És ez a meghatározó, mert a szolgáltatás romlékony. A bor ugyan érik tovább, ám a ma el nem adott szolgáltatás kárba vész, az erőfeszítés szétporlik.⁵ Tokaj-Hegyalja kulturális- és borturizmusának kibontakoztatásához a tűz-ital, a pajzán tréfa és a drága dal szélességét; a vulkán és mámor mélységét felölelő sokszínű kultúra aktivizálására van szükség. Szárazabban: kell egy táji fejlesztési koncepció, forgatókönyv és a minta-modellek begyakorlása. Mert vannak városok, falvak, ahová elérve nem kell a táblát elolvasni, tudjuk, hol vagyunk: a turistát (és a napi hazajárót) a fákra, bokrokra fűjt szemét fogadja. És vannak települések, ahol a fák sorából, az útszéli árokról, az egységes padkáról következtünk arra, hogy 30-35 éve volt ott egy gondolkodó, tervező és szervező tanácselnök, vagy később egy hasonló polgármester.

Kínálat

Ha azt mondom: furmint; azt mondog: muskotály. Ha azt mondom sasza; azt mondog: szlanka-menka; és csabagyöngye, leányka, balafánt, romonya, góhér, kecskecsesű... vagy 138 féle szőlő volt-van Hegyalján. Persze: a hívó íz, illat, szín, fogalom: az aszú; a furmint és a hárslevelű. Ám ne feledjük: a sokszínűség a turizmus lényege. Étel is volt és van: nem csupán rántott hús és pincepörkölt; hanem guba, görhe, cinke, káposztás krumpli, hájas tészta és

5 A szolgáltatások ilyen értelmezésének eredeti forrása: Philip Kotler 1991 *Marketing management*. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.

csík! És virág se csak szegfű meg rózsá; hanem volt-
van rezeda, porcsinka, portulánka, göndörke. No,
és bútor se csak lóca és pad, hanem topolya-betétes
szekrény és, ha már netán lerogynánk: tuliágy.

Hatalmas a három táj néprajza és néprajzi iro-
dalma, van mire építeni. Helyi sokszínűség; a tájhaz-
a gazdag kultúrája; úgy, ahogyan a vendég elvárja.
A vendég ugyanis nem azért jön, mert szomjas. Volt
idő, amikor a Tisza és a Bodrog gyakran egybe öm-
lött, így a híg bort víz helyett itták... Ma a komplex
kulturális és kulturált kínálatért jönnek. A kevesek-
nek szóló különlegesért. Ide messzi van Lajosmiz-
se és környéke. Oda rövid idő alatt viszik a busz-
szok egyszerre százával a turistákat, a rendkívül jól
szervezett és nagyon igényes lovas-gulyás kínálatra.
Ide egyelőre kevesek minőségi turizmusa hozható.
Ezért is különlegesen fontos a parkoló, a wc, a mos-
dó; a sofőröknek, nem borivóknak való helyi gyümölcslé; a gyerekeknek játék, lovacska, szamárika; az
olvasóknak útikönyv; az izgágáknak telefonkártya s
net-kapcsolat és sok szórólap; a hazagondolóknak
képeslap és helyi, használható, autentikus ajándék.
Az én EU-tópiám (kiválasztott, jó helyem; megva-
lósítható utópiám) a komplex, minőségi túra. Ami-
kor itt, Sárospatakon összekapcsolódik a Vár, a Kol-
légium, a Királyhegy és a pincék... Az én vendégem
Tokajból hajóval jön Patakra. Taxival megy a Várba,
a Nagykönyvtárba. Rövid tánc fogadja A Művelő-
dés Házában; zenés busszal Pácinba kívánczik (az
étkezés törökéri hal, csík, kecske; és újhagyma, mert
– ahogyan Krúdy mondatja Szindbáddal – „vala-
mirevaló vendéglős pincéjében mindig van újhagy-
ma”!), aztán hintóval Hercegkút pincéihez hajt...
Persze majd a bodrogkeresztúri várhegyre is fellova-
gol-feljut; mert onnan még Tokaj is szépen látszik...

Sárospataki nagyasszonyunk, Lorántffy Zsu-
zsanna kortársa, az 1600-as évek elején, a spanyol
Gracián mondta volt: „Nem elég a lényeg, a körül-
mények is fontosak”. „A tökéletesség nem a meny-
nyiségben, hanem a minőségben van”. Továbbá:
„Egyetlen felhő elég, hogy elsötétítse a napot”.⁶

Képzés

A komplex, kultúrát adó és minőségi kínálat
csak képzéssel érhető el. Jól tudják a kereskedők:
belső piac nélkül export sincs! A már említett fejleszt-
ési koncepció és módszer keretében, fakultatív jel-
leggel meg kell hirdetni a gimnazisták, teológusok,

6 Baltasar Gracián 1984 *Az életbölcesség kézikönyve*.
Budapest. Helikon Kiadó.

tanítóképzősök körében a kulturális turisztikai
képzést. Ösztönözni kell, hogy ennek számtalan
lehetőségéből diákköri írárok, szakdolgozatok ké-
szüljenek. El kell kezdeni a nyitott szemű, rugalmas
vállalkozók kulturális turisztikai képzését. Külföldi,
országos és helyi minta-utazásokat kell szervezni a
helyi termelőknek, vállalkozóknak. A koncepciót
és koordinációt oktatni kell; ám nem erőltetéssel,
hanem a közösségszervezők által kidolgozott „szelíd
településfejlesztés” aktualizált módszereivel.⁷

Költészet, kínálat, képzés! Bizony Barátaim,
Kedves Olvasó, ahogyan a bölcs borászok mondják:
„túl rövid az élet ahhoz, hogy rossz bort igyunk”.
Ahhoz meg különösen túl rövid, hogy rosszul kínál-
juk; bort is, turizmust is csak jól szabad! 1948-ban,
a Kollégium boltos szobájában írta Németh László
a naplójába: „Ha a legnagyobb lehetőségek mellé
szegődtünk bábául – ahogy Ady mondaná: Isten
cinkosai vagyunk – maga a feladat segít és véd ben-
nünket”.⁸ Szegődjünk hát a nagy lehetőség mellé:
minőségi kulturális és borturizmussal lendítsük fel
e tájhaza EU-tópiáját!

7 Beke Pál 2001 *Méltóságkereső. Önéletrajz és szakma-
történet*. Budapest. Epl. editio plurilingua, 3. <https://mek.oszk.hu/01600/01631>

8 Németh László és Sárospatak kapcsolatáról lásd:
Újszászy Kálmán emlékkönyve, i.m. 475-492. Az idézet for-
rása ugyanitt: 482. Eredeti forrás: Németh László 1977
Homályból homályba. Életrajzi írárok. Budapest. Szépiro-
dalmi Kiadó. II. kötet, 542.

SZERZŐINK

A.Gergely András (1952, Budapest) társadalomkutató, az ELTE TáTK, a PTE és az SZTE oktatója, lapunk főszerkesztő-helyettese.

Balázs András (1985, Budapest) kutató, tudományos segédmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont – MTA Kiváló Kutatóhely, Szociológiai Intézet.

Béres Zsuzsa (1992, Debrecen) doktorandusz, Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Társadalompolitika Doktori Program.

Csurgó Bernadett (1977, Mezőtúr) PhD szociológus, tudományos főmunkatárs a Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológia Intézet Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhelyén. Fő kutatási területei: vidéki társadalom, város-vidék kapcsolatok, vidéki nők, kulturális örökség.

Harlov-Csortán Melinda (1982, Budapest): IASK, kutató, PhD doktorjelölt ELTE BTK Történeti Doktori Iskola. Főbb kutatási területei: örökség kutatás, emlékezet és köztéri reprezentáció.

Kapitány Ágnes (1953, Szentgotthárd) MTA doktora, Széchenyi díjas, szociológus, kulturális antropológus, TK SzI, MOME.

Kapitány Gábor (1948, Budapest) MTA doktora, Széchenyi díjas, szociológus, kulturális antropológus, MOME.

Kerényi Szabina (1978, Budapest) antropológus, szociológus, a Magyar Tudományos Akadémia Kiváló Kutatóhelyén, a TK Szociológiai Intézetében kutató. Főbb kutatási területe az alulról szerveződő társadalmi mozgalmak és a civil társadalom, de foglalkozik város- és regionális kutatással is.

Kerülő Judit (1956, Nyíregyháza) CSc szociológia tudomány, Nyíregyházi Egyetem, főiskolai tanár.

Koncz Gábor (1947, Sárospatak) Ph.D., egyetemi magántanár, a Magyar Comenius Társaság elnöke, a TIT Stúdió egyesület igazgatója. www.tit.hu mail: drgaborkoncz@t-online.hu

Kovács Imre (1953, Hajdúnánás) tudományos tanácsadó, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, MTA Kiváló Kutatóhely, egyetemi tanár Debreceni Egyetem, Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék.

Loncsák Noémi (1994, Debrecen) egyetemi tanársegéd, Debreceni Egyetem, Szociológiai és Szociálpolitikai Tanszék.

Megyesi Boldizsár (1976, Budapest), tudományos főmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, MTA Kiváló Kutatóhely.

Nagy Terézia (1977, Szeged), szociológus, a Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszékén egyetemi adjunktus. Fő kutatási területe a migráció, a diaszpórák és az integráció.

„Harmonizációs programok”

Helyszín: TIT Stúdió Egyesület Székháza,
1113 Budapest, Zsombolyai u. 6.

E-mail: info@tit.hu; Tel.: 344-5000; Honlap: www.tit.hu

A TIT Stúdió Egyesület (TIT SE) tisztelettel ajánlja honlapját és helyszínét: jöjjön el programjainkra, hívja érdeklődő ismerőseit!

Ismerje meg és ajánlja:

Gombász Szakkör, Ásványbarát Szakcsoport, Csapody Vera Növénybarát Kör....

Rátkai Márton Klub, Dunatáj Mozi....

Fedezze fel a világot!, Aranykor Jóga.....

Az előadók, közreműködők ingyenesen válogathatnak a Kultúra és Közösség folyóirat régebbi számaiból... Könyvek böngészése...

Várjuk javaslatait!

Dr. Koncz Gábor igazgató. Az épület lehetőségeinek megtekintése,
rendezvényi megállapodások: Bácsfai Linda rendezvényi menedzser.

E-mail: titstudio06@gmail.com

Állandó tárlatok:

„A legnagyobb boldogságom, ha másnak tudást és örömet nyújthatok...”

Öveges József (1895–1979) emlékkiállítás

„Ásványok és ősmaradványok...”

A TIT SE Ásványbarát Szakcsoportjának kiállítása

VEDD MEG, VÉDD MEG!

A Filmvilág megjelenetéséhez továbbra is szükségünk van a filmszakma és olvasóink támogatására, mert a pályázati támogatás a költségeknek csak felét fedezi. Minden megvásárolt vagy **előfizetett példány**, minden mecénási gesztus hozzájárul az *egyetlen* magyar filmművészeti folyóirat fennmaradásához.

A szakma szolidaritása különösen fontos számunkra. A filmkultúra egységes egész: ahol nincs kritikai élet, vita és közös gondolkodás a filmekről, ott hamarosan a filmművészet is megszűnik.

Nemcsak milliomos lehet mecénás.

Aki megveszi az újságosnál a Filmvilágot – mindössze havi 490 forintért – a Filmvilág megbecsült szponzora lesz. Előfizetéssel még olcsóbb, még egyszerűbb.

És akinek többre telik, többet is segíthet:

FILMVILÁG ALAPÍTVÁNY

MKB Bank Zrt.

10300002-20340016-70073285

Utalás külföldről:

MKKB HU HB

IBAN: HU80 1030 0002 2034 0016 7007 3285

Külön köszönet azoknak a segítőkész olvasóinknak, akik évek óta minden hónapban átutalnak nekünk pár ezer forintot.

A szolidaritás nem oszt, hanem szoroz. Aki filmes, velünk tart!

